سەردەم

گۆڤارێکی تایبەتە بەوەرگێڕان و کەلتووری بیانی

دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم دەریدەکات

ژمارە (10) ئابی. 2000 - ساڵی دووەم

خاوەنی ئیمتیاز : شێرکۆ بێکەس

سەرنووسەر : رەووف بێگەرد

بەڕێوەبەری نووسین : ئازاد بەرزنجی

دەستەی نووسین :

ڕێبین هەردی

شوان ئەحمەد

شاهۆ سەعید

دەرهێنانی هونەری : قادر میرخان

مۆنتاژی کۆمپیوتەری: یادگار ئەورەحمان

ناونیشان:

سلێمانی - فولکەی یەکگرتن

دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

تەلەفۆن : 29839 یان 4347

بۆ پەیوەندی کردن لەدەرەوەی وڵاتەوە

سەنتەری سەرچنار

Tel: 0044 162 84 86008 - Fax: 0044 162 84 77660

ناردنی بابەت لە دەرەوەی وڵاتەوە لەڕێی سندوقی پۆستی ژمارە

14665/615 و 14665/616 تاران

سەردەم

ژمارە (10) ئابی 2000 ساڵی دووەم

■ فیکرو فەلسەفە 3

ژان فرانسوا لیوتار ✍: حوسێن عەلی نەوزەری و: ڕێبین هەردی 4

چەند تێزێك دەربارەی فەلسەفەی مێژوو ✍: ڤالتەر بنیامین و: س. ع 18

وێستگە سەرەکیەکانی فیکری ڕیمۆن ئارۆن ✍: هاشم ساڵح و: شوان ئەحمەد 27

جۆن ستیورات میل و ئازادیی تاك... ✍: ج. و. ن. واتکینز و: فەروخ نیعمەت پور 35

ڕوشدیزم یان ڕۆشنگەری خەفەکراوی ئیسلام ✍ محەمەد عابد ئەلجابری و: شاهۆ سەعید 48

■ ڕەخنەو تۆژینەوە 63

سەراپاگیریی گرفتی هێرمنیۆتیکی... ✍: هانز جۆرج گادامێر و: ئەنوەر حەمە ساڵح 64

نووسین... بۆ؟ ✍: ژولیا کاسترتن و: شێرزاد حەسەن 78

■ لەئەدەبی گەلانەوە 85

فروغ فەروخزاد و دیوانی (باوەڕبهێنین بە سەرەتای وەرزی سارد) و:ئازاد بەرزنجی 87

چیرۆکی (گراکۆسی ڕاوچی) و ڕەخنەیەك ✍: فرانز کافکا و:ڕەووف بێگەرد 128

■ گفتوگۆ 137

وتوویژێك لەگەڵ گابریل گارسیا مارکیزدا و: سەلاح ئەمانی 138

■ سینەما 155

قوله ڕەشەکان و سینەما ئا. و: هەڵگورد عارف 156

■ وێستگەکانی سەردەم 179

مەرگی شاعیری گەورە ئەحمەد شاملو (180)، گۆتەو عەشق (182)، دەرەوەی شوێن (184)، نازیزم و کۆمۆنیزم (187)، ئەگەری گۆڕانی تورکیا لەسەردەمی گۆڕاندا (191)، چاپکراوی نوێ (194)، ژیانەوەی مەولانا جەلالەدین (195).

فیکرو فەلسەفە

- ژان فرانسوا لیوتارد — حوسێن عەلی نەوزەری
- چەند تێزێک دەربارەی فەلسەفەی مێژوو — ڤالتەر بنیامین
- وێستگە سەرەکیەکانی فیکری ڕیمۆن ئارۆن — هاشم سالح
- جۆن ستیوارت میل و ئازادیی تاک — ج.ا. ن.ا واتکینز
- ڕوشدیزم یان ڕوشنگەری خەفەکراوی ئیسلام

سەرنجێك لە ژیان و بیروباوەڕو بەرهەمەکانی ژان فرانسوا لیوتار

▪ حوسێن عەلی نەوزەری

• و. لە فارسییەوە: رێبین هەردی

لیۆتارد

یەکێك لە بەرجەستەترین کەسایەتیەکان لە بواری وتوێژی فەلسەفی "پۆست مۆدێرنە"دا، ژان فرانسوا لیوتارە. ئەو لە ساڵی *1924* لە ڤێرسای فەرەنسا لە دایکبوو. لای مۆریس مەرلۆپۆنتی دەستی بە خوێندنی دیاردەناسی کردو یەکەم بەرهەمی فەلسەفیشی لەژێر ناونیشانی "دیاردەناسی"دا کە لە ساڵی *1954*دا لەلایەن دەزگای بڵاوکردنەوەی زانکۆی پاریسەوە چاپ و بڵاوکرایەوە، تەرخانکراوە بۆ لێکۆڵینەوەی بەرهەم و بیروڕاکانی مامۆستاو فێرکارەکەی واتە بۆ "مەرلۆپۆنتی". لە ساڵی *1952*دا دەستیکرد بەوانە وتنەوەی فەلسەفە.. سەرەتا لە جەزائیرو چەند ساڵێکیش لە زانکۆی

پـــاریس. جگـــه لـــه مـــیرلۆپۆنتیس بیریـــارانی دیاردەناسی وەك هایدگەرو لیڤیناسیش کاریـــان کردۆتە سەر روکردنی رەخنەگرانەی لیوتار بەرەو بـە شیکردنەوەی پەیوەندیە ئالۆزەکانی نێـــوان نمونە ئەبستمۆلۆژیەکانی زانست و ژینـی جیهانی کلتورو سیاسەت. ئەو روکردنەی لیوتار بەرەو ئەو بـوارە دینـامیکی و ئافرێنەرانـەی لـە پرۆژەکـــانی خۆیـدا سـودیانی لێوەردەگرێ، نـەك هـەر کـــاری کردۆتـە سـەر بـواری فەلسـەفەو بیرکردنـەوەی فەلسەفی، بەڵکو کاری کردۆتـە سـەر پانتاییـەکی بەرفراوانی زانستە مرۆییەکانیش. لیوتار بۆ یەکەم جـار لـە وڵاتـانی ئینگلیزی زمـاندا بـە وەرگـێڕانی کتێبـە بـەناو بانگەکـەی "مەلومـەرجی پۆسـت مۆدێرن.. راپۆرتێك لە بـارەی زانینـەوە" (1979) بـۆ زمـانی ئینگلیـزی لـە سـاڵی 1984دا ناوبـانگی دەرکرد. (Pane, 1997, 320).

دەکرێ لیوتار بـە بەرجەستەترین بونیادنـەرو رونکـەرەوەو تەفسـیرکەری پۆسـت مۆدێرنـە بزانـرێ. فەیلەسـوفێکی سیاسـی، زماننـاس، فەیلەسوفی زمان، جواننـاس و تیوریستی کلتـوری کە پانتایی راوبۆچونەکانی لە حـەفتاکان بـەدواوە بـەخێرایی لـە ئاسـتێکی بـەربڵاودا سـنورەکانی ئـەورووپای بـەزاندووە. لیوتـار لـە ژێر کاریگـەری بیروڕاکانی ماركس، فرۆید، لاکان، نیتچـە، کـانت، هایدگـەرو.. دایـە. خوێندنی لـە زانکۆی پـاریس تـەواوکرد و لـە سـاڵی 1971دا بـەرگری لـە دکتۆرانامەکـەی خـۆی کـرد. لـە سـاڵی 1972دا کورسـی مامۆسـتای فەلسـەفەی زانکـۆی پاریسـی بەدەستهێنا. ماوەیـەك لـە زانکـۆی کالیفۆرنیـا لـە ئـیرڤین Irvin وانـەی گوتـەوە. یەکێکـە لـە بونیادنـەرانی کۆلیـژی نێونەتـەوەی فەلسـەفە لـە پاریس کە ماوەیەکیش پۆستی سـەرۆکایەتی ئـەو کۆلیـژەی گرتەدەست. پۆسـتی جۆراوجـۆری لـە زانکۆکـانی وڵاتـە یـەککرتووەکاندا گرتـە ئەسـتۆ. وەك مامۆسـتایەکی بانگهێشـتکراو لـە زانکۆکـانی ڤیسکانسین، کالیفۆرنیـا، مینـە سـوتا، مۆنتریـال، ساوپالۆو تۆرینـۆدا، وانـەی گوتۆتـەوە. لـە دوا ساڵەکانی ژیانیدا سودی لەو هەلانەی لێکۆڵینـەوە وەرگرتـووە کـە خرابوونـە بەردەسـتی و وانـە و لێکۆڵینەوەی لە زانکۆی بیل و زانکـۆی ئیموریدا، پێشکەش کردووە، لیوتار لە 22 ئـاڤریلی 1998دا کۆچی دوایی کرد.

لیوتار لە ساڵەکانی دەیەی 1950 وە تا ساڵی 1964 هاوکاری گروپێکی چەپی ماركسـی دەکـرد کـە نـاوی "سوشـیالیزم یـان بەربـەریت" (Socialisme ou barbarie) بـوو. لـە راسـتیدا گروپـی نـاوبراو ئیئتلافێکـی ناسـەقامگیر بـوو لـە نێوان کرێکـاران، خوێندکـارانی زانکـۆ، لاوانـی پـڕ حەماسـەت و شۆڕشـگێڕ، رۆشـنبیران و بڕێك لـە نوسەران و تیوریزەنانی کۆمەڵایەتیدا. ئـەو جگـە لـە بەشداری کردنـی لـە چالاکیـە سیاسـیەکانی چەپەکان لە دەیـەی 1950 و 1960دا، پشـتگیری جدی و حەماسی لە شۆڕشی جەزائیر دەکات و لە هـەمان کـاتدا رەخنـەی لـە هـەنگاوە سـەربازی و سەرکوتکەرانەکەی فەرەنسا لە جەزائیردا دەگـرت (Pane, 1997, 320). لیوتـار لـــە پـــاش رووداوەکانی مانگی مەی 1968 کـە خـودی خـۆی بەشداربوو تیـایدا، بەشـێوەیەکی جـدی و قـوڵ دەستیکرد بە سـەرلەنوێ بیرکردنـەوە لـە دەوری تیۆرە گـەورەکانی مێژوو لـە چـالاکی سیاسیدا.. وەك تیـۆرەی ماركسیزم. ئـەو بـڕوای وابـوو ئـەو خوێندکارانـەی زانکۆ کـە بەشداریان لـە رووداو و راپەڕینەکانی ساڵی 1968دا کرد لـەژێر کاریگـەری هیچ یەك لـەم چەشـنە تیـۆرە گەورانـەدا نـەبوون، بـەڵکو لەسـەر بناغـەی دژایـەتیکردنی روتـی سیسـتەمی جێگیری باڵادەسـت، کاریـان دەکـرد.

هەر ئەم هاوڕێیەتیو هاودەردیە روو لە زیادەی سەبارەت بە تێڕوانینی و دیدی خوێندکاران هەستی پێدەکرد، دواجار رایکێشا بۆ نەیارێتی [مخالف] لەگەڵ "مۆدێرنیزمدا" و رەخنەکردنی و شیکردنەوەی ئەو چوارچێوە فکری و کۆمەڵایەتیەی کە پێوەی بەستراوە (Matthewsm, 1996, 180).

لیوتار لە نێوان ئەو رۆشنبیرو بیریارو فەیلەسوفە فەرەنسیانەی کە سەرقاڵی ناساندن و بڵاوکردنەوەی چەمکی فەلسەفەی پۆست مۆدێرنیزم بوون، لە هەموان دیارترو بەرجەستەترەو بەراستی دەکرێ بەیەکەم کەس دابنرێ کە چەمکەکانی "پۆست مۆدێرنیزم" و "پۆست مۆدێرن"ی هێناوەتە ناو بواری وتوێژی فەلسەفیەوە. ئەگەرچی نیگەرانیە فەلسەفیەکان لە بەرهەمەکانی لیوتاردا ئەوەندە جدی و قوڵ نیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چەند ئاماژەیەکی هەرچەند کورتیش بۆ شێوازی کاری لە بەکارهێنانی چەمکە فەلسەفیەکاندا، بۆ بواری رەخنەی کۆمەڵایەتی، بێ سود نیە.

دەکرێ بەدبینی و بەدگومانی لیوتار بەرامبەر بە ناسینی یان زانینی بەدەزگایکراو و چاودێریکردن و کۆنترۆڵی بیرۆکراسیەت بەسەر بواری ئەندێشەو بیرکردنەوەدا، لەو رەخنە توندانەدا ببینینەوە کە ئاراستەی "ملکەچی ناچارانەی ناوەرۆکە کلتوریەکان و پەیوەندی پەروەردەو فێرکاری بە وتەزا[مقولات] ئابوریە روتەکانەوە: واتە بە بەرهەمهێنان و مەسرەف کردنەوە"ی کرد (Pane, 320).

پۆست مۆدێرنیزم چەمکێکە کە درزی نێوان وەسفی ئەزمونگەرانەی سوسیولوجیانەو تەفسیری فەلسەفی فراوانتر دەکات. (لە راستیشدا رەنگە هەر ئەم خاڵە بەسەرچاوەی سەرەکی ئەو گرفت و مەسەلانەی دوای دابنرێ کە چەمکی پۆست مۆدێرنیزم لە ئەنجامی لێشاوی گەورەی رەخنەو دژایەتیکردندا، رووبەڕووی بۆوە). بەهەرحاڵ پۆست مۆدێرنیزم ئاماژە بۆ "شتێك دەکات کەپاش مۆدێرنیزم دێت" (Matthewa, 1996, 180). لە روی سوسیولوجیەوە بڕوا لەسەر ئەوەیە کە گۆڕانکاریەکی گرنگ لە بواری بەهاکان، دەزگا کۆمەڵایەتیەکان و رووداوە تەکنەلۆژیەکان لە دەیەکانی دوایدا، رووبداوە. فەلسەفە لەم نێوەدا چ لە یارمەتیدانی رونکردنەوەی گۆڕانە ناوبراوەکان و چ لە ئامادەکردنی زەمینەو هەلومەرجی گونجاو بۆ بیرکردنەوە لە بارەی ئەوەی کە بەڵگەی گونجاو بۆ سەلماندنی نەتوانین و کەموکوڕی بیرکردنەوەی مۆدێرنیزم هەیە، دەورێکی گرنگی بینیوە. لیوتار لە کتێبی "هەلومەرجی پۆست مۆدێرن"دا بڕوای وایە چەمکی پۆست مۆدێرن دەتوانێ بە راشکاوی و بە رۆشنی و توندیەکی تەواوەوە، هەم لە بواری فەلسەفەو هەم لە بواری سوسیولوجیادا، رۆشنگەر و کاریگەر بێت.

بەرلەوەی زیاتر بچینە ناو بواری تیۆرەکانی لیوتارەوە چاکترە کەمێك لە بارەی چەمکی مۆدێرنیزمەوە قسە بکەین. مۆدێرنیزم بە زمانی فەلسەفی بریتیە لەو کۆمەڵە بیروڕاو دیدگاو بەهاو خەسڵەتانەی کە لەلایەن فەیلەسوفانی سەردەمی رۆشنگەریەوە- لایبنیتس، هیوم، کانت و نوسەرانی ئەنسکلۆپیدیای "فەرەنسایی"، لەگەڵ پێشرەوە سەدە هەژدەهەمینەکانیان واتە: دیکارت، لۆك و نیوتنەوە نوسراو پێشکەش کرا. ئەم فەیلەسوفانە چ ئەوانەی بە فەیلەسوفانی "ئەزمونگەر" ناسراون و چ ئەوانەی بە فەیلەسوفانی "عەقڵانیەت" بەناوبانگن،

تـێڕوانینێکی تایبـەت و بـەڕێژە چونیـەکیان بـۆ وتـەزای "عـەقڵ" هـەبوو: عەقڵانیـەت هـێزو توانایەکە کە سەرجەم مرۆڤەکان لەبەر مـرۆڤ بونیـان لـە نعیمەتـەکانی بەهرەمـەندن و [ئـەم نیعمەتـەش] هیـچ پەیوەندیەکی بەتایبەتمەندی و خەسڵەتە جیاوازە تاکە کەسیەکان و خەسڵەتە کلتوری و نەژادی و نەتەوەیی و مێژوویەکانـەوە نیە. دەکرێ دەرکەوتنی ئاشکرای بەهرەی عـەقڵ لە توانای مرۆڤدا ببینین بۆ بیرکردنەوەی لۆژیکی و ماتماتیکانە. لۆژیکانە بیرکردنەوە و ماتماتیکانە ئەندێشـەکردن، توانـاو هێزێکـە کـە مرۆڤـەکان دەتوانـن بـە بـەکارهێنانی "عـەقڵی" خۆیـان بەدەستی بهێنن. لەبەرئەوەی عەقڵ بەهرەیەکە - تایبـەت بـە مـرۆڤ، ئـەوا دەرکەوتـەکان و نیشانەکانی ئـەم عەقڵـە کـورت ناکرێنـەوە بـۆ ئاشکراکردن یـان پیشاندانەوەی شێوەو میتـۆدە زیهنیـە تایبەتـەکان بـۆ بیرکردنـەوە و بینینـی تاکەکان، بەڵکو عەقڵ ئاشکراکەری شێواز گەلێکە بـۆ بیرکردنـەوەو بینینـی واقعیـەتی بابـەتی لـە بارەی جیهانـەوە. لـێرەوە نمونـەی بـاڵای عـەقڵی چـالاك هـەمان ماتمـاتیکی روت و بـەکارهێنانی ماتماتیکـە لـە زانستە مادیـەکاندا. ئـەم بوارانـە بەتەواوی بابەتی بوون و زانستە سروشـتیەکانیش کە لەسەر بناغەی ماتماتیك دامـەزراون، جیـهانیان بـەو شـێوەی هـەبوو، وێنـە دەکـرد (یـان بـە دەربڕینی کانت: لایەنیکەم بـەو شـێوەیەی کاتـێ لـە روانگـەی عـەقڵی مرۆڤـەوە سـەیری دەکـەین خۆیمان پیشان دەدات).

کاتـێ زانستە سروشتیەکان، بەتایبـەتی ئـەو زانستە سروشتیانەی پـەیوەندیان بـە رەفتـاری مرۆڤـەوە هەیـە گەیشـتنە قۆنـاغی پێگەیشـتن و کـاملی خۆیـان، هێـواش هێـواش لـە شـکڵی تەکنەلۆژیادا سودیان لێوەرگـیراو ژیـانی مرۆڤیـان رۆژ لـە دوای رۆژ ئاسـودەتر و خۆشـبەختر کـردو بەهۆی کاریگەرترین ئەو شێوانەی کـە زانستەکان توانیبویـــان دروســـتیبکەن، ســـــەرجەم پێداویستیەکانی مرۆڤیان جێبەجێکرد. لەبەرئەمـە ئـەوەی دەبـوو ئـەنجامی بـدات بریتـی بـوو لـە رێکخستنی پرۆتۆکۆل و دەزگـا کۆمەڵایەتیـەکان بەشێوەیەك کە بکرێ زانستەکان لەسەر بناغـەیان لەسەرجەم بوارەکانی ژیانی مرۆڤدا بەکاربهێنرێ و دڵنیابوونیش لەوەی هەموو مرۆڤـەکان دەتوانـن بەشێوەیەکی یەکسان و بەرابەر سود لەو توانست و ئیمکاناتانـە وەربگـرن کـە زانسـتە ئاڵۆزەکـان پێشکەشیان دەکرد. هەر کۆمەڵگایەك کە خـاوەن رێکخستن و رێکخراوێکی عەقڵانیەو لەسەر بناغەی زانستەکان راوەستاوە، دەتوانـێ زامنـی ئـەوە بکـات کـە هـەموو تاکـە کەسـەکان بەشـێوەیەکی عەقڵانی و لۆژیکـی رەفتـار دەکـەن و نابنـە هـۆی نارەحـەتی و گرفـت بـۆ خۆیـان و کەسـانی دی. ئەمە لە راستیدا هەمان ئەو "زانستی کۆمەڵگا"یـە بـوو کـە مارکسـیزم بانگەشـەی پێشکەشـکردنی دەکرد (*MatthewS. 182*).

بـەم شـێوەیە عـەقڵ، زانسـت، بابـەتیبوون، خۆشـبەختی بـە نـاوە رەمزیـەکانی مۆدێرنـیزم دەژمـێران. لیوتـار بـڕوای وایـە کـە ئێمـە لـە روی سوسیۆلوجیەوە چوینەتـە قۆناغێکـەوە کـە لـە روانگـەی [ئـەو قۆناغـەوە] مۆدێرنـیزم بـە مانـای قەیرانێکی قوڵە: دەرکەوتنی جۆرێك لـە دژایـەتی عـەقڵ و نـا بـاوەڕی بـە عـەقڵ و زیهنیەتگـەری، بەدگومانی خەڵك بەرامبەر بـە زانست و بەرامبـەر بـەوەی کـە هـەوڵی خۆشبەختی رۆژ بـە رۆژ وەك خـــەونێکی رو لـــەناوچوی رابـــردوو، لـــە پاشەکشـەدایە. بـە گشـتی هونـەرو کلتـــور پیشاندەرەوەی ئـەم خەسڵەتە یـان هەلومـەرج و حاڵەتـەن. بـەڵام ئەگـەر ئـەم دیاردەیـە تەنـها

دیاردەیەکی سوسیولۆجی بوایە، ئەوا دەبوو لە روی بەهاو شێوازەوە بێلایەن بوایە، ئەم قۆناغە خۆی لە خۆیدا نە باشەو نە خراپ بەڵکو تەنها بە قۆناغ یان ساتەوەختێکی تازە لە مێژودا دادەنرێ. لە لایەکی دیەوە ئەم گۆڕانی حاڵەت یان گۆڕانی خەسڵەتە، کاردانەوەیەکە لە بەرامبەر هەڵە یان کەموکوڕیە فەلسەفیەکانی مۆدێرنیزم. لەم حاڵەتەشدا دەکرێ بەجۆرێك لە پێشکەوتن و چاککردنی بارودۆخ دابنرێ: لە راستیدا ئەم هەلومەرجە تازەیە هەلومەرجی "پاش" مۆدێرنیزمە، نەك هەر تەنها بەمانا کاتی و تێپەڕەکەی، بەڵکو بەمانای زیاتر رۆیشتن لێی و رۆیشتن بەرەو روی شتێك کە بناغە و بونیادێکی فکری قووڵترو گونجاوتری هەیە.

ئەم کەموکوڕە فەلسەفیانەی مۆدێرنیزم کامانەن؟ روناکترین پێگەیەك کە لێیەوە دەبێ مامەڵە لەگەڵ ئەم پرسیارە بکەین، ئەو وتوێژو بەڵگاندنانەیە [استدلال] کە چەمکی رۆشنگەرانەی عەقڵی هەمەکی (کلی) خستۆتە ژێر گومانەوە. لیوتار ئەو وتوێژو بەڵگاندنە گومانکارەیە تا رادەیەك لەو روداو تەوژمە بونیادگەرو پاش بونیادگەریەدا دەبینێتەوە کە لەسەر بناغەی میتۆدەکانی زمانناسی هەڵوێست لە رێژەگەری [نسبیت] کلتوری وەردەگرێت: ئاراستە گەلێك کە تا رادەیەك دەکرێ لە بەرهەمەکانی لۆدڤیك فینگشتاین و تیۆرەی "کردارە ئاخاوتنەکان"ی "جان لنگشاف ئاستین"دا ببینرێتەوە (Matthews, 182). ئەم دوو روداوە فکریە یەکێکیان لە نەریتی فەلسەفی فەرەنساو ئەوی‌دیان لە نەریتی فەلسەفی ئەنگلۆر سکۆندا، تارادەیەکی زۆر بەدوای یەك ئاراستەی هاوبەشەوەن. لەم روەوە زۆربەی بیریارانی هاوچەرخ بەشی زیاتریان بۆ نەریتی فەلسەفی فەرەنسا داناو لە بەرهەم و کارەکانیاندا باس و خواسێکی سەربەخۆو زۆریان لە بارەیەوە ئەنجامداو لەم ئاراستەیەشدا بەرهەمی زۆر مەزنیان بەرهەم هێنا. ئێمە لێرەدا تەنها ئاماژەیەکی کورت بۆ سود وەرگرتنەکانی لیوتار لە بیروبۆچونەکانی فنگشتاین، دەکەین.

لیوتار لە تیۆرەی "گەمە زمانیەکان"ی فینگشتاین زیاد لەهەر بەشێکی تری فەلسەفەکەی ئەو، سود وەردەگرێ. بە بڕوای فینگشتاین لە راستیدا فەیلەسوفان بە پرسیارکردن لە "مانای" دەربڕینە بێگومانەکان (given experessions) توشی گومڕایی بوون و بەلاڕێدا چوون. چونکە دەربڕینە بێگومانەکان ئەوە ئاشکرا دەکەن کە مانای خۆیان تەنهاو تەنها لەیەك رێگەوە دەدۆزنەوەو ئەو رێگەیەش رەنگە لە رێگای پەیوەست بوون یان پەیوەستکردنی خود بەو شتەوەی بێ کە ئاماژەی بۆ دەکەن، ئەوەی دەبێ بە دوایدا بگەڕێین "مانای" دەربڕینێك نیە، بەڵکو "سود و بەکارهێنانی" ئەو دەربڕینەیە لە چالاکیە مرۆییەکاندا. زمان شتێکە کە مرۆڤەکان لە چالاکیە تایبەتیەکانی خۆیاندا بەکاری دەهێنن (گەمەزمانیەکان) و دەربڕینەکانیش بەهۆی جۆری بەکارهێنانەوە لەناو "گەمە زمانیە" جیاوازەکاندا، "مانای" جیاواز وەردەگرن.

لیوتار بڕوای وایە مەبەستی فینگشتاین لە بەکارهێنانی زاراوەی "گەمەی زمانی" ئاماژەکردنە بۆ بەکارهێنانە جیاوازەکانی زمان: وەك رستەسازی، فەرمانکردن، پێشکەشکردنی بابەتە زمانی -کردارییەکان (بەچەمکە ئاستینیەکەی بە مانای "ئەنجامدانی شتێك یان وتنی شتێك" وەك بەڵێندان بە وتنی "من بەڵێن دەدەم")، پێشکەشکردنی وەسفێکی ئەدەبی،

داستان بێژی، وتنەوەی حیکایەت یان ریوایەتێك.. و لەم بابەتانە. هەریەك لەم گەمە زمانیانە لەگەڵ ئەوی دیدا جیاوازە. هەر گەمەیەکی زمانی لەژێر کۆنترۆڵی رێسای تایبەتی خۆیدایە، رێك وەك چۆن گەمەی شەترنج بە رێسایەکی جیاواز لە رێسای تۆپێن، دەچێتە پێشێ. باشە! بەم وەسفەوە ئەگەر ئەم تێڕوانینە بۆ زمان قبوڵ بکەین، ئەوا هیچ "گەمەیەکی زمانی" تایبەت ناتوانێ بانگەشەی گەورەتریونی خۆی بەسەر گەمە زمانیەکانی دیدا بکات یان بانگەشەی ئەوە بکات "ئاشکراکەری شتێکە کە دیاردەو شتەکان بەکردەوە لەو دەچن" یان بانگەشەی ئەوە بکات بە شێوەیەکی بابەتی توانای پێشکەشکردنی "گوزارەیەکی راستی (هەقیقی) هەیە". کەوابوو بەهیچ شێوەیەك بەکارهێنانی زمان لە زانستە سروشتی و ماتماتیکیەکاندا، ناتوانێ بانگەشەی گەورەتر بونێکی لەم چەشنە بکات. لێرەوە دیدو شێوەی تێگەیشتنی سەردەمی رۆشنگەری بۆ زانست وەك پارادیمێکی بابەتی و عەقڵانی، دەچێتە ژێر پرسیارەوە. زانست لەنێوان گەمە زمانیەکانی دیدا تەنها یەك "گەمەی زمانیە" کە مەبەستی دیاریکراو و تایبەتی لە بەردەم خۆی داناوە (*Matthews, 183*).

ئەگەر بە ئاسانی نەتوانین بابەتیبوون و عەقڵانیبوونی تایبەتی زانست وەك عەقڵانیەتێکی بەدیهی و بێگومان قبوڵبکەین، ئەوا دەبێ لە جێگەیەکی دیدا بەدوای هۆی ئەو مەسەلەیەدا بگەڕێین کە بۆچی کۆمەڵگا مۆدێرنەکان بەگشتی ئەم تێگەیشتنەیان بۆ زانست قبوڵکردووە. خەسڵەتی تایبەتی گەمەی زمانی زانستی کە لە گەمە زمانیەکانی دی جیای دەکاتەوە ئەوەیە کە ئامانجی بەتەواوی روو لە "راستیبوون" بە مانای ئەو گوزارانەی کە هەموو یاریکەرانی لە بارەی دروستی و راستیەوە، کۆکن. ئەم یاریکەرانە لە دەستنیشانکردنی ئەوەی کە چ شتێك "راست" و چ شتێك "درۆیە" پەیڕەوی لە کۆمەڵێ رێسای تایبەتی دەکەن کە لە گەمەی زمانی زانستیدا بەکاردەهێنرێ. لیوتار لە بەرامبەر ئەمەدا بەشی زۆری گەمە زمانیەکانی دی بە "ریوایەت" ناو دەنێ: ریوایەتە ئیداریەکان پێوەری راست و هەڵەی جیاواز لە پێوەرەکانی راست و هەڵەی لە زانستەکاندا هەیە. ریوایەتەکان بۆ هەڵسەنگاندن و تاوتوێکردن سود لە پێوەری جیا لە هەقیقەت یان "راست" وەردەگرن. لە بەکارهێنانی ریوایی زماندا، پێوەرە ئەخلاقی و ستاتیکیەکان و هەروەها پێوەرەکانی ناسین، لە یەك کاتداو پێکەوە سودیان لێ وەردەگیرێ. هەر لەبەر ئەمانەش لە کلتورێکدا کە لە ژێر دەسەڵاتی زانستدایە یان لە کلتورێکی باڵا دەستی زانستی وەك مۆدێرنیزمدا، ئەم بەکارهێنانە جیاوازانەی زمان، خاوەن بەهایەکی ئەوتۆ نین.

ئەفسانەو چیرۆکە جەماوەریەکان بە چەند نمونەیەکی بەرجەستەی بەکارهێنانی زمانی ریوایی دادەنرێن. ئێمە ئەم ئەفسانانە بە یارمەتی پێوەری جیا لە زانست لە بارەی راست و هەڵەوە هەڵدەسەنگێنین. هەروەها بەیارمەتی پێوەرەکانی دیەوە وەك. لەزەتی ستاتیکی، پێشکەوتنی ئەخلاقی پەیامی کۆمەڵایەتی و لەم بابەتانە، هەڵیان دەسەنگێنین. بەکارهێنانی کۆمەڵایەتی ئەم ئەفسانانە، رەوایەتی بەخشینە بە دەزگاو جۆرەکانی چالاکی و جێگەی تاکەکان و لە کۆمەڵگاداو رێك وەك چۆن ئەفسانەی گەڕانەوەی نەژادی پاشا بۆ حەزرەتی ئادەم وەك باوکی مرۆڤەکان، بە مەبەستی رەوایەتی بەخشین بە دەوری پاشا لە پلەوپایەی "باوکی وڵاتی

خۆیدا" سودی لێ وەردەگیرا. مۆدێرنیزم لەسەر بناغەی بابەتیبوون و عەقڵانیەت، دەورێکی رەوایەتی بەخش بە زانست دەدا. بەڵام شیکردنەوەی مانا، شیکردنەوەی جۆرەکانی پەیوەندی هەبوو لە نێوان شتەکاندا کە بە زمان دەیڵێین و ئەو دنیایەی کە لە بارەیەوە قسە دەکەین، [دەبێتە هۆی ئەوەی] هەوڵی ناوبراو بۆ رەوایەتی بەخشین، توشی راوەستان بێت. بەشێوەیەکی ئیستیعاری دەبێ بگوترێ کە تەنانەت زانستیش پێویستی بە یارمەتی ئەفسانە هەیە بۆ ئەوەی رەوایەتی ببەخشێ. لەم ئاراستەیەدا لیوتار پشت بە دوو ئەفسانەی بنەڕەتی دەبەستێ کە هەرکامێکیان شێوەی جیاواز بەخۆیانەوە دەگرن: ئەفسانەی زانست وەك رزگارکەری مرۆڤایەتی و ئەفسانەی هیگڵی زانست وەك سیستەمێکی هەمەکی زانینی مرۆیی (*Matthews. 184*).

بەڵام ئەم ئەفسانانە لە کۆمەڵگای هاوچەرخدا بەکارهێنان و بایەخ و بەهای خۆیان لە دەستداوە بە شێوەیەك کە "زانست"یش "رەوایەتی" خۆی لە دەستداوە. لێرەوە مۆدێرنیزم بە پشت بەستن بەو گریمانەیەی کە تەنها بیرکردنەوەی زانستی رەوایە، بایەخ و بەهای خۆی لە دەست دەدا. ناکرێ ئەفسانەکان بە بایەخدارو رەسەن دابنرێن چونکە هەنوکە چیدی ناکرێ ئەم چەشنە لە چیرۆکە ئاراستەبەخشە گەورانە، قبوڵ بکرێ. لەبەر ئەمە چیدی ئەو بیرۆکەیەی کە زانست لە روی بابەتیەوە هەقیقیە ناتوانێ هۆیەکی بەهێز بێ بۆ ئەوەی دوای زانست بکەوین. کەوابوو مۆدێرنیزم دەبێ جێگەی خۆی بەپۆست مۆدرنیزم بدات، چونکە چیدی ناکرێ ژیانی خۆمان بە یارمەتی پرۆژەی رۆشنگەری لەسەر بناغەی عەقڵانیەتی زانستی دامەزرێنین. هەنوکە بەهای عەقڵانیەتی زانستی لەژێر پرسیاردایە: ئێمە ناتوانین [عەقڵانیەتی زانستی] بە نەیار (معارض) یان بەرزتر و گەورەتر لە شێوەکانی تری رەوایەتی سادەی بیرکردنەوەی بزانین. چونکە هەنوکە دەبینین رەوایەتی خودی عەقڵانیەتی زانستی پەیوەستە بەهەمان ئەو رەوایەتانەوە [واتە بە رەوایەتە سادەکانەوە]. لە هەمان کاتدا ناتوانین رەوایەتە گومانکارەکان قبوڵبکەین، چونکە پێوەرگەلێکی زۆر بەربڵاو کراوەو فراوانن و ناتوانین قبوڵیان بکەین یان بڕوایان پێ بهێنین. کەوابوو دەبێ بگەڕێینەوە بۆ کلتورێکی پۆست مۆدێرن کە تیایدا ئەم جۆرە ئەفسانە گەورانە و رەوایەتە گشتگیرو ئەو مژدانەی باس لە گۆڕانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی و بەختەوەرکردنی بەهۆی زانستەوە دەکەن، بوونی نیە.. کلتورێك کە تیایدا زانست تەنها لەبەر ئامانجە دزێوەکانی خواستگەری [مطلوبیت گرای] پەیڕەو دەکرێ (*Matthews. 184*).

بەم شێوەیە پۆست مۆدێرنیزم بەو شێوەیەی لە سەرەوە وێنەمان کێشا، بە راشکاوی کۆمەڵێ زەمانەت و بەرپرسیاری بۆ سیاسەت و کلتوری گشتی بە دوای خۆیدا دێنێ. پۆست مۆدێرنیزم لە سیاسەتدا ئاشکراکەری بەدبینی و بەدگومانیە بەرامبەر بەو رەوایەتانەی کە لیوتار ناوی "سیاسەتی رزگاریخواز"یان (*Politics of reclemption*) لێدەنێ.. لە جۆری ئەو تیۆرە هەمەکیخوازو جیهانیانەی وەك مارکسیزم کە لە هەوڵی خوڵقاندنی کۆمەڵگایەکی مرۆیی کامڵدایە کە تیایدا دواجار مرۆڤایەتی بە کەماڵ و پێگەیشتنی خۆی دەگات. تەنانەت خوێندنەوە ئاڵۆزترەکانی ئەم تیۆرانە، وەك چەمکی هەلومەرج یان کۆمەڵگای ئاخاوتنی یۆرگن هابرمازیش، دەکەوێتە بەر رەخنەو سەرنجەکانی

لیوتار. به بڕوای لیوتار ئەم دیدە خەیاڵیانە تەنها بەرهەمێکی تری ئەو وەهمە مۆدێرنیستەیە کە بڕوای وایە بەکارهێنانی عەقڵانیەتی زانستی لە بواری ژیانی مرۆڤدا، دەتوانێ مرۆڤەکان بەختەوەرو خۆشبەخت بکات. لە بری ئەمەش ئەوەی کۆمەڵگای پۆست مۆدێرن پێویستی پێیەتی بریتیە لە هەنگاو و داهێنانە لۆکاڵیو ناوچەییەکان لە ئاستێکی بچوکدا، [ئەمەش] بە سودوەرگرتن لە کلتورە خودیەکان و هەوڵدان بۆ نەهێشتنی نادادپەروەریە بەرجەستەکان.

پۆست مۆدێرنیزم و هەروەها خودی لیوتار لە ئاستی کلتوریدا لایەنگری فرەیی (پلۆرالیزم) و دەستێوەرنەدانی دەوڵەوتن لە بواری هونەردا. هەلومەرجێ کە تیایدا هونەرمەندان ئازادن کارەکانیان بەپێی خواستی خۆیان و بەو شێوەو سیاقەی دەیانەوێت، ئەنجامی بدەن، نەك ئەوەی خودو هونەرەکەیان لە خزمەتکردنی ئامانجە گەورەکان یان بەرژەوەندیە بازرگانیەکاندا بێت.

بێگومان ئەم جۆرە بەدبینی و بەدگومانیە بەرامبەر بە تیۆرە گەورەکان رەواجێکی بەربڵاوی لە کۆمەڵگای هاوچەرخدا پەیداکردووە. بەڵام ئەگەر بڕیارە باس لە "هەلومەرجی پۆست مۆدێرن" بکەین، ئەوا دەبێ لە کاردانەوەو وەڵامە ئیحساسیەکان لە بەرامبەر نادڵنیای ژیانی مۆدێرندا، دەست هەڵگرین و لەوە زیاتر بڕۆین، ئەوەی کە ئێمە پێویستمان پێیەتی -وەك خودی لیوتار بەدروستی دەرکی کردووە، شیکردنەوەیەکی فەلسەفیە کە دەریبخات شتێك بە ناوی "مۆدێرنیزمە"وە هەبوو کە بەهۆی ناهاوڕێکی [نا منسجم] لۆژیکی خۆیەوە شایستەی رمان و لەناوچونە. دیارە بەداخەوە لیوتار تا ئێستا شیکردنەوەیەکی لەم چەشنەی پێشکەش نەکردووە. لە بری ئەمە تێکەڵەو پێکهاتەیەکی لە هەڵسەنگاندنە سۆسیۆلۆجی و مێژوویەکان لە بارەی رەوتی گۆڕانکاری و پەرەسەندنی مێژووی بیرکردنەوەی مرۆڤ لە سەدەی هەژدە بەدواوەی پێشکەش کردووە (کە لە راستیدا ئەوەندە کۆو وردبین نەبووەو مافی بابەتەکە لە بەرامبەر دەوڵەمەندی واقعیەتی مێژویدا، بەتەواوی نادات).

هەروەها رەخنەیەکی فەلسەفی لەو شتە پێشکەش کردووە کە ناوی ناوە "ئامانجەکانی رۆشنگەری" (دیارە ئەم هەوڵدانەشی لەسەر بناغەی بەڵگاندنێکی [ئیستدلال] وردی فەلسەفی نیە).

بە یەکسانکردنی ئەندێشەی مۆدێرن لەگەڵ ئەو دیدەدا کە تەنها شێوەی عەقڵانی بوون یان مەعقول بوون بریتیە لە عەقڵانیەتی ماتماتیك ئاساو زانستی، لە روی مێژوییەوە ناڕاست و هەڵەیە. دیارە ئەم روداوە یەکێك بوو لە گرنگترین هێڵەکان لە رەوتی بیرکردنەوەی ئەوروپاو ئەمریکا لە سەدەی هەژدە بەدواوە. بەڵام ئەمە تەنها یەکێك لەو هێڵانەیەو فەیلەسوفانی دی لە بەرامبەر ئەمەدا بەرگریان لە دیدو تێڕوانینی جیاواز لەمەیان کردووە. ئەو دیدو تێڕوانینانەی کە بوون بە بەشێك لە هوشیاری و هەستی گشتی. تەنها ئەوەندە بەسە ئاماژە بۆ هیوم و رۆسۆ بکەین. هیوم ئەوەی قبوڵ نەدەکرد کە بیرکردنەوەی ئەخلاقی و پراکتیکی دەتوانرێ بەهۆی عەقڵی پشت بەستوو بە ماتماتیکەوە، رێگەی خۆی ببڕێ (عەقڵ کۆیلەی ئارەزوو و شەهوەتەکانەو دەبێ واش بێ). رۆسۆش بەرگری لە ژیانێکی گونجاو لەگەڵ سروشت و هەستە سادەکاندا، دەکرد.

هەر بەم شێوەیەش نەفی و نکوڵی کردنە فەلسەفیەکانی لیوتار لە بارەی "ئامانجەکانی رۆشنگەری"ەوە (یان بەشێوەیەکی وردتر شێوازەکانی بیرکردنەوەی پۆزەتیڤزمی) لەسەر بناغەی کۆمەڵێ بەڵگاندنی (استدلال) وردو پتەو نیە، بەڵکو پشت بە هەندێ بانگەشەی

نەسەلمێنراو دەبەستێ کە دەڵێ شێوەکانی بیرکردنەوەی زانستی رەوایەتی خۆیان لە یەك ئەفسانەوە وەردەگرن و ئەم ئەفسانەیەش هەنوکە بایەخی خۆی لە دەستداوە. تەنانەت ئەگەر ئەم بانگەشەیەی دوایش راست بوایە، ئەوا نەیدەتوانی بەم دەرئەنجامە بگات: لەبەرئەوەی خەڵکی لە ئێستادا، بە سەختی بڕوا بە چیرۆکە ئاراستە بەخشە گەورەکان دەکەن، کەوابوو هەقیانە سەرپێچی لە قبوڵکردنی بکەن. بەدەربڕینێکی دی کۆمەڵگا رەنگە بە سەختی باوەڕێکی بە زانست هەبێ، بەڵام بێ ئەوەی ئەم خاڵە راست بێ کە زانست جێی باوەڕو قبوڵکردن نیە.

دیارە دەشێ هەندێ لە پرۆژە خەیاڵیەکان لە بارەی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیەوە وەلاوە بنرێ، بێ ئەوەی باوەڕ بە زانست وەك گەڕانێك بە دوای هەقیقەتدا یان پەیمان بەستن لەگەڵ ئامانجەکانی مرۆڤایەتی و عەقڵانیەت کە وەرگیراوە لە رۆشنگەریەوە، وەلاوە نێن. گەرچی رەنگە لە دیدی شیکردنەوەی سوسیۆلۆجی کۆمەڵگای هاوچەرخەوە، بونی چەمکی "هەلومەرجی پۆست مۆدێرن" سود بەخش بێت، بەڵام هیچ زەمینەیەکی فەلسەفی پێویست بۆ دۆزینەوەی جیاوازی نێوان "مۆدێرنیزم" و "پۆست مۆدێرنیزم" بونی نیە. بڕوای لیوتار بەوەی کە زەمینەگەلێکی لەم چەشنە هەن لە راستیدا پشت ئەستوورە بە جۆرێك تێکەڵکردن لە نێوان ئەوەی کە خەڵك وەك واقعیەت قبوڵی دەکەن و ئەوەی کە بە زەمینەگەلێکی گونجاو بۆ باوەڕبوون بە شتێك، دەژمێرێن.

لە لایەکی دیەوە زۆر لە بیریاران پۆست مۆدێرنیزم بە شکڵێکی بەدبینانەی فەلسەفە دەزانن کە دۆگمایەتی گوتارەکانی دی دەخاتە ژێر گومان و پرسیارەوەو لیوتاریش بە یەکێك لە بەرجەستەترین تیوریزەنانی ئەم بزوتنەوەیە، دادەنێن. گەرچی لیوتار زۆرتر لەبەر ئەو بەرهەمانەی کە لە بارەی پۆست مۆدێرنیزمە نوسیویتی، بەناوبانگەو لە بوارە جیاوازەکانی فەلسەفەدا وەك فەلسەفەی زمان، فەلسەفەی سیاسی و ستاتیکاشدا بەرهەمی نوسیوە بەڵام کار و بەرهەمە سەرەتاییەکانی دەچێتە ناو چوارچێوەی نەریتی مارکسیزمەوە. بەڵام ئەمیش وەك زۆربەی رۆشنبیرانی چەپی فەرەنسا دوابەدوای دەرئەنجامە وێرانکارەکانی رووداوەکانی (*1968*) بە توندی کەوتە دژایەتیکردنی مارکسیزم و لە کتێبی "ئابوری لیبیدۆی"دا کە وتوێژێکی زۆری وروژاند، هەڵوێستێکی سەرتاپا پاش مارکسیانەی وەرگرت و کەوتە نەفیکردنی گریمانە بنەڕەتیەکانی میتۆدی مارکسیزم. ئەم هێڵە فکریە لە کتێبی "هەلومەرجی پۆست مۆدێرن"دا گەیشتە لوتکەی خۆی. لیوتار لەم کتێبەدا لەگەڵ رەدکردنەوەی تیۆرە گشتی و جیهانیەکاندا بەڵگە دەهێنێتەوە کە ئەم جۆرە "تیۆرە گەورانە" (بۆ نمونە مارکسیزم) بایەخ و ئاراستەی خۆیان لە دەستداوە، لیوتار لە بەرامبەر "ریوایەتی گەورە" و مانا دەسەڵاتاویەکانیدا، ئامانجی "ریوایەتی بچوك"ەکان بەتایبەتی ریوایەتی بونەوەرە مرۆییە تاکە کەسەکان، دەهێنێتە ئاراوە کە پێویستی بە هیچ جۆرە ئاراستەکردنێکی بونیادی نیە (لیوتار لەو بەرپرسیارانەیە (متعهد) کە دژی فەندمە مینتالیزمن (***anti- foundaionalist***).

بەشی گەورەی بیرکردنەوەی سیاسی لیوتار لە ساڵەکانی پاش *68* دا لە دەوری خەبات دژی خراپ سودوەرگرتن لە ئازادیە فەردیەکان دەسوڕێتەوە. نیگەرانی و سەرقاڵی سەرەکی بەرهەمەکانی دوای لیوتار لە بارەی ماهیەتی رێساکانی هەڵسەنگاندن یان داوەریەوەیە. لەم ئاراستەیەدا هێڵی بەڵگەکانی ئەوەیە کە لە بنەڕەتدا هەڵسەنگاندن روداوێکی پراگماتیکیەو

پـەیوەندی بـە گوتارێکـەوە حاڵـەتێکی تایبەتیـە. یان بەدەربڕینێکی دی [هەڵسـەنگاندن] خەسـڵەت و تایبەتمـەندی گوتارێکـە. بـە بـڕوای لیوتـار گوتارەکـان ئـاڵۆزو دژ بەیـەکن و لـە نێـوان دو گوتاردا بوارێکی وتوێژی چارەسـەر هەڵنـەگر یـان (جیابونـەوە) هەیـە. لیوتـار لـەم بەرهەمانـەدا بەردەوام بۆ کـانت دەگەڕێتـەوە و بـە روانـەت بـە شێوەیەکی هوشیارانە لە هەوڵی گەڕانەوەدایـە بـۆ چوارچێوەی مارکسیزم و هیگڵـی بیرکردنـەوەی دیالکتیکانە. ئەو ئارەزوە بت شکێنیەی لە کتێبی "هەلومـەرجی پۆسـت مۆدێـرن"دا باڵادەسـتە، کاریگەریەکی بـەهێزی لـەناو نێوەنـدە رۆشـنبیریە هاوچەرخـەکاندا بـەجێ هێشـتووەو بۆتـە ئیلـهام بەخشی نەوەیەکی کاملی تیۆریزەنە کلتوریـەکان. [بەڵام] بیریارانی چەپی ئەرسۆزیکس کاردانـەوەی توندیـان دژی تـێڕوانین و هەڵوێسـتە بەدبینـە پۆسـت مۆدێرنیزمـەکانی لیوتـار، پیشـانداوە (Brown, 1997. 40).

وەك پێشـتر باسمـان کـرد لیوتـاریش وەك زۆربـەی رۆشـنبیرانی دی فەرەنسا بەشداری لـە راپـەرین و بزوتنـەوە کرێکـاری–خوێندکاریانـەی سـاڵی 1968دا کرد. بـەڵام پـاش شکسـتی ئـەم بزوتنەوەیە نەك هەر تەنها لـە بزوتنەوەکـە بـەڵکو لەهـەر شـێوە چالاکیـەکی سیاسـی رێکخـراو و بـەدەزگاکراو، دورکەوتـەوە. بەتایبـەتی لـە پـەیوەندی کـردن بـە حـیزبی کۆمۆنیسـت و مارکسیزمی بیرۆکراتی دەوڵەتیـەوە. لـە وتـارێکدا کە لە ساڵی 1989دا نوسی چـەند دەرئـەنجامێکی لـە بنـەماو بناغـەکانی گروپـی "سوشیالیزم یـان بەربەریـەت" وەرگـرت کـە لـە راسـتیدا پێـش زەمینـەو سـەرەتای نیگەرانیـە بنەڕەتیـەکانی بەرهەمـەکانی دوایی پێك دەهێنـاو بونـە هـۆی دورکەوتنەوەی لەو گروپە:

بیرۆکـەی باڵادەسـت بەسـەر گروپـی "سوشیالیزم یـان بەربەریـەت" دا دواجـار ئـەو بیرۆکەیـە بـوو کـە لـەناو هـەر سیستمێکدا شـتێك هەیە کـە ناتوانـێ لـە روی ئسـولیەوە بـەرەو روی بێتـەوە یـان بەشـێوەیەکی ئسـولی هەڵوێسـتی لێ وەربگرێ. لەناو دڵی نهێنی ئـامێزی هـەر شـتێکدا کـە لەگـەڵ سیسـتمدا ناگونجـێ، شـتێکی سەرسەخت و یاخی و شاراوە هەیە کە جێی خۆی خۆش دەکات.. شتێك کـە ناتوانـێ لـە ئـەنجامدان یـان بـەڕێوەبردنی هـەندێ کاروبـاردا کـە لـە سیسـتمەکەدا روودەدەن، کەمتەرخـەمی بکـات (لیوتـار، نوسـینە سیاسـیەکان 1933، ص 7–166).

بەشـی زۆربـەی بەرهەمـەکانی تـری لیوتـار بەشـێوەیەکی سـەرەکی سـەرقاڵی وەسـف و شـیکردنەوەی ئـەو جـۆرە لـە "روداو" یـان "بەسەرهاتە" وەسف هەڵنەگرو نا سیستماتیك و (بـەڵام لـە روی سیاسـیەوە) بەهێزانـەن کـە لـەناو دەروونـی سیسـتمە سیاسـیە رەسمـی یـان فەلسەفیەکاندا، جێگیرن. لیوتار لە دوو بەرهـەمی تـری خۆیـدا واتـە (1971) Discoutse/ figur (گوتار فیگۆر) و Litidinal Economy (ئـابوری لیبیدۆی) (1974) وەرگێڕانی بۆ ئینگلیزی 1993) هەوڵ دەدات بە پشت بەستن بە بنەماو رێساکانی دەرونشیکاری و لەسـەر بناغـەی هـێزو توندی بروسکە دەرونـی و ئـەنگێزە جەستەییەکان نـەك لەسـەر بنـەمای پۆلێنکردنـی رووکەشـانەی ئـەو ئـەنگێزەو بروسـکانە، سیاسـەتێکی رادیکـاڵ دابڕێـژێ و پێشکەشـی بکـات بـۆ نمونـە بـەهۆی زمانەوە کە فرۆید ناوی دەنـا پرۆسـە لاوەکیـەکان [ئانوی]. لە کتێبـی "گوتـار/ فیگـۆر"دا جیـاوازی دەکات لە نێوان سنوری "فیگـۆر" یـان پرۆسـەی دەرونـی سـەرەتایی و "گوتـار"دا کـە هۆکـارو هـەڵگری هـێزی خرۆشـێنەرو سـەردەرهێنەری فیگـۆرە. لـە بەرهەمـەکانی لیوتـاردا چەشـنی بەرهـەمی بیریـارە هاوچەرخـەکانی وەك جیـل

دۆلـۆز، فیلکـس گاتـاری و ژولیـا کریسـتیڤا، ئـەزمونی ستاتیکی بـە تـەوەرە سـەرەکیەکانی "سیاسەتی توندی (شدّت)" دادەنرێن (Brown. 1971, 321).

لیوتـار لـە کۆتاییـەکانی دەیـەی حـەفتاو سـەرەتاکانی دەیـەی هەشـتادا هـەموو جـۆرە تـەوەهومێکی سـەبارەت بـە جیـهانیبوون Universalism یان هەمەکیگـەری مارکسـیزمی رەسمـی لـە خـۆی دورخسـتەوە. لـە هـەمان سـەردەمداو لـە بەرهەمـەکانیدا نیگەرانیگـەلێك لـە بارەی مەسەلەی ئەخلاق و رەوایەتی (مشروطیت) دەبینین کـە لـە مەیلـە پـاش چەپیـە نامـەعقول و سەرسورهێنەر و (لەهەمان کـاتدا) ناجێگیرەکـانی بەرهەمـەکانی دەیـەی حـەفتادا نـەدەبینرا. بـۆ نمونـە ئـەم تـەوەهوم داماڵینـە سـەبارەت بـە جیهانگیری مارکسیزم و نیگـەرانی سـەبارەت بـە وتەزای وەك ئەخلاق، دادپەروەری و رەوایەتی لـە کتێبی "هەلومـەرجی پۆست مۆدێرن"ی (1979/ وەرگێڕانی بـۆ ئینگلیزی 1984) لیوتـاردا خـۆی دەردەخات. لەم کتێبەدا ئەو بەڵگە دێنێتـەوە کـە سـەردەمی مۆدێـرن لـە کۆتاییـەکانی سـەدەی هـەژدەوە لـەژێر دەسـەڵاتدارێتی هـێزی کۆمـەڵێ "ریوایـەتی گـەورە"ی جیهانیسـازو هەمـەکی بەخشـی مانـا لـە فەلسـەفەو سیاسـەتدا بـوە، بـە تایبـەتی ریوایەتـە هیگڵیـەکان بـۆ چـەمکی "پرۆسەی رزگاری رۆحی خودهوشیار لـە مێـژوداو بەهۆی مێژوەوە" لەگەڵ ئەو ریوایەتە مارکسیزمە بۆ چەمکی "پرۆسەی رو لە پێشکەوتنی رزگـاری سیاسی گشتی و جیهانی". لیوتار بڕوای وایە ئـەو دەسـەڵاتەی ئـەم ریوایەتانـە خستیانە گـەڕ بـە ئامانجی راکێشان یان تواندنـەوە بوبـێ مەبەستی وەلاوەنانی هەموو شوناس و مێژوو و زەمانـەکانی دی بوبێـت، دەسـەڵاتێکی تۆتالیتارانـە بـووەو دواجار لە هـەنگاوە کارەسـاتاوی و ترسناکەکانی وەك کوشتارە دەسـتە جەمعیەکانـەوە، سـەری دەرهێناوە.

هەلومـەرجی پۆسـت مۆدێرنـی جۆرێـك هەلومـەرجی بـێ بـڕوای و ناباوەڕیـە بـە ریوایەتـە گەورەکان. لیوتار لە بری "ئێمـەی" باڵادەست و دەسەڵاتخواز و خۆڕەوایـەتی بەخشـی مرۆڤایـەتی جیهانی کە بەگریمانـە وەرگـێڕاوەو جێـی بـاوەڕی ئەم جۆرە ریوایەتـە گەورانەیـە.. لـەبری ئەمـە بـە خۆشـبینیەکی تـەواوەوە دەسـت دەکـات بـە وێنەکردن و بەرجەستەکردنی زیهنیی دنیایەك کـە لە کۆمەڵە فـرەو بچوکـەکان دروستبووە و تیـایدا هیچ گروپێك مافی دەسەڵاتگرتنی بەسـەر ئـەوانی دیـدا نیـە. چـەمکی سـەرەکی و بنـەڕەتی شیکردنەوەکەی لیوتـار هـەمان چـەمکی "گەمـە زمانیەکانـە" کـە لیوتـار لـە فینگشـتاینەوە وەریگرتـووەو پێشـتریش قسـەمان لـە بارەیـەوە کرد. بەڵام ئێستا لە دیدێکی دیەوە باسیدەکەین. دەکـرێ گەمـەی زمـانی بـە شـکڵێکی یـەکتاو هاوبەشی کرداری رەمـزی (Symbolic action) دابـنرێ کـە لـە کـرداره پـەیوەندیخوازە جۆراوجۆرەکانەوە، دروست دەبێ. دەکـرێ گەمـە زمانیـەکان کـرداری وەك: وەسـف کـردن، رونکردنـەوە، چیرۆك گوتـن، خوتبـە، وەعـزدان، ئامۆژگاریکردن، هـاندان، راوێژکـردن و زۆربـەی کرداره ئاسایی و رۆژانەکانی مرۆڤ، بگرێتەوە.

لیوتار لـە یـەکێك لـە دوا بەرهەمـەکانی خـۆی لـەژێر ناونیشـانی "جیـاوازی"دا (the Differend 984) (وەرگێڕانی بـۆ زمـانی ئینگلیزی لـە 1988دا) ئـەم شـیکردنەوەیەی گـەورەو فـراوان کردووە. باسی سـەرەکی ئـەم کتێبـەو هـەروەها کتێبێکـی تـری واتـە "بـەس یـاری" (Just-Gaming) (کە بەرهەمی هاوبەشـی ئـەو و "ژان-لوپ"ە کەلە سالی 1985دا بۆ ئینگلیزی وەرگێراو زنجـیرە باسـێکە سـەبارەت بـە ماهیـەتی

دادپەروەری کە لە راستیدا بە پێش زەمینەی پێویست بۆ کتێبی جیاوازی دادەنرێ) بریتیە لە چەمکی نادادپەروەری بنەڕەتی کە ئەو دەمە دێتە دی کە گەمەیەکی زمانی ببێتە ملکەچی گەمەیەکی زمانی دی یان بەهۆی ئەو گەمەزمانیەوە تەفسیرو رون بکرێتەوە. یان بە دەربڕینێکی وردتر لیوتار (بڕوای وایە) بە درێژایی مێژوو هەموو نادادپەروەریەکان، ستەم و سەرکوتکردنەکان، چەوساندنەوەکان و بەیەك وشە سەرجەم کرداره نامرۆڤانەکان، تەنها کاتێ ئەگەری دەرکەوتن و رودانیان هەیە کە گەمەیەکی زمانی تایبەتی و دیاریکراو بەسەر جۆرەکانی تری گەمەی زمانیدا، دەسەڵاتدارو باڵادەست بێ یان خواست و نیەت و ئامانجی سەرجەم گەمەکانی دی تەنها بەهۆی ئەو گەمە زمانیە باڵادەستەوە تەفسیرو رونبکرێتەوە.

لیوتار بڕوای وایە بەردەوامی دادپەروەری بەستراوە بەوەوەی سەرنج لە هەلومەرجە "جیاوازەکان" یان هەلومەرجە نەگونجاوەکان و ناتەباییە رەهاکان، بدات.. ئەو هەلومەرجانەی کە لە نێوان گەمە زمانیەکاندا هەیەو بێ بوونی گەمەیەکی زمانی سێهەم وەك ناوبژیکەرێك، دژی یەکن. ئەرکی پارێزگاری و هێشتنەوەو هێنانەوەی بەڵگە بۆ ئەم نەگونجان و ناتەباییەی زمانەکان و فرەیی شێوەکانی بوون، بەر لە هەر شتێك لە ئەستۆی هونەرە. بە تایبەتی هونەری پۆست مۆدێرنیستی کە لیوتار لە کۆتاییەکانی دەیەی *1970*دا بەهێزێکی تەواوەوە، هێنایە ئاراوە.

رەگەزی سەرەکی ئەم نیگەرانە لە بارەی بەرپرسیارێتی ئەخلاقی هونەر، هەمان سەرلەنوێ خوێندنەوەی لیوتارە بۆ فەلسەفە ترانسندنتالی کانت لە کتێبی "رەخنە لە داوەری"دا. کانت ئەزمونی بابەتی باڵا (*The Sublime*) یان ترانستدنتالی بە چەمکێکی سەرسوڕهێنەری شکست و ناکامی لە دۆزینەوەی گونجان و وتوێژکردنی نێوان ئەزمون یا بیرۆکەیەك لەگەڵ بونیادە چەمکیەکاندا دەزانێ کە ئێمە بۆ تێگەیشتنی لەبەر دەستماندایە. بە بڕوای لیوتار بنەمای بابەتی باڵا خاوەن ئەو فراوانیو گشتبوونەو قابیلی دەرککردنە نیە کە فەلسەفەی ستاتیکای رومانسیەت، بۆی دادەنێ. هەروەها لیوتار بابەتی باڵا بە خاوەنی هەمان ئاڵۆزی کۆنترۆڵنەکراوی پەیوەندیە مرۆڤایەتیەکان و روداوەکان، نازانێ. ئامانج و نیەتی سەرەکی لیوتار لە بڵاوکردنەوەی هونەرێکی باڵای پۆست مۆدێرنیتی بریتیە لە پاراستن و هێشتنەوەی ئەو دوبارە پیشاندانەوە دژایەتی ئاسایەتی راستی نا دوبارە پیشاندانەوەیە (نەتوانینی دوبارە پیشاندانەوە).

لیوتار لە یەکێك لە دوا بەرهەمەکانی خۆیدا کە کۆمەڵە وتارێکە لەژێر ناونیشانی "نامرۆڤانە- تێڕامانێك لە بارەی زەمەنەوە" کە لە ساڵی *1988*دا چاپ و بڵاوکرایەوە لە *1991*دا بۆ ئینگلیزی وەرگێڕا". لە قاڵبی شێوەیەك دەربڕیندا کە ئاماژە بۆ ئەزموونە گۆڕاوەکانی زەمەن لە دنیای پۆست مۆدێرندا دەکات، سەرەڕای سەرنجدانی دوبارە لە هەندێك لەم مەسەلانە، دەست دەکات بە بەڵگە هێنانەوە بۆ هونەرو فەلسەفەیەك کە لە بەرامبەر ئارەزوکردنی دەسەڵاتی رەها بەسەر زەمەندا، بەرگری دەکات و رادەوەستێ.

لایەنێکی تری گرنگی بیرکردنەوەی لیوتار بەرەنگاری کردنە لە بەرامبەر چەند لایەنێکی دیاریکراوی پارادیمی بونیادگەریدا کە لە ساڵەکانی دەیەی *1950*دا واتە لە کاتێکدا کە لیوتار چالاکیە فەلسەفیەکانی خۆی دەست پێ دەکرد، لە لوتکەی دەسەڵات و درەوشانەوەی خۆیدا بوو. بە بڕوای ئەو هەمیشە لە نێوان

ئەزمونی ئێمە لە جیهانی ژین و ئەو زمانەی بۆ قسەکردن لە بارەی ئەم ئەزمونانەوە بەکاری‌دەهێنین، "درزێك" هەیە. باسکردنی ئەم بابەتانە لە کتێبی "گوتار/ فیگۆر"دا، ناڕەحەتی‌و ناخۆشنودی لیوتار لەو هێڵە تیوریانە ئاشکرا دەکات کە مێژوو لە پێناوی ئەو بونیادە هەمەکیانەدا کە زەمەنیان نیە، وەلاوە دەنێن.. ئەو بونیادانەی کە بێ گەڕانەوە بۆ تایبەتمەندیە سەرو زمانیەکانی جیهانی ژین، خۆ ڕێکخەر (*Self- regulating*) دەمێننەوە. هاوکاری و هاوڕێیەتی گروپی مارکسی "سوشیالیزم یان بەربەریەت" ئەم بێباوەڕی و بەدگومانیەی لیوتاری بەرامبەر بە هەر تیۆرەیەك کە رەخنەگرتن لە ماتریالیزمی مێژووی و ئازادی کاری ئامانجخوازی سیاسی (ئازادی پراکتیکی سیاسی) فەرامۆش دەکات، پتەو و بەهێز ئەکرد. وەك پێشتر تێبینیمان کرد گەلێك روداوی فکری جیاواز دەوریان لە فۆرمەلەبوون و پێکهاتنی ئەندێشەکانی لیوتار هەبووە. ژمارەیەکی فراوان لە بیریارانی بەرجەستەی وەك: فرۆید، نیچە، کانت، هایدگەر، مارکس، لیڤیناس، فینگشتاین.. هتد کاریان کردۆتە سەر بیروڕا تیۆری و فەلسەفیەکانی لیوتار. دەکرێ کاریگەری فرۆید لە کتێبی "ئابووری لیبیدۆی"دا ببینین.. روداوێك کە لیوتاری پەیوەست کرد بە کەسانی وەك "دۆلۆزو گاتاری"وە. لە لایەکی دیەوە دەکرێ کاریگەری بەهێزی رەخنەی سێهەمی کانت واتە "رەخنە لە داوەری" لە بەرهەمێکی دی لیوتاردا واتە "چەند وانەیەك لە بارەی شیکردنەوەی بابەتی بالاوە" ببینرێ کە لە راستیدا شیکردنەوەیەکی رەخنەگرانەیە لە هەڵوێست وەرگرتندا لە بەرامبەری "بابەتی بالا"ی کانتدا. جێگەی خۆیەتی ئاماژە بەوە بکەین کە سەرەڕای ئەو رەخنانەی لە ئاراستە تیۆری و هەڵوێستە فکری و فەلسەفیەکانی لیوتار گیراوە، بەلام ئەو دەورێکی گرنگی لە وتوێژە هاوچەرخەکانی فەلسەفەو سیاسەت و هونەردا هەیە. لە کتێبی "جیاوازی"دا چەمکێك یان تێگەیشتنێکی تازە بۆ جیاوازی بنەڕەتی، پێشکەش دەکات.. جیاوازیەکی بنەڕەتی و رادیکالانە کە ناکرێ بەهۆی کۆبونەوەی گشتی (اجماع عام)و گشتیبوونی کرداری توندوتیژی و زۆرداری دژی بەرژەوەندیەکانی لایەنی لاوازتر، لەناو ببرێ. ئا لێرەدایە کە جیاوازی نێوان لیوتارو هابرماز ئاشکرا دەبێت و لەم ڕوەوە بە ئاشکرا دژی هابرماز رادەوەستێ. چونکە بە قسەی لیوتار هابرماز بەهۆی بڕوابوون بە "هێزی بەلگاندنی باشتر" کەمترین گومان یان پرسیاری رەخنەگرانە لە بارەی "روبەرو ناوەرۆکی بەلگاندنەوە" بە ڕەوا نازانێت.. ناوەرۆکێك کە نەك هەر هیچ کاتێك کامڵ و ئایدیاڵ نیە بەلکو بەردەوام لەژێر کاریگەری هۆکاری وەك هەلومەرج، پایە، پلە، هێز، دەسەلات، رێکخراو بایەخ [اعتبار] دایە. لیوتار لە و پێشگریمانەیەدا کە دەڵێ هەندێ "ریوایەتی گەورە" لە کلتوری رۆژئاوادا، وەك ئاراستەوەرگرتنی عەقڵانیانەی رۆشنگەری، رێگە چارەیەك پێشکەش دەکەن کە تێکەڵ بە بەرژەوەندیەکانی دەسەلات نابێ و لە بەرامبەریدا بێلایەن دەبێ، مەترسیەکی گەورە دەبینێ. لیوتار لە کتێبی "هەلومەرجی پۆست مۆدێرن" دەستی کردووە بە لێکۆڵینەوەی داڕمان و کەوتنی ئەو ریوایەتە گەورانە و دەڵێت پێویستە ریوایەتە گەورەکان رێگە بۆ "هەڵسەنگاندنە بچوکەکان" کە بەرز نافرن و بۆ "ریوایەتە بچوکەکان" بکەنەوە ئەو هەڵسەنگاندن و ریوایەتە بچوکانەی لە بەرامبەر کەفایەت و هەمەکیدا بەرگری دەکەن و جەخت لە تاکانەیی هەر، "روداو" یان "دیاردەیەك" جا چ ئەخلاقی یان سیاسی یان ستاتیکی بێ، دەکەن. دواجار دەبێ ریوایەتە گەورەکان جێی خۆیان بۆ

ئەمجۆرە ریوایەتە بچوکانە بکەنەوە. بە بڕوای لیوتار چیدی جێگەیەك بۆ دەسەڵات نواندنێك نیە کە بتوانێ لە دیدێکی هەمەکی و جیهانیەوەو بێ پشت بەستنی پێشینە بە هەندێك چوارچێوەی ئایدۆلۆژی، بۆ سەرجەم مرۆڤەکان قسەبکات. تەنها ئەوە بەهۆی سەلماندنی دوپات بۆوە لە شێوەی هەڵسەنگاندنە بچوکەکاندایە کە دەتوانین قابیلی تەحویل نەکردن ***irredvedvcibility*** و بەشێتی [جزئیت] ***Particularity*** "بەسەرهاتە" روداوەکان لە ژیانماندا کە لە بەرامبەر پۆلێنکردنی جیهانیدا بەرگری دەکەن، بە بیربهێنینەوە.

لیوتار جەخت لەوە دەکات کە مەبەست لە سودوەرگرتن لە وشەی "پۆست مۆدێرن" جۆرێك بەدواهاتنی زەمەنی راستەهێڵی نیە، واتە "مۆدێرنەیەك" کە لە دوایەوە "پۆست مۆدێرنە" دێت یان بە دەربڕینێکی تر [مەبەست لە پۆست مۆدێرنە] جۆرێك "مۆدێرنەی بالا" ***high modernity*** نیە، بەڵکو بە پێچەوانەوە خودی چەمکی مۆدێرن بە شێوەیەکی پێشینەیی هەڵگری چەمکی پۆست مۆدێرنە. پۆست مۆدێرن لەناو دەروونی چەمکی مۆدێرندا شاراوە و حەشاردراوە. چونکە مۆدێرنە بەشێوەیەکی بەردەوام لە حاڵەتی جوڵەو پێشکەوتندایە بەرەو سەرووخۆی بۆ ئەوەی بگۆڕێت بۆ شتێکی جیاواز لە خۆی. دەکرێ تێڕوانینە هاوشێوەکانی لیوتار لە پرۆژەکانی تری دەیەی دوایدا وەك "پاش بونیادگەری بونیادشکێنی" دا ببینین کە بەهۆی نوسەران و بیریارانی وەك میشیل فۆکۆ، رولان بارت، ژولیا کریستیڤا، ژاك دێریداو جیل دۆلۆز" وە پێشکەش کراون.

سەرچاوەکان:

- Brown, stuart (et al) Bioyrahphicnl Dicitionary of Twentieth- centvry Phebsophers (London & N. Y: Rovte ledge 1997). P.P 484- 85.
- Lyotard, teun- Francois, Phenomlogy, tr. Brain Beakly (Albuny: state University of New york Press 1991).
- Lyotard..... Discourse/ Figurc, tr. Mary Lydon. (camberidge, MA: Harvurd Univarsity Press, 1996).
- ..... , The Postmodern condition: A Report on Knowledge, tr. Geoff Bennington & Brian massumi, (Minneu pois uvivers ty of minnesota press, 1984).
- ..... , The Differend: phrases in Disputes, tr. Gorge Van Den Abbeele (Minneupolis: University of Minnesatu Press, 1988).
- ..... , The Inhuman: Reftections on time, tr. Geoff Bennington and Rachel Bowlty. (London. Polity press, 1991)
- ..... , Toward the Postmoders, ed. By Rotert Harvey and Marks. Roberts (New Jersey and London: Humanities press- 1993).
- Matthews, Eric, Twentieth- century French Philosphy (oxford: oxford Universtty Press, 1996).
- Pane, Michail (ed), A Dictionary of cultural and Critical Theory, (oxford, UK and cumridge, USA. BlacKwell, 1997).

ئەم وتارە نوسینی: حسین علی نوذری"یە کە لەم کتێبەی خوارەوە هاتووە:

حسین علی نوذری: پست مدرنیتە وپست مدرنیسم. انتشارات نقش جهان/ چاپ اول 1379–ص 170–153.

چەند تێزێك دەربارەی فەلسەفەی مێژوو

▪ ڤالتەر بنیامین

• و. لە ئینگلیزییەوە: س. ع

I

باس لەوە دەکرێت کە ئامێرێکی ئۆتۆماتیکی بەشێوەیەکی وا دروستکرابوو کە دەیتوانی سەرکەوتووانە یاری شەترەنج بکات و لە بەرانبەر هەر جووڵەیەکی غەنیمەکەیدا، بەجووڵاندنی داشێك، بەرتەکی بداتەوە. ئەم ئامێرە، کە لە شێوەی بووکەڵەیەك دروستکرابوو، جلی تورکیی لەبەرکردبوو و نێرگەلەیەکی نابوو بە دەمیەوە، لەبەردەم تەختەیەکی شەترەنج دانیشتبوو و لەسەر مێزێکی زل دانرابوو. بەهۆی سیستەمێکی ئاوێنەوە مرۆڤ وایدەهاتە بەرچاو کە مێزەکە روونەو لە هەموو لایەکەوە دەبینرێت. لە راستیشدا وانەبوو، چونکە زەلامێکی بچووکی قەموور، کە پسپۆڕ بوو لە یاریی شەترەنجدا، لەژێر مێزەکە هەڵکورمابوو و بەهۆی تەلێکەوە دەست و پەنجەی بووکەڵەکەی دەجووڵاند. مرۆڤ لە فەلسەفەدا دەتوانێن شێوەی ئەم ئامێرە بدۆزێتەوە. ئەو بووکەڵەیەش پێی دەووترێت "مەتریالیزمی مێژوویی" کە دەبێت بەردەوام بباتەوەو ببێتە هاوتای هەر کەسێك ئەگەر سوود لە خزمەتگوزارییەکانی یەزداناسی (*yheology*) وەربگرێت، کە، وەکو دەزانین، پەژموردە بووەو دەبێت لەبەرچاو نەمێنێت.

II

"یەکێك لە بەرچاوترین تایبەتمەندەکانی سروشتی مرۆڤ،" لۆتزە **Lotze** دەنووسێت "ئەوەیە، لەگەڵ خۆپەرستییەکی زۆردا لە هەندێك نموونەی تایبەتدا، ئەو بێ ئیرەییە کە (ئێستا) دەینوێتێت لە بەرانبەر (داهاتوو)دا."

هیگل

بیرکردنەوە پیشانماندەدات کە ئەو وێنەیەی هەمانە دەربارەی خۆشی بەتەواوتی رەنگی ئەو سەردەمە وەردەگرێت کە بوونمان بۆی داناوین. ئەو جۆرە خۆشییەی کە لەوانەیە ئیرەییمان لا دروستبکات بەتەنها لەو هەوایەدا هەیە کە هەڵمانمژیووە، لە نێوان ئەو خەڵکانەدایە کە قسەمان لەگەڵ کردوون، لای ئەو ژنانە بووە کە خۆیان تەسلیم کردوین. بە وتەیەکی دیکە، ئەو وێنەیەی کە ئێمە هەمانە دەربارەی خۆشی هەتاهەتایە بەو وێنەیەوە بەستراوە کە هەمانە دەربارەی رزگاربوون (*RedemPtion*). بۆچوونیشمان دەربارەی رابوردوو، کە جێی بایەخدانی مێژووە، هەمان شتە. رابوردوو پێرستێکی (*index*) کاتیی هەیە کە بەهۆیەوە ئاماژە بۆ رزگاربوون دەکەین (*refer to redemption*) رێکەوتننامەیەکی نهێنی لە نێوان نەوەکانی رابوردوو و نەوەکانی ئێستا هەیە. هاتنمان بۆ سەر زەوی چاوەڕوانکرابوو. وەکو هەموو ئەو نەوانەی کە لە پێش ئێمەوە هاتوون، هێزێکی لاوازی مەسیحی رزگارکەرمان پێ بەخشراوە کە رابوردوو داخوازییەکی لەسەر هەیە. ئەم داخوازییە هەروا بە هەرزانی چارە ناکرێت. لایەنگرانی مەتریالیزمی مێژوویی ئاگاداری ئەوەن.

III

ئەو مێژوونووسەی کە رووداوەکان تۆمار دەکات بێئەوە جیاوازیی نێوان رووداوە سەرەکییەکان و رووداوە بچووکەکان دیاری بکات بەپێی ئەم راستییە هەڵس و کەوت دەکات: هەر شتێك کە رووبدابێت نابێت لەبەرچاوی مێژوو ونبێت. بێگومان، تەنها مرۆڤی رزگارکراو *redeemed* بایەخی تەواو لە رابوردوو وەردەگرێت –واتا، تەنها مرۆڤی رزگارکراو دەتوانێت لە هەموو ئان و سەعاتێکدا باس لە رابوردوو بکات. هەموو چرکەیەکی ژیانی باس لە فرمانەکانی رۆژێك دەکات– ئەو رۆژەش رۆژی پرسینەوەی کۆتاییە *Judgement Day*.

IV

لە پێشدا بۆ خۆراك و پۆشاك بگەڕێ، ئینجا مەملکەتی خوداتدەدرێتێ.

(هیگڵ *1807*)

خەباتی چینایەتی، کە لە نووسینی هەموو مێژوونووسێك کە لە ژێر کاریگەریی مارکسدا بێت بەردەوام دیارە، خەباتە لە پێناوی شتە مادیو خاوەکان، کە بەبێ ئەوانە هیچ شتێکی رۆحی و پوختە بوونی نابێت. لەگەڵ ئەوەشدا هەستکردن

بـه بوونـی ئـەم شـتە رۆحییانـە لـە خـەباتی چینایەتیدا بەشێوەی تاڵانییەکانی جەنگ نیـە کە بەدەست سـەرکەوتووەکان دەکـەوێت. ئـەم شتە رۆحییانە بەشێوەی ئازایەتی، گاڵتـە، فێڵبـازی، پتـەویی و بـاوەڕ خۆیـان دەنوێنـن، ئەمانـە توانایەکی بەرەودوا کاریان (*retroactive*) هەیەو بەردەوام هـەموو سـەرکەوتنێکی کـۆن و تـازەی فـەرمانڕەواکان دەخەنـە بـەر پرسیار. وەك چۆن چۆن گوڵەکان بەهێزی شاراوەی چەمانەوە بـەرەو خـۆر (*heliotropism*) روو لـە خۆردەکـەن ئەوهاش رابوردوو هەوڵدەدات روو لەو خۆرە بکات کە لـە ئاسمانی مێژوودا هـەڵدێت. مێژوونووسـی لایەنگری مەترياليزمی مێژوویـی دەبێـت ئاگـاداری ئەم گۆڕانکاریانە بێت کە لە هەموو گۆڕانکاریەکان نادیارترن.

V

وێنـەی تـەواوی رابـوردوو زۆر بـەخێرایی تێدەپەڕێت. رابوردوو تەنها دەتوانرێت وەك وێنـە بگیرێت کاتێك کە دەدرەوشێتەوە. کاتێك کە لێـی تێدەگەین ئیتر دەڕوات و نابینرێتـەوە "راستیمان لێ وننـابێت." لـە دیـدی مێژووگەراییـەوە ئـەم وتەیەی گوتفرید کێڵەر دەسنیشانی تـەواوی ئـەو خاڵـە دەکـات کـە تیـایدا مـەترياليزمی مێژوویـی مێژووگەرایی دەبڕێت، چونکـە هـەر وێنەیـەکی رابوردوو ئەگـەر (نێسـتا)، وەك شـتێکی بایەخدا، گرنگـی پێنـەدابێت هەڕەشـەی ئـەوەی لێدەکرێت کە بفەوتێت و ونببێت.

(ئەو هەواڵە خۆشانەی کە مێژوونووس، بەدڵی پڕ خرۆشەوە، دەیهێنێت، لەوانەیە هەر کە دەمـی کردەوە لەناو بۆشاییدا (*Void*) ونببێت.)

VI

باسکردنی مێژوویانـەی رابوردوو مانـای ئـەوە نییە کـە دان بـە رووداوەکـاندا بنێـین "وەك چـۆن کـە هـەبوون." (رانکـە *Ranke*). باسـکردنی رابوردوو واتا گرتنی یاداوەرییەکان لەو کاتەی کـە لـە مەترسـیدا دەدرەوشـێنەوە. مـەترياليزمی مێژوویـی دەخوازێـت ئـەو وێنەیـەی رابـوردوو بپارێزێت، کە بـە شێوەیەکی چاوەڕوانـەکراو بۆ ئەو مرۆڤە دەردەکەوێت کە مێژوو لـە چرکەیـەکی پـڕ مەترسـیدا جیایکردۆتـەوە. ئـەم مەترسـییە کاردەکاتە سەر ناوەرۆکی نەریتـەکان و ئەوانـەش کـە وەریدەگـرن. هـەمان هەڕەشـە لەسـەر هـەردوکیان هەیـە: ئـەویش کـە بـبن بـە ئـامێرێك بەدەست چینـە فەرمانڕەواکانـەوە. لـە هـەموو سـەردەمێکدا دەبێـت هـەوڵی تـازە بدرێـت بـۆ دوورخستنەوەی نـەریت لـەو گونجانباوەڕییـەی (*Conformism*) کە خەریکە زاڵببێـت بەسـەریدا. مەسیح تەنها وەك ئازادکەرێك ناگەڕێتـەوە، بـەڵکو وەکـو بەزێنـەری شـەیتانیش، بەتەنـها ئـەو مێژوونووسانە دەتوانن باوەشێنی پشکۆی هیـوا بکەن کە بە تەواوی لـەو باوەڕەدان کە تەنانـەت مردووەکـانیش سـەلامەت نـابن ئەگـەر دوژمـن بباتەوە. ئەم دوژمنەش هێشتا لـە سـەرکەوتوویی نەکەوتووە.

VII

تۆبیر لە تـاریکی و ئەو سەرما زۆرەی ئەم دۆڵە بکەرەوە کە داماویی لێدەبارێت

(بڕێخت: ئۆپیرای سێ قرۆشی)

فوسـتێل دوو کـوو لانـژێ (*Fustel de Coulanjes*) ئەو مێژوونووسانەی کە دەیانـەوێت سـەردەمێك زیندوو بکەنـەوە، رادەسـپێرێت کـە هـەرچی دەزانـن دەربـارەی دوا رەوتـی مێـژوو بسڕنەوە. ئەمە چاکترین ڕێگەیە بـۆ دروستکردنی ئەو شێوازەی کە مەترياليزمی مێژوویی بەسـەریدا شکاوەتەوە، کە بریتیە لە پرۆسەی هاوسۆزی کـە بنەچەکەی دەگەڕێتەوە بۆ تەمەڵی دڵ، کاتێك کـە نائومێد دەبێت لـە گرتنـی وێنـە راسـتەقینەکانی

مێـژوو لەوکاتـەی کـە بـۆ ماوەیـەکی کـورت دەگەشـێتەوە. خوداناسـەکانی سـەدەکانی ناوەڕاسـت ئـەم وێنەیـەیان بـە رەگ وریشـەو هۆکـاری غـەمباری دەدایـە قەڵـەم. فلۆبـێرش *Flaubert* کە ئەمەی لا ئاشنا بوو، نووسی: (کەم کەس هەیە بزانێت کە پێویستە چەند غەمبار بێت بـۆ ئـەوەی قەرتاجـە *Carthage* بژێنێتـەوە). سروشـتی ئـەم غەمباریـە چاکـتر دەردەکـەوێت، کاتێك کـە بپرسیت ئایا لایەنگرانی مێژووگەرایی بەراسـتی هاوسـۆزی کـام لایەنـەن؟ وەڵامـی ئـەم پرسیارەش حەتمییە: لایەنی سەرکەوتوو. هـەموو فـەرمانڕەواکان مـیراتگری ئەوانـەن کە لـە پێـش ئەواندا سەرکەوتن، لەبەر ئـەوە هاوسـۆزی لەگـەڵ سەرکەوتوودا بێگومان، سوود بـە فـەرمانڕەواکان دەگەیێنێت، لایـەنگرانی مـەترياليزمی مێژوویـی باش لەوە دەگـەن.. هـەر کەسێك سـەرکەوتووانە دەرکـەوێت، بەشـدارە، هـەتا ئـەمرۆش، لـەو کاروانـەی سـەرکەوتووانداا، کـە تیـایدا فـەرمانڕەوایانی ئـەمڕۆ بەسـەر ئەوانـەدا کـە کەوتوون باز دەدەن. بـەپێی نـەریتێکی کۆنیـش، تاڵانیـەکان لەگـەڵ خۆیاندا دەبـەن. بـەم تاڵانیـە دەوترێـت گەنجینـە کەلتووریـەکان. لایـەنگرانی مەترياليزمی مێژوویی زۆر بێلایەنانەو بەوریاییـەوە سەیریان دەکەن، چونکە هەر هەموو ئەو گەنجینە کەلتووریانە یەك بنەچەیان هەیە، کـە نـاتوانن بـێ تـرس بیریـان لێبکەنـەوە. بوونـی ئـەو شـتانە قـەرزاربارى نـەك تەنـها هەوڵـەکانی ئـەو مێشـك و بەهرە مەزنانەیە کە دروستیانکردوون، بەڵکو ئـەو زەحمەتـە پێنەزانراوانەشـە کـە خـەڵکانی ئـەو سـەردەمە کێشـاویانە، هیـچ بەلگەنامەیـەکی شارستانیەت نیە کە لە هەمان کـاتدا بەلگەنامـەی بەربەرییـەت نـەبێت. هـەروەها چـۆن هیـچ بەلگەنامەیەکی بێ بەربەریەت نیـە، بەربەریەتیش ئـەو رەفتـارە لەکـەدار دەکـات کـە تیـایدا بەلگەنامەکان لـە خاوەنێکەوە بـۆ یـەکێکی دیکە گوێزراوەتەوە. لەبەرئەوە، لایەنگری مـەترياليزمی مێژووی، بەپێی توانـا، خـۆی لێ دوور دەخاتـەوە. بە ئەرکی سەرشانی خـۆی دەزانێت کـە جارێکی دیکە، بـە پێچەوانـەی مـەیلی سروشـتی خۆیـەوە، دەستێك بە مێژوودا بهێنێتەوە.

VIII

نـەریتی زۆرلێکراوان فێرماندەکـات کـە ئـەو حاڵەتی ناناسـاییەی کە تیـایدا دەژیـن یاسـایەو هـەڵاویردوو *exceptional* نیـە، دەبێـت ئـەو باوەڕە دەربارەی مێژوو بەدەستبهێنن کـە لەگـەڵ ئەم بینینەدا بگونجێت. ئەوسـا بـە رووتـی بۆمـان دەردەکەوێت کە ئـەرکی سەرشـانمان ئەوەیـە کـە حاڵەتێکی راسـتەقینەی ناناسـایی دروسـتبکەین و ئەمەش شوێنپیمان بەهێزتر دەکات لە خەباتی دژ بە فاشیەتدا. یەکێك لەو هۆیانەی بۆچـی فاشـیەت هەلی بـۆ رەخسـا ئەوەیـە لـە مێملـەکانی، بەناوی پێشکەوتنەوە، فاشیەتیان بە فۆرمێکـی مێژوویـی دەدایە قەڵەم. ئەو تەوژمـە سەرسـوورپێنەرەی کە سەبارەت بەوەی کە ئەو شتانەی تاقیدەکەینـەوە "هێشتا" لاوانەیە لە سەدەی بیستەمدا رووبـدەن، فەلسـەفەیی نیـە. ئـەم سەرسـوڕمانە سـەرەتای زانـین نیـە –ئەگـەر ئـەو زانینـە ئـەوەمان بـۆ دەرنەخات کە ئەو بۆچوونە مێژوویەی کە دەبێتـە هۆی ئەم سەرسوڕمانە بەرگری لێناکرێت.

IX

(بالەکانم ئامادەی فڕینن.
دەمەوێت بگەڕێمەوە
ئەگەر لەکاتی بێکاتدا بمێنمەوە،
ئەوا بەختم زۆر کەم دەبێت.)

(گێرهارد شولێم *Gruss Vom Angelus'*)

تابلۆیـەکی هونەرمـەند کلـی *Klee*، کـە نـاوی (*Angelus Novus*)ە، فریشـتەیەکمان پیشاندەدات کـە خەریکـە دووربکەوێتـەوە لـەو

شتەی کە بەدیقەت بیری لێدەکاتەوە. چاوەکانی تێبڕیون و دەمی داچەقاندووەو باڵەکانی کردۆتەوە. ئەمە ئەو شێوەیەیە کە مرۆڤ وێنەی فریشتەی مێژوو دەکات. ئەو فریشتەیە رووی لە رابوردوو کردووە. لە کاتێکدا ئێمە زنجیرەیەك رووداو دەبینین، ئەو تاکە یەك کارەسات دەبینێت، کە بەسەریدا شتە شکاوەکان کەڵەکە دەبن و لەبەر پێدا دەڕووخێن. فریشتە کە دەیەوێت بمێنێتەوە بۆ ئەوەی مردووەکان بەخەبەر بهێنێت و ئەو شتانەی کە شکاون چاکبکاتەوە. بەڵام لە بەهەشتەوە زریانێك هەڵدەکات و لە باڵەکانی دەئاڵێت، بەشێوەیەکی وەها کە ئیدی فریشتەکە ناتوانێت باڵەکانی دابخات. ئەم زریانەی کە بەرەنگاری ناکرێت پاڵی پێوە دەنێت کە بەرەو ئەو داهاتووی پشتی لێیەتی بڕوات، لە هەمان کاتدا چڵ و چێوەکان بەرەو ئاسمان دەبات. ئەم زریانە ئەو شتەیە کە پێی دەڵێین پێشکەوتن.

X

ئەو بابەتەی کە لە رژێمی دێرنشینیدا بە قەشەکان دەدرا بۆ تێڕامان بۆ ئەوەبوو کە لە دونیاو لە مەسەلەکانی دنیا دووریان بخاتەوە. ئەو بیرۆکانەی کە لێرەدا پەرەی پێدەدەین لە هەمان رەچاوکردنەوەوە سەرچاوەی هێناوە. لەو کاتەوەی کە ئەو سیاسەتمەدارەی کە دوژمنانی فاشیەت هیواو ئامانجیان پێ بەخشیوە دەکەوێت و بەزینی خۆی رادەگەیەنێت، بەخیانەتکردن لە ئامانجەکانی خودی خۆی، ئەم تێبینیانە دەیەوێت دنیاپەرستی سیاسی (*Political Wordlings*) لەو داوەی کە خائنان بۆیان ناوەتەوە رزگار بکات. ئەم رەچاوکردنانە ئێمە لەو بینینەوە هەڵدەقووڵێت کە باوەڕی سەرسەختانەی سیاسەتمەداران بە پێشکەوتن و متمانەکردنیان بە دەرکەوتنیان لە نێوان

برێشت

"کۆمەڵانی خەڵکەوە" و تێکەڵ بوونی نۆکەرانەیان لە ئامێرێکی لە کۆنترۆڵ نەهاتوودا، سێ رووی هەمان شتن کە دەیەوێت قایلمان بکات بەو نرخە بەرزەی کە بیرکردنەوەی ئاساییمان دەبێت بیدات بەرامبەر ئەو چەمکەی مێژوو، کە لە هەموو بەشداربوونێك لەو بیرکردنەوانەی کە سیاسەتمەدارەکانمان بە بەردەوامی پابەندن پێی، خۆی لادەدات.

XI

گونجاندن *Conformist*، کە هەر لە سەرەتاوە بەشێکی سەرەکی بووە لە سیاسەتی سوشیال دیموکرات، تەنها لە تاکتیکە سیاسیەکاندا پەیڕەوی ناکرێت، بەڵکو لە دیدە ئابووریەکانیش دا. هیچ چینی کرێکاری جەرمانی خراپ نەکرد هێندەی ئەو باوەڕەی کە دەیگوت

چینـــی کرێکـــار لەگـــەڵ تـــەوژمدا دەڕوات. پێشکەوتنی تەکنۆلۆجی بـە تاڤگەی ئـەو ڕوبـارە دادەنرا کە چینی کرێکار لە گـەڵیدا دەڕۆیی. ئـەم بۆچوونە یەك هەنگاو دوور بوو لە وەهمـی ئـەوەی کـە ئیشـــی کارگـــە، کـــە وا دانرابـــوو بـــەرەو پێشکەوتنی تەکنۆلۆجی بڕوات، بە دەسـکەوتێکی سیاسی دادەنا. ئاکارەکـانی ئیشـی پرۆتیسـتانتی لـە نێو کرێکـارە جەرمانـەکاندا زیندوو کرایـەوە، بـــەڵام بـــە فۆرمێکـــی دنیـــایی. بەرنامـــەی گۆتـا[1](Gotha) شـوێنکاری ئـەم سەرشـێوانەی پێـوە دیـــارە، کـاتێك کـە پێناسـەی ئیـش بـە "سەرچاوەی هەموو سامان و هەموو فەرهەنگێك" دەکات. مـارکس لـە پێچەوانـەی ئـەوەدا نووسـی: "ئەو مرۆڤەی هیـچ سـەرمایەیەکی نیـە بێجگـە لـە هێزی کار، دەبێتە کۆیلەی ئەو کەسەی کـە خـۆی خاوەنی کارەکـە." لەگـەڵ ئەوەشـدا شـێواندنەکە هەر بەردەوام بوو و خێر یوسف دێتزگز. (Josef Dietzgez) رایگـەیاند کـە "رزگـار کـەری ئـەم سەردەمەمان پێی دەوترێت کار. پێشخستنی کـار ئـەو سامانە پێکدەهێنێت کە دەتوانێـت کـاری وامـان بـۆ بکـات کـە هیـچ رزگارکـەرێك تـا ئێسـتا نـەیتوانیبێت بیکـات". ئـەم چەمکـە مارکسـییە بازاڕییە دەربـارەی سروشـتی کـار لـە مەسـەلەی سوودوەرگرتنی کرێکاران لـە بەرهەمـەکانیان، کـە هێشتا لەبـەر دەستیاندا نیـە، خـۆی لادەدات و پێشـکەوتن تەنها لـە زاڵبـوون بەسـەر سروشـتدا دەبینێـت نـەك لـە داهـێزرانی کۆمـەڵگاو، ئـەو ڕەوشتە تەکنۆکراتیانە دەردەخات کـە پاشـان لـە فاشیزمدا ڕووبەڕووی بووینەوە. یەکێك لەوانە ئـەو چەمکە بوو دەربارەی سروشت کـە بـە تـەواوەتی جیاوازبوو لەوانـەی کـە یۆتۆپیـا سوشیالیسـتەکان پێـش شۆڕشـی 1848 هـەیانبوو. ئـەم چەمکـە تازەیـەی کـار دەگاتـە ڕادەی کـەڵك وەرگرتـن و بـــەکارهێنانی سروشـــت، کـــە ئەگـــەر بـــە لـەخۆباییبوونێکی سـاکارەوە سـەیریان بکـەین، دەتوانـین بـەراوردیان بکـەین بەکـەڵك وەرگرتـن و چەوساندنەوەی پرۆلیتاریا بە بەراووردکردنی ئـەم چەمکـە پۆزەتیڤیسـتە لەگـەڵ فەنتازیـەکانی (فووریـی Fourier)دا، کـە زۆرجـار گاڵتـەی پێدەکرێـت، ئەوانـەی فووریـیٚ بەشـێوەیەکی سەروسـوڕێنەر، لـە ڕاسـت دەچـن. بـەگوێرەی فووریی، لە ئەنجامی کارامەی کاری هەرەوەزیدا، شـــەوانە چـــوار مـــانگ شـــەوانی زەوی ڕۆشـــندەکەنەوە، ســـەهۆڵ جەمســـەرەکان تێدەپەڕێنێت و ئاوی دەریاکـان ئیـتر تـامی خـوێ نادەن، ئاژەڵەکانی ڕاووشـکاریش ئیـتر گوێڕایـەڵی فـەرمانی مـرۆڤ دەبـن. ئەمانـە هـەموویان وێنـای جۆرە کـارێك دەکـەن کـە، دوور لـە بـەکارهێنان و چەوســـاندنەوەی سروشـــت دەتوانێـــت ئـــەو دروستبوونانەی کە لە منداڵدانی سروشتدا ئارامیان گرتـووە بزاڤێنێـت. سروشـت، کـە وەکـو دیـــتزگز دەڵێـــت "بـــەخۆڕایی هەیـــە" پاشـــکۆی چـــەمکی شێوێندراوی کارە.

XII

ئێمە پێویستیمان بە مێژوو هەیە، بەڵام نەك بەو شێوەیەی کە سوانکەرە پواوەکانی باغچەی مەعریفە دەیانەوێت

Neitzeche, of the use and Abuse of History)

نـەك بـەپیاوێك، یـان چـەند پیـاوێك، بـەڵکو بەخەباتکردن، چینی چەوساوەی خۆی مەعریفەی مێژوویـە، لای مـارکس، ئـەم چینـە دوا چینـی کۆیلەکراوە، ئـەو چینـە تۆڵەسـێنەیە کـە بـەناوی هـــەموو نـــەوە پێشـــێلکراوەکانەوە فرمـــانی ڕزگارکردن جێبەجێ دەکات. ئەم بـاوەڕە، کـە لـە بزووتنـــەوەی گرووپەکـــەی ســـپارتاکۆس(2) دا زیندوویبوونەوەیـەکی کورتـی هـەبوو، هەمیشـــە لەلایـەن سوشـیال دیموکراتەکانـەوە بەرهەڵسـتی

کراوه. توانیان بۆ ماوەی سی ساڵ ناوی بلانکی *Blanqui* بە تەواوەتی بکوژێننەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەو ناوە لە سەردەمی پێشوودا دەنگی کۆکردنەوەی خەڵك بوو. سوشیال دیموکراتەکان بە باشیان زانی کە رۆڵی رزگارکەری نەوەکانی داهاتوو ببەخشن بە چینی کرێکارو بەمجۆرەش شادەماری گەورەترین هێزیان لێبڕی، ئەم مەشقدانە وای لە چینی کرێکار کرد کە گیانی قین و قوربانیدانی لەبیربچێتەوە، چونکە ئەم گیانە بەهەستکردن بە بەکۆیلەبوونی باپیرانیان گەشەدەکات، نەك بەگیانی رزگارکردنی نەوەکانی داهاتوویان.

XIII

تیۆری سوشیال دیموکراتەکان، بەکردەوەش زیاتر، لەسەر چەمکێکی پێشکەوتن دامەزرا بوو کە لە واقیعەوە دووربوو و تەنها چەند داواکارییەکی دۆگمایی بوو. ئەو پێشکەوتنەی کە لە زەینی سوشیال دیموکراتەکاندا وێناکرابوو بریتی بوو، لەپێش هەموو شتێکەوە، لە پێشخستنی خودی مرۆڤایەتی (نەك بەتەنها لە تواناو مەعریفەتدا)، دووەم، ئەم پێشخستنە بێ سنوور بوو چونکە بێ خەوشییەکی بێ سنووری بۆ مرۆڤایەتی دەویست، سێهەم، ئەم پێشکەوتنە بە شتێك دادەنرا کە کەس ناتوانێت بەرهەڵستی بکات و بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی بەرەوتێکی راست یان پێچاو پێچ بەرەو پێشەوە دەڕوات. هەریەکێك لەم بینینانە ناکۆك و رەخنە هەڵدەگرن. لەگەڵ ئەوەشدا، پاش لێکردنەوەی لق و پۆپەکان، رەخنە دەبێت بگاتە پشتی ئەم بینینانەو شتە هاوبەشەکانی نێوانیان بدۆزرێنەوە. چەمکی پێشکەوتنی مێژوویی مرۆڤایەتی نابێت لە چەمکی پێشکەوتن لە زەمانێکی چوونیەکی (*Homogenous*) بەتاڵ جیابکرێتەوە. رەخنە لە چەمکی ئەم جۆرە پێشکەوتنە دەبێت ببێتە بناغە بۆ رەخنە لە چەمکی خودی پێشکەوتن.

XIV

بنەچە ئاما نجمانە

(*Karl Krans, Worte in Versen, Vol. 1*)

مێژوو بابەتی بونیادێکە کە شوێنەکەی زەمانێکی بەتاڵی چوونیەك نییە، بەڵکو زەمانێکە کە پڕکراوە بەبوونی ئێستا[3] (*detztzeit*). بەم شێوەیە، لای روبسپێر، رۆمای کۆن رابوردوویەك بوو کە بەکاتی ئێستا بارگە درابوو. ئەو ئێستایەی کە لە رەوتی پەیوەستەی مێژووەوەو (*Continuum of history*) دایتاشیبوو شۆڕشی فەرەنسا خۆی وەك دونایدونکردنی رۆما دەبینی. دەیویست گیانی رۆما زیندوو بکاتەوە، هەروەك چۆن لە مۆدێلی جل و بەرگدا (*fashion*) شێوازی جلی کۆن زیندوو دەکرێتەوە، مۆدێلی جل و بەرگی مەیلی گەڕانی هەیە بەدووی بابەتدا، گرنگیش نیە لە دارستانی چ سەردەمێکدا بە دەستدەکەوێت، وەك بازرەقەی پلنگێك بەرەو رابوردوو وایە. ئەم بازدانەش لەو زۆرانگەیە ئەنجامدەدرێت کە چینە فەرمانڕەواکان تیایدا فەرماندەدەن. هەمان بازدان، ئەگەر لەمەودایەکی کراوەی مێژوودا بکرێت بە دایەلێکتیکی دەژمێردرێت. مارکس بەمجۆرە لە شۆڕش دەگەیشت.

XV

ئاگاداربوون لەوەی کە خەریکە وا رەوتی پەیوەستی مێژوو بتەقێننەوە یەکێکە لە سیفەتەکانی چینە شۆڕشگێڕەکان لە تروکەی (*MOMENT*) کردارەکەیاندا، شۆڕشە مەزنەکە رۆژژمێرێکی تازەی دروستکرد. رۆژە سەرەتاکانی ئەو رۆژژمێرە وەکو کامێرایەك تۆماری پچڕانی

مێژووی کات دەکات، لە بنەڕەتیشدا، هەمان ئەو ڕۆژەیە کە لەژێر پەردەی ڕۆژی بۆنەدا بۆ یادکردنەوە ڕوودەداتەوە. بەمجۆرە، مێژوو وەکو سەعاتەکان کات ناپێون، بەڵکو پەیکەری هەستێکی مێژووین کە لەم سەد ساڵەی دواییەدا لە ئەوروپا هیچ شوێنکارێکیان بەجێ نەهێشتووە. لە شۆڕشی تەمووزدا ڕووداوێك ڕوویدا ئەوەی دەرخست کە ئەم هەستە هێشتا زیندووە. لە ئێوارەی یەکەم ڕۆژی شەڕدا هەموو سەعاتەکانی برجەکان پێکەوە کەوتنە ئیش و کاتێکیان تۆمار دەکرد کە سەربەخۆ بوو لەکاتی زۆر شوێنی دیکە، شایەتێك، کە ئەمەی بەچاوی خۆی بینیبوو، ئەم بینینەی خستە هەڵبەستێکەوە، بەم شێوەیە:

(کێ باوەڕی دەکرد! پێمان دەڵێن کە جۆشوایەکی تازە

لەبەر پێی هەموو بورجێکدا، وەك ئەوەی کات خۆی

وروژاندبێتی، سەعاتەکانی خستەگەڕ بۆ وەستانی ڕۆژ.

XVI

لایەنگرانی مەتریالیزمی مێژوویی ناتوانن واز لەو بیرە بهێنن کە (ئێستا) ماوەی گوێزرانەوەی نیە، بەڵکو ئەو دەمەیە کە کات ئارام دەگرێت و دەبێت بوەستێت چونکە ئەمە ئەم بیرە ئەو ئێستایە دەناسێنێت کە ئەو خۆی تیایدا مێژوو دەنووسێتەوە. لایەنگری مێژووگەرای وێنەیەکی "هەمیشەیی" بەرابوردوو دەدات؛ مەتریالیزمی مێژووی ئەزموونێکی بێ هاوتا بەرابوردوو دەبەخشێت. لایەنگری مەتریالیزمی مێژووی ناهێڵێت قەچپەی "هەبوو، نەبوو.." کە لە قەچپەخانەی مێژووگەراییدا بیچەوسێنێتەوە.

XVII

مێژووگەرایی بەراستی دەگاتە پۆپەی لە مێژووی جیهانیدا. نووسینەوەی مێژوو بە ڕێبازی مەتریالیزمی لە میتۆدا جیاوازیی هەیە زیاتر لە هەموو شتێکی دیکە، مێژووی جیهانی (ئارمێچەرێکی) تیۆریی نیە. میتۆدی خستنە سەر بەکار دەهێنێت و بارستێك داتا (*data*) کۆ دەکاتەوە بۆ پڕکردنەوەی ئەو کاتە چوونیەکە بەتاڵە. مێژوونووسی مەتریالی، لەلایەکی دیکەوە لەسەر بنەمایەکی بنیاتنەر دامەزراوە. بیرکردنەوە بە واتای تێپەڕبوونی بیرەکان نیە، بەڵکو گرتنیانیشە. کاتێك بیرکردنەوە لەسەر دیمەنێکی پڕ لە گرژی دەوەستێت خورپەیەك بەو دیمەنە دەدات کە بەهۆیەوە دیمەنەکە لە مۆنادێك (*monad*) (گەوهەری تاك) دەبلوورێت. لایەنگری مەتریالیزمی مێژوویی تەنها کاتێك نزیکی بابەتێکی مێژووی دەبێتەوە کە وەك مۆنادێك ڕووبەڕووی ببێتەوە. لەم بونیادەدا نیشانەی وەستانی ڕووداوەکانی بۆ دەردەکەوێت وەك ئەوەی زمانی مەسیحی ڕزگارکەر، یان، ئەگەر بەشێوەیەکی دیکە باسی بکەین، هەڵێکی شۆڕشگێڕانەی بۆ هەڵدەکەوێت لە خەباتیدا لە پێناوی ڕابوردووی سەرکوتکراو. زانیارییەکی بۆ ڕووندەبێتەوە بۆ تەقاندنەوەی سەردەمێك لە ڕەوتی چوونیەکی مێژوودا– بۆ تەقاندنەوەی ژیانێکی تایبەت لەو سەردەمەدا، یان تەقاندنەوەی ئیشێکی تایبەت لە کاری هەمیشەیی ژیاندا (*lifewotrk*). لە ئەنجامی ئەم میتۆدەدا کاری هەمیشەیی ژیان دەپارێزرێت و لە هەمان کاتیشدا لەناو دەبرێت. لەکاری هەمیشەییدا سەردەمەکەو، لە سەردەمەکەشدا هەمەوو ڕەوتی مێژوو. ئەم میوە خۆراکدەرەی کە لە ئەنجامی تێگەیشتنی مێژووەوە بەرهەمهاتووە، کاتی تێدایە وەك تۆوێکی بەنرخ، بەڵام بێتام.

XVIII

"لە پەیوەندیدا بە مێژووی ژیانی ئۆرگانیکی لەسەر زەوی،" نووسەرێکی هاوچەرخی بایۆلۆجی دەنووسێت، "ئەو پەنجا هەزارە بێبایەخەی ژیانی مرۆڤ وەکو دوو چرکە وایە لە کۆتایی رۆژێکی بیست و چوار سەعاتیدا." بەپێی ئەم پێوانەیە، مێژووی شارستانیەتی مرۆڤ یەك لەسەر پێنجی دوا چرکەی دوا سەعات پێکدەهێنێت. (ئێستا کە مۆدێلی زەمانی عیسای رزگارکەرە، تێکڕای مێژووی مرۆڤایەتی پێك دەهێنێت لە کورتکردنەوەیەکی مەزندا کە بە تەواوەتی لەگەڵ ئەو گرنگییەی کە مێژووی مرۆڤایەتی هەیەتی دەگونجێت.

A

مێژووگەرایی خۆی بەدامەزراندنی پەیوەندییەکی هۆیی (سببی) لە نێوان دەمە جیاوازەکانی مێژوو قایلدەکات. بەڵام هیچ راستییەك کە هۆیە لەبەر هەمان هۆ مێژوویی نیە، بەڵام پاشوەختە بۆتە مێژوویی، هەرچەند رووداوەکان لەوانەیە هەزار ساڵیان بەسەردا تێپەڕ بووبێت. ئەو مێژوونووسەی ئەمە دەکاتە خاڵی جیابوونەوە، وازی لە زنجیرەی رووداوەکان، کە وەك دەنکی تەزبیحی، هێناوە. لەبری ئەوە، ئەو برجە (constellation) دەگرێت کە سەردەمەکەی خۆی پێکهێناوە، لەگەڵ برجێکی دیاریکراوی پێشتردا. بەمجۆرە.

چەمکێك دەربارەی ئێستا دادەمەزرێنێت وەك "کاتی ئێستا" کە تەلەزمی کاتی مەسیحی رزگارکەری لێدەدرێت.

B

ئەو پێشبینیکەرانەی کە هەر لەکات خۆیەوە بۆیان دەرکەوت کە کات چیی بۆ هەڵگرتوون بێگومان کاتیان تاقی نەکردۆتەوە، نەوەك شتێکی چوونیەك (متجانس) و نەوەك شتێکی بەتاڵ. هەر کەسێك ئەمەی لە مێشکدا بێت بیرۆکەی ئەوەی لا دروستدەبێت چۆن کاتی رابوردوو لە یادەوەریەکاندا، بەهەمان شێوە تاقیکرانەوە. ئێمە دەزانین کە جوولەکەکان هەموو جۆرە لێکۆڵینەوەیەکیان لە بارەی داهاتووەوە لێ قەدەغە کرابوو. لەگەڵ ئەوەشدا تەورات و نوێژەکان لە یادکردنەوەدا رێنماییان دەکردن. ئەمەش ئەو سیحرەی لە داهاتوو داماڵی کە فریوی هەموو ئەوانە دەدات کە دەچن بۆ لای پێشبینیکەران بۆ رۆشنبینی. ئەمە ئەوە ناگەیێنێت کە داهاتوو لای جوولەکەکان ببووە زەمەنێکی چوونیەکی بەتاڵ، چونکە هەر چرکەیەکی زەمەن دەروازەیەك بوو کە لەوانە بوو مەسیحی رزگارکەر لێیەوە بێتە ژوورێ.

سەرچاوە

Critcal theory

Hertfordshire, U.K. 11995

پەراوێزەکان:

1-کۆنگرەی گۆتا Gotha، لە ساڵی 1875 هەردوو باڵی پارتی سوشیالیستی جەرمانی یەکخست، کە یەکێکیان فیردینان لاسال سەرکردایەتی دەکردو ئەوی دیکەیان کارل مارکس و کارل لێبنێخت. پرۆگرامەکە لاسال و لێبنێخت دایانڕشتبوو بە توندی لەلایەن مارکسەوە رەخنەی لێ گیرا.

2-گرووپی چەپەکان، کە کارل لێبنێخت، و رۆزا لۆگسمبرگ لە سەرەتای شەڕی جیهانی یەکەمدا دایانمەزراند بۆ لایەنگرانی شەڕ لەناو پارتی سۆشالیستی جەرمانیدا. پاشان ئەم باڵە لە پارتی کۆمۆنیستدا توایەوە.

3-بنیامین وشەی detztzeit، بەکاردەهێنێت و دەیخاتە ناو کەوانەوە، بەم جۆرە دووری دەخاتەوە لە وشەی Gegenwart، کە (ئێستا)یە، لەوانەیە وشەی nurc stansی سۆفیگەریی لە مێشکدا بێت.

وێستگە سەرەکیەکانی فیکری "ریمۆن ئارۆن"

• هاشم ساڵح

• و. لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد

ریمۆن ئارۆن بەدرێژایی ژیانی پێکەوە لەیەک کاتدا وەکی رۆژنامە نووسێك و مامۆستایەکی زانکۆ مومارەسەی رۆشنبیری کردووە. ئەمە سەرەڕای ئەوەی لە ساڵی 1955دا نەبێت نەگەڕاوەتەوە بۆ زانکۆ، واتە پاش ئەوەی تەمەنی بۆتە پەنجا ساڵ. لەبەرئەوەی پاش جەنگی دووەمی جیهانی ئەو پۆستەی رەتکردەوە کە لە زانکۆی بۆردۆوە خرابووە بەردەستی و، پێی باش بوو وەکی رۆژنامەنووسێکی لێهاتوو لە رۆژنامەی "لیفیگارۆ"دا کاربکات.

ئارۆن رۆژنامەنووسێکی ئاسایی نەبوو، بەڵکو سەروتارە سیاسیەکانی بۆ ئەو رۆژنامە فەرەنسیە دێرینە دەنووسی. ئەمەش مانای ئەوەیە کە کاریگەریەکی دیاریکراوی لەسەر سیاسەتی فەرەنسی هەبووە، لەسەر ئاستی ناوخۆ یاخود لەسەر ئاستی دەرەوە.

سەرەڕای پیشەی رۆژنامەنووسی ریمۆن ئارۆن درێژەی بە توێژینەوەکانیشیدا لە بواری سۆسیۆلۆژیاو سیاسەت و فەلسەفەو ئاقارە ئایدیۆلۆژیە هاوچەرخەکاندا، بەتایبەتیش کێشەو ململانێی نێوان لیبرالیزم و کۆمۆنیزم.

پێویستە ئەوەش بزانین کە ریمۆن ئارۆن یەکەمین کتێبی گەورەی خۆی بەر لە جەنگی دووەمی جیهانی نووسیوە. ئەم کتێبەش بەرەنجامی خوێندنیەتی لە ئەڵەمانیا، لە بواری سۆسیۆلۆژیاو زانستی مێژوودا. پاشان لە ساڵی 1938دا ئەم کتێبەی وەکی کارنامەیەك پێشکەش

کرد بۆ بەدەست هێنانی بڕوانامەی دکتۆرای دەوڵەت. لێکۆڵەرەوەکان پێیان وایە کە سەرجەم کتێبەکانی دیکەی لەم کتێبەوە سەرچاوەیان گرتووە. ناونیشانی کارنامەکەشی بەم جۆرەیە: "سەرەتایەك بۆ فەلسەفەی مێژوو". هەندێك لە رووی گرنگیەوە ئەم کارەی ئارۆن بەکارنامەکەی جان هیبۆلیت بەراورد دەکەن سەبارەت بە هیگڵ: "سەرەتایەك بۆ فەلسەفەی مێژوو لای هیگڵ"، یاخود بەکارنامەکەی میشیل فۆکۆ: "مێژووی شێتی لە سەردەمی کلاسیکی"دا بەراوردی دەکەن. بەڵام لێرەشدا تارمایی سارتەر ئامادەیە. کاتێك رێبەری بوونخوازی فەرەنسی کتێبە بەناوبانگەکەی "بوون و نەبوون"ی بڵاو کردەوە، دانەیەکی لێ نارد بۆ "هاوڕێ بچکۆلەکەی"، سارتەر پێی خۆش بوو ئەم ناوە لە ئارۆن بنێت. کە کتێبەکەی پێشکەش کرد ئەوەی بۆ لەسەر نووسی بوو: "بۆ هاوڕێی بچکۆلەم ریمۆن ئارۆن، ئەم کتێبەم دەکەمە دیاری تا دەسگیرۆی بکەم بۆ ئەوەی ئەو پێشەکیە ئەنتۆلۆژیەی فەلسەفەی مێژوو لە دژی مۆدی بوونخوازی بنووسێت. لەگەڵ ئەوپەڕی دۆستایەتیم.. ژان پۆل سارتەر".

ئەمە لە سەرەتای سەردەمی گەنجێتیدا بوو، کاتێك تەمەن هەڵنەکشابوو هاوڕێیەتیش خونچەبوو. ئەمێستا ئێمە هێشتا زۆر دوورین لەو

سارتەر

شەڕو شۆڕە توندانەی لە پاش جەنگی دووەمی جیهانیەوە لە نێوان ئەم دووانەدا بەرپا دەبێت. ئەو پەیوەندییە گەرم و گوڕە هی سەردەمانێکە کە هەردووکیان وەك دوو خوێندکار هاوپۆلن و لەیەکتریەوە نزیکن. ئەوکات زۆر مەسەلەی هاوبەش لە نێوانیان دا هەبوو، وەك گرنگی دان بە خودناسی و ئەودی ناسی، یاخود بابەتی مەرجی مێژوویی مرۆڤ و، مەسەلەی ئازادی. پێدەچێت بیرۆکەی کارنامەکەی سەبارەت بە فەلسەفەی مێژوو بە شێوەیەکی وجودیانە بە مێشکیدا هاتبێت، وەکی ئەوەی خۆی لە بیرەوەریەکانیدا دەیگێڕێتەوە: "رۆژێکیان لە کەنار رووباری راین پیاسەم دەکرد، دەست بەجێ بڕیارم دا باسێك دەربارەی فەلسەفەی مێژوو بنووسم". ئەم بڕیارە شەخسیەی کەم تا زۆر لەو پرانسیپە وجودیە دەچێت کە ژان پۆڵ سارتەر بڕیاری لێ دابوو: (مرۆڤ بریتیە لەوەی کە پێی هەڵدەستێت) نەك شتێکی دیکە.

بەڵام باسەکەی ئارۆن سەرەڕای بایەخ و گرنگیەتی و ئەو دۆزینەوە تازانەی لە خۆیی گرتبوو، وەکی پێویست ئەو دەنگدانەوەیەی نەبوو لە فەرەنسای دوای جەنگدا. رەنگە هۆکاری ئەمە بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە باسەکەی سەبارەت بە فەلسەفەی مێژوو بە تەواوەتی پشتی بە تێزی بیرمەندە ئەڵمانەکان بەستبوو، بەتایبەت ماکس ڤیبەر. وەك دەزانرێت ئەوکات زانکۆی فەرەنسی (واتە سۆربۆن) جگە لە کانت تەواوی فەلسەفەی ئەڵمانی فەرامۆش کردبوو. ئەمانوێل کانت و ئۆگست کۆنت، یان رونتر بڵێین نیو-کانتییزم و فەلسەفەی پۆزەتڤستی بە تەواوەتی سۆربۆنیان کۆنترۆڵ کردبوو. هەرچی هێگڵ و نیتشەیە ئەوا کەس هیچی لە بارەوە نەدەزانین، جگە لە ژمارەیەکی کەم نەبێت لە کەسانی رۆشنبیر. هەروەها ئەدمۆند هۆسرەل و مارتن هایدگەریش، واتە فەیلەسوفانی

فینۆمینۆلۆژیـــاو ئیگستانســـیالیزم کـــەس نەیدەناسـین. لـێرەوە مامۆســتایانی ســۆربۆن نەیانتوانی لە مانـای قوڵـی ئـەم باسـە گرنگـە تـێ بگـەن. بـەڵام هـەرچۆنێك بێت کارەکـەی ئـارۆن بەشێوەیەکی راستەوخۆو ناڕاستەوخۆ کاری کردە سەر زۆر لە مێژوونووسە فەرەنسیەکان و توانـی لە ئامێزی فەلسـەفەی پۆزەتفست، فەلسەفەیەك کە گەیشـتبووە قۆنـاغی پـیربوون و کۆنـترۆڵی تەواوی ناوەندی زانکۆی کردبوو دەریان بهێنێت.

لـە پـاش جـەنگی دووەمـی جیهانیـەوە ئـارۆن بەشێوەیەکی روون و ئاشکرا دایـە پـاڵ بلۆکـی خۆرئـاواو کەوتـە داکۆکـی کـردن لـە لیـبرالیزمی خۆرئاوایی. کارێك کە بـووە مایـەی ئـەوەی لانـی کـەم زۆربـەی توێـژی ئەنتلجنسـیای فەرەنسـی ئافەرۆزەی بکەن و پەیوەندی لەگەڵدا ببڕن.

ئیتر ئەوکات دەستی دایە بڵاوکردنـەوەی یـەك لـە دوایـەکی کتێبـە سـەرەکیەکانی و، لەگـەڵ دەرچوونـی هـەر کتێبێکـی دا هەڵلایـەکی ئایدیۆلۆژی گـەورەی دەنایـەوە. ئـەم کتێبانـەش بوونـە مایـەی دروستبوونی چـەند وێسـتگەیەکی سـەرەکی لـەو ململانـێ و کێشمەکێشـە ئایدیۆلۆژیەی بەدرێژایی سەدەی بیست بـەردەوام بوو.

لـێرەدا ئێسـتێك لەبـەردەم گرنگـترین ئـەو کتێبانـەیدا دەکـەین و، سـەرەتاش بـە کتێبـە بەناوبانگەکەی دەست پێ دەکەین کە لەژێر ناوی "ئـەفیونی رۆشـنبیران"دایـەو لـە سـاڵی 1955دا بڵاوی کردەوە. واتە لە گەرمەی شەڕی ساردا، بـۆ بەرپەرچدانـەوەی بلۆکـی رۆژهـەڵات (کۆمۆنـیزم). "ئـەفیونی رۆشـنبیران" درێـژە پێـدەری هـەمان کتێبـی پێشـوویەتی "سـەرەتایەك دەربـارەی فەلسـەفەی مێـژوو"، سـەرەڕای ئـەوەی خەسڵەتێکی ئایدیۆلۆژیشـی هەیـە. ئـەم کتێبـەی لەیـەك کـاتدا کتێبێکـی فەلسـەفی و ئـایدیۆلۆژی شۆڕشگێڕانەیەو، تیایدا ئایدیۆلۆژیـای ستالینیەت لـە ئـاوەوەڕا لەبەریـەك هەڵدەوەشـێنێت و، لـەو ئەفسانانە دایدەماڵێت کـە زۆربـەی رۆشـنبیران و بیرکردنەوەیانی داگیرکردبوو.

سـەبارەت بـەم بەرهەمـەی ریمـۆن ئـارۆن "فرانسوا فۆریـە" یـەکێك لـە مەزنـە مێژوونووسـە فەرەنسیە هاوچەرخەکان دەڵێت: "ئـەم کتێبـە تـا ئێسـتاو تەنانـەت دوای سـی سـاڵ لـە دەرچوونـی هەر زیندووەو، ئەوە دەسەلمێنێت کە ستالینیەت جگە لـە درۆیـەکی گـەورە چیـتر نیـەو، دەبێتـە مایەی لەکارخستنی عەقڵی مرۆڤ، سەرەڕای ئـەو ڕووە زانسـتیە رووکەشـەی دەیـەوێت بـەخۆیی بدات".

ئـارۆن ئـەو تـێزە ستالینیە بـەدرۆ دەخاتـەوە بـەوەی هێڵێکـی حـەتمی دیـاریکراو هـەبێت بـۆ جوڵەو بزاوتـی مێـژوو. ئـەو پێـی وایـە ئەمـە هیـچ پەیوەندیەکی بە زانستەوە نیە، بـەڵکو بریتیـە لـە ئایدیۆلۆژیـاو دەبێتـە مایـەی ئـەوەی نـازادی لـە مێژوودا بسڕێتەوە: بە واتای ئازادی تاکەکـەس و کـردەی مرۆڤانـە. پاشـان ئـارۆن لـە کۆتـایی کتێبەکـەیدا باس لە سـێ جـۆر لـە رۆرشـنبیران دەکـات: رۆشـنبیری ئینگلـیزی و رۆشـنبیری ئەمریکی و رۆشنبیری فەرەنسی و، لەم بارەیـەوە دەڵێت: "بەهرەو لێـهاتوویی روناکبـیرانی ئینگلـیز لەوەدایـە زۆرجـار بـە چـەمك و زاراوەی تـەکنیکی سـاردو سـڕ کێشـەو ململانـێ ئایدیۆلۆژیـەکان پـەردەپۆش بکـەن. لێـهاتوویی رۆشـنبیرانی ئـەمریکایش لـە گۆڕینـی مشتومڕە پراگماتیـەکان دایە بـۆ شـەڕو شـۆڕی ئـەخلاقی. هـەرچی توانـاو لێهاتوویی رۆشـنبیرانی فەرەنسیە ئـەوا لەوەدایـە کـە کێشـمەکێش و ململانـێ ناسـیۆنالیزمیەکان بگـۆڕن بە کێشەو ململانێیـەکی یۆنڤرسـالی کـە تـەواوی مرۆڤایـەتی بگرێتـەوە. ئـەوان ئـەم کـارە بەوپـەڕی لـە خۆبـایی بـوون و لـوت بەرزییـەوە ئەنجام دەدەن".

لـــه بەرامبـــەر ئـــەم کتێبـــەی ئـــارۆن دا کاردانەوەکان ئێجگار توند بوون و، رۆژنامەوانی فەرەنسیش بووە دووبەش:

بەشێك پاڵپشت و بەشێك ئۆپۆزسیۆن، بەشێك تەواو لەگەڵی بوون و، بەشێکیش تەواو لە دژی. تەنها گۆڤاری "ئیکسپرێس" هەڵوێستێکی بـێ لایەنانەی وەرگـرت. هـەرچی رۆژنامـەی راسـت رەوەکانـە پشتیوانیان لێکرد، بـەڵام رۆژنامـەی چەپەکان زۆر بـەتوندی کەوتنـە سـەرکۆنەکردنی. "مۆریس دوڤێرجـێ" مامۆستای بەشـی زانسـتە سیاسیەکان رەخنەیەکی توندی ئاراستە کـرد: "پرۆلیتاریا وەك ریمۆن ئـارۆن پێـی وایـە تەنـها ئەفسانە نیە، ململانێی چینایەتیش ئەفسانە نیـە بەڵکو حەقیقەتێکی بەرچاوە. ئازادیەکانیش لـە لایـەن سـەرمایەوە لەبـەردەم هەڕەشـەو مەترسـی دان، زیاد لەوەی لەلایـەن دەوڵەتـەوە بێـت. واتـە مەسـەلەکە بـە پێچەوانـەی ئەوەوەیـە کـە ریمـۆن ئـارۆن باسـی دەکـات. ئـەوەندەش بـەس نیـە کـە بـەردەوام سـەرکۆنەی ئۆردوگـا زۆرەملێکـانی سۆڤیەت بکـەین. بـەڵکو دەبێـت ئیدانـەی ئـەو جیاوازیـە کۆمەڵایەتیـە بـێ سنوورەو هەیمەنـەتی سەرمایەداری بکەین".

دواتـر رەخنـەی زۆر شەخسـی تـر ئاراسـتەی ریمـۆن ئـارۆن دەکـات و بـە "خـاین"ی نـاوزەد دەکـات، لەبەرئـەوەی لـە بـەرەی چەپـەوە گواستویەتیەوە بـەرەی راست. "دو ڤێرجـێ" لـە درێژەی رەخنەکانیدا دەڵێت: "گەورەترین شتێك کـە ئـارۆن سەرزەنشتی رۆشنبیرانی چـەپی پـێ بکات ئەوەیـە کـە ئـەو چیدی لـە ریزی ئـەوان دا نـەماوەو یـەکێك نیـە لـەوان! هەڵوێسـتی رەخنەیشی لەمـەڕ هـەندێك مەسـەلەی وردەکـاری ناو سستمی سەرمایەداری تەنها بۆ خۆڵکردنە نـاو چاوی خەڵکیە. ئەو سستمە خۆی رێی ئەوەی پـێ

کانت

دەدات ئەوە بکات، بۆ ئەوەی ئـابڕووی نـەچێت و راسـتیەکان بشـارێتەوە. بـەڵام حەقیقـەتی لای هەمووان ئاشکرایە..".

دوابەدوای ئـەم کتێبـە ئـارۆن سـێ کتێبـی دیکەی دەرکرد، کە بریتـی بـوو لەمانـە: "هـەژدە وانـە دەربـارەی کۆمەڵگـەی پیشەسـازی" *1962*، "ململانێـی چینـەکان" *1964*، دیموکراسـیەت و تۆتالیتاریـەت" *1965*. لـە تـەواوی ئـەم نووسینانەدا ئارۆن ئەوە دەسەلمێنێ کە شۆڕشـی بەلشەفی نەبووە مایەی هێنانە ئارای کۆمەڵگایەك خـاڵی لـە چینـەکان، وەکـی ئـەوەی دروشمـە ئایدیۆلۆژیـەکان باسـی دەکـەن، بـەڵکو بـەوە گەیشت کە چینێکی نوێ بگاتە کورسی دەسەڵات و بۆ خۆیی پاوان بکات. لێرەوە ئـارۆن پێـی وایـە ئیسـتبدادی تـاك حـیزبی زیـاد لـە هـەر سەرمایەداریەکی دی جێـی هەڕەشـەو مەترسـیە. پاشان ئارۆن چـەمکی "کۆمەڵگـەی پیشەسـازی" دینێتـە ئـارا، دوای ئـەوەی سـوود لـە

شیکردنەوەکانی سان سیمۆن و ئۆگست کۆنت وەردەگرێت.

وەك دەزانرێت هەریەك لەم دوو بیریارە جۆرە جیاکاریەکیان لە نێوان سەردەمی کۆن (سەردەمێك کە پشتی بە رژێمی سەربازی و چینی ئۆرۆستۆکراتی بەستبوو) و، سستمی کۆماری نوێ (کە لەسەر زانست و تەکنیك و تەشەنەسەندنی ئابووری دامەزرابوو) کردبوو. ئارۆن بەم جۆرە دەست نیشانی کۆمەڵگەی پیشەسازی دەکات: "وەکی پێناسەکردن کۆمەڵگەی پیشەسازی بریتیە لەو کۆمەڵگایەی کۆمپانیا زەبەلاحەکان بالادەستن بەسەری داو، جڵەوی دابەشکردنی کار تێیدا بەدەستی ئەوانە. ئەمەش پێویستی بە بڕێکی دیاریکراو لە کەڵەکەبوونی سەرمایەو جیاکردنەوەی شوێنی نیشتەجێ بوون لە شوێنی کارکردن هەیە. هاوکات بالاوبوونەوەی کۆمپانیاو کارگەکان لە کۆمەڵگەدا بە پێویست دەبێتە مایەی ئەوەی کرێکاران لە شوێنێکی دیاری کراودا گردببنەوە. ئەوکات نائارامی و شلۆقیەك لە نێوان کرێکاران و خاوەن کارەکان دا دروست دەبێت. لەم سەروبەندەدا کرێکاران ناچار دەبن سەندیکای تایبەت بە خۆیان پێکبهێنن، لە پێناو داکۆکی کردن لە مافەکانیان و دانوستانکردن لەگەڵ خاوەن کارەکان دا لەکاتی پێویست دا. ئەمەش ئەو شێوازەیە کە لە تەواوی کۆمەڵگە پیشەسازیە ئەورووپیەکان یاخود ئەمەریکیدا باوە".

لەگەڵ ئەمەدا ئارۆن جیاوازی لە نێوان کۆمەڵگەی پیشەسازی سۆڤیەتی و کۆمەڵگەی پیشەسازی خۆرئاوایی دا دەکات و دەڵێت: "ئامرازەکانی بەرهەم هێنان لە یەکەمیاندا لەلایەن دەوڵەتەوە قۆرغکراوەو، لە خۆرئاوا موڵکیەتی تایبەتە". پاشان دەڵێت: "سستمی پلانی پێنج ساڵی بالادەستە بەسەر کۆمەڵگەی سۆڤیەتیدا، ئەمە لە کاتێکدا ئابووری بازاڕی ئازاد بەسەر کۆمەڵگەی ئەورووپی یاخود ئەمریکیدا بالادەستە". دواجار دەگاتە ئەوەی بڵێت: "جیاوازی کۆمەڵایەتی لە سستمی سەرمایەداریدا گرفتێك نیە چارەسەرکردنی مەحاڵ بێت، ئەمە لە کاتێکدا دابڕان و گۆشەگیربوونی ئابووری سۆڤیەتی لە ئابووری دیکەی نێودەوڵەتی و ئاراستەکردنی نەخشەو پلانە ئابووریەکان بە شێوەیەکی توندوتۆڵ، وا دەکات لەسەر ئاستی ئابووری پاترۆنێکی سەرنەکەوتوو بێت و، لەسەر ئاستی سیاسیش دیکتاتۆری بێت. کەواتە سستمی سەرمایەداری خۆرئاوا باشترە، سەرەڕای هەموو ناتەواوی و کەموکوریەکانی. لەبەرئەوەی سستمێکی وا ئەگەری چاك بوون و ریفۆرمی لەسەرخۆی هەیە، لە رێگای خەباتی سەندیکایی و گفتوگۆو دانوستانی بەردەوام لەگەڵ خاوەن کارەکان دا. ئەوە لە کاتێکدا سستمی کۆمۆنیزم ئەگەری گۆڕان و بەرەو پێشچوونی نیە، چونکە خەسڵەتێکی ئایدیۆلۆژی و دیسپۆتیزمی هەیە. سستمێکی وا رێگە بە دیالۆگ نادات، لەبەرئەوەی پێی وایە کە خۆی خاوەنی حەقیقەتی رەهایە. لێرەوە پێ ناچێت سستمێکی وا هیچ داهاتوویەکی هەبێت". مێژووش راستی ئەم پێشبینی کردنەی ریمۆن ئارۆنی سەلماند.

هەرچی کتێبی "دیموکراسیەت و تۆتالیتاریەت"ە، ئەوا جەخت لەسەر بیرۆکەی سستمی دەستوری-پلورالیزمی دەکاتەوە، سستمێك کە لە رێگای رێزگرتنی یاساوە دیاری کراوەو رێگاچارەی شێلگیرانەش قبوڵ دەکات هەر کاتێك پێویستی بەوە کرد. بەڵام پێی وا نەبوو پلورالیزمی سیاسی بەتەنها خۆی ئامانجێك بێت، بەڵکو ئامرازێکە بۆ پارێزگاری کردن لە ئازادی مرۆڤ و، هاوکات بۆ باشترکردنی ئاستی بژێوی زۆرترین ژمارەی خەڵك. لەم رووەوە دەڵێت: "پێ دەچێت باشترین فۆرمێك بۆ

حوکمڕانـی لـه جیـهانی خۆرئـاوادا پلورالـیزمی سیاسـی و حـیزبی بێـت. ئەمـه دەڵێـم سـەرەڕای ئەوەی زۆر حەزم بە کێشـەو ململانێـی حیزبـەکان نیه. بەڵام تەنها ئەم فۆرمە دەتوانێـت پارێزگـاری لـەو پلورالیزمـه روحـی و فیکـری و ئایدۆلۆژیـه بکـات". ئەگـەرچی وەهـا فۆرمێـك ئـازادی و حورمـەت و خۆشـنوودیەکی ئـابووری بـۆ خۆرئـاوا دەسـتەبەر دەکـات، بـەڵام یـەك لەسـەر سـێی مرۆڤایەتی فەرامۆش دەکات و لەسـەر لاڕێکـان دا جێیان دێڵێت و ئاوڕیـان لێ ناداتـەوە. ئـارۆن پێـی وایە خۆشخوانی خۆرئاواو هەژاری جیهانی سـێیەم یاخود چوارەم لە ئایندەدا دەبێتە مایەی دروسـت بوونـی چـەندین کێشـەو ململانـێ، لەبەرئـەوەی نـاکرێت جیـهان هەتاهەتایـه لەسـەر ئـەم شـێوەیە بەردەوام بێت. بۆیـه پێویسـته لەسـەر خۆرئـاوای بـەهێزو پێشـکەوتوو و سـەرکەوتوو، کـەمتر خۆپەرست بێت و زۆرتر دەسـتی هاریکـاری درێـژ بکات لەوەی لەمڕۆدا هەیـه. لـەم بارەیـەوە سـاڵی *1957* ئارۆن لە شـاری لـەندەندا لێکچـەرێکی داو، دەنگدانەوەیەکی گـەورەی لـه سـەرجەم نێوەنـده رۆشنبیری و سیاسیەکاندا هەبوو. لێکچەرەکەشـی بەناونیشانی: "جەنگ و کۆمەڵگـەی پیشەسازی" بـوو. تێیـدا هـاتبوو: "دوای ئـەوەی دەسـت بـه پشکنینی ئەو تێزەی ئۆگست کۆنت دەکەین، کـه تیـایدا دەڵێـت خۆرئـاوای نـوێ لـه رژێمێکـی سەربازی کۆنەوە –کە لەسـەر هـێرش و پـەلامارو شەڕ دامەزرابوو– گواستویەتیەوە بـۆ سستمێکی پیشەسازی تـازە –کـه مەبەسـتی گەیشـتنە بـه پێشـکەوتن و خۆشـنوودی ئـابووری و ئاشـتی– دەتوانین پـێ لەسەر ئەمە دابگرین:

نـاکرێت ئاشـتی لـه نێـوان وڵاتـانی جیـهان لـه سایەی سستمی پیشەسازی تازەدا بەرقەرار بێت، گـەر ئـەم سـێ مەرجـەی لای خـوارەوە لـه ئـارادا نەبێت.

یەکەم/ کەمکردنـەوەی ئـەو کەلێنـەی لـەنێوان گەشـەکردن و بـەرەو پێشـچوونی ئـابووری وڵاتـه پێشـکەوتووەکان و، ئـابووری وڵاتـانی جیـهانی سێهەمدا هەیە.

دووەم/ ئیعـترافی دوو لایەنـــه بەســـەروەری هـــەموو دەوڵـــەتێك لـــه ســـایەی سســـتمی نێودەوڵـەتیدا. ئەمـه بـەو مانایـەی: پێویسـته وڵاتـانی جیـهان رێگـر بـن لـەوەی هـەر دەوڵـەتێك پـەلاماری دەوڵـەتێکی بـێ هـێزتر لـەخۆی بـدات، بـەهۆی هـێزی چـەکدارو زوڵـم و سـتەمێکی کوێرانەوە.

سـێیەم/ کۆتـایی هێنـان بـەو ململانێـی ئایدیۆلۆژیـەی نێـوان هـەردوو بلۆکـی رۆژهـەڵات و رۆژئاوا".

وا دیـاره دوو مـەرجی دوایـی بەرادەیـەکی زۆر لـه سـێ سـاڵی رابـردوودا جێبـەجێ بووبێـت، بەتایبـەت پـاش هەرەسـی بلۆکـی رۆژهـەڵات و کۆتـایی جـەنگی دووەمـی کـەنداو و سـەرەتای دروست بوونـی سستمی نوێـی جیـهانی. هـەرچی مەرجی یەکەمیشه کـه پـەیوەندی بـه نەهێشـتن و کەمکردنەوەی ئەو جیاوازیه کۆمەڵایەتیـەی نێـوان خۆرئاوای دەوڵەمەندو وڵاته هەژارەکانـەوە هەیـه، هـەتا ئێسـتا جێبـەجێ نـەبووە. وەك ئاشـکراو روونه تەشەنەسەندنی توندوتیـژی و سـەرهەڵدانی بزاوتـــه توندڕەوەکـــان و دەمارگـــیری ناسیۆنالسیزمی سربی بۆ نمونه لە یوگوسـلاڤیادا، هـەموو ئەمانـه بەشـێوەیەکی عەمـەلی و بـەرچاو بەڵگـەن لەسـەر راسـتی و دروسـتی تیۆرەکـەی ریمـۆن ئـارۆن و، ئـەوەش دەسـەلمێنێت کـه ئـەو وەك لێکۆڵەرەوەیەکی سیاسـی ستراتیژی لەسـەر ئاستی جیهانی، چەند وردبین و دووربین بووە. لە پاڵ ئەو سێ کتێبەدا ئـارۆن کتێبێکـی بـەناوبانگی دیکەی دەرکـرد، کتێبێك کـه تـەواوی فەرەنسـای هەژاند: ئەویش کتێبی "تراژیدیـای جـەزائیر" بـوو (بڵاوکراوەکانی –بلۆن– *1957*).

ئارۆن لەم کتێبەیدا بە پێچەوانەی رای گشتی ئەوسای فەرەنسیەوە هەنگاوی نا، بگرە لە ناخەوە حەساسیەتی فەرەنسی توشی راچڵەکان دەکرد، کاتێك دەڵێت: دەست بەجێ و بەرلەوەی کارلەکار بترازێت دەست لە جەزائیر هەڵگرن و بکشێنەوە !..

ئارۆن بەو هەستە مێژوویە ئاست بەرزەی (ئەی کارنامەی دکتۆراکەی بۆ فەلسەفەی مێژوو تەرخان نەکردبوو) درکی بەوە کردبوو کە زوو بێت یان درەنگ جەزائیر سەربەخۆیی خۆی بەدەست دێنێت، هاوکات ئەمەش لەبەرژەوەندی فەرەنسادایە. ئەوەی زۆر ترسی لێی هەبوو ئەوەبوو فەرەنسا نەزانێت چۆن چۆنی خۆی لەو داوەی جەزائیر قوتار بکات و، بۆ هەتاهەتایە بکەوێتە ناو دەریایەك خوێنەوە. ئەمەشی بەهەڕەشەو مەترسیەك دەزانی لەسەر ئایندەی فەرەنسا خۆی، چونکە تارمایی شەڕی ئەهلی خەریك بوو باڵی بەسەردا دەکێشا.

گەورە سیاسەتمەدارە فەرەنسیە منەوەرەکان لە سەرو هەمووشیانەوە ژەنەراڵ شارل دیگۆل، تەواو درکیان بەوە دەکرد. بەڵام لە ترسی رق و تووڕەیی رای گشتی جورئەتی ئەوەیان نەدەکرد باسی لێ بکەن.

وەك دەزانرێت سیاسی بە پێچەوانەی رۆشنبیرەوەیە، سیاسی دەربەستی شەعبیەتی خۆیەتی و سوورە لەسەر ئەوەی شەعبیەتی دانەبەزێت، بەڵام رۆشنبیر ناچاری ئەوە نیە. چونکە ئامانجی ئەو پارێزگاریکردنە لە حەقیقەت و راگەیاندنیەتی ئەوەك شەعبیەت بێت. رۆشنبیر دەتوانێت رای گشتی راچڵەکێنێت، بەڵام سیاسی ناتوانێت لەبەرئەوەی دەست بەجێ بەلادا دێت و دەروخێت.

زۆرجار رۆشنبیر لە میانەی ئاشکراکردنی راستیەکان و ئامادەکردنی کەش و هەوای گشتیەوە بۆ وەرگرتنی ئەو بڕیارە قورسانەی کە رەنگە سەرکردایەتی سیاسی دەری بکات دەبێتە زەمینە خۆشکەرێك. گەر سەرکردایەتی سیاسی عاقڵ و رۆشنگەر بوو، رۆشنبیر خۆیشی هوشیارو منەوەر بوو، ئەوا سیاسەت و رۆشنبیری و هەروەها کۆمەڵگاش دەبەیتەوە. بەڵام گەر سەرکردایەتی سیاسی زۆردارو ستەمکار بوو، لە بەرامبەریش دا رۆشنبیرێکت هەبوو ریاکارو درۆزن بوو، باکی بە حەقیقەت نەبوو، ئەوا سیاسەت و فیکرو کۆمەڵگەو هەموو شتێکت لە دەست دەچێت. خۆشبەختانە ئەوکات فەرەنسا پیاوێکی دانا و بەئەزموون سەرکردایەتی دەکرد، ئەویش ژەنەراڵ شارل دیگۆل بوو. هاوکات خاوەنی چەندین رۆشنبیری هوشیار و بەرپرس بوو وەك ریمۆن ئارۆن (بەڵام نەك هەر ئەم بەتەنها). بەم جۆرە فەرەنسا توانی خۆی لە گەورەترین کارەسات لە مێژووی نوێیدا قوتار بکات. بەڵام ئەم کارە هەروا بە ئاسانی تێ نەپەڕی، یاخود بەبێ پشێوی و دادڕان و ئێش و ئازار نەگەیشتە ئەنجام.

دوای ئەوەی ئارۆن ئەم کتێبەی بڵاوکردەوە، هێندەی نەمابوو رۆژنامەی "لیفیگارۆ" لە دەستەی نووسەرانی دەری بکات. پاشان بەوەندەوە وەستا کە رێی پێ نەدا هیچ شتێك دەربارەی کێشەی جەزائیری بنووسێت. هەر بۆیە ئەو بابەتەیان دایە دەست رۆژنامەنووسێکی دیکە، سەربەو باڵەی بڕوای وا هەبوو جەزائیر بەشێکە لە فەرەنساو لێی جیانابێتەوە. ئەم جۆرە بیرکردنەوەیەش لەوکاتەدا بەسەر رای گشتی فەرەنسیدا زاڵ بوو.

بەڵام ئەو وتارو ریپۆرتاژە ئینفعالیانەی "تێری مۆلینێ"ی رۆژنامەنووس نووسینی لەبیرچوونەوەو کتێبەکەی ریمۆن ئارۆن وەك خۆی مایەوە، لەبەرئەوەی گوزارشتی لە حەقیقەتێکی مێژووی دەکرد: واتا سەربەخۆیی جەزائیر. بەرلەمەش ئارۆن هەڵوێستێکی روون و

ئاشکرای هەبوو کە لە بەرژەوەندی سەربەخۆیی تونس و مەغریب دا بوو، لەم رووەوە پاڵپشتی سیاسەتەکانی هەریەك لە مەندیس فرانس و ئەدگارفۆری دەکرد.

ئارۆن پێی وابوو رەوتی مێژوو رووەو سەربەخۆبوونی گەلانی کۆلۆنیالی کراو دەچێت و، ناکرێت رێ بەم بەریانە بیگرێت و دژایەتی بکرێت. ئەمەو سەرباری ئەوەی کۆلۆنیالیزم خۆی پێچەوانەی ئەو بەها فکریە باڵایانەیە کە خۆرئاوا ماوەی دوو سەد ساڵێکە، واتە لە سەردەمی رۆشنگەریەوە هەڵگریەتی. ئەم بەهایەنەش تەئکید لە پێشکەوتن و ئازادیو دادپەروەری دەکەنەوە بۆ تەواوی مرۆڤایەتیو سەرجەمی گەلانی دنیا. بەم پێیە ناکرێت میللەتێك دەست بەسەر میللەتێکی دیکەدا بگرێ و ئیرادەو کەسایەتی زەوت بکات و سەروەری پێشێل بکات. ئەمە بە تەواوەتی ناکۆکە لەگەڵ ئەو پرانسیپانەی ئیمانوێل کانتی فەیلەسوف لە کتێبەکەی دا دەربارەی (دەستوری گەردونی و بەرقەرارکردنی ئاشتی هەمیشەیی لەنێوان نەتەوەکان)دا جەختی لەسەر دەکردەوە.

ئەو هەڵوێستەی ئارۆن لە مەسەلەی جەزائیر هێندەی نەمابوو باجێکی قورسی پێ بدات و، ژیانی بخاتە مەترسیەوە. لەم سەرو بەندەدا نامەیەکی هەڕەشەئامێزی نهێنی بەدەست گەیشت لە لایەن راسترەوە توندڕەوەکان و "رێکخراوی کاری نهێنی"یەوە.

ئەو رێکخراوە پێشتر هەوڵێکی سەرنەکەوتووی دابوو بۆ تیرۆرکردنی ژەنەرال شارل دیگۆل لە کوچەو شەقامەکانی پاریس دا. نامەکە ئارۆن بەوە تاوانبار دەکات کە بە "کرێ گیراوی دەزگا موخابەراتیەکانی وڵاتانی بێگانەیە، لێرەدا مەبەست دەزگای موخابەراتی ئەمریکیە– " و پێی دەڵێت: ئەو لە رای گشتی نەتەوەی فەرەنسی لای داوە. کەواتە ئارۆن خائینەو شایستەی توندترین سزایە، نامەکە بەوە کۆتایی دێت کە دەڵێت: ئەمە یەکەمین جارودواجارە ئاگادار دەکرێیتەوە. حکومەت پێی راگەیاند کە ئامادەیە پاسەوانی پۆلیسی بۆ دابنێ، بەڵام ئارۆن ئەم پێشنیارەی رەت کردەوە، لەبەر ئەوەی پێی وابوو کارێکی وا ناهێڵێت بە ئازادی هەڵسوکەوت بکات. لە بەرامبەر ئەم هەڕەشانەدا لەو بۆچوونانەی پاشگەز نەبووەوە کە داوای سەربەخۆیی جەزائیری دەکرد، بەمەش ئازایەتی راستەقینەی خۆی سەلماند. بێگومان رۆشنبیر لە ساتەوەختی قەیران و تەنگانەکاندا دەناسرێت نەك لەکاتی ئاسایی‌دا.

پێویستە هەموو رۆشنبیرێکی حەقیقی ئەوە بزانێت کە رۆژێك لە رۆژان رووبەڕووی هەڕەشەو مەترسی دەبێتەوە، بەهۆی سووربونی لەسەر پاراستنی سەربەخۆیی شەخسی خۆی و پابەندبوونی بەو بنەمایانەوە کە ئەو بەراستیان دەزانێت. لەوکاتەدا دەبێت یان خۆی رابگرێت یاخود پاشەکشە بکات و پەشیمان بێتەوە، دەبێت مل کەچی فشارو شاڵاوەکان بێت یاخود تا دوا هەناسە بەرخورد بکات.

سەرچاوە:

هاشم صالح: قراءة في الفكر الاوروبي الحديث– كتاب الرياض، السعودية– الطبعة الاولى، 1994.

جۆن ستیوارت میل و ئازادیی تاك

- ج. و. ن. واتکینز
- و. لە فارسییەوە: فەروخ نیعمەتپور

جۆن ستوارت میل(1806-73) یەکێك لە بەناوبانگترین فەیلەسووفەکانی وڵاتی ئینگلیزە. لەسەدەی نۆزدەدا رەنگە بیرو بۆچوونەکانی زیاتر لە هەر بیرمەندێکی دیکە کاریگەری بەرباوترو قوڵتری لە جیهانی ئینگلیزی زمانەکاندا هەبووبێ. گەرچی میل لە ئابووریش دا خاوەنی هەندێك لێکۆڵینەوە بوو کەلە سەردەمی خۆیدا تاڕادەیەك نفوزی پەیدا کردبوو، هەروەها کتێبێکی گەورەو گرانی سەبارەت بە مەنتق نووسی بوو کە گەلێك بیرویۆچوونی تازەو وردی تێدا بووو تا ماوەیەکی باش سەرنجی مەنتق زانەکانی راکێشابوو(ئێستاش لە هەندێك بواردا سەرنج راکێشە)، بەلام گرنگترینی نووسینەکانی میل لە بواری کۆمەڵو سیاسەتدا بوو کە کاریگەریەکی باشترو درێژخایەنتری هەبوو. لەم روانگەیەوە، بەراستی میل دەبێ وەك یەکێك لە باوکانی ئەندێشەی دیموکراتیك سەیری بکرێ. ناودارترین بەرهەمی ئەو لەم بوارەدا کتێبێکە بە نێوی"لەئازادیدا" کە دووجار وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی فارسی(لەلایەن دکتۆر مەحموودی سەناعیو دکتۆر جەوادی شێخەلئیسلامی)، رەنگە ئەم کتێبە بەهێزترینو روونترین بەرگریەك بێت کەلە مێژووی فەلسەفەی کۆمەلایەتیو سیاسیدا لە ئازادیی تاك کرابێت نەتەنیا لە بەرامبەری دەست درێژیەکانی حکوومەت دا، بەڵکولەوە بالاتر لەبەرامبەر سەرەڕۆیی زۆرینەش دا. کتێبێکی دیکەش هەر لەم نووسەرە بەنێوی"حکوومەتی هەڵبژێردراو"لەلایەن "عەلی رامین"ەوە کراوە بەفارسی کەشایانی خوێندنەوەیەکی قووڵە. ئەم وتارەی کە ئێستا

لەبەردەم خوێنەراندایە، لە نووسینی یەکێك لە فەیلەسووفە هاوچەرخەکانی ئینگلیزە. ئەم فەیلەسووفە سەبارەت بە بیروبۆچوونەکانی میل لە کتێبی "لەئازادیدا" دەدوێ‌و نموونەیەکی جوان‌و شیاومان لە وردبینی‌و هاوسەنگی لەرەخنەی فەلسەفیدا پێشکەش دەکا. ع. ف

کتێبی "لەئازادیدا"[1] لە ساڵی *1859* چەند مانگ لە دوای مەرگی هاوسەری میل کە نێوی هاریت بوو، بڵاو کرایەوە. میل لە کتێبی "ژیانی من"[2] باس لەوە دەکا کە خۆی‌و هاوسەرەکەی نیازیان وابووە بەیەکەوە بە کتێبی "لەئازادیدا" بچنەوە، بەڵام دەڵێ چونکە هاوسەرەکەی مردووە، ئیتر هیچ گۆڕانێك لە کتێبەکەدا پێك ناهێنێ، چونکە لە کتێبی "لەئازادیدا"، "هەموو ئەو شتانەی کە نێوی منیان بەسەرەوەیە، بەمانایەکی راستەقینەترو بە شێوەیەکی راستەو خۆتر بەرهەمی هاوبەشی ئێمە بووە، لەراستیدا رستەیەکی تێدا نیە کە پێکەوە چەند جار پێیدا نەچووبینەوە."

چەند ساڵ بەر لەبڵاوبوونەوەی "لەئازادیدا"، میل ئاگادار کرابوو کە ئەویش وەك هاوسەرەکەی نەخۆشی سیلی هەیە. کتوپڕ تێگەیشت کەژیانی هاوبەشیان شتێکی ئەوتۆی بەبەرەوە نەماوە. هەر بۆیە هەوڵیان دا تائەو جێگایەی پێیان دەکرێ ئەو بیروبۆچوونانە بێننە سەر کاغەز کە زۆر لەوەو پێش لێی دووابوون. یەکێك لەدیارترینی ئەم بیروبۆچوونانە، بیروڕایان بوو سەبارەت بە ئازادی. ساڵێك لەوە پێش میل وتارێکی سەبارەت بە ئازادی نووسیبوو، ئێستاش گەلێك لەبیری ئەوەدا بوو کەلەگەڵ هاوسەرەکەی زیاتر لێی بدوێ‌و بیکا بە کتێبێك. میل هەستی دەکرد کە کتێبێکی لەم چەشنە گەلێك پێویستە، بەڵام لەسەر ئەو بڕوایە بوو کەمەترسیی سەرەکی بریتی نیە لە هێرشی ئاشکراو راستەوخۆ بۆ سەر ئازادی، ئێستا ئیتر ئەوانەی وا پەندی ئەخلاقمان دەدەنێ‌و ئەوانەی وا خۆیان بە ریفۆرمیستی سیاسی دەزانن، وردە وردە ئازادی دەسووڕن‌و بچووکی دەکەنەوە، کەئەمە لەخۆیدا مەترسیەکی گەلێك گەورەترە. هەر لەم بوارەدا بۆ هاوسەرەکەی نووسی: " تەقریبەن ئێستا هەموو پرۆگرامەکانی ریفۆرمیستە کۆمەڵایەتیەکان خنکێنەری ئازادین."

ئەم بیرە گەلێك هاریتی جووڵان. "میل"یش بەو ئەنجامە گەیشت کە ئەمە گرنگترین کارێکە کە "لەچەندساڵی‌کۆتایی‌تەمەنماندارەنگەبتوانین ئەنجامی بدەین" لەسەر ئەو بڕوایەش بوو کەئەم کتێبە "بارودۆخەکە دەهەژێنێ" هەروەها گوتی "ئەو شتانەی کە نامانەوێ بە نەگوتراوەیی بمێننەوە، تا ئەو جێگایەی بۆمان دەکرێ دەبێ زیاتر لەم کتێبەدا بیانگونجێنین."

کتێبی "لەئازادیدا" وەك هەموو نووسراوە سیاسیە مەزنەکان، کاردانەوەیەك بوو لە بەرامبەر مەترسیدا. ئەو کەسەی کەلە چەندین ساڵ لەوە پێشەوە میلی سەبارەت بەم مەترسیە ئاگادار کردبووەوە ئالکسی دو توکڤیل بوو لە کتێبی هەرەبەنرخی "دیموکراسی لە ئەمریکادا."[3]

توکڤیل پێی وابوو کەگەشەو هەڵدانی دیموکراسی کۆمەڵایەتی بەهەر حاڵ رێگەی لێ ناگیرێ. توکڤیل دژایەتی دیموکراسی کۆمەڵایەتی نەدەکرد، بەڵام هەندێك مەیلی مەترسیداری تێدا دەبینی کە ماهییەتی گشتی هەموویانی لەم دەستەواژەیەدا کۆکردبووەوە: " سەرەڕۆیی زۆرینە". ئەندێشەی توکڤیل زیاتر لە هەر شتێکی دی باسی لە سەرەڕۆیەکی وردو بچکۆلانە دەکرد کەنەریت‌و بیروباوەڕو بایەخە گشتیەکان بەسەر باوەڕە تاکەکەسیەکاندا دەیسەپێنێ، نەك یاسا

دیموکراتیکەکان یان ئەو بڕیارو کردارە سیاسیە ئاشکراو بەقەستانەی کە مرۆڤە ناتازادیخوازەکان دەیانسەپاندنو بەرێوەیان دەبردن. میل لە کاتی لێکۆڵینەوەی کتێبی توکڤیل لە گۆڤاری ئێدینبۆرۆ ڕێڤیو[4] ئەم بیرەی ناوبراوی پەسەند کرد کە لەم ڕۆژانەدا دەبێ لە "سەرەڕۆیی فیکریو ڕۆحی بترسین، نەك لە سەرەڕۆیی جەستەیی" هەروەها کۆتی ئەو مەیلە ترسناکانەی کە توکڤیل لە ئەمریکای دیموکراتیك دا بینیوویەتی لە ئینگلتەرەش هەن، هەروەها سیستەمی کۆمەڵایەتی ئەم وڵاتە وەها گرفتاری پێکهاتە چینایەتیە کەبە هیچ شێوەیەك ناتوانین سیفەتی دیموکراتیکی بخەینە پاڵ.

میل لەکتێبی "لەئازادیدا" سەر لەنوێ باسەکەی توکڤیل دێنێتەوە گۆڕێو پێ لە سەر ئەوە دادەگرێ کەنابێ وابیر بکەینەوە کە "سەرەڕۆیی زۆرینە" بەشێوەیەکی گشتی لە سەرچاوە دەوڵەتیەکانەوە دەکەوێتە کار، دیموکراسیی کۆمەڵایەتی دەتوانێ "سەرەڕۆییەکی کۆمەڵایەتی پڕ مەترسی ترو بەهێزتر لە زۆربەی جۆرەکانی زوڵمی سیاسی بێنێتە ئاراوە، چونکە ئەگەرچی زۆر کەم پاڵی بە سزای توندو تیژانەوە داوەتەوە، بەڵام کەمتر ڕێگای دەرباز بوون دەهێڵێتەوەو زیاتر لە وردەکاریەکانی ژیاندا نفوز دەکاو ڕۆح کۆیلە دەکا."

لەم سەردەمەدا خەڵکی بەرادەیەکی کەمتر خووو نەریتو ئاکارەکانی کۆمەڵگا بەزاڵمانەو سەرکوت کەرانە دەزانن(جگە لە هاوجنس کەراکان)، بۆ هێنانە بەر چاوی ئەو فەزا قورسو نەفەس گرەی کە تاکەکانی چینی ناوەڕاستی ئینگلتەرە لە ڕۆژگاری میل داتێیدا دەژیان، رەنگە دەبێ لەهێزی خەیاڵی مێژوویی کەڵك وەربگرین. یەکێك لەبیرمەندان بە نێوی ب.مکالم[5] لە پێشەکیەکدا کە بۆ کتێبی "لەئازادیدا" نووسیوویەتی(چاپی ئۆکسفۆرد،1946) بەم شێوەیە جیاوازیی گەورەی ئینگلتەرەی ئەوڕۆ لەگەڵ ئینگلتەرەی نیوەی سەدەی19 لە بواری ئازادیی سیاسیو ئازادیی کۆمەڵایەتی لێك داوەتەوە:" ئەگەر گەنجێکی ئەوڕۆ خاوەنی سامانێکی نێوەنجی بووایەو بگەڕایەوە بۆ دەیەی 1860، سەری سوڕدەما لە ئارامی ژیانو لەچاوەڕوانیە کەمەکانی دەوڵەت سەبارەت بەخۆیو لەو زەریبە کەمەی کە بۆی دیاری کرابوو... هەروەها ئازاد دەبوو لە یاساو ڕێساکانی پاسپۆرتو چاپو جەوازی کارو ئەوانی دی. بەڵام لەلایەکی دیکەوە لەگەڵێك بواری دیکەی ژیانی تایبەتیو فیکریو پەیوەندیە عاشقانەکانو بیروبۆچوونە ئایینیو زانستیو پەیوەندیە جنسیەکاندا خۆی لە چوارچێوەی تەسكو تەنگەبەری بیروبۆچوونە وشکەکاندا دەبینییەوەو لە قسەو کردەوەدا دەبوایە ئەوپەڕی لێخورد بوونەوەو بەکاوە خۆ هەنگاوەهەڵێنانی ڕەچاو بکردایە."

میل ئەوەی قبووڵ بوو کە بیروباوەڕو بایەخە وشكو ڕەقەکانی سەردەمی ڤیکتۆریا(لەسەدەی 19)دا- یان بەوتەی خۆی" هەڵنەکردنی کۆمەڵایەتی ئێمە"- بەشێوەیەکی بێدەنگو تارادەیەك بێ ئازار لەکۆمەڵ دا کاردەکاو بەبێ زیندانی کردن یان کوشتنو جەریمە کردن کاریگەریان لەسەر کۆمەڵگا هەیە، تەنانەت ئەو ئیزنە بەنەیارانی خۆشی دەدا (ئەوانەی وا بە تووشی نەخۆشیی بیرکردنەوەوە بوون) لانی کەم لە خەڵوەتداو بەمەرجی شاردنەوەی بیرورا ناتاساییەکەیان لە جیهانی دەروونیداریان، عەقڵیان بخەنە گەڕ. میل لەسەر ئەو بڕوایە بوو ئەم بەرنامەیە" بەرنامەیەکی ڕەحەتە بۆ ڕاگرتنی

ئارامی لە جیهانی ئەندێشەداو درێژەدان بەهەموو شتێك وەك رابردوو. بەڵام ئەو نرخەی کەلەم پێناوەدا دەدرێ بریتیە لە قوربانی کردنی هەموو ئازایەتی ئەخلاقیی مرۆڤ." میل لەسەر ئەو بڕوایە بوو کە "ئیری بیروڕای گشتی" بەرادەیەك قورس بووە کە هاوچەرخەکانی دی تەنیا لە بازرگانیو سەنعەتدا دەتوانن بە جیدیەتو سەربەخۆ عەمەل بکەن.

میل پێش بینی دەکرد کاتێك زۆرینەی خەڵك لە هێزی خۆیان تێدەگەن، ئەو مەیلە خراپە لە نێویاندا سەر هەڵدەدا کە زێدەڕۆیانە کەڵکی لێ وەربگرن. هەر بەو شێوەیە کە بیرورای گشتی دەست درێژی کردۆتەسەر هەرێمی ئازادیی کۆمەڵایەتی، حکوومەتیش دەست درێژی دەکاتە سەر هەرێمی ئازادیی مەدەنی. روانگەی من ئەوەیە کە ئەم پێش بینیە ناهومێدانەیە لە ئینگلتەرە نەهاتووەتە دی. هەڵبەت سەردەمانێك وادەهاتە بەرچاو کە بێتە دی. لەدەیەی *1920*، هەندێك لە بیرمەندانی سۆسیالیست کە چەپگەراتر بوون لەسەر ئەو بڕوایە بوون کە بۆپێش گرتن لە جموجۆڵە دژەشۆڕشەکانی باڵی راست، هەر حکوومەتێکی هەڵبژێردراوی حیزبی کرێکار دەبێ لەیەکەم هەنگاویدا، یاسایەك لەلایەن پەرلەمانەوە پەسەند بکات کە ئەو ئیزنە بەدەوڵەت بدات بەرنامەی سۆسیالیزەکردنی کاروبارەکان بەخێرایی لەلایەن زنجیرەیەك فەرمانەوە بەئەنجام بگەیەنێت کە وەزارەتەکان دەری دەکەن. ئەگەر وەها دەکرا، پێش بینی میل راست دەردەچوو. بەڵام بە کردەوە، حکوومەتی کرێکاری کە سەرەداوی کاروبارەکانی بەدەستەوەبوو لە *1945* تا *1951* هیچ کردەوەیەکی گرنگی بە پێچەوانەی یاسای بنەڕەتی وڵات بەرێوە نەبرد. هەڵبەت شارۆمەندی ئەوڕۆکەی بەریتانیا زیاتر لە رۆژەکانی پێش شەڕی یەکەمی جیهان لە ژێر فشاری یاساو رێساکاندایە. بەڵام هێشتا زیاتر لە هەر شارۆمەندێکی هەر کۆمەڵگایەك لە جیهاندا کە شێوەی دیموکراتیکی کەمتر تێدایە، لە ئازادیی مەدەنی بەهرەمەندە.

کەواتە ئەمە بریتیە لەو مەترسیەی کە کتێبی "لەئازادیدا" بەمەبەستی خەبات لەگەڵی نووسرابوو ئێستا با بزانین چۆن خەبات دەبێ بەرێوە بچێ. میل دەیگوت پشت نابەستم بە هیچ جۆری مافی سروشتیی ئازادی: "من چاوپۆشی دەکەم لە هەر شتێکی باش کەمانای هەمەکیو ئینتزاعیی ماف، واتە شتێك سەربەخۆ لە بەکەڵك هاتوویی، بۆ ئیستدلالەکانم بەدیاری بێنێ. بەبڕوای من، لەمەسەلە ئەخلاقیەکاندا بالاترین بەڵگە بەکەڵك هاتوویە"

باوکی میل، واتە جەیمزمیل، لایەنگرو یارمەتیدەری سەرەکی "جرمی بنتم" (*1832–1748*)، بنیات نەری قوتابخانەی ئینگلیزی پراگماتیزم[7] بووو، هەر بۆخۆی سەرپەرشتی خوێندنە سەرەتاییەکانی کوڕەکەی دەکرد. (بەرنامەی سەیری جان ستوارت میل بۆ فێر بوون لەسەرەتای کتێبەکەیدا بەنێوی "ژیانی من" باسی لێکراوە). کەواتە بنەماکانی پراگماتیزم بەتەواوی تێکەڵی گیانی جۆن ستوارت میل ببوو. بەگوێرەی ئەو بنەما فیکریەی کە پراگماتیزمی لەسەر راوەستاوە، هەموو شتێك دەبێ لەسەر ئەم بنەمایە حوکمی لەسەر بدرێ کەداخوا زۆرترین شادیو خۆشبەختی بۆ زۆرترین خەڵك بەدیاری دێنێ یان نا. بەڵام میل لەسەردەمی لاویەتیدا، لەدوای قەیرانێکی توندو تیژی عاتفی، هەستی کرد ئەم بنەمایە زیاد لەرادە بەرتەسکەو

دەبێ بۆ کامل کردنی لە هەندێك بنەمای عاتفی کەڵك وەربگیردرێ کە باشتر مرۆڤ رازی دەکەن.

هەڵبەت ئەو قەت بە شێوەیەکی رەسمی بنەمای پراگماتیزمی بەرنەداو بەردەوام وەك زەمینەیەك کەڵکی لێوەرگرت بۆ بەڵگە هێنانەوەکانی لەلایەنگری کردن لە ئازادی. بەڵام لە کتێبی"لە ئازادیدا"، ئەو بنەمایەی کەبەشێوەیەکی سەرەکیو راستەوخۆ پاڵی پێوەدا بنەمایەکی دیکەیە کەبەم شێوەیە لێی دەدوێ:"مەبەست لەم نووسینە بڕوا هێنانە بەبنەمایەکی گەلێك سادەیە کەبە حەق دەبێ بەشێوەیەکی رەها حاکم بێت بەسەر رەفتاری کۆمەڵ لەگەڵ تاکەکەس دا کاتێك کە دەیەوێ تاك مەجبوور بەکارێك بکات یان کۆنترۆڵی بکات، جا ئەو ئامرازەی بەکاری دێنێت هێزی جەستە بێت...یان ئەو پێویستیە ئەخلاقیانەی کە لە بیرورای گشتیەوە سەرچاوە دەگرن. ئەو بنەمایەش ئەوەیە تاقە ئامانجێك کە مرۆڤەکان ئیزنیان هەیە بۆ گەیشتن پێی بەشێوەیەکی فەردی یا گشتی دەست وەردەنە ئازادیی کردەوەی تاکێکی کۆمەڵ، بریتیە لە پاراستنی خود، تەنیا ئامانجێکیش کەبە مەبەستی گەیشتن پێی، مومکینە بەحەق هەر ئەندامێکی کۆمەڵگای شارستانی بەپێچەوانەی ئیرادەی خۆی بەسەریدا بسەپێ، ئەوەیە کە نەهێڵرێ ئازار بە خەڵکانی دیکە بگەیەنێ. قازانجی خودی خۆی، جاچ جەستەیی بێت یا دەروونی، رێ پێدەرێکی تەواو نییە بۆ ئەم کارە."

ئەم"بنەما زۆر سادەیە" نە تەنیا جیاوازە لەگەڵ بنەمای پراگماتیزم، بەڵکو بەروانەت لەگەڵیشی لە ململانێدایە، چونکە پراگماتیزم دەتوانێ لە هەندێ بواردا ئێمە مەجبوور بە دەخالەت بکا لەکاتێکا ئەم"بنەما زۆر سادەیە"ی میل بەروانەت لە دەخالەت کردن دەمانگێڕێتەوە. بانموونەیەکی ئەمڕۆیی بێنینەوە وای دابنێین تا رادەیەك رێگایەکی ئاسان لە بەردەستدایە بۆ ئەوەی پێشگیری بکەین لەوەی کە ئەو مرۆڤانەی هێشتا جگەرە ناکێشن، فێری نەبن. کەواتە ئەگەر بوونی پەیوەندی هۆو هۆگری لەنێوان کێشانی جگەرەو سەرەتانی سیەکان شتێکی حەتمی بوو، ئەوا بە گوێرەی بنەمای قازانج خوازی ئەو مافەمان هەبوو بەر بەو کەسانە بگرین، چونکە بەرگری کردن لە خواردنی جگەرە زیاتر لەوەی کە ببێتە هۆی رەنجو ئازارێکی زیاتر، لەم رەنجو ئازارەی کەم دەکردەوە. بەڵام کارێکی وەها، بەگوێرەی بۆچوونی میل نادروست بوو، چونکە کۆمەڵگا لە جیاتی ئەوەی نەهێڵێ خەڵکانێ ئازار بەسەوانی دی بگەیەنن، ئەوا بەمەبەستی خێرو قازانجی خۆیان ئەو ئیزنە دەدرا کە دەخالەت لە ژیانیاندا بکرێ.

رەنگە رەخنە بگرن کەزۆربەی ئەو کەسانەی دوچاری سەرەتانی سیەکان دەبن، دەبنە هۆی رەنجو ئازاری خەڵکانی دیکە، هەر لە دۆستانو خزمو کەسو کارەوە بیگرە هەتا بنەماڵەی خۆی، کەواتە"بنەمای زۆر سادە"ی میل لێرەدا بەحەتمی بەربەوە ناگرێ کە کۆمەڵگا دەخالەتی خۆی نەکا، چونکە مەبەست بریتیە لە پێشگرتن لە ئازاردانی حەتمی خەڵکی دیکە، نەك خێرو قازانجی ئەوانەی وا جگەرەو شتی دیکەی لەم بابەتە بەکاردێنن. ئەم رەخنەیە بەپاس لەلاوازیەکی گرنگ لە بۆچوونی میل دا دەکا. میل زۆربەی کات بەجۆرێك دەدوێو بەڵگە دێنێتەوە کە دەڵێی پەیڕەوی کردن لە بۆچوونی ئەو نەتەنیا دەبێتە هۆی سەرچاوەی قازانجی زۆر، بەڵکو بۆ کۆمەڵگا بە خۆرایی

دەکەوێتەوە(هەڵبەت بە هەڵاواردنی ئەو دوو زمانانە، واتە ئەوانەی کە ئیتر مافی دەخالەت کردن لە ژیانی تایبەتی خەڵکیان نابێتو، لەوە دوا دەبێ هەر خۆیان بخۆنەوەو هیچ کارێکیان لە دەست نەیەت). نووسراوەکەی میل زۆربەی کات وامان پیشان دەدات کە کۆمەڵ دەبێ تەنیا لە دەستێوەردانی ئەو کارانە خۆی بپارێزێ کە هیچ کاریگەریەکیان لەسەر کۆمەڵگا نیە، یان ئەگەر هەیانە بەرادەیەك کەمە کە دەکرێ بەحسێبی نەهێنین. بەرواڵەت قسەی ئەو ئەوەیە کەکۆمەڵ تەنیا دەبێ لە دروست کردنی فشار بۆ ئەو کردەوانە خۆی بپارێزێ، کەتەنیا بکەرەکەی دەگرێتەوە. تەنانەت وادێتە بەرچاو کەئەم بنەمایەی میل لەراستیدا تەنیا پارێزەرو نیگابانی بیروراوەهەستە دەروونیەکانی مرۆڤەکانە، نەك کارە دەرەکیەکانیان. بواری سەرەکیی ئازادی لەلای میل بریتیە لە"قەڵەمڕەوی دەروونیی شعورو وشیاری" بنەماکەی ئەو لێرەدا پێویستی هەیە بە"ئازادیی ویژدان لە کۆترین مانادا؛ واتە ئازادیی ئەندێشەو هەست، ئازادیی رەهای بیروباوەڕو هەست لە هەر بوارێکدا، لە کردەوەوە بیگرە هەتا بواری تیۆریو زانستیو ئاکاری یا خودایی."

کەواتە دیتمان میل لە سەرەتای وتارەکەیدا، بنەمای بە قازانج بوونی کردووە بە دوا پێوانە لە مەسەلە ئەقڵانیەکانداو، دواتر گەڕایەوە سەر بنەمایەکی دیکە کە لەگەڵ بنەمای یەکەم بە تەواوی نەدەهاتەوە(بەو مانایە کە کتو مت وەك ئەو بێت) بە گوێرەی ئەم بنەمایە، دەبا کۆمەڵگاخۆی ببوێرێ لە دەخالەت کردن لە ژیانی ئەو مرۆڤانەی کە تەمەنی منداڵیان تێ پەڕاندووە، ئەمەش تەنیا لە بەر قازانجی خۆیان. تەنانەت ئەگەر ئەم دەست تێوەردانە ئەوان شادترو بەختەوەرتر بکا(ولە شادیو بەختەوەریی کەسانی دیکە کەم نەکاتەوە). دواتر ئەوە دەڵێم کە بە گومانی من ئەوەی بە ڕاستی مەبەستی"میل"ە، بریتیە لە بنەمای سێهەم کە لەگەڵ هیچ کام ئەو دوو بنەمایەدا نایەتەوە، ئەویش ئەوەیە کە کۆمەڵگا نابێ هیچ گیرو گرفتێك بۆ ئەو مرۆڤانە ساز بکات کە بە شوێن حەقیقەتدا دەگەڕێن، تەنانەت ئەگەر لە ئاکامی ئەم گەڕانەش دا بە هەندێك بۆ چوون بگەن کە بۆ کۆمەڵگا جێگای مەترسی بێت."بنەمای زۆر سادە"ی میل، بە ڕواڵەت کاتێك کە کردەوەکانی تاك پەیوەندی بە کەسانی دیکەوە پەیدا دەکا، گرنتی ئازادیی ئەو تاکە ناکات. بەڵام با جارێکە بزانین میل چۆن دەیویست بەم بنەمایەی بگات بە شیکردنەوەی ئازادیی بەیانو چاپەمەنی (سەرەرای ئەوەی کەرەنگە قسەو نووسینەکانمان لە ئاستێکی بەرزدا پەیوەندی بە خەڵکانی دیکەوە پەیدا بکاو کاریگەریی هەبێت لە سەر بارودۆخو کارەکانیان).

ئازادیی لێ توێژینەوە، بابەتی بەشی دووهەمی کتێبی"لە ئازادیدا"یە. زۆربەی خوێنەران ئەم بەشە بە باشترین بەشی کتێبەکە دەزانن. میل بۆ خۆی باس لەوە دەکا کە پەیوەندی ئازادیی لێ توێژینەوە لەگەڵ"بنەما زۆر سادە"کەی ئەو ئەوەندەش جێکەوتوو و ئاسان نیە. ئەوە دەنووسێ:"ئازادیی بەیان و بڵاوکردنەوەی بیروڕا رەنگە پەیڕەوی لە بنەمایەکی دیکە بکا، چونکە پەیوەندی بەو بەشە لە رەفتاری تاکەوە هەیە کە ئەویش پەیوەندی هەیە بەخەڵکانی ترەوە" بەڵام بەگوێرەی بەڵگە هێنانەوەو شیکردنەوەکانی، میل لە دوو قۆناغ دا بە ئاکامێکی خوازراو دەگا، "بنەمای زۆرسادە"ی میل پێویستی هەیە بە ئازادیی بیرکردنەوەی

خسووسی، کە ئەمەش پێویستی هەیە بە دەربڕینی بیر لە بەردەم گشتدا.

بەڵام ئەم شیکردنەوەیە لاواز دێتە بەرچاو، چونکە دەتوانرێ ئیستدلالی ئاوەژوو بکرێتەوە رەنگە کەسێك بنەمای بە قازانج بوونی قبوڵ بێت، بەڵام ئازاد یخواز نەبێت و ئاوەها وەڵامی میل بداتەوە:"من لەسەداسەد لەگەڵ تۆ هاوبیرم کە ئازادیی ئەندێشەو ئازادیی بەیان وبڵاوکردنەوە بە کردەوە لێك جیاناکرێنەوە. هەروەها لەگەڵ تۆ هاورام کە کۆمەڵگا ئەو مافەی هەیە کە لە بەرابەر کردەوەی خراپ دا لە خۆی بەرگری بکات، بەڵام رەنگە تۆیش لەگەڵ من هاوڕا بیت کە بڵاو کردنەوەی هەندێك کتێب مومکینە گەلێك زەرەری هەبێت بۆ کۆمەڵگا. ئەوەندە بەسە هەڵیسەنگێنیت کە بڵاوکردنەوەی راگەیەندراوی کۆمۆنستی(مارکس وئەنگەڵس) رەنگە ببێ بەهۆکاری چیها بەد بەختی کەواتە بەو ئاکامە دەگەم کە یەکەم، کۆمەڵگا مافی خۆیەتی بڵاوکراوەکان سانسۆڕ بکات، دووهەم، تەنانەت مافی ئەوەی هەیە کە بە سەرنج دان بەوەی کە بیرکردنەوەی خسووسی و رادەربڕین لە بەردەم گشتدا پەیوەندی نزیکیان پێکەوە هەیە، تارادەیەکی چاوەدێری بیروڕای تایبەتی وخسووسی بکا."

کەواتە "بنەمای زۆر سادە"ی میل ئەوەندە بەهێز نەبوو کە بتوانێ بەو شتەی بگا کە دەیویست. بەڵام لێرەدا جارێکە واز لەم بنەمایە دێنین تا دواتر بگەڕێنەوە سەری، هەروەها دێینەسەر هەندێك لەو هۆکارە سەربەخۆیانەی کەمیل بەلایەنگری لە ئازادیی لێ تۆژینەوە دەیانهێنێتە گۆڕێ بەرای میل، ئەوەشتێکی سەلمێنراوە کە ئاگاداری لە حەقیقەتە نا ئاساییەکان (غیر بدیهی) شتێکی چاکەو، ئەگەر هەر شتێکی دیکەش لە جێگای خۆی پارێزراو بێتو، دیسان لەمەکۆی هەر کۆمەڵگایەکدا لەم حەقیقەتانە زیاتر هەبێت، ئەوا ئاستی بەختەوەریەکەی زیاتر دەچێتە سەرەوە، میل دەیگوت ئەگەر بەڵێنە رادەی حەقیقەتە ئاشکراو زانراوەکان بچنە سەرێ ، ئەوا ئازادی لێ تۆژینەوە گرنگیەکی بنەڕەتی هەیە، بەڵگە هێنانەوەکەیشی بەم شێوەیە بوو کە جگە لە بوارەکانی مەنتق و "ریاضیات" ئەوا تەنیا بە بیستنی فیسارە بیرو بۆچوون ناتوانین بگەینە حەقیقەتەکەی. هەروەها ناتوانین پاڵ بدەین بەو هەستە دڵنیاییەوە کە تیاماندا پێك هاتووە (چونکە بیروڕایەك رەنگە ناراست بێت ئەگەرچی وا هەست بکەین کە راستە). ئەوشتەی کە ئەو مافە بە ئێمە دەدات بەدڵنیاییەوە بڕوا بە بیروبۆچوونێك بێنین، ئەوەیە کە ئەو بیرو بۆچوونە تائێستا بە سەربەرزی لە رەخنەی وردی نەیارانی رزگاری بووبێت. کەواتە کاتێك بیرو بۆچوونێکی تسەقلیدی و میراتی بەراستی دروست بێت و بیرو بۆچوونێکی لادەرانەو نەیاریشی ناراست بێت، ئەوا دیسان بەرگرتن لەو بیروڕا ناڕاستە خیانەتە بە حەقیقەت، چونکە کارێکی وەها ئەو ئیمکانەمان لە دەست دەسێنێتەوە کە ئەو بیروڕا راستە تاقی بکەینەوەو ئەزموونی بکەین. بیروڕای دروست تا کەمتر ئەزموون بکرێ، ئەوا بەڵگەیەکی کەمترمان بەدەستەوە دەبێ بۆ دەرخستنی راستیەکەی، هەروەها لەو ماناو هێزەی کە لە زاتیدایە بێ ئاگا دەمێنینەوە. کاتێك راستیەکان لە رەخنە بەدوورین، وشك دەبن و سیفەتی دۆگما بە سەریاندا زاڵ دەبێ، هەروەها پێشکەوتنی فیکریو عەقڵی هێواش دەبێتەوەو سەرئەنجام رادەوەستێ. میل دەنووسێ: "هەر کە مەیدان لە دوژمنان بەتاڵ بوو، مامۆستاو قوتابی هەر

دووکیان خەو دەیانباتەوە." هەروەها ئەگەر مرۆڤ ئاگای لە بیروڕا نەیارەکان نەبێت، ئەوا پێداگرتن لەسەر هەر بیروڕایەك، تەنانەت بیروڕای راستیش کردارێکی عەقڵانی نیە، چونکە: "ئەو کەسەی کە لە مەسەلەیەکدا ئاگای لە قسەکانی خۆی بێت، ئەوا هیچی لێ نازانێت. رەنگە ئەو کەسە بەڵگەکانی بە هێزبێ و تائێستا هیچ کەس نەیتوانیبێ رەدیان بداتەوە، بەڵام ئەگەر بۆ خۆشیی نەتوانێ بەڵگەو قسەکانی ئەوەی بەرانبەری رەد بداتەوە و، تەنانەت نەزانێ کە ئەو بەڵگانەش چین، بنەمایەك بۆ سەرخستنی هیچ کام لەو بیروڕایانە بە دەستەوە نابێت."

هەڵبەتە رەنگە بیروڕایەکی لادەرانەی راست و بیروڕایەکی تەقلیدی ناراست بێت، یان–وەك ئەوەی زیاتر روو دەدات– هەر دووکیان لە لایەنێکەوە راست بن و لە لایەنێکی دیکەوە ناراست بن. بەرپرسی دەوڵەتیی سانسۆر ناتوانێ لەوەپێش بزانێ کە داخۆ ئەو بیروڕا تەقلیدیە بە تەواوی راستە، چونکە تازە لە دوای روو بەروو بوونەوەی بیروراکان دەتوانرێ ئەمە دیاری بکرێت. میل دەڵێ:"ئەو پەڕی جیاوازی هەیە لە نێوان ئەوەی کە بیروڕایەکی بەراست بزانین چونکە لە ململانێدا هیچ دەرفەتێکی بە تاڵ کردنەوەی بۆ نەڕەخساوە لەگەڵ ئەوەی کە راستیەکەی بە حەتمی بزانین لەبەر ئەوەی دەرفەتی بەتاڵ بوونەوەی لەململانێیەکاندا بۆ نەڕەخسێنین."

کتێبی"لەئازادیدا" وکتێبەکەی داروین"بنیاتی جۆرەکان" لە یەك ساڵدا کەوتنە بەردەستی خوێنەران. رەنگە بتوانین بڵێین کە لە روانگەی میلەوە، گەشەی زانست و مەعریفە پەیڕەوی لە جۆرێك پرۆسەی پێگەیشتن دەکرد کە بە گوێرەی ئەم رەوتە، ئەگەر ململانێ بۆ مانەوە(تنازع بقاء) بەرادەی پێویست توند بوایە، ئەوا بیروڕا راست و دروستەکان بەهێزتر و زۆرتر دەبوون. بەپشت بەستن بەوەها بۆ چوونێك لە بەرەوپێش چوونی فیکری و عەقڵی بەرەو حەقیقەت بوو کەمیل لە دەستپێکی دووهەمین بەشی"لە ئازادیدا" ئەم رستە بەرزانەی نووسی:"خراپەی تایبەتی بەرگرتن لە بڵاوبوونەوەی بیروڕای نەیار ئەوەیە کە دزی لە نەوعی مرۆڤ دەکرێ، تەنانەت ئەم دزییە زیاتر لەنەوەی داهاتوو دەکرێ تا نەوەی ئێستا، هەروەها ئەم دزییە زیاتر لە نەیارانی ئەو بیروڕایە دەکرێ تا ئەو کەسانەی کە بڕوایان بەو بیروڕایە هەیە. ئەگەر ئەو بیروڕایە دروست بێت، ئەوا ئەوان ئیدی ئەو دەرفەتەیان نابێ کە هەڵە لەگەڵ حەقیقەتدا بگۆڕنەوە، ئەگەریش ئەو بیروڕایە ناراست بێت، ئەوا کەڵکێك لە کیسیان دەچێ بەهەمان گەورەییەوە، واتە ئیتر ناتوانن بەشێوەیەکی روونتر لە حەقیقەت تێ بگەن کە لە خۆیدا ئاکامی رووبەرووبوونەوەیە لەگەڵ هەڵە... ئەگەر هەموو مرۆڤایەتی جگە لە تاقە کەسێکیان لەسەر بیروڕایەك بوون و تەنیا کەسێك بڕوای بە بیروڕای نەیار هەبوو، هەر بەو شێوەیە ئەو تاقەکەسەش مافی ئەوەی نەبوو دەنگی مرۆڤەکان خامۆش بکا(ئەگەر لە دەسەڵاتدابوو)، مرۆڤایەتیش ئەو مافەی نەبوو دەنگی ئەو تاقە کەسە بنەبڕ بکا".

"سەبارەت بە تاکایەتی" سەردێڕی بەشی سێهەمی کتێبی "لە ئازادیدایە" پەیامی میل ئەوەیە کە هەرکام لە ئێمە دەبێ مرۆڤێکی وەها بین"کە خۆمان، خۆمان پێگەیاندبێت" بەو مانایەکە کەسێك بۆ خۆی شێواز بە بیروڕاکانی خۆی دەبەخشێ و بۆ خۆی بەرنامەی ژیانی خۆی رێك دەخا، نەك ئەو کەسەی کە بیروڕای پلە دووهەمی هەیەو بەوە رازیە کە لەگەڵ خەڵکی لە

بارودۆخێکی وەك یەکدا بـژی. لـەم بـوارەدا، میـل تەنانـەت ئامادە بـوو رێـزی خـۆی بەرامبـەر بـەو کەسانە دەربـبڕێ کـە خـاوەنی کـردەوەی سـەیرو سـەمەرە بـوون، تەنانـەت ئەگـەر ئـەو کەسـانەش نەك بۆ گەیشتن بە ئامانجێکی تاکەکەسی، بـەڵکو تەنیا بۆ ئەوەی لەگەڵ خەڵکانی دیکـە جیـاوازبن، کردەوەی سەیرو سەمەرە لە خۆیان پشان بدەن. میل دەنووسێ: "لـەم دەورەو زەمانەیـەدا، تـەنیا ئـەوەی کـە کەسێك نموونـەی جیـاوازی بێـت و، تەنیا لە بەرئەوەی لـە بەرانبـەر داب ونەریتـەکاندا چـۆك دانـادا، خـۆی لـە خۆیـدا خزمەتێکـە." چـون "ئیسـتبدادی بـیروڕای گشـتی" ئاکـارو کـردەوەی نائاسـایی" بـە شـایانی لۆمـەو سـەرکۆنەکردن" دەزانـێ. هـەر بۆیـە وا چاکـە "خـەڵکی خـاوەنی ئاکـاری سـەیرو سـەمەرە" بـن. دەبێ ئاکامان لەوە بێت کـە ئەگـەرچی میـل رای لەسـەر ئاکـاری سـەیرو سـەمەرە هەیـە، بـەڵام لەڕاستیدا تەنیا لەبەر ئەوە بەبایەخی دەزانێت کە داب ونەریتـەکان تێك و مـەکان دەدات، نـە لەبـەر خـودی کردارەکـە. ئـەوەی میـل بەراسـتی دەیەویست خودی ئـەو ئاکـارو کـردەوە نامۆیانـە نەبوو، ئەوشتەی ئەو دەیەویست کۆمەڵگایەك بـوو کـە تێیـدا هـەر تـاکێك بـەگوێرەی هـێزو لێهاتوییەکانی خـۆی بەشـێوەی تایبـەت بـەخۆی بـژی. ئـەو بەڵگـەو هۆکارانـەش کـەمیل لـێرەدا دەیانهێنێتەوە هەر لـەو بەڵگەو هۆکارانـە دەچـێ کـە بـۆ دیفـاع لـە ئـازادیی رادەربڕیـن باسـیان لێ دەکا، بەو مانایە کـە هـەر چـەندە جۆراوجـۆری و هـاودژیی نێـوان شـێوەی ژیـانی مرۆڤـەکان زۆرتـر بێـت، ئەگـەری پێشـڕەوی بـەرەو دۆزینـەوەی شـێوەکانی باشـتری ژیـان پـتر ەە. میـل دەنووسێ: "هـەر بـەو شـێوەیەی کـەتا مـرۆڤ بـە ئاسـتی کـەماڵ وپێگـە بشـتوویی نەگەیشـتووە، بوونی بـیرو بۆچوونـی جیـاواز بەکەڵکـە، هـەروەك ئـەوەیش بـە کەڵکـە کـە تاقیکردنـەوەی جۆراوجۆرسەبارەت بـە ژیـانی خـەڵك لـە ئـارادا بێت، جگە لەمانە تـا ئـەو جێگایـەی کـە زیـان بـە خـەڵکی دیکـە نەگەیـەنێ، ئازادانـە مـەیدان بـدرێ بەکەسـایەتیە جۆراوجۆرەکـان. هـەروەك تـا ئەوکاتەی کەسێك بیربکاتەوە کـە بایـەخی شـێوە جۆربـەجۆرەکانی ژیـان شـایانی ئـەزموون کردنـە، بـەکردەوە بسـەلمێندرێ بـەکورتی واشـیاوە لـەو کاروبارانـەیدا کـە پـەیوەندی بەخـەڵکانی دیکـەوە نیـە، تاکایـەتی دەرفـەتی خـۆ دەرخسـتن بـۆ بڕەخسێ. "

لە سەریەك ئەو هۆکارانەی کە میـل بـۆ دیفـاع لـە ئـازادی رادەربڕیـن دەیهێنانـەوە قەناعـەت هێنـەرتر بوون لەو هۆکارانەی کە بۆ بەرگری کردن لە تاکایەتی دەیهێنانەوە.

ئـەو تاقمـە خوێنـەرەی سـەدەی *19* کـەوایان هەست پێدەکرد ماشـینی هـەڵم زیـانی گـەیاندووە بـە ناوچـە گوندنشـینەکانی ئینگلتـەرە، رەنگـە لەسەر ئەو رایە نەبووبن کـە پێویسـتە ئاسـنگەر و قەشـەو جوتیـاری گونـد بـە تـەواوی بـە نەریتـە فیکریـەکانی خۆیـاندا بچنـەوەو بـەپێی خواسـت و زانیاری و لە رێگای تاقیکردنەوەوە، سـەر لـەنوێ بۆ ژیانی خۆیان بەرنامەدابڕێژن.

مـن وەك خـوم ڕا بیردەکەمـەوە کـە بیروبۆچوونـەکانی میـل سـەبارەت بـە ئـازادیی رادەربڕین، لە بنەمادا راستەو، بەسەرکەوتنیان لە هەر شوێنێکدا کە مرۆڤـە پێگەیشـتووەکان(بـاڵغ) دەژیـن، خۆشحاڵ دەبم. بـەڵام بـۆ چوونـی میـل سـەبارەت بـە تاکایـەتی، بـەرای مـن، زۆرتـر خاوەنی بایەخی ریفۆرمیانەیەو لـە هـەر کوێیـەکدا سەرکەوتن بـۆ ئـەو بیروباوەڕانـە بێـت کـە لـەدژی ئەم بۆ چوونـەن، ئـەوا دەبـێ گوێـی لێ بگـیردرێ،

نەك ئەوەیکە لە جیاتی ئەوان سەرکەوێ وزاڵ ببێ. لەراستیدا، بەپێی خودی بنەماکانی میل، ئێمە دەبێ لەپێك هێنانی ئاینێك بە ناوی تاکایەتی دووری بکەین. بەگوێرەی ئەوبنەمایانە، فەزای بیروباوەڕە ئاکاریەکان تەنیا دەبێ بۆ ئەو کەسە دژوار بێت کە بەکردەوەکانی ئازاربە کەسانی دیکە دەگەیەنێ، نەك بۆ ئەو کەسەی کە ئازار بەهیچ کەس ناگەیەنێ، بەڵام هەر لەو کاتەدا بەو رادەیەی کە شیاوە لە ژیاندا ئازایەتی و مەیل بە تاقیکردنەوەو خۆ جیاکردنەوەو خۆ دەرخستن نیشان نادات. ئەگەر کەسێك بێ ئەوەی خۆی ئاگای لێ بێت، بەکاوە خۆ بە ژیانی ئاسایی وبێ ئازادی خۆی رابێت، بەگوێرەی ئەو بنەمایەی میل کەباس لە دەخالەت نەکردن دەکا، ئەوا ئەو ما فەمان نیە کە بە کەڵك وەرگرتن لە فشاری ئەخلاقی ورۆحی، بەزۆر لەم جۆرە ژیانەی دوور بخەینەوە.

من گومانم لەوە هەیە کە میل بەراستی دەیوست خەڵکی بەرەو تاك گەرایی هان بدات و وەهایان لێ بکات کە لەگەڵ ئەوانی دی جیاواز بن. ئەو پێش لە هەرشتێ دەیویست کە خەڵکی لە بازنەی بیروڕای گشتی گرفتار نەبن و تاکایەتی خۆیان لە دەست نەدەن و واز لە لاسایی کردنەوەو یەکدەنگی بهێنن. رەنگە میل ئەوەی قبوڵ دەکرد کە بەڵگە هێنانەوەی بۆ دیفاع لە تاکایەتی تاڕادەیەك یەك لایەنەیە، چونکە تێیدا دان بەوەدا نانرێ کە بوونی داب و نەریتە ئامادەکان کە دەتوانین پەیڕەویان لێ بکەین، بێ ئەوەی کە هەر جارەی مەجبوور بین بە گوێرەی بنەما سەرەتاییەکان بیربکەینەوە کە چ رەفتارێکمان لەم بوارەدا هەبێ، تا چ ڕادەیەك یارمەتی دەگەیەنی بە کەم کردنەوەی کات و زەحمەتەکانمان. لەبیرمان بێت کە بەوتەی خودی میل: "تا ئێستا قەت هیچ کارێك بە ئەنجام نەگەیشتووە کە کەسێك بۆ یەکەم جار ئەنجامی نەدابێت. هەر شتێکی چاك کە لە گۆڕێدایە ئاکامی داهێنان و بیرکردنەوەی داهێنەرانەیە." هەروەها دەکرێ ئەوە قبوڵ بکەین کە هەرکام لە شێوە باوەکانی رەفتار، توانای چاکسازیی تێداهەیە. بەڵام، لە لایەکی دیکەوە، نابێ لە بیرمان بچێتەوە کە لە هەوڵماندا بۆ چاکسازیی لە هەرشێوەیەکی کردار یا دامەزراوەیەکدا، دەبێ کەڵك وەربگرین لە جۆرەها شێوەی کردەیی و ئەو دامەزراوانەی کە جارێکە نامانەوێ چاکسازییان تێدا بکەین. دەکرێ سەرەتا فیسارە نەریت لابەین و دواتر نەریتێکی دی، بەڵام ناتوانین بەیەکجاری هەموو نەریتەکان لابەرین. وا بیردەکەمەوە میل بە ئەگەرێکی زۆر لەگەڵ ئەم بۆچوونەدا بوو.

ئەگەر "هاریت" هاوسەرەکەی میل نەمردبوو، پێش لە بڵاوبوونەوەی کتێبی "لە ئازادیدا" جارێکی دیکە پێیدا دەچوونەوە. ئەگەر لە ئێمەیان پرسیبا حەزتان دەکرد بە چ شێوەیەك پێیدا بچنەوە، چ وەڵامێکمان دەدایەوە؟

من پێش لە هەر شتێك حەزم دەکرد میل و هاوسەرەکەی بە وێنە جۆربەجۆرەکانی "بنەمای زۆر سادە"دا بچنەوە، واتە ئەو هەوڵانەی کە دەیاندا سەبارەت بە دیاریکردنی سنوور لە نێوان ئەو شتانەی کە لە ژێر دەسەڵاتی تاکدان و ئەوانەی وا لە قەڵەمڕەوی کۆمەڵدان. هەندێك جار میل سنوورێك لە نێوان دووبەشی ژیانی تاك دادەنێ: یەکەم ئەو بەشەی کە تەنیا پەیوەندی بە تاك خۆیەوە هەیە (یان بەوتەی میل "ئەو هەڵس و کەوتانەی کە تەنیا تاك دەگرێتەوەو پەیوەندیی بە خۆیەوە هەیە")، دووەم ئەوەی کە بەخەڵکی دیکەوە پەیوەستە. میل دانی بەوەدا

دەنا کە رەنگە هەندێك لـە خـەڵکی ئـەم جیـاوازی دانانـە لـە کـردەوەدا بـە نەشیاو بزانـن و خـودی خۆی یەکەمین کەس بـوو کـە رەخنـەی لـەوەگرت (ئـەو رەخنەیـەی کـە دواتـر زۆر جـاران لەلایـەن رەخنەگرەکانـەوە دووپـات کرایـەوە). میـل دەنووسێ: "رەنگە بپرسن چلۆن هیچ بەشێك لـە رەفتاری یـەکێك لـە ئـەندامانی کۆمـەڵ دەتوانـرێ لای ئەوانی دی گوێی پێ نـەدرێ؟ هیـچ کـەس بـە تەواوی بوونەوەرێکی جودا و دابڕاو نیـە، مەحاڵـە کەسـێك کـارێك بکـا کـە زیـانێکی جیددیـیـان بەردەوامی پێ بگەیەنێ، بێ ئەوەی کە ئەو زیانـە لانیکەم خزمەنزیکەکانی بگرێتەوە (کە زۆر جاران لەوانیش واوەتر دەگرێتەوە)... وای دادەنێـین کـە کەسێك بە تایبەتمەندییە خراپەکانی خـۆی یـاخود بە بێ عەقڵیی خۆی راستەوخۆ زیان بـە خـەڵکانی دیکە نەگەیەنێ، رەنگە دیسان بڵێن بەو نموونەیـە کە پێشکەشی دەکا لە راستیدا زیان دەگەیەنێ."

هـەروەك میـل بـۆ خۆیشـی گوتـی، کـاتێك جیاوازییـەکی وەهـا دابنرێ، جگـە لـە دەسـەڵاتی تـاك بەسـەر بـیرو هەسـتی تایبـەتی خۆیدا، ئیـتر کەمتر شتێکی دیکـە بـۆ تـاك دەمێنێتـەوە. بـەڵام هەر بەو جۆرەی کە جی. سـی. ریس (نووسـەری کتێبـی میـل و یەکـەم رەخنـەگرەکانی")1 پێـی لەسەر داگرتـووە، ئـەو جیاوازیـەی کـە میـل پێـی قایلـە، لـەنێوان ئـەو رەفتارەیـە کـە زیـان بـە بـەرژەوەندی خـەڵکانی دیکـە دەگەیـەنێ و ئـەو رەفتـارەی کـە زیـان ناگەیـەنێ. ئـەم جیاوازیـە بوارێکـی بـەربڵاوتر بـۆ تـاك دێڵێتـەوە، چونکـە رەنگـە رەفتـارێك کاریگـەری سـلبی هـەبێ بـۆ خـەڵکانی دیکـە، بـێ ئـەوەی زیـان بـە بەرژەوەندییـەکانیان بگەیـەنێ. ئەگـەر کەسـێك خۆشەویسـتی کەسـێکی دی بـۆ لای خـۆی رابکێشێ، رەنگە تارادەیەکی زۆر نارەحەتی بکـا، بەڵام ناتوانین بڵێـین کـە زیـانی بـە بـەرژەوەندیی ئـەو کەسـە گـەیاندووە، بـەو مانایەکـە کـاتێك کرێکارێك لە یەکیەتی کرێکاران دەردەکـەن، ئیـتر ناتوانێ کەڵك لە تواناکانی خۆی وەربگـرێ و هـەر بۆیە زیان بە بەرژەوەندیەکانی دەگا. هەندێك جار میل کەمێك دەچێتە پێشتر و جیاوازی دادەنێ لـە نێوان رەفتارێك کە دەبێتـە هـۆی زیـان گـەیاندنی حـەتمی بـە بەرژەوەندیـەکانی ئـەوانی دی (یـان مەترسیی زیانێکی لـەم چەشنە دێنێتـە گۆڕێ)و، ئـەو رەفتـارەی کـە ئـەم زیانـە ناگەیـەنێ. ئـەم جیاوازیە دیسان مەیدان بۆ تاك بەرفراوانتر دەکـا. بـۆ وێنـە ئەگـەر کەسـێك لـە بورسـدا بەیـەکجاری رادەیەکی زۆر "سهام"** بفرۆشێ و ببێتـە هـۆی دابـەزینی کـەمی نرخـی "سـهام"، ئەگـەرچی کاریگەری سلبی دەبێ بۆسەر پشکدارەکانی دی، بـەڵام نـاتوانین بڵێـین کـە زیـانێکی حـەتمی بـە ئەوانی دیکە گەیاندووە.

وای دادەنێین میل چەند وێنەیـەکی یـەکگرتوو و بەدوور لە هەر چەشنە کـەم و کوڕی لـەجیاتی ئەم وێنانەی کە داویـەتی پێشکەش بکات، وەهـا کە بێ هیچ ناسازگارییەك لەگەڵ فیکری سـەرەکی ئەو، زۆرترین ئیمکانی بەتاك دەدا. داخۆ ئەو وێنە یەکگرتووانـەش بنـەمای پێویسـتی بـۆ بـەرگری کردنی ئەو لە ئازادیی رادەربڕین و چاپەمەنیـەکان دابین دەکرد؟

بڕواناکەم. خودی میل ئـەوەی قبـوڵ بـوو کـە بەحەق هەندێك جار مومکینـە ئـازادیی رادەربڕیـن سنووردار بکرێ. وای دابنێـین کەسـێك وتـارێك لـە رۆژنامەیـەکدا بڵاودەکاتـەوەو بەڵگـەش بێنێتـەوە کـە ئـەوە بازرگانـانی دانەوێڵـەن کـە دەبنـە هـۆی برسیـەتی هـەژاران. میـل دەڵـێ نابـێ رێگـا لـە نووسەری وتارەکە بگرین، بەڵام هـەر لـەو کاتـەدا دەڵـێ ئەمـە جیـاوازیی هەیـە لەگـەڵ پێشـکەش

کردنی ئەو بەڵگانە لە وتاردانداو بۆ ئەو بەرەڵڵاهەڵچوونەی کە لە بەرانبەر ماڵی فیسارە بازرگانی دانەوێڵەدا کۆبوونەتەوە. بەرای میل کردەوەیەکی لەم چەشنە "بەراستی شیاوی سزادانە".

بەڵام رەنگە کتێبێکمان هەبێ کە بتوانرێ پێش بینی ئەوە بکرێ تا چ ماوەیەك لە دوای بڵاوبوونەوەی زیانێکی چەند قات زۆرتر دەگەیەنێ لە چاو ئەو زیانەی کە وتاربێژی ناوبراو لەبەردەم ماڵی بازرگانی دانەوێڵەکەدا دەیگەیاند. داخۆ دیسان بەگوێرەی ئەو بنەمایانەی کە میل داینناون، کۆمەڵگا مافی بەرگرتن بە بڵاوبوونەوەی ئەو کتێبەی لە ئەستۆ نیە؟ یان ئەو زنجیرە وتارە زانستیانە بێننە بەرچاوتان کە بوونە هۆی دروست بوونی بۆمبی ناوکی. داخۆ نەدەبا بەر بەبڵاوکردنەوەی ئەو وتار و لێکۆڵینەوانە بگیرایە؟

پێشتر گوتم میل کاتێك لایەنگری لە ئازادی دەکا، لە بەڵگە هێنانەوەی خۆیدا پێ لەسەر سێ بنەمای جودا دادەگرێ: یەکەم، بنەمای بەقازانج بوون. دووهەم: بنەمای دەخالەت نەکردن لەو کردەوانەدا کە بۆ خودی کەسەکە دەگەڕێتەوە.(8). سێهەم، ئەو بنەمایەی کە رەنگە ناوی بنرێ گەڕان لەدوای حەقیقەت (بەو مانایەکە بەرگرتن لە دەربڕینی هەر بیروڕایەك، جا ئەو بیروڕایە چ دروست بێت چ نادروست، خیانەتە بە حەقیقەت). من بە تەواوی لەسەر ئەو بڕوایەم کە هەردوو بنەمای یەکەم و دووهەم، نە بە تەنیاو نە پێکەوە، هێزی پێویستیان نیە بۆ سەلماندنی قسەکانی میل، لەراستیدا میل بەپشت بەستن بەوانە، بناخەی قسەکانی خۆی شل کردووە. وای دابنێین میل هەندێك لە خۆی دوور دەکەوتەوەو ئەو دوو بنەمایەی سەرەڕای لێك نزیك بوونی جوان و زۆر بایەخداریان لە حەقیقەت تاڕادەیەك عەیبدار دەبینی، جا لەم کاتەدا، چۆن دەکرا پاساوی ئەم پێشنیارە بداتەوە کە نووسراوە سیاسیە مەترسیدارەکانی وەك راگەیەندراوی کۆمۆنیستی (مارکس و ئەنگلس)، یان بەرهەم گەلی مەترسیداری وەك وتارەکانی ئەنشتاین و نیلس بور و فریش (مەترسیدار لەروانگەی تەکنەلۆژیەوە) دەبێ سانسۆر بکرێن؟ رەنگە بەم هۆکارانە: "گەڕان لە دووی حەقیقەت کارێکی پڕ مەترسیە. رەنگە هەندێك کەڵکی بۆ کۆمەڵگا هەبێت، بەڵام رەنگە مەترسی گەورەشی هەبێت. ئێمە ناتوانین بەر بە لێکۆڵینەوەی مرۆڤ بگرین وەها کە هیچ مەترسیەکی نەبێت و تەنیا قازانج بگەیەنێ. کەواتە یان دەبێ واز بە حەقیقەت خوازی بێنین یان مەترسیەکانیش قبوڵ بکەین. تەنانەت ئەگەر واز هێنان لە حەقیقەت خوازی لەبەر سەلامەتی و ئاسایش ئیمکانی دەبوو، هێشتا بەمانای لە خوارەوە بوونی پلەو پایەی مرۆڤ بوو. نابێ گومانمان هەبێت (هەروەك خوێندنەوەی ئەو رستەدەست لێنەدراوانەی وا لە کتێبی "لە ئازادیدا"ن بەرەو ئەم گومانەمان ببات) کە ئازادی هەروا بە خوت و خۆڕایی بەدەست دێت. دەبێ لەوە تێ بگەین کە رەنگە ئازادی زۆر گران بۆمان تەواو ببێ، دەبێ ئامادە بین بۆ پێشکەش کردنی ئەو نرخە گرانە."

سەرەڕای هەموو ئەمانە، لە بیرمان بێت کە ئامانجی میل بریتی بوو لە بەڵگە هێنانەوە بۆ لایەنگری لە ئازادی. ئەم بەڵگە هێنانەوەیەش قورسایی و گرانیی خۆی هەیە. بەڵام کاتێك کەسێك بەمەبەستی لایەنگری لە بنەمایەك بەڵگە دێنێتەوە کە لای ئەو زیاتر لە هەرشتێکی دیکە بایەخدارتر بێت، ئەوا دیاردەیەکی نامەعقول روو دەدات. قایل بوون بە بنەمایەکی وەك ئەلف فەرقی هەیە لەگەڵ بەڵگەهێنانەوە بۆ لایەنگری

کردن لێی. بەڵام کەسێك کە بیەوێ بەلایەنگری بە ئەلف بەڵگە بێنێتەوە، دەبێ پشت ببەستێ بە بنەماکانی دیکەی وەك ب و ج. بەڵام ئەلف لای ئەو لە هەموو بنەماکانی دیکە بایەخدارتر بێت، کەواتە ب و ج لەلای وی کەمتر بایەخیان هەیە. کەواتە، بنەمای سەروتر لەسەر بناغەی بنەماخوارترەکان شی دەکرێنەوەو، رەنگە بنەما خوارترەکانیش بۆ شیکردنەوەیەکی کاریگەر تەواو نەبن. من وا گومان دەکەم، لە بەڵگە هێنانەوەی میل بۆ لایەنگری لە ئازادی شتێکی لەم بابەتە رووی داوە و ئەمە بووەتە هۆی ئەو گرفتانەی کە هاتوونەتە پێشەوە.

بەڵام "لەئازادیدا" سەرەڕای هەموو کەمو کوڕیەکانی هێشتا کتێبێکی گرنگە، بەتایبەت بۆ لایەنگرانی دیموکراسی. ئەم کتێبە هەندێك مەیلی شاراوەی "ئازادی کوژ" لە دیموکراسی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئاشکرا دەکا و لەم رێگایەوە یارمەتیمان دەدا بۆ کۆنترۆڵ کردنیان.

**سهم: پشك

8-واتە ئەو کردەوانەی کە رادەربڕینەکانی ئەو کامڵ دەکەن لە زیان پێگەیاندن بە بەرژەوەندیی خەڵکانی دیکە.

سەرچاوە:

خرد در سیاست - ترجمه: عزت الله فولادوند، ص ص 107 - 120.

پەراوێزەکان:

*J. W. N. Watkins, "John Stuart mill and the Liberty of the Individual."

1-John stuart mill, on Liberty

2-Autobiography

3-Alexis de Tocque Ville, Democracy in America.

4-The Edinburgh Rewiew.

5-R. B. Mccallum.

6-J. C. Rees, mill and Early Critics (London, 1956)

7-اصالت سودمندی

ڕۆشنبیزم

یان ڕۆشنگەری خەفەکراوی ئیسلام

• خوێندنەوەی: شاهۆ سەعید

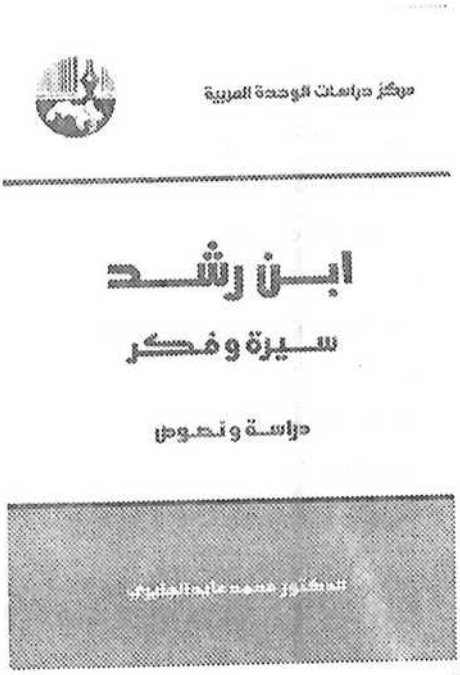

ناوی کتێب : ئیبن ڕوشد.. ژیننامەو فیکر

ناوی نووسەر: د. محمد عابد الجابري

بڵاوکراوەی : مرکز دراسات الوحدة العربية

بەیروت: چاپی یەکەم/1998

ئیبن ڕوشد ئەو فەیلەسوفەیە زۆر ناوی دەبیستین‌و کەم دەربارەی دەزانین، زۆر جار ئاماژە بۆ گرنگیی پێگەی لە نەخشەی فیکری ئیسلامیدا دەکرێ‌و کەمجار پەنجە دەخرێتە سەر گەوهەری ئەو گرنگیە. بەشێکی زۆری سەرسامی ئێمە بەرامبەر ئەم فەیلەسوفە دەگەڕێتەوە بۆ سەرسامیی خۆرهەڵاتناس‌و بیریارە خۆرئاواییەکان بەرامبەری.. ئەمەش قەیرانێکی ڕاستەقینەی کەلتوری ئێمەیە، کەلتورێك تەنها جوانی‌وگەورەیی لەچاوی کەسانی‌دیکەوە دەبینێ‌و،

ئەو کاتە پەی بە خەزنە فیکریەکانی خۆی دەبا کە پێشتر کەسانی تر بۆیان ئاشکراکردبێت و لەسەر سینییەکی زێڕ پێشکەشیان کردبێ.

لێرەوە بیریاری ناسراوی عەرەب(د. محمد عابد الجابری) بایەخ و گرنگیی پرۆژەیەکی فیکریمان پێدەڵێ بۆ بوژاندنەوەی روشدیزم و کۆکردنەوەو ساغکردنەوەی دەقە فەلسەفی و فیقهی و زانستیەکانی ئیبن روشد، چونکە بەبڕوای ئەو قەیرانی شوناسی فیکری عەرەب و ئیسلام، دیاردەی ئیسلامی سیاسی هاوچەرخ و، تەوژمی توندوتیژی ئاینی و مەزەبی لە کۆمەڵگا ئیسلامی و عەرەبیەکاندا سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ بێتوانابیمان لە ئاشکراکردنی گرنگترین تەوژمی ئەقڵانی فیکری ئیسلام کە بریتیە لە روشدیزیم و ئیبن روشد نوێنەرایەتی دەکا، ئەو تەوژمەی گەر ئاڵۆزی و پاشاگەردانیی سیاسی سەردەمەکەی لێگەڕایە دەبووە هەوێنی رێنیسانسێکی ئیسلامی و، کەلتوری ئیسلامی دەکردە میراتگری فیکری یۆنانی، لەهەمووشیان گرنگتر عەقیدەی ئیسلام و فەلسەفەی ئەقڵانی لە گەڵ یەکدا ئاشت دەکردەوەو ئەو کەلێنەی نێوانیانی پڕدەکردەوە کە بەهۆی تەشەنەسەندنی ئایدیالیزمی ئیسلامی لە خۆرهەلاتی ئیمپراتۆریەتی ئیسلامیدا دروست ببوو.

جگە لە ئیبن روشدی فەیلەسوف، ئیبن روشدی فەقیهو موشەرریع هەیە کە هەست بەو بنبەستییە دەکا کە فیقهی ئیسلامی بەرەو ڕووی دەچێ و، زۆر رادیکاڵانە دەست دەداتە پرۆژەیەک بۆ راستکردنەوەی باری ئیجتهادو، نوێکردنەوەی شەرع و سنوردارکردنی جەبەروتی زانستی عەقیدەو کەلام، کە ئاینی ئیسلامی بە ئاقارێکی دوور لە ئەقڵانیەتدا دەبرد. هەر بۆیە (جابری) بڕوای وایە تاقە فەلسەفەیەکی ئیسلامی کە توانای هەبێت لەم سەردەمەدا درێژە بەژیان بداو، هاوتەریب لەگەڵ فیکری جیهانیدا گەشە بکا تەنها فەلسەفەی روشدیزمە.

ژیان و ئاکاری فەیلەسوف

مێژووی ژیانی ئیبن روشد تەنها مێژووی زاناو فەیلەسوف و ریفۆرمیستێکی فیقهی نیە، بەڵکو مێژووی مرۆڤێکە هەوڵی داوە فەلسەفەو فیکر لە تاق و ڕەفەی کتێبخانەکان دابگرێ و لە ژیانی رۆژانەو ئاکاری تایبەتی خۆیدا پراکتیزەیان بکا، چونکە ئەو بڕوای وابوو کە فەزیلەت و چاکسازی لە یاسا باوەکان و مۆراڵی کۆمەڵایەتی و فیکری و سیاسیدا دوا غایەتی فەلسەفەو ئیجتهادن، بۆیە هەرزوو ئەم فەیلەسوفەمان توشی ڕووبەڕووبوونەوە بوو لەگەڵ گوتاری شەرعی و عەقائدیی باڵادەستی کلتوری ئیسلامیدا، ئەو گوتارەی کە هەمیشە لە هەوڵی ئەبستراکت کردنی فیکرو فەلسەفەدا بووە بە مەبەستی خۆدزینەوە لە شەڕە مەعریفیەکان و سازشکردن لەگەڵ دەسەلاتی خەلیفەی دەوڵەتی ئیسلامیداو، تەنازولکردن لە سەرمایە مۆرالیەکان بەرامبەر سەرمایە مادی و سیاسیەکان.

هەر بۆیە نووسەر گرنگیەکی زۆری بە ژیاننامەو ئاکاری تایبەتی ئیبن روشد داوە، فەسڵەکانی یەکەم و دووەم و سێیەمی کتێبەکەی بۆ ئەو لایەنە تەرخان کردوە. لە فەسڵی یەکەمدا کە لەژێر ناونیشانی (خوێندن و خولیایەکی بیداگۆجی)دایە نوسەر ئاماژەیەکی زیرەکانە دەکا بۆ گەورەیی و تەوازعی گەورەترین فەیلەسوفی ئیسلام و تاقە فەیلەسوفی جیهان لە چاخەکانی ناوەڕاستدا، دەگاتە ئەو دەرئەنجامەی کە ئاکاری تایبەتی ئیبن روشد ئەو فەیلەسوفەی بە ئاقارێکدا بردووە زۆر لەخۆبردوو بێت و هەموو

خۆپەسندییەك لە خۆیدا بكوژێ، چونكە لەكاتێكدا غەزالیو ئیبن سینا كە دووزانای ئیسلامیی دژ بە بەرەی فیكری روشدیزم بوون ژیننامەی خۆیان بەووردی تۆمار كردووە تاخۆیان لە ژیاندا بوون.. ئیبن روشد هیچ لاپەڕەیەكی دەربارەی ژیانی تایبەتی خۆی بەدەستو قەڵەمی خۆی لەدوای خۆی بەجێ نەهێشتووە. بەڵام ئەوەندە بەسە بۆ ئیبن روشدو روشدیزم كە سنوری تەقلیدی كلتوری ئیسلامیان بەجێهێشتووەو بوونەتە هەوێنی روشدیزمی لاتینی كە لە چاخی سیازدەهەمەوە تا چاخی هەژدەیەمی زاینی لە ئەوروپادا لە بەرەوی فیكردا بووەو، چەندین شەڕی مەعریفیو عەقڵانی گەورەی لە دژی دەسەڵاتی غەیبانی كەنیسە بەرپاكردووە، تا ئەو ئاستەی كەنیسە بڕیاریدا هەڵمەتێكی كوێرانە دژی ئیبن روشدو پەیڕەوانی روشدیزم لە ئەوروپا بەرپا بكا.

نوسەر دوای ئەوەی ئاماژەی بۆ نەسەبو بنەماڵەی فەیلەسوف دەكا باس لە كاروانی خوێندنو وانە وتنەوەكانی دەكا، كە شێوەیەكی سیستماتیكی بەخۆوە بینیوەو، بەسەر هیچ زانستێكی ئەو سەردەمەدا بازی نەداوە. لەتەمەنی 23 ساڵیدا هەموو قورئانی پیرۆزی لەبەركردوەو شارەزایی تەواوی لە زانستەكانی تەفسیرو شەرعو زمانو بەلاغەو ئەدەبیاتو شیعردا پەیداكردووە، بەڵام ئەوەی كە ئەم خوێندەوارە گەنجە لە هاوتەمەنو تەنانەت لە مامۆستاكانیشی جیادەكاتەوە ئەو بایەخدانە پێشوەختەیەتی بە زانستی (لۆجیك Logic)ی ئەرستۆو ماتماتیكو ئیلاهیاتو زانستی پزیشكیو فەلسەفەی میتافیزیكیو فیكری بورهانی یۆنانی، دواتر گرنگیەكی تایبەت دەدا بە دەقەكانی ئەفلاتونو ئەرستۆ، بەڵام بە پێچەوانەی ئەفلاتۆنەوە كە گرنگیەكی زۆر بە ماتماتیك دەدا لە نێو زانستەكاندا، ئەو بڕوای وایە كە پێویستە خوێندەواری ڕاستەقینە جگە لە زانستە تەقلیدیەكان شارەزاییەكی تەواوی لە لۆژیكو ئەندازەو مۆسیقاو میتافیزیكدا هەبێت، لەپێناو فراوانكردنی ئاسۆكانی بیركردنەوەو خستنەگەڕی ئەقڵ، ئیتر لەوێوە ئیبن روشد بنەماكانی فەلسەفەی بەڵگەگەری لەزەینیدا دەخەملێ كە دواتر وەك قوتابخانەیەكی فیكری خۆی نومایش دەكا كە پێیەكی لەشەرقی ئیسلامیدایەو پێیەكەی تری لە غەربی ئەوروپیدایە.

لە فەسڵی دووەمدا نوسەر باس لە چالاكیە پەروەردەییو كۆمەڵایەتیەكانی ئیبن روشدو پەیوەندیەكانی لەگەڵ خەلیفە (ئەبو یەعقوب موتەنەویر)دا دەكا. دوای ئەوەی ئیبن روشد بەشداری لە داڕشتنی بەرنامەیەكدا دەكا بۆ خوێندنو وانەوتنەوە لە مەراكشداو بەشداری لە پرۆژەیەكی كلتوریدا دەكا بۆ پێشخستنو بنیاتنانی عەقیدەیەكی ئاینی دروست كە ئاستێك بۆ لایەنگیری خێڵەكی دابنێت لە دەوڵەتی ئیسلامیدا.. ساڵی 548ھ كاتێ تەمەنی 30 ساڵ دەبێ (قورتوبە) جێدەهێڵێو ڕوودەكاتە (ئەشبیلیە) پاشان بۆ یەكەمین جار چاوی بە ئەمیر(یوسف بن عبد المؤمن) دەكەوێو، بەگوێرەی هەندێ سەرچاوەش دوای ئەوەی پەیوەندیەكی باش لەگەڵ ئەمیردا دروست دەكا، بەهۆی شارەزایی زۆریەوە لە زانستەكانی فیقهو شەرعو دادوەریدا، لەو تەمەنە گەنجەدا بۆ یەكەمین جار دەبێتە دادوەری ئەشبیلیە. هەروەها دەگێڕنەوە گوایا هەرچەندە ئیبن روشد لەسەرەتای ژیانیدا شارەزاییەكی زۆری لە فەلسەفەی یۆنانیدا هەبووە، بەڵام هەرگیز وەك شارەزایەكی ئەو بوارە خۆی نیشان نەداوەو هەندێ جار لەبەر شەرمو هەندێ جار لەبەر تەوازوع نكوڵی لەوەكردوە كە ئاگاداری فەلسەفە

بێت، بەتایبەتی سەردەمی ئەو سەردەمی هێرشێکی بەربڵاوی هەندێ لەزانایانی ئیسلام بوو بۆ سەر فەلسەفە بەگشتیو فەلسەفەی یۆنانی بەتایبەتی. بەڵام یەکترناسینی سیاسیو فەیلەسوف، واتە ئەمیرو ئیبن روشد، خاڵێکی وەرچەرخان بوو بۆ هەردوو لا چونکە ئەمیر تەنها سیاسیەکی خاوەن دەسەڵات نەبوو بەڵکو شارەزایی لە زانستو فیکری سەردەمەکەیشیدا هەبوو، تەنانەت یەکەم کەس بوو داوای لەئیبن روشد کرد فەلسەفەی ئەرستۆ شیبکاتەوە بەشێوەیەك لە ئاستی تێگەیشتنی خەڵکیدا بێت.. لەبەرامبەردا ئیبن روشد کەلاوێك بوو خەونی بەبڵاوکردنەوەی فیکرو زانستی بورهانیەوە دەبینی لەنێو عەوامی خەڵکدا هەرزوو پەیوەندیەکی باشی لەگەڵ ئەمیردا پەیداکردو، ستراتیجی دەسەڵاتو جیهانبینی ئەوی بە ئاراستەیەکدا برد کە ڕێز بگەڕێنێتەوە بۆ فەلسەفەو خاوەنی دووربینیەکی کلتوری بێت. ئیبن روشد لەزۆر شوێندا سەنای ئەبو یەعقوبی یوسفی کردووەو بە دەسەڵاتدارو سیاسیەکی ڕۆشنگەری لەقەڵەم داوە.. بەگوێرەی هەندێك سەرچاوەش ژمارەیەك لەکتێبە گرنگەکانی بە ئاگاداریی ئەو نوسیوە.

بەڵام هاوکێشەی ئەم پەیوەندیە هاوسەنگەی نێوان خەلیفەو فەیلەسوف، تا ئەو شوێنە بەردەوام دەبێت کە خەلیفە ئەبویەعقوبی یوسف لە ژیاندا دەبێ، بە مردنی ئەو سەردەمی یەعقوبی مەنصوری کوڕی دەست پێدەکا، واتە سەردەمی پاشەکشێی دەسەڵاتی سیاسی لە بواری بنیاتنانی ئەو تەلارە کەلتوریەی کە لەسەردەمی خەلیفە موتەنەویری باوکیدا لە ئارادابوو. خەلیفە موتەنەویری باوکید لە ئارادا بوو خەلیفەی تازە نەك هەر درێژەی بە پرۆژەکانی باوکی نەدا بەڵکو بەپێچەوانەوە ستراتیجی کەلتوریی دەوڵەتی ئیسلامی گۆڕیو، لە جێی لۆژیكو زانستە سروشتیەکانو فەلسەفەی بەڵگەگەری، دەستی دایە ژیاندنەوەی ئایدیالیزمی ئیسلامیو زوهدگەریو لەشکرێکی لە پەیڕەوانی ئەهلی سەلەفو تەقلید دژی پەیڕەوانی ئەهلی ڕەئیو فیکری ئەقڵانی بەڵگەگەری دامەزراند، کە بێگومان ئەوە خاڵی سەرەتای ساردبوونەوەی پەیوەندیی نێوان خەلیفە مەنسورو ئیبن روشدی فەیلەسوف بوو کە خەونی بە لەدایکبوونی ڕێنیسانسێکی سیاسیو ڕۆشنگەرییەکی فیکرییەوە دەبینی. بەڵام خەلیفەی تازە نەك هەر خەونی ڕێنیسانسێکی سیاسی موتوربەکراو بەفیکری ئەقڵانی لە باربرد، بەڵکو گەورەترین تەنگژەو قەیرانی بۆ خۆیو دەسەڵاتەکەی دروست کرد کاتێك کەوتە دژایەتیکردنی فیکری بەڵگەگەری، فەرمانیدا بە سوتاندنی کتێبەکانی ئیبن روشدو، بۆ ماوەی ساڵێك لە گوندی (ئەلیسانە)ی نزیکی قورتوبە ئیبن روشدی بەدەستبەسەری هێشتەوە.

بەگوێرەی هەندێ سەرچاوە خەلیفە چەند جارێك ویستویەتی پەیوەندی خۆی لەگەڵ ئیبن روشدا ئاسایی بکاتەوە، بەڵام ئیبن روشد کە خاوەنی ئاکارێکی تایبەت بووەو پارێزگاری لەسەرمایەی مەعنەوی خۆی کردووە تەسلیمی فریوی سیاسیو مادی نەبووە، هەرگیز پەیوەندی خۆی لە گەڵ دەسەڵاتی سیاسی ئەو سەردەمەدا نەگایاندۆتە ئاستێك ناچاری بکا سازش لە هەڵوێستە مەعریفیو فیکریەکانی خۆی بکا، تەنانەت زۆر جار لە زۆر شوێندا هێرشی توندی کردۆتە سەر ئەو دەسەڵاتە سیاسیانەی کە پشت دەکەنە عەوامی خەڵکو شێوازی سزادانی قورسو پاکتاو کردن پەیڕەو دەکەن لە حوکمدا.. چونکە بەبڕوای ئەو دوو جۆر مۆدێلی دەسەڵاتی سیاسی لە ئارادان، یەکێکیان مۆدێلی (شاری

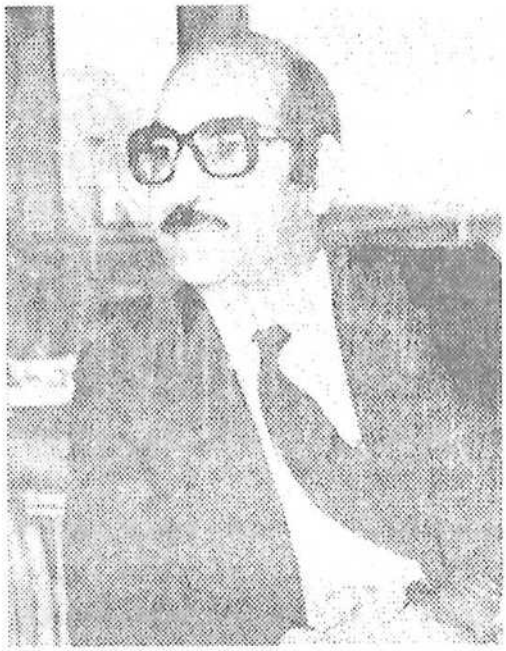

محەمەد عابد ئەلجابری

فەزیلەت)ە کە خوازیاری پەیوەندییەکی هاوسەنگی نێوان دەسەڵاتدارانو ڕەعیەتە، ئەوی تریان مۆدێلی (شاری زۆرەملێ)یە کە پەیوەندییەکانی ناوی هاوسەنگ نین‌و، کەسی دەسەڵاتدار تیایدا بە پێچەوانەی خواستی ڕەعیەتەوە حوکم دەکاو، هەوڵ دەدا هەموو دەسەڵاتەکان لە خۆیدا کۆبکاتەوە.

کاتێ ئیبن روشد بەراورد لە نێوان هەردوو مۆدێلی دەسەڵاتی سیاسی(شاری فەزیلەت)و(شاری زۆرەملێ)دا دەکات حیکایەتی چارەنووسی‌مۆدێلی شاری دووەممان بۆ دەگێڕێتەوە، دەڵێ: (پاش ئەوەی خەڵکی ئەو شارە دەبینن سەرۆکی شارەکەیان بە پێچەوانەی خواستی ئەوانەوە حوکم دەکا(...) هەوڵ دەدەن شاربەدەری بکەن، بەڵام ئەو لەبەرامبەردا هەموویان چەك دەکاو دەیانکاتە کۆیلەی خۆی، ئیتر خەڵکی ئەو شارە–هەروەك پەندەکە دەڵێ خۆیان لە دۆزەخدان‌و کەچی پەنا بۆ ئاگریش دەبەن، بەو مانایەی ئەوان خۆیان لەدەست کۆیلە بوون ڕایانکردووە کە چی لە ئەنجامدا دەکرێنەوە بە کۆیلە ....). بەڵام فەیلەسوفەکەمان تەنها گرفتی لەگەڵ ئەم جۆرە مۆدیلەی دەسەڵاتدا نیە، بەڵکو گرفتی لە گەڵ ئەو جۆرە زانا ئایدیالی‌و فەقیهو موشەریعانەشدا هەیە کە بێ فەنتازیایەکی ڕوو لە ئایندە وانەی مامۆستاکانی سەلەف دەڵێنەوەو، شەرێکی بێ ئامان دژی ئیبن روشدو روشدیزم بەرپا دەکەن، بۆیە (جابری) لە کۆتایی ئەم فەسڵەدا ئیبن روشد ناو دەنێ (فەیلەسوفێك لەنێو درندەکاندا).

فەلسەفەو ریفۆرمی فیقهی

لە سەردەمی خەلیفە مەنسورەوە ئیتر ئیبن روشد لە زۆربەی چالاکیە سیاسی‌و کۆمەڵایەتیەکانی دادەبڕێو، دەچێتە گۆشەگیریەکی تەواوەوە بۆ دەستپێکردنی پرۆژەیەکی مەعریفی گەورە لە بواری عەقیدەو فەلسەفەو فیقهو زانستە سروشتیەکاندا، ئەو پرۆژەیە بەڕاستکردنەوەو ریفۆرم لە بواری فیقهدا دەست پێدەکاو، بە فەلسەفەو زانستە سروشتیەکاندا تێدەپەڕێو بەڕاستکردنەوەو ریفۆرم لە سیاسەت‌و فیکری سیاسیدا کۆتایی پێدێت. ئەو بەپێچەوانەی ئەو زاناو بیریارانەوە کە لە کۆتایی ژیانیاندا دەچنە کونجی موحافزکاریەوە.. بە ڕۆحیەتێکی پڕ لە ڕادیکاڵیەتەوە داو ڕۆژەکانی تەمەنی دەژی‌و، ڕووبەڕووی ئەو تەوژمی نائەقڵانیەتە دەبێتەوە کە بەردەوام تەشەنە دەکاو، دزە دەکاتە ناو عەقڵیەتی حوکم‌و گوتاری سیاسی خەلیفەوە، بۆیە ئیبن روشد پرۆژە فیکریەکەی لە بواری ڕاستکردەونەدا بە تیۆریزەکردن بۆ ریفۆرمی

فیقهی دەست پێدەکات لە کتێبێکدا لە ژێر ناونیشانی (پێداویستیەکانی ئسوڵی فیقهە) و، بەتیۆریزەکردن بۆ ریفۆمی سیاسیش کۆتایی پێدێنێ لە کتێبێکدا لەژێر ناونیشانی (پێداویستیەکانی سیاسەت).

لەپشت ئیبن روشدی فەقیهو زانای سروشتیەوە.. هەمیشە ئیبن روشدی فەیلەسوف دەبینین کە لۆژیك و فەلسەفە بەداینەمۆی هەموو مەعریفەو فەزیلەتێك دەبینێ لە هەموو بوارو کایە جیاوازەکاندا. چونکە ئەو پێش ئەوەی پرۆژەی ڕاستکردنەوەو ریفۆرمی مەعریفی دەست پێ بکا شۆڕشێکی فیکری لە سەرئاستی کەلتوری ئیسلامو خۆرئاوا بەرپادەکا کاتێ دەستدەکا بە ڕاڤەکردنو لێکدانەوەی دەقەکانی ئەرستۆ بەشێوەیەك لەگەڵ زمانی فیکری سەردەمەکەیدا بگونجێو، لە زمانی ئەبستراکتەوە تەرجەمە بکری بۆ زمانێك کە زۆربەی خوێندەواران توانایان بەسەریدا بشکێ. ئەو ڕاڤەکردنو لێکدانەوانە لە چوار بەرگدا کۆکراونەتەوە لە ژێر چەند ناونیشانێکی وەك (ئاسمانو جیهان)،(گەردوونو فەساد)و(هەستو هەست پێکراو)و(لۆژیك)و..هتد.

نوسەر لە فەسڵی چوارەمی کتێبەکەیدا کە لەژێر ناونیشانی (کاروانی زانستی) دایە باس لەو پرۆژە پێشوەختەی ئیبن روشد دەکا. بەڵام پێش ئەوە بەشێوەیەکی کورت ئاماژە بۆ گرنگترین کتێبەکانی لە بواری لۆژیكو پزیشکیو زمانو زانستە سروشتیەکاندا دەکاو، هەروەها باس لە دەقە ڕەخنەییە فیکریەکانی دەکا کە گرنگترینیان وەڵامە ڕەخنەییەکانیەتی بۆ (غەزالی)و (ئەشاعیرە).

واڵاکردنی دەرگای ئیجتهاد

لە کتێبی پێداویستیەکانی ئسوڵی فیقهدا ئیبن روشد بڕوای وایە دوو جۆر خوێندەواری ئاینی هەن: فەقیهەکان و موقەل یدەکان، هەرچی فەقیهەکانە زەمانیان بەسەر چووە، چونکە زەمانی ئیجتهاد بەسەر چووەو لەدوای ئەوانەوە ڕێگا نەدراوە کەس ئیجتهاد لە بواری شەرعدا بکا.. هەرچی موقەللیدەکانیشە وەك عەوامی خەڵك ڕۆڵی نەخوێندەوارو بێ سەواد دەبینن، چونکە ئەرکیان تەنها وەرگرتنو نەقڵکردنە نەك تێفکرینو وردبوونەوە. بۆیە ئەو لەباسکردنی ئیجتهادا بڕوای وایە ئەوانەی کە لەسەردەمی ئەودا بە فوقەها ناوزەدکراون وەکو عەوامی خەڵك درێژە بە تەقلیدی سەلەف دەدەنو، دەرگای ئیجتهادیان کڵۆم داوە. تەنها جیاوازیشیان لەگەڵ خەڵکی ئاساییدا ئەوەیە ئەوان دەقەکانی پێش خۆیان لەبەردەکەنو، خەڵکی ئاسایش جێبەجێیان دەکەن.

لە کتێبی (سەرەتای موجتەهیدو کۆتایی مەبەست)دا ئیبن روشد روانینی فیقهی خۆی سەبارەت بەبابەتی ئیجتهاد فۆرمەلە دەکاو، پاش ئەوەی لە ڕوانگەیەکی بەراوردکارییەوە باس لە فیقهی ئیسلامیو مەزهەبە جیاوازەکان دەکا، دوور لە هەر لایەنگیرییەکی مەزهەبی باس لەمەرجەعیەتی ئیجتهاد لە ئسوڵی فیقهدا دەکاو، دەگاتە ئەو دەرەنجامەی کە زاناو فەقیهە ڕاستەقینەکان لەڕێگای کردنەوەی دەرگای ئیجتهادەوە چونەتە دنیای شەرعو یاسادانانەوە، بۆیە بەبڕوای ئەو دەبێ ئەو دەرگایە تا هەتایە بەکراوەیی بمێنێتەوە.

ئەگەر ئەم کتێبە تیورە فیقهیەکانی ئیبن روشدی سەبارەت بەئیجتهادو کردنەوەی دەرگای

ڕەئی مرۆیی لە وردەکاریەکانی شەرعی یەزدانیدا لەخۆگرتبێ.. ئەوا پێشتر ئیبن روشد ئەو تیورانەی بەعەمەلی لە ژیانی رۆژانەو دادوەریدا پراکتیزە کردووە، بەتایبەتی کاتێ لە پۆستی قازی ئەشبیلەو قورتوبەدا بووە.

ئیجتهاد تەنها رەگەزێکی روانینی فیقهیی ئیبن روشد نیە، بەڵکو لە دەقەکانو کایە جیاوازەکانی تریشدا ئیجتهادو روانینی فەردی دەکاتە ستراتیژێکی مەعریفی. لەکتێبی (فصل المقال)داو لەوەڵامی فەتوایەکی غەزالیدا کە فەیلەسوفەکانی تێدا تەکفیرکردووە، ئیبن روشد دەچێتە شەڕێکی مەعریفی گەورەوە لەگەڵ غەزالیدا، بەڵام ئەو لەوێدا وەك فەیلەسوفێك بەرگری لە فەیلەسوفەکان ناکا، بەڵکو وەك فەقیهێکی خاوەن ئیجتهادو لەڕێگەی بەڵگەی شەرعیەوە، ئەو فەتوایەی غەزالی بە فەتوایەکی نوێ ڕەت دەکاتەوە کە لەم سێ خاڵەدا چڕ دەبێتەوە:

1-فیکری بەڵگەکەری- کە بنەمای فەلسەفەی یۆنانیو روشدیزمەو پشت ئەستورە بە بەڵگەی ئەقڵیو ئەزموونی واقعی- هیچ کێشەیەکی لەگەڵ شەرعدانیە.. واتە فەلسەفەو شەرع هەردووکیان نوێنەرایەتی هەق دەکەن، هەرگیزیش شەڕی هەق بەهەق ناکرێ. هەر بۆیە فەلسەفە هاوڕێو خوشکی شیریی شەریعەتە.

2-ئەگەر بورهان، یان ئەنجامگیری ئەقڵانی، لە خاڵێك لە خاڵەکاندا کێشەی لە گەڵ شەرعدا هەبێت... ئەوا دەبێت تەئویلێکی زمانەوانی بۆ شەرع بدۆزینەوە تا لە گەڵ بورهاندا یەکبێتەوە. واتە دەلالەتی وتە لە دەلالەتی حەقیقەتەوە بگۆڕدرێ بۆ دەلالەتی ئیدیۆمو میتافۆر.

3-تەکفیرکردنی فەیلەسوفەکان بەوەی کە گوایا سنورەکانی ئیجماع دەبەزێنن، حوکمێکی بەتاڵەو پێچەوانەی چەمکی خودی ئیجماعە.. چونکە هەرگیز زانایانی ئیسلام لە بابەتە تیوریو زانستە ئەقڵانیەکاندا لەسەر ئیجماعێکی یەقینی کۆنەبوونەتەوە، چونکە ئەو جۆرە ئیجماعە تەنها لەکاروبارە عەمەلیو شەرعیەکاندا بڕیاری لەسەر دەدرێ.

بەم شێوەیە ئیبن روشد لەخانەی فەقیهێکی ڕۆشنگەرەوە بەرگری لە فەیلەسوفەکان دەکاو، بەبەڵگەی نەقڵکراو لەدەقە کۆنەکانەوە فەتوای گەورەترین زانای خۆرهەڵاتی ئیسلامی کە غەزالییە بەتاڵ دەکاتەوە. بەڵام لەپشت ئیبن روشدی فەقیهەوە ئیبن روشدی فەیلەسوف دەبینین کە لەدیدێکی ئەقڵانیەوە بەها دەبەخشێتەوە بە ئیجتهادو ئەقڵو ئایندو، لەگەڵ یەکدیدا ئاشتیان دەکاتەوە.

نوسەر فەسڵیشەشەمی کتێبەکەی تەرخان کردووە بۆ بابەتی ئیجتهاد لەدیدی ئیبن روشدەوە، بەڵام تێبینی ئەوە دەکا کە شێوە ئاڵۆزییەك لە شێوازی نوسینو دەقەکانی ئیبن روشدا هەیە، هۆکارەکەی بەبڕوای ئەو دەگەڕێتەوە بۆ پابەندبوونی فەیلەسوف بە مانایەکی دیاریکراوو، خۆ بەدوورگرتنی لەهەر جۆرە حەشوو درێژدادڕیەك کە مانای زیادە دوور لەمانای مەبەست لای خوێنەر یان وەرگر جێبهێڵێ.

لە شوێنێکی تری هەمان فەسڵدا نوسەر ئاماژە دەکا بۆ ئەوەی کە ئیبن روشد دوو قەوارەی جیاوازی سەربەخۆی بەخشیوە بە ئاین لەلایەکو فەلسەفە لەلایەکی ترەوە، چونکە فەلسەفە بوارێکە بۆ تێفکرینی تیۆری بەڵام ئاین بوارێکە جیا نابێتەوە لە کارو باری رۆژانەی ئینسان.. هەروەها ئاین ڕووی لەهەموو کەسێکەو بەو ئاقارەدا کاردەکا کە لەڕێگای شێوازەکانی ئیقناعەوە زۆرترین کەس بۆ لای خۆی ڕاکێشێ،

بەڵام ئەوە ئەرکی فەلسەفە نیە.. هەروەها مامەڵەی فەیلەسوف لەگەڵ ئایندا مامەڵەی کەسی ئاسایی نیە، چونکە ئەو لە پشت هونەرە زمانەوانیەکانەوە لەمانا شاراوەکانی دەقی ئاینی دەگا. بەڵام دواجار جیاوازییەك لە گەوهەری مرۆیی‌بووندا لەنێوان فەیلەسوفەکان‌و خەڵکی ئاساییدا نیە، چونکە جیاوازی نێوانیان جیاوازییە لە وردەکاریەکانی بابەتی مەعریفەدا.

ریفۆرم لە عەقیدەدا

جگە لە فەلسەفەو شەرع‌و زانستە سروشتیەکان، ئیبن روشد لەدەرگای چەند تەوەرێکی عەقائدی‌و زانستی کەلامی دەداو، لەدیدێکی فەلسەفەی قوڵەوە تەوەرەکانی ئیلاهیات هەڵدەسەنگێنێ. (جابری) لە فەسڵی حەوتەم‌و هەشتەمی کتێبەکەیدا ئەو تەوەرانەی لەچەند تایتڵێکی فەرعیدا پوخت دەکاتەوە:

تەوەری یەکەم / ئەفراندن:

بەپێچەوانەی باوەڕی ئەشعەری‌و موعتەزیلەکانەوە کە پێیان وایە یەزدان گەردوونی لەعەدەمەوە دروست کردووەو، سەرەتا تەنها گەوهەرێکی تاك‌و تەنها لە گەردووندا پایەدار بووە، پاشان نیشانە لاوەکیەکانی وەك ڕەنگ‌و بۆن‌و تام‌و هتد.. هاتوونەتە بوونەوە، ئیبن روشد بڕوای وایە کە ئەوە جگە لەئیش کردن لە میتافیزیکدا هیچی تر نیە، دەپرسێ داخۆ بۆچی ئەشعەری‌وموعتەزیلەکان جەخت لەسەر ئەو خاڵە دەکەنەوە، لەکاتێکدا دوا ئامانجی ئەوان سەلماندنی کردەی ئەفراندن‌و بوونی ئەفرێنەرە؟.. ئەو بڕوای وایە کە مادامەکی ئامانجی عەقیدە سەلماندنی بوونی ئەفرێنەرە ئیتر هیچ پێویستیەکمان بەو شێوە بەڵگانە نیە، چونکە خودی گەردون کە بوونێکی ڕێك‌و پێك‌و دیسپلین کراوی هەیە بەڵگەیەکی ئاشکرای بوونی ئەفرێنەرەو، پێویست ناکا بچینە گەمەیەکی میتافیزیکی ئەوتۆ کە دەمانگەیەنێتە دژەیەقین.

تەوەری دووەم/

ئیرادەی یەزدان‌و ئیرادەی سروشتی:

ئیبن روشد بڕوای وایە جیاوازیەك لەنێوان فاکتەرە سروشتیەکان‌و ئیرادەی یەزداندا نیە، چونکە ئیرادەی باڵا واتە ئیرادەی کردەو دژە کردەش. بەڵام جگە لەو ئیرادە باڵایە ئیرادەی فەرعی هەیە کە لەژێر رکێفی یەکەمین ئیرادەدایەو، ئەو ئیرادە فەرعیانەش لە گەردوندا سەربەخۆیی خۆیان هەیە، نکوڵی‌کردنیش لەو ئیرادە فەرعیانە نکۆڵی کردنە لە ئیرادەی باڵا.

بەم شێوەیە ئیبن روشد لەناو خودی ئاینەوە بەرگری لەزانست‌و بەڵگەی ئەقڵانی دەکاو دوور لە دۆگمای موتەکەللیمەکانی بواری عەقیدە بەها دەبەخشێتەوە بە پرنسیپەکانی زانستی کەلام. لە دەربڕینێکی وردبینانەدا دەڵێ دەقە ئایینیەکان کە بوونەتە مەرجەعی عەقیدەو کەلام لەسەردەمێکی مێژویی دیاریکراودا هاتونەتە خوارەوە کە سەردەمی چاندنی فەزیلەت‌و خێر بووە نەك سەردەمی وردبوونەوە لە گەردوون‌و، دوا بڕیاردان سەبارەت بە نهێنیەکانی. بەبڕوای ئیبن روشد فەیلەسوفەکان نهێنیەکانی گەردوون دەکەنە ئامرازێك بۆ بەڵگە هێنانەوەو رۆچون لە ئەندێشەدا، بەڵام ئاین نهێنیەکانی گەردوون دەکاتە ئامرازێك بۆ وریاکردنەوەی خەڵك‌و دواتر بۆ هوشیار کردنەوەی لە کاروباری دنیادا. دواتر فەیلەسوفی قورتوبە ئاماژە دەکا بۆ یەکێك لەخەتەرناکترین پرسیارەکانی عەقیدەی ئیسلام کە پرسیاری (جەبرو ئیرادە)یەو، بەپێچەوانەی ئەو کەسانەوە کە مرۆڤ وەك بونەوەرێکی بێ

ئیراده لەبەردەم ئیرادەی باڵادا نمایش دەکەن، ئەو بڕوای وایە مرۆڤ خاوەن ئیرادەیەکی ئازادەو، ئەو ئیرادەیەش پێچەوانەی ئیرادەی باڵا نیە، چونکە بزوێنەری ئیرادەی مرۆڤ لە دوو هێزی سەرەکیدا چڕ دەبێتەوە:

-هێزێکی ناوەکی: کە ملکەچی سیستمێکی سەبەبییە لەناو جەستەی مرۆڤەکاندا.

-هێزێکی دەرەکی: کە ملکەچی سیستمێکی سەبەبییە لە گەردوندا (دەرەوەی جەستەی مرۆڤەکان).

تەوەری سێهەم/

لەنێوان شەریعەت و موعجیزەدا:

ئیبن روشد بڕوای وایە بەڵگەی یەکەمی پێغەمبەرایەتی شەریعەو فەزیلەتە کە دایەلۆگ لەگەڵ هوشیاریو ئەقڵی مرۆڤدا دەکەن، بەڵام بەبڕوای موتەکەلیمەکان موعجیزە بەڵگەی یەکەمی پێغەمبەرایەتیە.. لێرەوە جیاوازی نێوان ئیبن روشدو ئەوان دەست پێدەکات کە خۆی لەڕاستیدا جیاوازی نێوان بەڵگەی ئەقڵانیو بەڵگەی غەیبانیە، چونکە فەزیلەتی ئاینی هەوڵ دەدا لە ڕێگای بەڵگەی ئەقڵیەوە قەناعەت بەمرۆڤەکان بکا، بەڵام موعجیزە کردەیەکی واقع بەزێنەو لەڕێگای غەیبەوە مرۆڤەکان سەرسام دەکا.

تەوەری چوارەم /

ڕەخنە لە ڕەخنە:

لە سەردەمی خەلیفە موستەزهیری عەباسیدا.. دەسەڵاتی سیاسی لەبەغدا فەرمانی دا هەڵمەتێکی ئایدیۆلۆجی دژی ئیسماعیلیو فاتمیەکانی میسر بەڕابکرێ.. لەچوارچێوەی ئەو هەڵمەتەدا ئەبو حامدی غەزالی کتێبی (تهافت الفلاسفة)ی نوسی کەتیایدا تەکفیری فەیلەسوفەکان دەکاو، قسەکانیان بە بیدعەو گومڕایی لەقەڵەم دەدا. هەرچەندە ئەو کتێبە زیاتر دژی فەلسەفەی ئیبن سینا نوسرا، بەڵام ئیبن روشد کە خاوەن ئاکارێکی مەعریفی دوور لە خۆپەسەندی بوو لەوەڵامی ئەو کتێبەی غەزالیدا یەکێك لەگرنگترین کتێبەکانی (تهافت التهافت)ی نوسی، کە تیایدا پەیوەندیەکانی نێوان ئاینو فەلسەفە ڕێکدەخاتەوەو، درێژە بەهەمان جیهانبینی دەدا کە لە (فصل المقال)دا هاتووە، هەروەها بەپێچەوانەوەی غەزالیەوە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کەهیچ دژایەتیەك لەنێوان ئاینو فەلسەفەدا نیە جگە لەوەی ئاینو فەلسەفە دووکایەی جیاوازنو هەریەکەیان پرنسیپو بنەماو میتۆدی خۆیان هەیە. بەڵام ئەو ئەمجارەیان وەك فەقیهێك بەرگری لەفەلسەفە ناکا، بەڵکو وەك خاوەن مالێك بەرگری لەماڵەکەی خۆی دەکاو، دەست دەداتە پرۆژەیەك بۆ (ڕاستکردنەوەی باری فەلسەفە) لە فیکری ئیسلامیدا.

دوای ئەوەی ئیبن روشد ڕاو بۆچوونی هەریەك لە غەزالیو ئیبن سینا تاوتوێ دەکاو، بەشێوەیەکی بابەتیانە ئاماژە بۆ خاڵە بەهێزو لاوازەکانی هەردوو زانای ئیسلام دەکا، دەگاتە ئەو دەرەنجامەی کە کتێبەکەی غەزالی زیاتر شەرێکی ئایدۆلۆجی نێوان دوو مەزهەبی ئاینی لە خۆدەگرێ نەك شەڕی نێوان عەقیدەو فەلسەفە. لە بابەتی تەکفیرکردنی فەیلەسوفەکانیشدا ئیبن روشد بەشی زۆری بەڵگەکانی غەزالی بەبەڵگەی بورهانی ڕەت دەکاتەوە، کە پێشتر ئاماژەمان بۆ هەندێکیان کرد.

ئەوەی کە ئیبن روشد زیاتر نیگەران دەکا بەرامبەر غەزالی، پەنابردنی غەزالییە بۆ خەڵکانی ئاسایی لەپێناو بەهێز کردنی بەرەی خۆیدا دژی فەلسەفە، چونکە فەیلەسوفی قورتوبە پێی وایە کە فەلسەفەش وەك زانستی ئەندازە یاسای تایبەتی خۆی هەیەو کەسێك شارەزای ئەو یاسایانە نەبێت ناکرێ وەك شایەت بەشداری بکا،

هەروەها بڕوای وایە کە پێویستە خـەڵکی ئاسایی بانگێشـتی وردەکاریـەکانی فەلسـەفەو عـەقیدە نەکرێن تـاوەکو گومـان لـە عـەقیدەیاندا چەکـەرە نەکات، پاشان بەو قسەیەی غەزالی دڵگـران دەبـێ کـەدەڵێ: ((مەبەسـتی ئێمـە دروسـتکردنی تەشویشـە دژی فەیلەسـوفەکان))، لـەوەڵامدا دەڵـێ: "ئـەو جـۆرە قسـانە لـەزانا ناوەشێتەوە(...)، چونکـە ئـەرکی زانـا گەڕانـە بەدوای حەقیقەتدا، نەك چاندنی بەدگومانی ...".

بۆچی ئەرستۆ..؟

پێش ئیبن روشد، فارابیو ئیـبن سینا هـەندێ لـە دەقـە یۆنانیـەکان بەگشـتیو دەقـەکانی مامۆستای یەکـەم (واتـە ئەرستۆ)یان بەتایبـەتی تەرجەمـە کردبـوو، بەشێکیشـیان بەشـێوەیەك ڕاڤـەکردبوو کـە لەگـەڵ بنـەماو پرەنسـیپەکانی عەقیدەی ئیسـلامدا بگونجـێو هیـچ ناکۆکیـەکیان لەگەڵ وردەکاریەکانی ئایندا نەبێ.. لـێرەوە ئیـبن روشد هاوکـات لەگـەڵ هـەردوو پـرۆژەی (ڕەهـا کردنـی ئیجتـهاد)و (ریفۆرمـی عـەقیدە)دا دەسـت دەداتە پرۆژەیەکی فەلسەفی گرنگ کە بریتیـە لـە ڕاڤـەکردنو لێکدانەوەیـەکی دەقـەکانی ئەرسـتۆ بەشێوەیەکی بابەتیو دوور لەهەر تەسك بینیەکی ئایدۆلۆجیو مەزهەبی.

دەکرێ بپرسین داخۆ بۆچی ئیبن روشد لـەنێو فەلسـەفەی سـەردەمەکەیدا فەلسـەفەی یۆنـانیو، لەنێو فەلسەفەی یۆنانیشدا ئەرستۆی هەڵبژارد؟

یەکێك لەهۆکارەکان وەك پێشتر باسمـان کـرد پـەیوەندی بـەو راسـپاردەیەی (خەلیفـە موتەنـەور)ەوە هـەبوو کـە داوای لـە فەیلەسـوفی قورتوبـە کردبـوو ئەرسـتۆ تەرجەمـە بکـات بـۆ زمانێکی ئاسانتر لە زمـانی خـۆی. بـەڵام هۆکـاری بنەڕەتی، پەیوەندی بەو پاشاگەردانیە فیکریـەوە هەبوو کـە لەسـەردەمی ئیـبن روشدا لـەئارادابوو، پاشـاگەردانیەك کـە فەلسـەفەی وەك چـەکێکی ئایدیۆلوجی دەستی مەزهەبو ئاراستە نەیارەکان وێنادەکرد، لە ئەوروپا پیـاوانی کەنیسـە لـەرێگای تێزەکانی ئەفلۆتینو پلاتۆیزمـی نـوێوە هـەوڵیان دەدا تـێزە ئایدیـالیو غەیبانیـەکانی خۆیـان بڵاوبکەنەوە.

لـە خۆرهـەڵاتی ئیسـلامیش سـتراتیژی شـەڕی کەلتوری نێوان عەباسیو باتنیەکان بـووە شـەڕی نێوان فیکری بەڵگەگەری یۆنانیو فیکری گنۆسـی خۆرهەڵاتی.. لەگەرمەی ئەو شەڕە ئایدیۆلۆجیـەدا خەلیفـە مـەئمون فـەرمانی دا دەقـەکانی ئەرسـتۆ تەرجەمـە بکرێـن بـۆ سـەر زمـانی عـەرەبی وەك چەکێکی لۆژیکی دژی چەکی گنۆسـی باتنیـەکان. لەبەرامبەردا ئەوانیش هەمان چـەکیان بـەکارهێنا، واتە لۆژیکی ئەرستۆیان بەشێوەیەك تەوزیف کـرد کە لەگەڵ گنۆسیەتو عیرفاندا بگونجێ. بەکورتی فەلسەفە بەگشتیو فەلسەفەی ئەرستۆ بەتایبەتی کرابووە ئامرازێك بـۆ شـەڕێکی ئـایدیۆلۆجی، نـەك ئامرازێك بۆ تێفکرینو شەڕی مەعریفی. لـەو پاشـا گەردانیـە فیکریـەدا کـە بنـەماکانی مەنهەجیـەتو مەوزوعیەتی فەلسەفەی لەباربردبوو، ئیـبن روشد دەسـتی دایـە ڕاڤـەکردنی بابەتیانـەی دەقـەکانی ئەرستۆ بەم جۆرە:

1–دەقـەکانی ئەرسـتۆ دەربـارەی زانسـتە سروشتیەکان، وەك: ئاسمانو جیهان، گـەردوونو فەساد.. هتد.

2–دەقـە پوختـەکانی ئەرسـتۆ دەربـارەی: هەسـتو هەسـتپێکراو، میتـافیزیك، لۆژیـك، دەروون، سیاسەتنامەی ئەفلاتون.

3–شازدە دەقی کورت: هەشـتیان دەربـارەی لۆژیکـی ئەرسـتۆ، شەشـیان دەربـارەی زانسـتی سروشـتی، یـەکێکیان دەربـارەی میتـافیزیكو، یەکێکی تریان دەربارەی مۆرالْ.

4–لێکدانەوەی دەقەکانی ئەرسـتۆ دەربـارەی بەڵگەگـەریو لۆژیـكو زانسـتە دەرونـیو سروشتیەکانو.. هتد.

ئیبن روشد (38) ساڵی تەمەنی بۆ ئەم پرۆژەیە تەرخان کرد، واتە لە (522)ی کۆچییەوە تا (590)ك.

روشدیزم لە ئەوروپا

پرۆژەی راستکردنەوەی باری فەلسەفەو راڤەکردنی دەقەکانی ئەرستۆ زێدی جوگرافیی خۆی بەجێهێشتو، لە چاخی سیازەی زاینیەوە وەك بابەتێکی گرنگی فەلسەفیو مەنهەجی لە ئەلقە ئاینیو فەلسەفیو فیکریەکانی ئەوروپا دەستکرا بەخوێندنو دیراسەکردنی، پاشان تەرجەمەکران بۆ سەر زمانی ستانداری ئەو سەردەمەی ئەوروپا واتە زمانی لاتینی. دەقەکانی ئیبن روشد تەنها وەك بابەتێکی خوێندنی فەلسەفی لە ئەوروپا رەواجیپەیدا نەکرد، بەڵکو دواتر وەك ئاراستەیەکی ئەندێشەو بیرکردنەوە بەشێکی زۆری خوێندەوارانی ئەو سەردەمەی ئەوروپای لە دەوری خۆی خڕکردەوە، تا دواتر وەك قوتابخانەیەکی فیکری بەناوی (روشدیزمی لاتینی)یەوە لە ئەوروپا سەری هەڵدا.

(ئارنست رینان) لە کتێبی (ئیبن روشدو روشدیزم)دا کە ساڵی 1852ز بڵاوکراوەتەوە، ئاماژە بۆ پێگەی گرنگی ئیبن روشد دەکا لە فیکری خۆر ئاواییداو، وەك پردێکی گرنگی نێوان فیکری یۆنانیو فیکری خۆرهەڵاتی مۆدێرن وێنای دەکا. لەو تەرجەمە لاتینیانەی ئیبن روشدا– هەروەکو رینان باسی دەکا–ئیعجابی ئیبن روشد بۆ ئەرستۆ گەیشتۆتە ئاستێك کە وەك سوپەر مرۆڤێك وێنای دەکاو، لەسەروی مرۆڤی ئاساییەوە تەماشای دەکا. بەڵام (محمد عابد الجابری) بڕوای وایە بەشێك لەو تەقدیسکردنە حەشوی وەرگێڕانە لاتینیەکانەو لەدەقە عەرەبیەکاندا بەرچاوناکەون.

پاشان دوای ئەوەی جابری لە فەسڵی دەیەمی کتێبەکەیدا ئاماژە بۆ بۆچوونەکانی رینان دەکا دەربارەی روشدیزم لە ئەوروپا.. هەوڵ دەدا بەشێوەیەکی بابەتیانە باس لە هۆکارەکانی ئیعجابی ئیبن روشد بەرامبەر بە ئەرستۆ بکا. یەکێك لەو هۆکارانە دەگەڕێتەوە بۆ بایەخدانی بەردەوامی ئەرستۆ بە مەسەلەی بوونو ڕەهەند ئەنتۆلۆژیەکانی مرۆڤو ژیانو گەردوون، بە پێچەوانەی ئەو ئاراستە لاهوتیانەی کە پێیان وابوو یەکەمین ئەفراندنی گەردوونی لە ڕەشاییو عەدەمەوە دەستی پێکردوە.

ئەرستۆ، دواتر ئیبن روشد، کە فیکری فەلسەفەی خۆیان بە بنەماکانی ماتماتیكو زانستی سروشتی موتوربە کردبوو دوور لەمیتافیزیكو تێزی لاهوتی لە ڕەهەند ئەنتولۆژیەکانی گەردوون ورد دەبوونەوە.

هەروەها نووسەر ئاماژە بۆ ئەوە دەکا کە پەیوەندی نێوان ئیبن روشدو ئەرستۆ زۆرجار لەپەیوەندی نێوان بینەرێکی زیرەكو تابلۆیەکی هونەری چووە.. چونکە ئەرستۆ خاوەنی ئیستاتیکایەکی تیوریو عەقڵانیەو، ئیبن روشدیش ڕاڤەکارێکی فەلسەفەی جواناسە.

گەڕانی بەردەوام بەدوای هەقیقەتدا خاڵی هاوبەشی نێوان ئەرستۆو ئیبن روشدە، چونکە فەیلەسوفی قورتوبە بڕوای وایە تێگەیشتنی ئەو بابەتە فەلسەفیانەی مامۆستای یەکەم باسی کردوون پێویستی بەخوێندنەوەیەکی وردو بابەتیانەی دەقە فەلسەفیەکان هەیە دوور لە حوکمدانی پێش وەخت. حەقیقەت لە دیدی هەردوکیانەوە لەگەڕانی بەردەوامو بێوچاندا بەرجەستە دەبێ، ئەو گەڕانەش شێوەیەکە لە عیبادەت.

پۆست ئەرستۆیزم

ئیبن روشد لە زۆر شوێنی لێکدانەوە فەلسەفیەکانیدا تێزە فیکریە تایبەتەکانیخۆی لەپاڵ تێزەکانی ئەرستۆدا تۆمار دەکاو، زۆرجار جیهانبینی مامۆستای یەکەم سەبارەت بە (بوون،

ئەقڵ، پەیوەندی) تێدەپەڕێنێو جیهانبینیەکی نوێمان دەربارەی ڕەهەندە زەینیو مادیەکانی گەردوونو ڕەگەزەکانی بوون کە بریتین لە (گڵ–ئاو–ئاگر–با) پێشکەش دەکا، هەروەها باس لە هەردووو چەمکی هێزو جوڵە دەکا. دەربارەی مەزهەبە ئەنتۆلۆژیەکان ئیبن روشد بۆچوونێکی تەواو جیاوازی لەگەڵ پەیڕەوە تەقلیدیەکانی ئەرستۆدا هەیە، بڕوای وایە جیهانبینیو ئەندێشەی فەلسەفی بەرامبەر گەردوونو بوون بەسەر دوو تەوەری سەرەکیدا دابەش دەبن:

یەکەم/ مەزهەبی لەنێویەك بوون (الکمون): کە بڕوای وایە هەموو شتەکان زادەی شتی ترنو، لەعەدەمەوە نەهاتوون. کەسی بکەریش تەنها بزوێنەرێك بووە ڕەگەزە ئەنتۆلۆژیەکانی لێکدی جودا کردۆتەوە.

دووەم/ مەزهەبی ئەفراندن: کە پەیڕەوانی بڕوایان وایە بکەر جیهانی لە عەدەمەوە ئەفراندووە.

پاشان ئیبن روشد بەرگری لە مەزهەبی یەکەم دەکاو، پێمان دەڵێ کردەی ئەفراندن بریتیە لە گۆڕانکاریەك لە گەوهەردا نەك لە بووندا چونکە هەموو بونێك ڕەهەندێکی ئەنتۆلۆژی هەیە نەك نیهلیستی.

پاشان ئیبن روشد باس لە هێزی ناوەکیی مادەو هێزی ئیرادەی بکەر دەکاو، ئاماژە دەکا بۆ ئەوەی ئەرکی بکەر دروست کردن نیە. بەڵکو جوڵاندنە، ئەو کردەی جوڵاندنەش پێویستی بە هێزی بکەر هەیەو، بکەریش پێویستی بە بوونێکی پێش وەخت هەیە چونکە ئەو لە بۆشاییدا کارناکا.

دواتر ئیبن روشد باس لەوزە دەکا وەك هێزێکی ئەنتۆلۆژی کە زاینگای هەموو هێزو جوڵە سروشتیو زەینیەکانە، لە ئەنجامدا دەگاتە ئەو بڕوایەی کە بەشێکی زۆری چەمكو یاسا فەلسەفیەکان فۆرمێکی ئەزەلییان هەیەو، پێش ئەوەی لە ئەقڵی ئینساندا لەدایك بن هەر هەبوون، دوای مردنی ئینسانیش هەر بەنەمری دەمێننەوە.

نوسەر فەسڵی یانزەهەمی کتێبەکەی تەرخان کردووە بۆ خستنە ڕووی ئەو میکانیزمە ئەپستمۆلۆجیو تێزە فیکریانەی کە ئیبن روشد هێڵە گشتیەکانی سەبارەت بە بوونو میتافیزیك دەستنیشان کردووە، پاشان لە فەسڵی دوازدەهەمدا ئاماژە دەکا بۆ گرنگترین تێزەکانی ئیبن روشد سەبارەت بە هەردوو زانستی گەردووناسیو پزیشکی، ئەوەش دەخاتە ڕوو کە ئەم فەیلەسوفەمان خواستی دامەزراندنی پرۆژەیەکی تیۆریشی هەبووە بۆ ڕاستکردنەوەی باری گەردووناسی لە سەردەمەکەیدا.

لەگەردوونەوە بۆ سەر زەمین (سیاسەت)

ئیبن روشد بەپێچەوانەی زۆر زاناو فەیلەسوفەوە کە بەڕادیکاڵیەت دەست پێدەکەنو بە موحافیزکاری کۆتایی بە ژیانیان دێنن.. ئەو لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا وازی لە کەشفکردنی رازو نهێنیەکانی گەردوون هێناو گەڕایەوە بۆ سەر زەمین تا ببینێ چ پاشا گەردانیو نارێکوپێکیەك لە کاروباری ڕۆژانەی خەڵكو پەیوەندی نێوان دەسەڵاتی خەلیفەو ڕەعیەتدا هەیە.

دوا هەمین کتێبی ئەم فەیلەسوفەمان (پێداویستیەکانی سیاسەت)ە، کە جابری لەدوا فەسڵی کتێبەکەیدا ئاماژە بۆ گرنگترین تەوەرەکانی دەکاو، بەهەنگاوێکی بوێرانەی کلتوری عەرەبو ئیسلام لە قەڵەمی دەدا کە دواتر بوغزی دەسەڵاتی خەلیفەی بەرامبەر ئەو فەیلەسوفە پیرەی قورتوبە جوڵاند. دەکرێ بایەخی ئەو کتێبەی ئیبن روشد کە خۆی لەبنەڕەتدا دەربارەی سیاسەتنامەی ئەفلاتون نوسراوە بەسەر ئەم تەوەرانەدا دابەش بکەین:

یەکەم/ داهێنانی ئەپستمۆلۆجی یان بەزانست کردنی سیاسەت:

ئیبن روشد بەپێچەوانەی پۆلێنکردنە تەقلیدیەکانی زانستەوە هەوڵدەدا سیاسەت لە یەکەیەکی فیکری تازەدا رێکبخاو وەك زانستێکی سەربەخۆ وێنای بکا، هەروەها دەخوازێ جەمسەری پراکتیکی سیاسەت ببەستێتەوە بە جەمسەرە تیوریەکەیەوە. سیاسەت پێش ئیبن روشد بەشێك بوو لە زانستی (شارسازی–تدبیر المدینة) کە لەگەڵ زانستی (مۆراڵ–الاخلاق)دا (زانستی مەدەنی–العلم المدني) یان پێك دەهێنا. زانستی مەدەنیش لقێك بوو لە دوولقە سەرەکیەکەی زانست واتە زانستی تیۆری و وزانستی مەدەنی. هەرچی زانستی تیۆریشە– بەگوێرەی ئەو پۆلێنکردنە– لە چەند لقێکی وەك (ئەندازە، مۆسیقا، گەردوناسی، پزیشکی و، دەروناسی..) پێك دەهات.

بەڵام لە (پێداویستیەکانی سیاسەت)دا ئەم پۆلێنکردنە دەکەوێتە ژێر پرسیارەوە، چونکە سیاسەت پەیوەندیەکی دیالیکتیکی لەگەڵ مۆراڵدا هەیە، مۆراڵیش زادەی دەرونە، دەرونیش بەشێکە لە زانستە سروشتیەکان.

دووەم/ زانستی سروشتی و زانستی مەدەمەنی:

سیاسەت تەنها پێویستی بەزانستی مۆراڵ نیە، چونکە ئەخلاق و ئاکارەکانی ئادەمیزاد ملکەچی یاسای زانستە سروشتیەکانن کە بەسەر چەند دوالیزمەیەکی وەك : گەوهەرو دەرکەوت، هێزو کردە، تاك و کۆدا.. دابەش دەبن. بۆ ئەوەی هێزە دەرەکیەکانی سروشت و هێزە ناوەکیەکانی مرۆڤ پێکەوە فەزیلەتی سیاسی لە ئاستی شارو دەوڵەتدا دروست بکەن، دەبێ هەمان ئەو یاسایانەی کە بەسەر ئادەمیزادا جێبەجێ دەبن بەسەر شارو دەوڵەتیشدا جێبەجێ ببن. بەمانایەکی تر بۆ ئەوەی ئادەمیزاد دادوەر بێت پێویستی بەحیکمەت و ئازایەتی و دەروونپاکی هەیە، واتە دەبێت هاوسەنگی لە نێوان ئەو سێ هێزەدا رابگرێ. بەهەمان پێودانگ بۆ ئەوەی دادوەری لە سیستمکی سیاسیدا پایەداربێت پێویستە هاوسەنگی لەنێوان چین و توێژەکانی رەعیەتدا پایەداربێت.. پاراستنی ئەو هاوسەنگیەش ئەرکی (زانست/ فەلسەفە)یە.

سێیەم/ ئەگەری پایەدار بوونی شارێکی ئایدیالی:

هەرچەندە مۆدێلی شاری فەزیلەت بەو چەمکەی ئیبن روشد دەیخاتە روو مۆدێلی جیهانە ئایدیالەکەی ئەفلاتونە، بەڵام ئیبن روشد لەو خاڵەدا لەگەڵ ئەفلاتوندا کۆك نیە کە پێی وایە ئەگەری پایەداربوونی ئەو شارە لە واقعدا مەحاڵە. ئیبن روشد ئەو گومانە رەت دەکاتەوەو دەڵێ: دەکرێ مرۆڤگەلێك پەروەردە بکەین کە خاوەنی ئەو سیفاتە سروشتیانە بن کە پێشتر باسمان کردن و، پێکەوە پابەندی ناموسێکی هاوبەش بن (مەبەستی دەستور یان شەریعەتە).. کە خۆیان هەڵیانبژاردبێ، چاریش نیە هەر دەبێ ئومەتێك لە ئومەتەکان هەڵیبژێرێ..)).

چوارەم/ ئافرەتانیش وەك پیاوان دەکرێ فەیلەسوف و سەرکردەبن:

دوای ئەوەی ئیبن روشد بۆچوونی ئەفلاتۆن بەرامبەر ئافرەت دەخاتە روو، روانینی خۆیشی دەربارەی پێگەی کۆمەڵایەتی و سیاسی ئافرەت باس دەکاو بەسەر چوار لایەندا دابەشی دەکا:

–لایەنی مەبدەئی: ئافرەتان و پیاوان بەشداری یەك غایەت دەکەن کە غایەتی مرۆیی بوونیانە، هەرچەندە کاروباری پیاوان و ژنان لەهەندێ رووە جیاوازن بەڵام لە ئەنجامدا پێکەوە دواغایەت فەراهەم دێنن، پەیوەندی نێوان ئافرەتان و پیاوان وەك پەیوەندی کاملی نێوان

دەنگی مرۆڤو ئاوازی مۆسیقا وایە لە گۆرانیەکدا ئاوازدانەرەکەی پیاوو گۆرانیبێژەکەی ئافرەتە.

-لایەنی پراکتیکی: هەرچەندە ئافرەتان لەپیاوان لاوازترن، بەڵام لە هەندێ کاروباردا زیرەکن وەك چنینو درومان. بەشداری کردنی ئافرەتان لە جەنگدا ئەرکێکی دوورە وەك دووری نێوان دانیشتوانی سەر دەریاو دانیشتوانی وشکانی، بەڵام ئەگەر ئامادەیی و زیرەکی لە ئافرەتدا هەبێ ئەوا دەشێ ببنە فەیلەسوف یان سەرکردە.

-لایەنی شەرعیو کۆمەڵایەتی: لێرەدا ئیبن روشد باس لە بۆچوونی هەندێ مەزهەبی فیقهی ئیسلامی دەکا کە حەرامیان کردووە ئافرەت دەسەڵاتی سیاسی لە سەر ئاستی باڵا بگرێتە دەست. دواتر باس لە ڕەوشی ئافرەتان دەکا لە کۆمەڵگای ئیسلامیداو، باس لە قەیرانی ڕەگەزی مێ دەکا لەو سەردەمەی ئەودا کە هەر بۆ منداڵبوونو بەخێوکردنو شیردان بەکارهێنراونو، وزەکانیان لە بوارەکانی ترا بەتاڵ کراوەتەوە.

پێنجەم/ مەرجەکانی سەرکردە:

پێویستە ئەو کەسەی لەسەر کورسی یەکەمی دەسەڵاتی سیاسی دادەنیشێ خاوەنی سیفاتی زانستیو سەربازیش بێت. بەڵام هەندێ جار ڕێکدەکەوێ ئەو سیفەتانە لەیەك کەسدا کۆنابنەوە.. ئەوکاتە دەبێ کەسێکی زاناو کەسێکی شارەزا لە بواری سەربازیدا سەرکردایەتیەکی هاوبەش پێك پێنن.

شەشەم/ دەسەڵاتی جەماعی (دیموکراسی):

مۆدێلی شارێکە کە دانیشتوانەکەی سەربەخۆیی خۆیان هەیەو بە ئاگاداری سەرکردەکانیان کاروباری خۆیان بەڕێوە دەبەن. بەڵام لەم شارەدا هەموو کەس خۆی بەخاوەن مافی زیاتر دەزانێ لەوانی تر.

حەوتەم/ تاکڕەوی لە دەسەڵاتدا:

مۆدێلی حوکمی ستەمکارێکە کە دانیشتوانی ژێر ڕکێفی دەسەڵاتەکەی دەکا بەکۆیلە لەترسی ئەوەی لێی یاخی نەبن، بەڵام هەرگیز ئارەزوەکانی تێر نابن.. بۆیە ئەو هەمیشە لەخەمو خەفەتدایە. ئەم جۆرە دەسەڵاتدارانە دەرونێکی لاوازیان هەیەو، ستەمکارو حەسودنو هیچ کەسێکیان خۆش ناوێت.

هەشتەم/ ریفۆرم:

هەروەکو چۆن ئەگەری پایەداربوونی شاری فەزیلەت لە ئارادایە، بەهەمان شێوە دەکرێ چاکسازی لە سروشتی دەسەڵاتی سیاسیدا ئەنجام بدرێو، گۆڕانکاری لە دۆخی سیاسیدا لە ڕێگای گۆڕینی سیستمی دیاردە سروشتیەکانو یاسای سەبەبیەتو حەتمیەتەوە بێتە ئاراوە. لێرەوە هەروەکو چۆن مرۆڤ لە ڕێگای خوێندنەوەوە فێری زانستە تیوریەکان دەبێ، بەهەمان شێوە دەکرێ لە ڕێگای خۆراهێنانەوە فێری فەزیلەتە پراکتیکیەکان ببێ.

کۆتایی

نوسەر بە پوختەیەکی گشتیو ژمارەیەك لە دەقە شەرعیو عەقائیدیو فەلسەفیەکانی ئیبن روشد کۆتایی بەکتێبەکەی دێنێت کە دەکەوێتە دووتوێی (*343*) لاپەڕەوە. لە پوختەکەدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکا کە دەبێ بابەتی روشدیزم بەکراوەیی بمێنێتەوەو، وێنەی ئیبن روشد ئەدگارێکی نوێ لە فیکری هاوچەرخی عەرەبدا وەرگرێ. هەروەها لە دەرگای چەند ئەنجامگیرییەك دەدا کە دەکرێ لەم خاڵانەدا چڕی بکەینەوە.

1-بۆ ئەوەی لە فەلسەفەو هێڵە گشتیەکانی فیکری ئیبن روشد بگەین، دەبێ ئاگاداری باکگراوندی شەخسیو کۆمەڵایەتی ئەو فەیلەسوفە بین.. چونکە ئەو تەنها نوێنەرایەتی چرکەیەکی گرنگی مێژوی فەلسەفەی ئیسلامو

خۆرهـەڵات ناکـا، بـەڵکو نوێنەرایـەتی جـۆرە ئاکـارێکی کۆمەڵایـەتیو شەخسـی دەکـا کـە موتوربەکراوە بـە کەرەستەکانی فیکـر. هـەروەها نوسەر ئاماژە بۆ ئەوە دەکا کە ئیبن روشد تا ئەو شوێنە پەیوەندی لەگەڵ خەلیفەدا ئاسایی بووە کە سـەردەم سـەردەمی (خەلیفـە موتەنـەویر) بـووە، ئـەو خەلیفەیـەی کـە بایـەخێکی زۆری بـە بوژاندنـەوەی کـەلتورو فەلسـەفەی یۆنـانی داوە، بەڵام لەدوای سەردەمەکەی ئەوەوە، پاش ئەوەی کودەتایـەك دژی سیاسـەتی کلتـوریو دژی ئیجتـهادو کرانـەوە دەستپێدەکا ئیـتر کـەلێنێکی گەورە دەکەوێتە نێوان ئیبن روشدو دەسەڵاتەوە.

2-دوا غایـەتی ئـاینو فەلسـەفە بریتیـە لـە فەزیلەت، ئەو کاتەیشـی فەزیلـەت لـە بـار دەبـرێ ئاینو فەلسەفە غایەتی خۆیان لەدەست دەدەن، لێرەوە بەبڕوای ئیبن روشد کەس بـۆی نیـە ببێتـە قسـەکەر بـەناوی ئـاینو فەلسـەفەوە ئەگـەر ئـەخلاقی خـۆی بارگـاوی نـەکردبێ بـە پرەنسـیپەکانی فەزیلـەت. دەبـێ فەیلەسـوفو فەقیـهو دەسـەڵاتداری سیاسـی پرەنسـیپەکانی (دادوەری شـەرعیو زانسـتیو مورالـی) پـێڕەو بکەن لەپێناو پایەدارکردنی شاری فەزیلەتدا.

3-ئیبن روشدی زانا لـە ئسـولی فیقـهدا، نـەك هەر بڕوای بەکردنـەوەی دەرگـای ئیجتـهاد هەیـە، بەڵکو بڕوای وایە دەبێ هەموو چەرخو سەردەمێك موجتەهیدی خۆی هەبێ.

4-ڕاستکردنەوەی بـاری عـەقیدەی ئیسـلام پەیوەسـتە بەراسـتکردنەوەی بـاری ئەقڵـەوە، چونکـە گەوهـەری عـەقیدە لەپـەیوەندی نێـوان یـەزدانو مرۆڤـدا بەرجەسـتە دەبـێ، مرۆڤیـش لـەرێگای ئەقڵـەوە دەبێتـە جەمسـەرێکی ئـەو پەیوەندیە.

5-سیاسـەت کایـەکی دانـەبڕاوە لـە فەلسـەفە بۆیـە ئیـبن روشـد گرنگیـەکی تایبـەتی داوە بە(زانستی مەدەنی)و، هـەوڵیداوە سیاسـەت وەك زانستێك وێنـا بکـا کـە پەیوەندیـەکی نەپسـاوەی لەگـەڵ کایـە زانستیەکانی تـردا هەیـە. هـەروەها هـەوڵی داوە خـاوەنی گوتـارێکی فیکـری سیاسـی ڕاشـکاو بێـت لـە ئیدانـەکردنی سـتەمکاریو دەسەڵاتی سیاسی تاکڕەودا.

6-جەبرو حەتمیەت ئـەو مانایە ناگەیـەنن کـە هیـچ ڕوبـەرێك بـۆ ئـیرادە نەهێڵینـەوە، بۆیـە فەیلەسـوفی قورتوبـە لەچرکەیـەکی بەرجەستەکردنی ئـیرادەدا پرۆژەیـەکی تیـوری فیکری، سیاسی، عەقائدی گرنگ دەست پێدەکاو بەشـێکی زۆری لایەنـەکانی لـە بـواری ریفۆرمـی تیـوریو ڕاسـتکردنەوەی زانسـتیدا دەگەیەنێتـە ئەنجام.

7-ئیـبن روشد تەنـها فەیلەسوفێکی خـاوەن فیکری ئەبستراکت نیە، بـەڵکو کوڕێکـی ڕەسـەنی سەردەمەکەی خۆیـەتیو ڕەخنـەش ستراتیجێکی جێگـیری ئەندێشـەکەیەتی. هـەروەکو چـۆن لەسـەرەتای ژیـانیدا بەشـداری لـە لیژنـەکانی ڕاستکردنەوەو ریفۆرمدا دەکا ... لـەدوا سـاڵەکانی تەمەنیشیدا بەهـەمان نەفـەس بـەڵام بـەدیدێکی قوڵـترو ڕۆحیـەتێکی ڕادیکاڵانـەترەوە بـەدوای ڕاستکردنەوەو گۆڕاندا دەگەڕێ.

ڕەخنەو تۆژینەوە

- سەراپاگیریی گرفتی هێرمنیۆتیکی — هانز جۆرج گادامێر
- نووسین بۆ...؟ — ژولیا کاسترتن

سەراپاگیریی گرفتی هێرمنێوتیکی

▪ هانز جۆرج گادامێر

• و. لە ئینگلیزییەوە: ئەنوەر حەمە ساڵح

بۆچی گرفتی زمان هەمان پێگەی گرنگی لە فەلسەفەی نوێدا، داگیرکردووە کە چەمکی "هزر" یاخود "بیرکردنەوەی هزر لە خۆی" لە سەدەو نیوێکی رابردوودا لە فەلسەفەدا داگیریکردبوو؟ بە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە هەوڵ دەدەم وەڵامێکی ناڕاستەوخۆی گرنگترین پرسیاری سەردەمی نوێ بدەمەوە، پرسیارێك کە بەهۆی بوونی زانستی نوێوە لە ئێمە کراوە. ئەویش پرسیارە لەسەر ئەوەی چۆن تێڕوانینی سروشتیمان بۆ جیهان (ئەو ئەزموونەی لەسەر جیهان هەمانە کاتێك بە سادەیی ژیانی خۆمان بەسەر دەبەین) پەیوەندی هەیە بەو دەسەڵاتە نادیارە لە شکان نەهاتووەی لە بەیانکردنەکانی زانستدا رووبەڕوومان دەبێتەوە. ئەرکی راستەقینەی فەلسەفە هەر لە سەدەی حەڤدەهەمەوە میانگیریکردنی نێوان ئەم ئەرك پێسپاردنە نوێیەی توانا مەعریفیو بنیاتنەرەکانمان بوە لەگەڵ سەراپای ئەو ئەزموونەی لەسەر ژیان هەمانە. ئەم ئەرکە بە چەندین رێگەی جۆراو جۆر توانای گوزارشتی خۆی دۆزیوەتەوە، لەناویاندا هەوڵی ئەم نەوەیەی خۆمان بۆ هێنانی بابەتی زمان بۆ ناوەندی کاری فەلسەفی.

زمان شێوازی بنەڕەتی خستنەگەری بوونمانە -لە- جیهان داو ئەو شێوە پێکهاتەیەی جیهانیشە کە هەموو شتێك دەگرێتەوە. لێرەوە هەمیشە بەیانکردنەکانی زانستەکان کە لە هێما نازارەکیەکاندا جێگیر بوون لە روانینماندا هەن. ئەرکی ئێمەش گرێدانەوەی جیهانی بابەتی تەکنەلۆژیایە، کە زانستەکان لە رەفتارو

وریایماندا دایانناوه، لەگەڵ ئەو فەرمانە بنەڕەتیانەی بوونمان کە نە هەڕەمەکین و نەخۆشمان دەتوانین بەرێوەیان بەرین بەڵکو زیاتر داوای گرنگی پێدانمان لێدەکەن.

من دەمەوێت چەندین دیاردە روون بکەمەوە کە تیایاندا سەراپاگیری ئەم کێشەیە ئاشکرا دەبێت. ئەو تێڕوانینەم کە پەیوەندی بەم بابەتەوە هەیە ناونا (هێرمێنیوتیکی *Hermeneutical*) زاراوەیەك کە لە لایەن هایدگەرەوە گەشەی پێدرا. هایدگەر *Hiedgger* بەردەوامی بە دیدێك دەدا کە بە رەچەڵەك لە تیۆلۆجیای پرۆتستانتیەوە *Protestant Theology*) سەرچاوە دەگرێت و لەلایەن ویلهێلم دەڵتای *Wilihelm Dilthy* گواستراوەوە بۆ ناو ئەم سەدەیەی خۆمان.

*هێرمونتیکا چییە؟ حەزدەکەم لە دوو ئەزمونی نامۆ بوونەوە *alienation* دەست

هایدگەر

پێبکەم کە لە بوونی بەرجەستەبوومان دا رووبەڕوویان دەبینەوە:

ئەزموونی نامۆبوونی ئاگایی ئیستاتیکی و ئەزموونی نامۆبوونی ئاگایی مێژووویی. کە لە هەردوو بارەکەدا ئەوەی من مەبەستمە دەتوانرێت لە چەند وشەیەکی کەم دا دیاری بکرێت. ئاگایی ئیستاتیکی درك بە شیمانەیەك دەکات بەو چەشنەی کە نەدەتوانین نکوڵی لێبکەین و نە دەتوانین لە بەهای کەم بکەینەوە، بەو واتایەی کە ئێمە چ بە شێوەی نێگەتیڤی بێت یاخود بە پۆزەتیڤی خۆمان بە چۆنیەتی فۆرمێکی هونەریەوە دەبەستینەوە. ئەم وتەیە ئەوە دەگەیەنێت کە ئێمە بەجۆرێکی وەها پەیوەندی دارین کە ئەو هەڵسەنگاندنەی دەیکەین لەکۆتایدا بڕیار لەسەر هێزی گوزارشتکەرو راستی ئەوە دەدات کە هەڵیدەسەنگێنین. ئەوەی رەتی دەکەینەوە هیچی نیە پێمان بڵێت، یاخود رەتی دەکەینەوە چونکە هیچی نیە پێمان بڵێت. ئەمە لە فراوانترین مانادا پەیوەندیمان بەهونەرەوە وەسف دەکات، مانایەك وەك هیگل *Hegel* پیشانیدا سەراپای جیهانی ئاینی یۆنانیە کۆنەکان لە خۆدەگرێت، کە ئاینی جوانیان لەکارە بەرجەستەکانی هونەردا ئەزمونی ئیلاهیەتی *divine* کرد کە مرۆڤ لە بەدەنگەوەهاتنی خواوەندەکاندا دەیخولقاند. کاتێك ئەم جیهانی ئەزمونکردنە دەسەڵاتی پرسیار لێنەکراوی دەدۆزێنێت سەراپا نامۆ دەبێت و بۆ بابەتێکی هەڵسەنگاندنی ئیستاتیکی. هەرچۆنێك بێت دەبێت لەهەمان کاتدا دان بنێین بەوەدا کە جیهانی باوی هونەر [ئەو هاوچەرخێتیە گەورەیەی لە رێگەی هونەرەوە لە چەندین جیهانی مرۆڤدا بەدەستی دەهێنین] زیاترە لەوەی کە تەنها بابەتێکی قبوڵکردن یاخود

ڕەتکردنەوەی ئازادانەمان بێت. ئایا ئەوە ڕاست نیە کە کاتێك کارێکی هونەری دەستی بەسەردا گرتین چیتر لێناگەڕێن جارێکی تر خۆمانی لێ ڕزگار بکەین بە گوێرەی مەرجەکانی خۆمان قبوڵ یاخود ڕەتی بکەینەوە؟ و ئایا هەروەهاش ڕاست نیە کە ئەم ئەفراندنە هونەریانەی لە ڕێگەی هەزارەکانەوە *Millannia*، بە ئێمە گەیشتوون بۆ ئەو چەشنە قبوڵ کردن و ڕەتکردنەوە ئیستاتیکییە نەخوڵقێنراون؟ هەرگیز هیچ هونەرمەندێکی کلتوورە ئاینیەکانی رابردوو کارە هونەرییەکەی بەرهەم نەهێناوە بەو مەبەستە نەبێت کە ئەفراندنەکەی بەو شێوازە وەربگیرێت کە بانگەشەی دەکات و پێشکەشی دەکات و جێگەی شایستە بەخۆی هەبێت لە جیهانێکدا کە مرۆڤەکان پێکەوە تیایدا دەژین. ئاگایی هونەری (ئاگایی ئیستاتیکی) بۆ بانگەشەی ڕاستەوخۆی ڕاستی هەمیشە ئاستێکی مام ناوەندی هەیە کە لە کاری هونەر خۆیەوە سەرچاوە دەگرێت. کاتێك کارێکی هونەری تا ئەم ڕادەیە لەسەر بناغەی چۆنێتی ئیستاتیکی هەڵدەسەنگێنین، شتێك کە لە ڕاستیدا بەشێوەیەکی زۆر تایبەتی ئاشنایە پێمان نامۆ دەبێت. ئەم نامۆبوونە هەمیشە کاتێك ڕوودەدات لە هەڵسەنگاندنی ئیستاتیکیدا کە خۆمان کشاندۆتەوەو چیتر والانین لەبەردەم ئەو بانگەشە ڕاستەوخۆیەی کە تێگەیشتنی هەیە بۆمان.

بەم جۆرە خاڵێکی دابڕانم لە وتاری ڕاستی و میتۆدم *Truth and Method* ئەوە بوو کە سەروەرێتی ئیستاتیکی کە لە ئەزمونی هونەردا داوای مافەکانی دەکات نامۆ بوونێك دەنوێنێت کاتێك بەراورد بکرێت بەو ئەزموونە ڕاستەقینەی لە شێوەی هونەر خۆیدا ڕووبەڕوومان دەبێتەوە.

نزیکەی سی ساڵێك بەر لە ئێستا ئەم گرفتە لە فۆرمێکی تایبەتی شێواودا بەدەرکەوت کاتێك سیاسەتی سوشیالیستی نەتەوەیی (نازی) *National Socialist* لە سەر هونەر هەوڵیدا، وەکو ئامرازێك بۆ ئامانجەکانی، ڕەخنە لە فۆرمالیزم *Formalism* بگرێت بە سەلماندنی ئەوەی هونەر گرێدراوە بە گەلێکەوە سەرەڕای بەکارهێنانی خراپی لەلایەن سوشیالیستی نەتەوەییەوە *National Socialist* ناتوانین نکوڵی لەوە بکەین کە بیرۆکەی پەیوەست بوونی هونەر بە گەلێکەوە ڕوانگەیەك لە ڕاستی لەخۆ دەگرێت. ئەفراندنێکی هونەری ڕاستەقینە لەناو جڤاتێکی تایبەتدا جێگەی خۆی دەگرێت، ئەو جڤاتەش *Community* هەمیشە جیادەکرێتەوە لە کۆمەڵگەی ڕۆشنبیر کە بەهۆی ڕەخنەی هونەرییەوە ئاگادار کراوەتەوەو ترسێنراوە.

جۆری دووەمی ئەزمونی نامۆبوون ئاگایی مێژووییە– هونەری بەرزو هێواش کامڵ بووی خۆ ڕاگرتنمان لەمەودایەکی یەکاڵاکەرەوەدا کاتێك لە شاهیدەکانی ژیانی رابردوو دەکۆڵێنەوە. پێناسە بەناوبانگەکەی رانکە *Ranke* بۆ ئەم بیرۆکەیە وەکو دامرکاندنی تاك *extinguishing of the individual* فۆرمەلەیەکی گشتی بۆ ئایدیالی بیرکردنەوەی مێژووییی دەستەبەر کرد: ئاگایی مێژووییی ئەرکی تێگەیشتنە لە شاهیدەکانی زەمەنی رابردوو بەدەر لە ڕۆحیەتی ئەو سەردەمەو زانینی رابردوو وەکو دیاردەیەکی مرۆیی بەدەر لە قەناعەتی ئەخلاقی. نیچە *Nietzche* لە وتارە بەناوبانگەکەیدا "بەکارهێنان و چەوت بەکارهێنانی مێژوو *The Use and Abuse of History*" هاودژی نێوان ئەم مەودا گرتنە مێژووییەو ویستی دەسبەجێی نەخشاندنی شتەکان کە پەیوەستن بە ئێستاوە

گەڵاڵە کرد. لە هەمان کات دا چەندین سەرەنجامی ئەو شتەی ئاشکرا کرد کە خۆی پێی دەوت "ئەسکەندەری *Alexandrian*" شێوەی لاوازبووی ویست، کە لە زانستی مێژوویی نوێدا دەبینرێت. رەنگە ئەو تاوانبارکردنەی نیچە کە دەیدایە پاڵ لاواز هەڵسەنگاندن یاد بهێنینەوە کە بەسەر یادەوەری مۆدێرن دا هاتوە، چونکە هێندە راهاتووە لە روناکیە هەردەم جیاوازو گۆڕاوەکاندا بیر لە شتەکان بکاتەوە کە نابینا بووەو ناتوانێت بگاتە رایەکی تایبەت بەخۆی لەسەر ئەو بابەتانەی لێکۆڵینەوەیان لەسەر دەکات. ناتوانێت بڕیار لەسەر دیاریکردنی پێگەی خۆی بدات روویەڕووی ئەو شتەی بەرەو رووی دەبێتەوە. نیچە لە پشت ململانێی نێوان جیهانی نامۆبووی مێژوویی‌و هێزەکانی ژیانی ئێستاکێوە بەهای کوێرێتی بابەتگەری مێژوویی *historical objectivism* دیاریدەکات.

بە دڵنیایی، نیچە شاهیدێکی شاگەشکەیە. بەڵام لەم سەد ساڵەی دواییدا ئەزموونی واقیعیمان لەسەر ئاگایی مێژوویی *Historical Conscioness* فێرکردین، کە چەندین دژواری گران لە بانگەشەکەی نیچەوە بۆ بابەتێتی مێژوویی گلاون. تەنانەت لەو شاکارانەی لێکۆڵینەوەی کلتووری مێژوویی‌دا کەوا دەردەکەون بە ئەنجام گەیشتنی خامۆش بوونی تاك بن وەك چۆن لەلایەن *Ranke* وە بانگەشەی بۆ کرا، هێشتا ئەوە بنەمایەکی پرسیار لێنەکراوی ئەزموونی زانستیمانە کە دەتوانین ئەم کارانە بە ووردبینیەکی زۆرەوە بە گوێرەی ئاراستە سیاسیەکانی ئەو کاتەی تیایدا نووسراون پۆلێن بکەین. کاتێك "مێژووی رۆما *History of Rome*"ی مۆمسێن *Mommsen* دەخوێنینەوە دەزانین کە ئەم کارە بەتەنها لە نووسینی ئەوەو دەتوانین ئەو بارودۆخە رامیاریە دەستنیشان بکەین کە ئەم مێژووو نووسە تیایدا بەشێوازێکی مانابەخش دەنگەکانی رابردووی رێکخستووە. هەمان شت لە حاڵەتی *Treitchke* یان *Sybel* دا دەزانین، بە هەڵبژاردنی چەند ناوێکی کەمی مێژووی نووسراوی پروسی *Prussian*. پێش هەموو شتێك ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە ساراپای واقیعی ئەزمونی مێژوویی گوزارشتی خۆی لە شارەزایی میتۆدی مێژوویی‌دا نادۆزێتەوە. کەس مشتومڕ لەسەر ئەو راستیە ناکات کە کۆنترۆڵکردنی راپێشوەختەکان *Prejudices* ی ئێستای خۆمان تا ئەو رادەیەی کەبە هەڵە لە شاهیدەکانی رابردوو نەگەین ئامانجێکی گرنگە، بەڵام بێگومان ئەو چەشنە کۆنترۆڵە بەتەواوی ئەرکی تێگەیشتنی رابردوو و گواستنەوەکانی بە جێناگەیەنێت.

لە راستی‌دا، پێدەچێت ئەو قسە زۆر راست بێت کە لە لێکۆڵینەوەی کلتووری مێژوویی‌دا تەنها شتە ناگرنگەکان رێگەی نزیك بوونەوەمان دەدەن لەم ئایدیالەی بە تەواوتی نەمانی بوونی تاکایەتی، لە کاتێکدا بەشێکی گەورەی دەستکەوتە بە بەرهەمەکانی لێکۆکڵینەوەی کلتووری شتێك لە ئەفسونی مەزنی شکانەوەی راستەوخۆی رابردو لە ئێستاکێدا و ئێستا لە رابردوودا دەپارێزن. زانستی مێژوویی دوەم ئەزمون کە لێوەی دەستپێدەکەم، تەنها گوزارشت لەیەك بەشی ئەزمونی واقعیمان دەکات. (رووبەڕووبوونەوەی واقیعیمان لەگەڵ ترادسیۆنی مێژوویی‌دا) و تەنها شێوەیەکی نامۆبووی ئەم ترادسیۆنە مێژوویە دەناسێت.

دەتوانین ئاگایی هێرمونتیکی بەراوردی ئەم نمونانەی نامۆبوون بکەین وەکو ئەگەرێکی زۆر بەرفراوان کە پێویستە گەشەی پێدەین. بەڵام

هەر لە باری ئەم ئاگاییە هێرمونتیکیەدا ئەرکی سەرەکیمان زاڵ بوونە بەسەر کورتبڕی ئەپستمۆلۆجی *epistmological truncation* کە بەهۆیەوە زانستی هێرمێنیوتیکی باو لەناو بیرۆکەی زانستی مۆدێرن دا قاڵ بووە. ئەگەر لە هێرمۆنتیکاکەی شلێرماخەر *Schleiermacher* وردبینەوە دەبینین دیدی ئەو لەسەر ئەم دیسپلینە بە شێوەیەکی زۆر سەیر بە ئایدیای زانستی مۆدێرن گەمارۆ دراوە. هێرمۆنتیکاکەی شلێرماخەر *Schleiermacher*، ئەو وا پیشان دەدات کە دەنگێکی سەرەکی رۆمانتیسیزمی مێژوویی بێت *Historical romanticism*. بەڵام لە هەمان کاتدا بە شێوەیەکی روون لە یادەوەریدا گرنگی تیۆلۆجیای مەسیحی پاراستوە *Christan theology* بەو مەبەستەی هیرمونیتیکاکەی وەکو رێبازێکی گشتی هونەری تێگەیشتن، خاوەن گرنگیەکی تایبەتی بێت لەکاری تایبەتی راڤەکردنی کتێبی پیرۆزدا *Scripture*. شلێرماخەر *Schleiermacher* هیرمونتیکا وەکو هونەری دوورکەوتنەوە لە تێنەگەیشتن پێناسە دەکات.

بۆ رێگری کردن بەهۆی کۆنترۆڵی بیرکردنەوەی میتۆدیەوە کە هەرچۆنێك بێت نامۆیەو بەرەو تێنەگەیشتن ئاراستە دەگرێت - تێنەگەیشتن بەهۆی مەودای زەمەن و گۆڕان لە بەکارهێنانە زمانەوانیەکان یاخود لەمانای وشەکان و شێوازەکانی بیرکردنەوەدا بە ئێمە دەگات- کە بێگومان زۆر دوورە لە وەسفێکی ناماقوڵی هەوڵی هێرمۆنتیکیەوە. بەڵام هەروەها پرسیارەکە بەم جۆرەش قوت دەبێتەوە کە گەر دیاردەی تێگەیشتن بە شێوەیەکی شیاو پێناس کرابێت کاتێك کە دەڵێین بۆ ئەوەی تێبگەیت دەبێت دورکەویتەوە لە تێنەگەیشتن. ئایا لە راستیدا کێشەکە ئەوە نیە کە هەموو تێنەگەیشتنێك "رێکەوتنێکی گشتی قووڵ" پێویستی دەکات؟

من لێرەدا هەوڵ دەدەم سەرنج بۆ ئەزموونێکی گشتی رابکێشم. بۆ نموونە ئێمە دەڵێین کە تێگەیشتن و تێنەگەیشتن لە نێوان (من و تۆ)دا روودەدەن. بەڵام گەڵاڵەی (من و تۆ) دەستبەجێ ناپاکی لەنامۆییەکی مەزن دەکات. بەهیچ شێوەیەك شتێکی وەکو (من و تۆ) بوونی نیە -نە من و نە تۆ وەکو دابڕاو و واقیعە مادییەکان بوونمان نیە. رەنگە من بڵێم (تۆ) و رەنگە مەبەستم خۆم بێت بەرامبەر بە (تۆ)یەك، بەڵام تێشگەیشتنی گشتی *[Comman Understanding- Verstandigung]* هەمیشە پێش ئەم حاڵەتانە دەکەوێت. ئێمە هەموو دەزانین بۆ وتنی (تۆ) بە کەسێك پێویست بە رێکەوتنێکی گشتی قوڵ دەکات *[deep Common understanding- tiefes Einverstadnis]* کاتێك ئەم وشەیە دەوترێت شتێکی درێژخایەن لەو کاتەدا ئامادە دەبێت. کاتێك هەوڵدەدەین بگەینە رێکەوتنێك لەسەر گرفتێك کە رای جیاوازمان لەسەری هەیە، ئەم فاکتەرە بەهێزە هەمیشە رۆڵی خۆی دەبێت تەنانەت گەر بە دەگمەنیش ئاگاداریمان لێی هەبێت. ئێستا زانستی هێرمونتیکی دەیەوێت ئێمە بڕوا بهێنین کە ئەو رایەی بۆ تێگەیشتن هەمانە شتێکی نامۆیە کە هەوڵدەدات بەلاڕێدا بمانبات بەرەو تێنەگەیشتن، ئەرکی ئێمەش رێگیریکردنی هەموو یەکەیەکە کە لە رێگەیەوە تێنەگەیشتن دزە بکات بۆ ناومان. ئێمە ئەم ئەرکە بەهۆی رێو شوێنێکی کۆنترۆڵکراوی راهێنانی مێژووییەوە بە ئەنجام دەگەیەنین، بەهۆی رەخنەی مێژووییو میتۆدێك کە بتوانرێت

سەبارەت بە دەسەلاتەکانی هاوسۆزی سایکۆلۆژی *Psychological empathy* کۆنترۆڵ بکرێت. بەلای منەوە ئەم پێناسەیە لەیەك رووەوە گرنگە، بەلام هێشتا هەر پێناسەیەکی لاوەکی (جزئی) دیاردەیەکی سەراپاگیری ژیانە کە ئەو (ئێمە)یە پێك دەهێنێت کە هەموو ئێمەین. بەلای منەوە تێپەڕاندنی ڕا پێش وەختەکانە *Prejudices* کە بناغەی ئاگایی نیستاتیکی و ئاگایی مێژووویی و ئاگایی هێرمونتیکی پێکدەهێنێت کە کورتکراوەتەوە بۆ تەکنیکێك بۆ دوورکەوتنەوە لە بەهەڵە تێگەیشتنەکان و زاڵبوون بەسەر ئەو نامۆبوونانەی کە لە هەموویاندا هەن.

کەواتە ئەو شتە چیە کەوا دەردەکەوێت لەم سێ ئەزموونەدا پشت گوێ خرابێت و ئەوە چی کە هێندە هەستیارمان دەکات بەرامبەر خاڵی جیاکەرەوەی ئەم سێ ئەزموونە؟ ئاگایی نیستاتیکی چیە کاتێك کە بەراورد بکرێت بە تەواوی ئەو شتەی کە پێشتر ئاراستەی کردووین ئەوەی کەلە هونەردا پێی دەڵێین کلاسیکی (*Classical*)؟

ئایا هەمیشە بەم جۆرە بۆ ئێمە دەستنیشان نەکراوە کەچی بۆ ئێمە بە گوزارشت دەبێت و چی بەگرنگ بزانین؟ هەر کاتێك گەر تەنانەت چەوتیش بێت بە رەهاییەکی وارسکییەوە (غریزی) [بەڵام رەهاییەك کە بە شێوەیەکی سەرەتایی گرنگ بێت بۆ ئاگایمان] بڵێین "ئەمە کلاسیکەو درێژە دەکێشێت" ئەوەی قسەی لێدەکەین لەم کاتەدا شیمانەکەمانی بۆ هەڵسەنگاندنی نیستاتیکی بە ئەنجام گەیاندوە.

هیچ پێوانەی بنەڕەتی پەتی لە بەردەستدا نین کە بتوانن ئاستی پێکهاتوو بە سانایی لەسەر بناغەی چێژی هونەری بەرز هەڵبسەنگێنن و پشت راستیبکەنەوە. بوونی هەستیاری ڕۆحیمان زیاتر لە ژوورێکی ئیستاتیکی زرنگانەوە دەچێت کە بەو دەنگانە دەزرنگێتەوە کە بە بەردەوامی پێمان دەگەن و پێش هەموو هەڵسەنگاندنێکی رووبی ئیستاتیکی دەکەون.

بارودۆخەکە هاوشێوەی ئاگایی مێژووییە. هەروەها لێرەشدا، پێویستە دان بەوەدا بنێین کە بێشومار ئەرکی لێکۆڵینەوەی مێژووویی هەن کە بە هیچ شێوەیەك پەیوەندیان بە ئێستای خۆمانەوەو بە قوڵایی ئاگاییە مێژووییەکەیەوە نیە. بەڵام بەلای منەوە هیچ گومانی تێدا نیە کە ئاسۆی فراوانی رابردو کە لەوەوە کلتوورو ژیانی ئێستامان بوونیان بە دەستهێناوە، لەهەر شتێکدا کە دەمانەوێت، هیوای بۆ دەخوازین باخود لە ئایندەدا لێیدەترسێین کاریگەریمان لێدەکات. مێژوو تەنها لەبەر تیشکی ئایندەگەریدا ئامادەیە بۆ ئێمە. لێرەدا ئێمە هەموو لە هایدگەرەوە فێربوین، چونکە ئەو پراوپڕ لە پێشێتی ئایندەیی شیمانەی یادو بیرەوەریمان و سەراپای مێژووشمانی پیشان دا.

هایدگەر لە رێبازەکەیدا ئەم لە پێشێتیەی (الأولیة) رێبازی بە بەرهەمی بازنەی هێرمێنیوتیکی دادەنا. من ئەم گەڵاڵەیەی خوارەوەم لەسەر ئەم دیدگایەوە پێشکەش کردوە: ئەوەندەی راپێشوەختەکانمان بوونمان پێك دەهێنن ئەوەندە هەڵسەنگاندنەکانمان نین. ئەمە گەڵاڵەیەکی پرسیار وروژێنەرە چونکە من بەکاری دەهێنم تا چەمکی پۆزەتیڤی رایپێشوەخت جێگەی شایستەی خۆی بەدەست بهێنێتەوە کە بەهۆی رۆشنگەری فەرەنسی و ئینگلیزیەوە لە بەکارهێنانی زمانەوانیماندا وەدەرهێنرابوو. دەتوانرێت پیشان بدرێت کە چەمکی رایپێشوەخت لە رەچەڵەکدا ئەو مانایەی

نـــەبووە کـــە ئێمـــە خســـتومانەتە پـــاڵی. راپێشوەختەکان بە زەرورەت ناڕەواو چـەوت نـین تـا بـەو پێیـەش بـە شێوەیەکی حـەتمی راسـتی بشێوێنن. لـە راسـتیدا مێژووییبوونـی بوونمـان ئـەو راپێشـوەخاتنە دەسـەپێنێت، بـە مانـای راسـتەقینەی وشـە دەسـتپێکی راسـتەوخۆیی سـەراپای توانـای ئـەزمونکردنمان پێك دەهێنـن. راپێشـوەختەکان بناغـەکانی کرانـەوەمانن بـۆ جیهان. بە سانایی ئەو مەرجانەن کە بە هۆیانـەوە ئـەزموونی شـتێك دەکـەین -کـە بـە هۆیانـەوەی ئەوەی رووبەڕووی دەبینەوە شتێکمان پێدەڵێـت. بێگومان ئەم گەڵاڵەیە ئـەوە ناگەیـەنێت کـە ئێمـە لە شـورایەکی راپێشـوەختەکاندا خۆمـان قـەتیس دابێت و تەنها لە ڕێگەی ڕارەوێکی تەنگەوە ڕێگـە بە تێپەڕینی ئەو شتانە بدەیـن کـە دەتوانـن وشـە تێپەڕینێ (پاس ۆردی– ***Paass Saying***) "هیـچ شتێکی نوێ نـاتوانرێت لـێرەدا بوترێـت" بەرهـەم بهێنن. لە جیاتی ئەوە ئێمـە تەنـها پێشـوازی لـەو میوانـە دەکـەین پـەیماندەدات شـتێکی نـوێ بـە (فزولیـەتمان) بڵێـت. بـەڵام چـۆن دەزانـین ئـەو میوانە ئەو کەسەیە کە دانمان پیادا نـاوە شـتێکی نوێـی هەیـە پێمـان بڵێـت؟ ئایـا پێشـبینی و ئامادەباشیمان بـۆ بیسـتنی نـوێ بـەزەرورەت لەلایەن ئەو شتە کۆنەوە دەستنیشان نەکراوە کە باڵی بەسەرماندا کێشاوە؟

چەمکی راپێشـوەخت زۆر بـەتوندی گرێدراوە بـە چـەمکی دەسـەڵاتەوە، و وێنەکـەی سـەرەوە ڕوونـی دەکاتـەوە کـە پێویسـتیەکی زۆری بـە بوژانەوەی هێرمێنیوتیکییە. هەرچۆنێك بێت ئـەم وێنەیەش وەکو هەموو وێنەیەکی تر خەڵەتێنـەرە. سروشـتی ئـەزمونی هـێرمونتیکی ئـەوە نیـە کـە شتێك لە دەرەوەیەو ئارەزوی دان پیانان دەکات. زیاتر ئێمە لەلایەن شـتێکەوە دەسـتمان بەسـەردا گـیراوە بەتایبـەتیش بـەهۆی ئـەوەوە ئێمـە والاکراوین بۆ نوێ، بۆجیاواز، بۆ راست. ئەفلاتون لـە بـەراوردە جوانەکـەیدا لـەنێوان خواردنـەکانی جەسـتە لەگـەڵ خۆراکـی رۆحـی ئەمـە روون دەکاتـەوە، لـەکاتێکدا دەتوانـین ئـەوەی پێشـەوەیان ڕەتبکەینـەوە (بـۆ نموونـە بـەهۆی ڕێنمایی پزیشـکێکەوە) ئـەوەی دواییمـان پێشـتر بۆخۆمـان وەرگرتـوە. بـەڵام ئـەو پرسیارەی کـە ئێستا بەرزدەبێتەوە ئاوایە؛ چۆن ئـەم مەرجداریـە هیرمونتیکیەی بوونمان قانونی بکەین لـە بـەردەم زانسـتی مۆدێرنـدا، کـە لەگـەڵ بنـەمای بـێ لایـەن بـوون و دادپـەروەربووندا خۆدەگرێـت یـاخود دەڕمێت.

بێگومـان ئێمـە ئـەم قـانونی بوونـە بـەهۆی ڕێنمـایی کردنـی زانسـت و پشـت راسـتکردنەوەی ئەوەی کە دەبێت پابەند بێت بە بنەماکانیەوە بـە جێناگەیەنین بەدەر لەو راستیەش کـە ئـەو جـۆرە بایەنکردانـە هەمیشـە لـە بارەیانـەوە شـتێکی پێکـەنیناوی هەیـە. زانسـت ئـەم کـارە بـۆ ئێمـە ناکات. ئەو لەسەر ڕێگەی خۆی بـەردەوام دەبێت لەگـەڵ زەرورەتـی نـاوەکی پشـت کۆنترۆڵیـەوەو زانیاری هەست بزوێن و دەسەڵاتی کۆنـترۆڵکردنی زیـاترو زیـاتر بەرهـەم دەهێنێـت. رەنگـە هیـچ ڕێگەیەکی تر نەبێت. بۆ نموونە، شتێکی بێمانایە لێکۆڵەرەوەیـەکی جینـات (زانسـتی بۆمـاوەیی) ڕێگیری بکرێـت چونکـە ئـەو جـۆرە لێکۆڵینەوەیـە هەڕەشە لە لـەدایك بوونـی سـۆپەرمانێك دەکـات. لـێرەوە گرفتەکـە نـاتوانێت وەکـو گرفتێـك دەرکەوێت کە تیایدا لـە دەرەوەی ئاگـایی مـرۆڤ دژ بـە جیهانی زانسـت پێگـەی خـۆی بگرێـت و بـەخۆی ڕەوا ببینێـت گەشـە بـە جۆرێـك دژە زانست بدات.

لەگـەڵ ئەوەشدا نـاتوانین خـۆ لـەو پرسـیارە لابدەین کە گـەر ئـەوەی لـەو چەشـنە نموونـە بـێ

زیانانەدا لێی ئاگادارین کە وەکو ئاگایی ئیستاتیکیو ئاگایی مێژووویی دەردەکەون گرفتێك نەنوێنن کە هەروەها لە زانستی سروشتی مۆدێرنیشدا هەیەو لە رەفتاری تەکنەلۆژیاشماندا بەرامبەر بەجیهان. گەر زانستی نوێ توانادارمان بکات جیهانێکی نوێی ئامانجە تەکنەلۆژیەکان دابمەزرێنین کە هەموو شتێکی دەوروبەرمان دەگۆڕێت بەهۆی ئەوەوە ئێمە پێشنیار ناکەین کە ئەو لێکۆڵەرەوەیەی زانیاری تەواوی بەدەستهێنا یەکلایکەرەوەیە بۆ ئەم رادەیەی کارەکان تەنانەت بە لەبەرچاوگرتنی پیادەکاریە تەکنیکیەکانیش. دەبێت لێکۆڵەرەوەی راستەقینە بەهۆی ئارەزوویەکەوە بۆ بەدەستهێنانی زانیاری هان درابێت نەك هیچ شتێکی تر. هێشتاش، دژ بە سەراپای شارستانیەتمان کە لە لایەن زانستی نوێوە دامەزراوە دەبێت بە بەردەوامی بپرسین گەر شتێك هەبێت پەرێنرابێت. ئەگەر ئەگەرە پێشوەختەکانی ئەم شیمانانەی زانین نیوە لە تاریکیدا بهێڵرێنەوە، ئایا سەرەنجام ئەوە نابێت کە ئەو دەستەی ئەم (مەعریفە) پیادە دەکات وێرانکەر بێت.

گرفتەکە بە راستی سەراپاگیرە وەکو دەستنیشانم کرد پرسیاری هێرمونتیکی سنوردار نەکراوە بۆ ئەو بوارانەی کە من لە بەداداچوونەکەی خۆمدا لێیانەوە دەستم پێکرد. لەوێدا تاکە شتی جێگەی بایەخم دەستەبەرکردنی بناغەیەکی تیۆری بوو کە بتوانێت توانادارمان بکات لە فاکتەری سەرەکی کلتووری هاوچەرخ بکۆڵینەوە، واتا، زانست و پیشەسازیەکانیو بە کەڵك کردنی تەکنەلۆژیا. ئامارەکان نمونەیەکی بەکەڵکمان پێدەدەن کە چۆن رەهەندی هێرمێنیوتیکی گەمارۆی سەراپای رێو شوێنی زانست دەدات. ئەوە نموونەیەکی ئەوپەرە، بەڵام پیشانمان دەدات کە زانست هەمیشە لەژێر باری مەرجە دیاریکراوەکانی میتۆدۆلۆژیای ئەبستراکدایە و سەرکەوتنەکانی زانستی مۆدێرن پشت بەو راستیە دەبەستن کە ئەگەرەکانی تری پرسیارکردن بەهۆی ئەبستراکت بوونەوە راگیراون. ئەم راستیە لەباری ئامارەکاندا روون و ئاشکرا دەبێت چونکە خەسڵەتی پێشبینی کاری، ئەو پرسیارانەی ئامارەکان وەڵامیان دەدەنەوە بە تایبەتی شیاویان دەکات بۆ مەبەستە پروپاگەندەییەکان. لە راستیدا پروپاگەندەی کاریگەر دەبێت هەمیشە هەوڵ بدات بە شێوەیەکی بنەڕەتی کار لە هەڵسەنگاندنی ئەو کەسە بکات کە ئاراستەی کراوەو گەمارۆی ئەگەرەکانی هەڵسەنگاندنی ئەو کەسە بدات. بەم جۆرە ئەوەی لەلایەن ئامارەکانەوە دامەزراوە وا دەردەکەوێت زەمانێك بێت بۆ راستیەکان، بەڵام ئەم راستیانە وەڵامی کام پرسیارانە دەدەنەوە و کام راستیانە دەکەونە قسەکردن گەر پرسیاری تر کران و پرسیاری هێرمێنیوتیکی بوون. تەنها بەدداچوونێکی هێرمێنیوتیکی وەڵامی ئەم راستیانە قانونی دەکات و بەم جۆرەش ئەو بەرەنجامانەی بە دوایاندا دێن. بەڵام من تەنها پێشبینی دەکەم و بەبێ مەبەستیش شێوەی "کام وەڵامانەی پرسیارەکان شیاون بۆ راستیەکان"م بەکارهێنا.

ئەم گوزارەیە لە راستیدا دیاردەی هێرمێنیوتیکایە *Urphanomen*. هیچ جەخت کردنێك مومکین نیە کە نەتوانرێت وەکو وەڵامێك بۆ پرسیارێك تێگەیشتنی بۆ بکرێت و تەنها بەم رێگەیەش دەتوانرێت تێگەیشتنی بۆ بکرێت و تەنها بەم رێگەیەش دەتوانرێت تێگەیشتن بۆ جەخت کردن هەبێت.

ئەوەش بەلایەنی کەمەوە میتۆدۆلۆژیای بە گوزارشتی زانستی مۆدێرن ناشێوێنێت. هەر کەسێك بیەوێت زانستێك فێربێت دەبێت فێربێت شارەزای میتۆدۆلۆژیاکەی بێت. بەڵام ئێمە دەشزانین کە میتۆدۆلۆژیا بەو چەشنە بەهیچ شێوەیەك بە بەرهەمی پیادەکردنەکەی مسۆگەر ناکات. هەر ئەزموونێکی ژیان دەتوانێت ئەو راستیە پتەو بکات کە شتێکیوەکو بێ بەرهەمی میتۆدۆلۆژیا بوونی هەیە، ئەمەش واتای پیادەکردنی میتۆدێك بەسەر شتێکدا کە لە راستیدا شایستەی زانین نیە، شتێك کە لەسەر بناغەی پرسیارێکی راستەقینە نەکراوەتە بابەتی لێکۆڵینەوە.

بێگومان خود ئاگایی میتۆدۆلۆژی زانستی مۆدێرن دژ دەوەستێتەوە بەم گفتوگۆیە. بۆ نموونە مێژووونووسێك لەوەڵامدا دەڵێت: تەواو شتێکی جوانە قسە لەبارەی ئەو ترادسیۆنە مێژووییە بکرێت کە تیایدا دەنگەکانی رابردوو مانای خۆیان بەدەست دەهێنن و لەو رێگەیەشەوە راپێشوەختەکان کە بڕیار لەسەر ئێستا دەدەن ئیلهامیان وەرگرتوە. بەڵام بارەکە تەواو جیاوازە لە پرسیارەکانی لێکۆڵینەوەی مێژووویی جدیدا. بۆ نموونە چۆن کەسێك بەجدی مەبەستی بێت کە روونکردنەوەی پیادەکردنەکانی باج لە شارەکانی سەدەی پانزدەهەمدا یاخود نەریتەکانی هاوسەرێتی ئەسکیمۆکان بە شێوەیەك لە شێوەکان مانای خۆیان لە ئاگایی ئێستاکیو پێشبینیەکانیەوە وەردەگرن؟ ئەمانە پرسیاری مەعریفەی مێژووویین کە ئێمە وەکو چەند ئەرکێکی تەواو سەربەخۆ لەهەر پەیوەندیەك بە ئێستاوەو لەخۆیان دەگرین.

لە وەڵامی ئەم رەتکردنەوەیەدا کەسێك دەتوانێت بڵێت کە ئەوپەڕی تووندی ئەم بۆچوونە هاوشێوەی ئەوە دەبێت کە لە چەند ئاسانکاریەکی لێکۆڵینەوەی پیشەسازیدا دەیبینین لە سەرو هەموویانەوە لە ئەمریکاو روسیادا. من مەبەستم لەو بەناو ئەزمونگەریە هەرەمەکیەیە کە تیایدا کەسێك مادەیەك دادەپۆشێت بەبێ بەهەند وەرگرتنی بەفیرۆچوون و تێچوون، بەدانە دەستی شانس کە رۆژێك بەهۆی پێوانەیەکەوە لە نێوان هەزاران پێوانەدا لەکۆتاییدا دەبێتە دۆزینەوەیەکی گرنگ، واتا، دەبێتە وەڵام بۆ پرسیارێك کە لێیەوە کەسێك دەتوانێت پێشبکەوێت. گومانی تێدانیە کە لێکۆڵینەوەی نوێ لە زانستە مرۆڤایەتیەکاندا تاڕادەیەك بەم شێوازە کاردەکات. بۆ نموونە کەسێك بیر لە بڵاوکراوە زۆرەکان و بەتایبەتیش وشە رەها هەمیشەییەکانی فەهرەستەکان دەکاتەوە. بێگومان پێویستە ئەوە بە پرسیارێکی والا بمێنێتەوە، گەر بەهۆی ئەو جۆرە رێوشوێنەوە لێکۆڵینەوەی مێژووویی نوێ هەلەکانی بە راستی سەرنجدانی راستیە گرنگەکان زیاتر بکات و بەم جۆرەش دەوڵەمەندیەکی هاوشێوەی مەعریفەی خۆمانی لێوە بەدەستبهێنین. بەڵام گەر تەنانەت واش بکات، رەنگە کەسێك بپرسێت: ئایا ئەمە ئایدیالێکە کە بێشومار پرۆژەی لێکۆڵینەوەکان (واتا دیاریکردنی ئاراستەی پێکەوە گرێدانی راستیەکان) لە هەزار مێژوو نووسێکەوە وەرگیراون، تا مێژوونووسی هەزارو یەکەم بتوانێت شتێکی گرنگ بدۆزێتەوە؟ بێگومان من کاریکاتۆری کلتوورێکی لێکۆڵینەوەیی راستەقینە دەکێشم. بەڵام لە هەموو کاریکاتۆرێکدا کەمەکێك لە راستی هەیە، ئەم دانەیەش وەڵامێکی ناراستەوخۆی پرسیاری چی بەراستی لێکۆڵەرەوەی کلتووری بە بەرهەم دروست دەکات لە خۆدەگرێت، کە میتۆدەکان فێربوە؟

ئەو کەسەش کە هەرگیز شتێکی نوێ بەرهەم ناهێنێت هەروەها ئەم کارەی کردووە. ئەوە خەیاڵە (*Phantasie*) کە ئەرکی یەکاڵاکەرەوەی لێکۆڵەرەوەی کلتووریە. خەیاڵ ئەرکێکی هێرمێنیوتیکی هەیەو خزمەت بەو مانایە دەکات کە جێگەی پرسیارکردنیەتی. خزمەتی توانای دەرخستنی راستی، پرسیارە بە بەرهەمەکان، دەکات و شتێك کە تیایدا بەگشتی تەنها ئەو کەسەی کە شارەزایی هەموو میتۆدەکانی زانستەکەیەتی سەرکەوتوو دەبێت.

وەکو قوتابیەکی ئەفلاتون *Plato*، من بەتایبەتی حەزم لەو دیمەنانەیە کە تیایاندا سوقرات *Socrates*، دەکەوێتە مشتومڕێکەوە لەگەڵ سوفیستە *Sophist Virtuosi* و بەهۆی پرسیارەکانیەوە بەرەو نائومێدی رایان دەکێشێت. لە کۆتاییدا ناتوانن چیتر بەرگەی پرسیارەکانی بگرن و بانگەشەی رۆڵی پەسەندکراوی پرسیارکەر بۆ خۆیان دەکەن. بەڵام چی روودەدات؟ ناتوانن بیر لە هیچ شتێك بکەنەوە بۆ پرسیارکردن. هیچ شتێکیان بە خەیاڵدا نایەت کە شایستەی پرسیار لێکردن و هەوڵی وەڵامدانەوە بێت.

من لەم سەرنجەوە ئەم ئەنجامگیریەی خوارەوەم هەڵهێنجا. دەسەڵاتی راستەقینەی ئاگایی هێرمونتیکی توانای بینینمانە بۆ ئەو شتەی جێگەی پرسیارکردنە. گەر ئەوەی ئێستە لەبەر چاوەکانماندایە هەر بە تەنها نەریتی هونەری گەلێك نەبێت، یاخود ترادیسیۆنێکی مێژووویی، یان بنەمای زانستی مۆدێرن لە مەرجە بنەڕەتیە هێرمۆنیکیەکەیدا بەڵکو راستر بڵێین سەراپای ئەزمونمان، ئەو کاتە بەڕای من ئێمە سەرکەوتووین لە گرێدانی ئەزمونی زانست بە ئەزمونی گەردوونی و ژیانی تایبەتی مرۆڤانەی خۆمانەوە. ئەوا تاڕادەیەك گەیشتوینەتە ئاستی بنەڕەتی ئەوەی کە دەتوانین لەگەڵ جۆهانز لۆهمان (*Johannes Lohmann*) دا پێی بڵێین "پێکهاتەی زمانەوانیانەی جیهان". کە خۆی وەکو ئەو ئاگاییە پێشکەش دەکات لە لایەن مێژووەوە کاریگەری لێکراوە (*Wirkungsgeschichtliches Bewasstsein*) و هێڵکاریەکی بنەڕەتیش بۆ هەموو ئەگەرەکانی زانینمان دەخاتە بەردەست.

من ئەو راستیە وەلاوە دەنێم کە لێکۆڵەرەوە (تەنانەت زانای سروشتیش) هەرچۆنێك بێت بە تەواوەتی ئازاد نیە لەخوو و نەریت و کۆمەڵگاو لەهەموو هۆکارو ئەگەرەکانی دەروبەرەکەی. ئەوەی من مەبەستمە بە کورتی ئەوەیە کە لە چوارچێوەی ئەزمونە زانستیەکەیدا ئەوە هێندە "یاسای ئەنجامگیریە قەڵغان پۆشکراوەکان" نین (*Helmholz*) کە بیرۆکە بە بەرهەمەکانی پێشکەش دەکەن بەڵکو زیاتر کۆمەڵە ئەستێرە پێشبینی نەکراوەکانن کە پریشکی ئیلهامی بۆ دادەگیرسێنن (بۆ نموونە، سێوە بەربووەوەکەی نیوتن یاخود چەندین سەرنجی راگوزەری تر).

ئەو ئاگاییەی کە لە لایەن مێژوەوە کاریگەری لێکراوە بە جێگەیاندنی خۆی هەیە لەوەدا کە زمانەوانیە. دەتوانین لە قوتابیەکی هەستیاری زمانەوە فێرببین کە زمان لەخۆیداو لە روواندا نابێت تەنها وەکو گۆڕان بیری لێبکرێتەوە، بەڵکو زیاتر وەکو شتێك کە چالاکیەکی تەلیلۆلۆجی لەناویدا هەیە. ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە ئەو وشانەی کە پێك هاتوون، ئەو ئامرازانەی کە گوزارشت کردن کەلە زمانێك دا دەردەکەون بۆ ئەوەی چەند شتێکی دیاریکراو بڵێن، هەر لەخۆوە جێگیر نەبوون، چونکە جارێکی تر هەموو بەیەکەوە ناکەونەوە ناو

بەکارنەهێنانەوە. لە جیاتی ئەوە بەیەکەوە گرێدانێکی دیاریکراوی جیهان بنیاتنراوە - پرۆسەیەك کە وا کاردەکات وەکو ئەوەی رێنومایی کرابێت و پرۆسەیەك کە هەمیشە دەتوانین لەو منالانەدا سەرنجی بدەین کە فێری قسەکردن دەبن.

دەتوانین ئەمە لە بڕگەیەکی *Posterior Analytics* (شیکردنەوەی رەهەندی) ی ئەرستۆ *Aristotle* دا روون بکەینەوە کە بە شێوەیەکی دامێنەرانە یەك لایەنی دیاریکراوی پێکهاتنی زمان وەسف دەکات. بڕگەکە چارەسەری ئەو شتە دەکات کە ئەرستۆ پێی دەڵێت *epagoge* کە واتا پێکهاتنی گەردوونی.

چون کەسێك دەگاتە گەردونیەت؟ لە فەلسەفەدا ئێمە دەڵێین: چۆن دەگەینە چەمکێکی گشتی، بەڵام تەنانەت وشەکانیش بەم مانەیە بە شێوەیەکی ئاشکرا گشتین. چون ئەوە رودەدات کە ئەوانە "وشەبن"، واتا، مانایەکی گشتیان هەیە؟

لەیەکەم درك بەخۆکردنیدا بوونەوەی بە شێوەیەکی حسیی تەیاربوو خۆی لە دەریایەکی بە شەپۆلی بێداریدا دەبینێتەوە، وەکو دەڵێین، رۆژێك دەست دەکات بە زانینی شتێك. ئەوەی ئاشکرایە ئێمە مەبەستمان نیە بڵێین کە لەوەو پێش نابینابوە. زیاتر کاتێك دەڵێین (زانین– *to know*) *[erkennen]* مەبەستمان "درك کردنە *[Wiedererkennen]* (*to recognize* کە واتا ناسینەوەی شتێك *[heranserkennen]* لە جۆگەلەی وێنەکاندا کە وەکو خودی خۆی لە رابردوەوە هەڵدەقوڵێت.

ئەوەی بەم رێگەیە دەناسرێتەوە بە ئاشکرایی دەهێڵدرێتەوە. بەڵام چۆن؟ کەی منالێك بۆ جاری یەکەم دایکی دەناسێت؟ ئایا کاتێك کە بۆ یەکەم جار دەیبینێت؟ نەخێر. ئەی باشە کەی؟ چۆن ئەوە روودەدات؟ ئایا دەتوانین بڵێین بە شێوەیەکی رەها کە تاکە روداوێك هەیە تیایدا زانینی یەکەم (بۆ یەکەمجار) منالەکە لە تاریکی نەزانین قوتاردەکات؟ ئەوەی بەلای منەوە روون و ئاشکرایە ئەوەیە کە ناتوانین ئەوە بسەلمێنین. ئەرستۆ بەشێوەیەکی سەرسوڕهێنەر ئەمەی وەسف کردوە. ئەو دەڵێت ئەو حاڵەتە هاوشێوەی حاڵەتی سوپایەکە کاتی هەڵاتن بەهۆی ترسەوە، تا ئەو کاتەی کەسێك دەوەستێت تابزانێت گەر دوژمن هێشتا بە شێوەیەکی ترسناك نزیك بێت لە دوایانەوە. ناتوانین بڵێین سوپاکە دەوەستێت کاتێك بەك سەرباز وەستاوە. بەڵام پاشان یەکێکی تر دەوەستێت.. سوپاکە ناوەستێت بەهۆی کاریگەری ئەو راستیەی کە دوو سەرباز دەوەستن. باشە کەی سوپاکە بە راستی دەوەستێت؟ لە پڕتاو دەگاتەوە خاکی خۆی. لە پڕتاو ملکەچی فەرمان دەبێتەوە جارێکی تر. لە وەسفەکەی ئەرستۆدا تیل نیشانێکی ئالۆز بەکارهاتووە، چونکە لە زمانی گریکیدا "فەرمان" واتا *arche* کەواتا *[بنەما principium]*کەی ئەم بنەمایە *principle* خۆی وەکو بنەما پێشکەش دەکات؟ لە رێگەی توانایەکەوە؟ ئەم پرسیارە لە راستیدا پرسیاری رودانی گەردوونیە.

گەر بە هەڵە لە لێکدانەوەکەی جۆهانز لۆهمان *Johanner Lohamns* تێنەگەیشتبم ئەم تیۆلۆجیایە بەتایبەتی لە ژیانی زماندا کاردەکات. کاتێك لۆهمان وەکو ئامرازەکانی مێژوو قسە لە بارەی مەیلەکانی (ئاراستەکانی) زمانەوانی دەکات کە تیایدا چەند فۆرمێکی تایبەتی فراوان دەبن، بێگومان دەزانێت کە لەم فۆرمانەی درك

کردندا رووده‌دات هی "پێگه‌یشتنه هه‌ڵوێست" *[zUM- Stehen- Kommen]* وه‌کو وشه جوانه ئه‌ڵمانیه‌که وا ده‌ڵێت. من به سوربونه‌وه ده‌ڵێم، ئه‌وه‌ی ئاشکراکراوه شێوه‌ی راسته‌قینه‌ی چالاکی سه‌راپای ئه‌زموونی مرۆیمانه له‌سه‌ر جیهان. فێربوونی قسه‌کردن به دڵنیایی قۆناغێکی به به‌رهه‌می تایبه‌تیه، له میانه‌ی تێپه‌ڕینی کات دا ئێمه هه‌موو زیره‌کی ته‌مه‌نی 3 ساڵیمان گۆڕیوه بۆ به‌هره‌یه‌کی بێ که‌ڵك و لاواز. به‌ڵام له که‌ڵکخوازی لێکدانه‌وه‌ی زمانه‌وانی جیهان دا که له کۆتاییدا رووده‌دات شتێك له به‌رهه‌می سه‌ره‌تاکانمان به‌زیندوویی ده‌مێنێته‌وه. ئێمه هه‌موو ئاشنایه‌تیمان له‌گه‌ڵ ئه‌مه‌دا هه‌یه، بۆ نمونه له هه‌وڵی وه‌رگێراندا له ژیانی کرده‌وه‌ییدا، له ئه‌ده‌بدا یاخود له هه‌ر بوارێکی تر، ئه‌مه‌ش مانای ئه‌وه‌یه له‌و ماوه درێژه‌دا که وشه‌ی شیاومان نیه بۆی. کاتێك گوزارشتی دروستمان دۆزیه‌وه (مه‌رج نیه هه‌میشه یه‌ك وشه بێت) کاتێك دڵنیابووبن که ئه‌و گوزارشته‌مان هه‌یه ئه‌وکاته (پێگه) ده‌گرێت، ئه‌وکاته شتێك ده‌بێت پێگه‌یه‌ك بگرێت.

جارێکی تر هه‌ڵوێسته‌یه‌کمان ده‌بێت له ناوه‌ڕاستی هروژمی زمانێکی بێگانه‌دا، ئه‌م هه‌مه چه‌شنه به‌کارهێنانه بێکۆتاییانه‌ی ئه‌و زمانه وامان لێده‌کات ئاراسته‌مان له ده‌ستبده‌ین. ئه‌وه‌ی من وه‌سفی ده‌که‌م مۆدی سه‌راپای ئه‌زموونی مرۆڤه له سه‌ر جیهان. من به‌م ئه‌زمونه ده‌ڵێم هێرمێنیوتیکی، چونکه ئه‌و پرۆسه‌یه‌ی وه‌سفی ده‌که‌ین به به‌رده‌وامی دووباره بۆته‌وه له میانه‌ی ئه‌زمونه ناسراوه‌که‌مان دا. هه‌میشه جیهانێك هه‌یه که راڤه‌کراوه، له په‌یوه‌ندی‌یه سه‌ره‌کیه‌کانی‌دا رێك خرواه، که ئه‌زموون بۆ ئه‌و هه‌نگاو ده‌نێت وه‌کو شتێکی نوێ، ئه‌و شته ئاوه‌ژوو ده‌کات که بۆچوونه‌کانمانی ئاراسته‌کردوه و خۆی به درك پێکردن دا تێپه‌ڕاند له‌و گۆڕانه کوت و پڕه‌دا. به هه‌ڵه تێگه‌یشتن نامۆبوون یه‌که‌م فاکته‌ره‌کان نین، که‌واته ئه‌و خۆلادانه له به‌هه‌ڵه تێگه‌یشتن ده‌توانرێت وه‌کو ئه‌رکی تایبه‌ت به هێرمۆنتیکا ته‌ماشا بکرێت.

کێشه‌که ته‌واو پێچه‌وانه‌ی ئه‌مه‌یه. ته‌نها پشتگیری تێگه‌یشتنی ناسراو و گشتی سه‌رکێشی بۆ ناو نه‌زانراو (ممکن) ده‌کات و ئاشکراکردنی شتێك له نه‌زانراوه‌وه، به‌مجۆرش ئه‌زموونی خۆمان له‌سه‌ر جیهان فراوان و ده‌وڵه‌مه‌ند ده‌کات.

ئه‌م مناقه‌شه‌یه ده‌ری ده‌خات که ده‌بێت به چ شێوه‌یه‌ك بانگه‌شه‌ی سه‌راپاگیری که بۆ ره‌هه‌ندی هێرمێنیوتیکی گونجاوه تێگه‌یشتنی بۆ بکرێت. تێگه‌یشتن به‌نده به زمانه‌وه. به‌ڵام ئه‌م جه‌ختکردنه ئێمه به‌ره‌و هیچ جۆره رێژه‌گه‌ریه‌کی زمانه‌وانی نابات. ئه‌وه راسته که ئێمه له‌ناو زمانێك دا ده‌ژین، به‌ڵام زمان سیسته‌مێکی ئه‌و ئاماژانه نیه که به یارمه‌تی ته‌له‌گرافێکه‌وه ره‌وانه‌یان ده‌که‌ین کاتێك ده‌چینه فه‌رمانگه‌یه‌که‌وه یاخود ویستگه‌یه‌کی گه‌یاندن. ئه‌مه قسه‌کردن نیه، چونکه ره‌هایی ئه‌و کرده‌وه‌یه نیه‌که به شێوه‌یه‌کی زمانه‌وانیانه ئه‌فرێنه‌رو ئه‌زمونکه‌ری جیهانه.

کاتێك سه‌راپا له زمانێك دا ده‌ژین، ئه‌و راستیه‌ی که ئێمه وا ده‌که‌ین رێژه‌گه‌ری زمانه‌وانی پێك ناهێنێت چونکه به‌هیچ شێوه‌یه‌ك کۆیله‌یی له‌ناو زمانێك دا نیه -ته‌نانه‌ت له‌ناو زمانی زگماکی خۆشماندا. ئێمه هه‌موو ئه‌مه ئه‌زموون ده‌که‌ین کاتێك فێری زمانێکی بێگانه ده‌بین به‌تایبه‌تی له کاتی گه‌شته‌کاندا تا ئه‌و ئاسته‌ی له زمانه بێگانه‌که‌دا تاراده‌یه‌ك شاره‌زایی

پەیدادەکەین. شارەزابوونی زمانە بێگانەکە بە کورتی ئەوە دەگەیەنێت کە لە وڵاتە بێگانەکەدا رووبەڕووی قسەکردن دەبینەوە، بە بەردەوامی بەشێوەیەکی رۆحی راوێژ لەگەڵ جیهانی خودی خۆمان و وشەو زاراوەکانیدا ناکەین. تا زیاتر زمانە بێگانەکە بزانین کەمتر ئەو روانینە لابەلایە بۆ زمانی زگماکی خۆمان جێگەی درك پێکردن دەبێت، ئەمەش تەنها لەبەرئەوەی هەرگیز وەکو پێویست بە باشی زمانە بێگانەکان نازانین و هەمیشە شتێك لەم هەستەمان هەیە. بەڵام هەرچۆنێك بێت قسەی پێدەکەین گەر تەنانەت قسەکردنێکی زمانگیریش بێت، چونکە زمانگرتن بەربەستە بۆ ئارەزوویەك بۆ قسەکردن و بەم جۆرەش والایە بۆ مەملەکەتی رەهای گوزارشت کردن. بەم مانایە هەر زمانێك کە تیایدا دەژین رەهایە، ئەوە شتێکی تەواو هەڵەیە بگەینە ئەو بەرەنجامەی ئاوەز وردکراوە چونکە چەندین جۆر زمان هەن. تەواو پێچەوانەی ئەم حاڵەتە راستە. بە کورتی لە رێگەی دیاریکراوێتیمان و تایبەتێتی بوونمانەوە، کە ئاشکرایە تەنانەت لە چەندەها زمانیشدا، دیالۆگی بێ کۆتا (لاتناهي) والاکراوە بە ئاراستەی ئەو راستیەی کە ئێمەین.

ئەگەر ئەمە راست بێت، ئەوکاتە پەیوەندی جیهانە پیشەسازیە مۆدێرنەکەمان کە لەلایەن زانستەوە بنیاتنراوە، کە ئێمە لە دەستپێکەوە پێناسمان کرد، لە سەرو هەموویەوە لە ئاستی زماندا رەنگی داوەتەوە،. ئێمە لە سەردەمێکدا دەژین کە بە شێوەیەکی رووللە زیادبوو هاوتاکردنی هەموو شێوەکانی ژیان بەخۆوە دەبینێت کە ئەمەش مەرجێکی بنەڕەتی مانەوەی ژیانە لەسەر ئەستێرەکەمان بۆنمونە گرفتی خۆراکی مرۆڤایەتی تەنها دەتوانرێت تەنها بەهۆی وازهێنان لەو دەست بڵاوی و بەفیڕۆدانە چارەسەر بکرێت کە زەوی گرتۆتەوە. بەشێوەیەکی حەتمی، جیهانی میکانیکی و پیشەسازی وەکو جۆرێك لە فەزای تەکامول بوونی تەکنیکی لەناو ژیانی تاکدا فراواندەبێت. کاتێك گوێمان لێدەبێت عاشقە مۆدێرنەکان قسەدەکەن، زۆرجار لە خۆمان دەپرسین گەر ئەوان گفتوگۆ بە وشەکان بکەن یاخود بە دەربڕینە بانگەشەییەکان و زاراوە تەکنیکیەکان دەدوێن کە لە زمانی ئاماژەی جیهانی پیشەسازی مۆدێرنەوە وەرگیراون. شتێکی حەتمیەو کە شێوە هاوتابوەکانی ژیانی سەردەمی پیشەسازی کاریگەری لە زمانیش دەکەن و لە راستیشدا لاوازبوونی زاراوەو وشەی زمان لە پێشکەوتنێکی گەورەدایە بەم جۆرە زمان لە سیستەمێکی ئاماژەی تەکنیکی نزیك دەکاتەوە ئاراستە هاوتاکەرەکانی لەم چەشنە بەربەست ناکرێن.

هێشتا، وێڕای ئەوانەش، هاوکات بنیاتنانی جیهانی خۆمان بەردەوام دەبێت هەرکاتێك بمانەوێت شتێك بەیەکتر بڵێین. ئەنجامیش پەیوەندی راستەقینەی مرۆڤەکانە بەیەکترەوە. هەموو یەکێك لە پێشدا بازنەیەکی زمانەوانیە، ئەم بازنە زمانەوانیانەش دەکەونە پەیوەندیەوە لەگەڵ یەکتردا، لە وشەو زاراوەو رێزماندا وەك هەمیشە، هەرگیزیش بەبێ دیالۆگی رەهای ناوەکی نابێت کە لە بەرەو پێش چووندایە لەنێوان هەموو قسەکەرێك و هاوبەشەکەیدا. ئەوەش رەهەندی بنەڕەتی هێرمۆنتیکایە. قسەکردنی راستەقینە، کە شتێکی بۆ وتن هەیە لێرەشەوە ئاماژە پێش وەخت ئامادەکراوەکان نادات، بەڵکو زیاتر بەدوای ئەو وشانەدا دەگەڕێت کە لە رێگەیانەوە کەسێك دەگات بە ئەوی تر، ئەوە ئەرکی گەردوونی مرۆڤە -بەڵام ئەرکێکی تایبەتی کەسی تیۆلۆجیە، کە ئەرکی زیاتر وتنی

[Weitersagen] پـەیامێك كـە بـە نووسـراوی دەمێنێتەوە بە ئەو سپێردراوە.

تێبینی:

- لـە ناونیشانی وتارەكـەدا وشـەی سـەراپاگیری بەرامبـەر Universality بـەكارهاتووە كـە هـەردوو مانـای گەردوونیو سەراپاگیری لەخۆ دەگرێت.
- وشـــەی تێنەگەیشـــتن بەرامبـــەر Misunderstanding بـەكارهێنراوە كـە مانـا حەرفیەكـەی بەهەڵە تێگەیشتنە.
- وشـەی تیۆلۆجیـا Theology وەكـو خـۆی بەكارهێنراوەتەوە كە واتا [اللاهوت].
- لە هەندێك جێگـەدا وشـەكانی واقعـي، حتمـي، ضـروري، فظـولي بـە رێنوسـی كـوردی نووسـران و بەكارهێنراون لەبەر نەبوونی بەرامبەرێكی كوردی شیاو بۆ ئەو وشانە.
- وشـەی تـەلیلۆجی Teleology (الغائیـة): ئـەو باوەڕەی كە دەڵێت هـەموو شـتێك مەبەسـتێك لـە پشـت رووداندیەوە هەیە.

سەرچاوە:

كتێبی

-Hermeneutic Trandition From Ast to Ricoeur

-published by: State University of New York Press Albany 1990

-Edited, With an Introduction by: Gayle L. Ormiston and Alan D. Schrift.

ناوی وتارەكە:

The Universality of Hermeneutical Problem.

By: Hans- Georg Gadomer.

فایلی ژمارەی ئایندە (ژمارە 11)ی سەردەم

تایبەتە بە فەیلەسوفی ئەڵمانی

(فریدریك نیچە)

- لەیادی سەد ساڵ بەسەر مەرگیدا -

نووسین.. بۆ..؟

• ژولیا کاسترتن

• و. لە ئینگلیزییەوە: شێرزاد حەسەن

من هەمیشە بە سەرسامیەوە لەخۆم دەپرسم: بۆ دەنووسم؟ بۆ چەندەها سەعات لەمەڕ ئەم مەسەلەیە گفتوگۆم لەگەڵ هاوڕێکانمدا کردووە، ئەوانەی کە نووسەرن و ئەوانەشی کە نووسەر نین. لە میانەی بیست و پێنج ساڵی قۆناغی یەکەمی تەمەنمدا وا چوویووە دڵمەوە کە هەریەکێك لە ئێمە سەرگەرمی نووسینی رۆمانێکە یان ئەوەتا رۆژێك لە رۆژان ویستوویەتی بینووسێ. دواجار ژنێك کە من کارم لەگەڵدا دەکرد زۆر بێ پێچ و پەنا پێی وتم کە ئەم هیچ ئارەزوویەکی لەو بابەتانەی نیە. ئەم قسەیە تەواوێ لەدڵی دام. من هەر وام مەزەندە کرد کە دەکرێ ئەو ژنە بە دزییەوەو لەژێرەوە بنووسێ. من وای بۆ دەچووم کە لە سەرتاسەری دونیادا نووسەران ئەو خووە سەیرەیان هەیە کە حەز لە تەنیایی و شوێنی هێمن دەکەن، وام دەزانی ئەو ژنەش وایە، کەچی دوایی زانیم کە ئەو بەردەوام سەیری تەلەفزیۆن دەکا یان ئەوەتا لەگەڵ هاوڕێکانیدا دەچووە بارو مەیخانەکان: بەو نیازەی کە دەیەوێ رۆحێکی کۆمەڵایەتی هەبێ. نووسین هەموو کات چالاکیەکی کۆمەڵایەتی نیە، تەنها ئەو کاتانە نەبێ کە لەگەڵ کۆمەڵێ نووسەری دیکەدا لەنێو یەك گروپدا کار دەکەن و خۆ لەسەر نووسین و داهێنان رادێنن وەك جۆرێك لە جۆرەکانی راهێنان لەسەر نووسین -بەڵام هەتا لەو کاتانەشدا هەست دەکەی زۆربەی وەخت پێویستت بە تەنیایی هەیەو هەر بە تەنیاش زۆربەی نووسینەکانت تەواو دەکەی، بۆ ئەوە لە هەر شوێنێکدا بیت هەوڵی ئەوە دەدەی کە کات بۆ خۆت بپچڕێنی.

شتێك هەیە کە زۆر ئاشکرایە: نووسین وەك هەناسەدان سروشتی نیە. ئەفسانەی نووسەری "سروشتی" کە دەتوانێ وردو جوان شیعرو پەخشانی مەزن بچنێ، کارامەو نەخشەساز بێو هەر بە سەلیقە بنووسێ جگە لە درۆیەکی فێڵبازانە هیچی دیکە نیە، زۆربەی نووسەرانیش

هەوڵ دەدەن کە ئەم ئەفسانەیە لەسەر خۆیان لابیەن، گەر سەیر بکەی ئەم جۆرە روانینە زۆرە کە بڕوای بەوەیە هەندێ نووسەر هەن هەر بە سەلیقە بەهرەدارن، رەنگە ستوونە ئەدەبیەکان و هەندێ فیلم لەسەر نووسەران ئەو روانینە قووڵتر بکاتەوە، یان یاداشتنامەی هەندێ لەو نووسەرانە ئەو هێمایە ببەخشێ کە ئەوان مەزنن، هەر بۆیە خاوەنی یاداشتن. گرنگ نیە چەند لەو نووسەرانە دژی بیرۆکەی بەهرەو بە سەلیقە نووسینن، ئەوانەی کە خۆیان (نانووسەرن) حەز دەکەن کە کردەی نووسین بە ئاسان تێ بگەن، لەوە دەچێ بە مەسەلەیەکی زۆر سووکی بزانن.

نووسەران چاك دەزانن کە نووسین چ کارێکی پڕ لە زەحمەت و سۆزو عەقڵە.. چ ئەرکێکی قورسە. "سیمۆن دی بوڤوار" زۆر تووڕە بوو ئەو وەختەی کەسێك ئاماژەی بەوە کرد کە هەرکەس دەتوانێ کتێبێکی لە بابەتی "یادگارەکانی کچێکی گوێ رایەڵ" بنووسێ. وەڵامەکە ئەوەیە: گەر هەموو کەس دەیتوانی شتێکی لەو بابەتە

سیمۆن دی بۆڤوار

بنووسێ، بۆچی ئەو کەسە بەتەنها "سیمۆن دی بوڤوار" بوو؟ نووسەران هەمیشە دووچاری جۆرێك لەو زوڵم و ناهەقیە دەبن، وا باشە نووسەران ئەوەیان لەبیر بێ کە دەکرێ بە پێی پلەو پایەی خۆیان مامەڵەیان لەگەڵدا نەکرێ، هەر بۆیە گفتوگۆکردن لەسەر نووسین لەگەڵ کەسانی ناشارەزاو بێ باك بێ سوودە.

من وا بزانم خەڵکی بۆیە دەنووسن، چونکە پێویستیان بەوە هەیە بنووسن. "لۆرانس دارێل" رۆماننوس و شاعیر لەو بڕوایەدایە کە نووسین وا دەکات کە کەسێك ببێ بە مرۆڤ.. واتا نووسین رێگەیەکە بۆ بە مرۆڤ بوون. پرۆسێسەکە شێوەی جۆرێك لە بەشداری بوونە لەگەڵ خەڵکی دیکەدا، بەیەکەوە فڕینە، ئەزموونێکە لە پاڵ خەڵکیدا نەبێ ناکرێ، هەروەك شەڕە بۆکسێنی یابانیەکان، یان رازاندنەوەو نەخشەکاری بەکۆمەڵ. دیارە لەگەڵ نووسەراندا لە کردەی نووسیندا خۆی بەرجەستە دەکات. کاتێکی زۆری دەوێ تا لە پێویستی نووسین تێ دەگەین، بەڵام من بڕوام وایە کە چەندە پتر بنووسین، زیاتر لەو حەقیقتە نزیك دەبینەوە کە ئەویش ئەوەیە: ئەو شتە کە گەرەکمانە دەبێ هەر بیکەین. لە کتێبی "ژوورێك بۆ خۆی"دا کە نووسینی "ڤیرچینیا ولف"ی رۆماننووسە، قسە لەسەر ئەوە دەکات کە بەهرەی نووسین هەرچەندە کەم بێ، لەگەڵ ئەوەشدا.. مەگەر مردن بتوانێ بیشارێتەوە. نووسەر، لەبەر هەر هۆیەك بێ، لەژێر فشاری ئەوەدایە کە بنووسێ. ئەو نووسەرە، نێر بێ یان مێ، دەتوانێ بۆ ماوەیەك ئەو ئارەزووەی نووسین لە خۆیدا سەرکوت بکا، بەو بیانووەی کە لەوانەیە کارێکی دیکە بکات کە پتر جێی بایەخ بێ و کەمتریش خۆپەرستانە بێ؛ بە واتا کات بۆ شتێکی بەفەڕتر لە نووسین بەکار بێنێ. بەڵام کێ دەتوانێ بڵێ ئێمە بەم خۆسەرکوتکردنە چ وێرانەیەك لە خۆماندا دروست دەکەین و چۆن

توانای نووسین له خۆماندا دەکوژین ئەو وەختەی بۆ ماوەیەکی درێژ ئەم سەرکوت کردنە بەردەوام دەبێ؟

ئەفسوونێك لە وشەکاندا هەیە. ئێمە هەمیشە زۆر بەزەحمەت رێ دەکەین، لەنێو بازنە بەتاڵەکاندا دەخولێینەوەو بێ ئاراستەین، هەروەك خوێندنەوەی بێ حیکمەتی هەزاران لاپەڕەی رۆژنامەکان کە زۆریان دەستخەتە رۆمان دەکەن. زۆر ئاسانە ئەو حەقیقەتە سادەیە لە یاد بکەین: بڵێین ئەوانە چەند وشەیەکن و بەس.. هەر ئەم قسەیەو ئەم جۆرە خوێندنەوەیە وامان لێ دەکات کە توانای نووسین و قسەکردن لە دەست بدەین، کە دواجار ئەم دوو توانایەیە وامان لێ دەکات ببینە مرۆڤ. ئەوە وشەکانە وامان لێ دەکەن لە هەموو بوونەوەرێك و شتێك بەهێزتر بین لەسەر ئەم زەویەدا. ئەوانەی کە ناتوانن بنووسن هێزی کەمتریان هەیە لەو کەسانەی کە دەتوانن بنووسن: کردەی ناونان لە شتەکان لەلای ئەوان سنووردارە، بەتەنها قسە بۆ کەسانێك دەکەن کە بێجگە لە گوێگر هیچی دیکە نین، ئەو کەسانەی کە لە دەوروبەری خۆیاندا دەژین. ئەوانە ناتوانن لەگەڵ کۆمەڵگاکانی دیکەدا بیروڕا بگۆڕنەوە، ئەوانە لەوە بی بەشن کە بتوانن پرد لەگەڵ ئەو کەسانەدا دروست بکەن کە هێشتا لەدایك نەبوون، بەڵام ئەو کەسانەی کە دەتوانن بنووسن هەموو ئەو شتانەیان پێ دەکرێ. "بێرتۆلت برێشت" ئامۆژگاری خەڵکی دەکات، ئەوانەی کە برسین، رێنماییان دەکات کە فێری "ئەلف و بێ" بن. زانینی هونەرەکانی خوێندنەوەو نووسین هەنگاوێکی پڕ بایەخە بەرەو زاڵ بوون بەسەر خۆتدا.

زۆربەی کۆمەڵگاکان، لەوانەش کۆمەڵگاکەی خۆمان، سزای زۆر قورسیان خستۆتە سەر ئەوانەی کە تەماعی نووسینیان زۆرەو دەشزانن کە هێزی نووسین چەندە بێ سنوورە.

حوکمڕانەکان دەرکیان بەوە کردووە کە دەتوانن بەرژەوەندییەکانی خۆیان بپارێزن گەر بتوانن پشت بەو "هێزی کارە" ببەستن کە بەتەنیا بۆ خۆی بیر ناکاتەوە.. هەر هێزێك وەك "نووسەران" بەتەنیاو سەربەستانە بیری کردەوە، بە شێوەیەکی وا یەکگرتووانەو توندوتۆڵ، دەبێتە مایەی هەڕەشەو مەترسی بۆ سەر دەستەی دەستەڵاتداران. پۆلیسەکانی ئاسایشی ئیسپانی و دادگای پشکنین کتێبەکانیان دەسووتاند، دیارە "نازیەکان"یش هەمان شتیان کرد. دەکرێ کتێبەکان جێی مەترسی بن، چونکە هەمان شتیان کرد. دەکرێ کتێبەکان جێی مەترسی بن، چونکە پرۆسەی نووسین-ی کتێبیان لەسەر جۆرێك لە سەربەستی عەقڵی و مەعریفی رامان دەهێنێ.

نووسینە خەیاڵ ئامێزەکان، گەر شیعر بێ، چیرۆك و رۆمان، یان شانۆگەری دەتوانن شوێنێکی دیکە بۆ خوێنەر دروست بکەن کە تیایدا نیشتەجێ بێ، جیهانێکی ئەلتەرناتیف-ی بۆ پێشکەش دەکا، جیهانێك دەوڵەمەندتر لەو جیهانە واقیعیەی کە هەیە. بە هەموو مانا گەوهەرییەکان جیهانی کتێب پڕە لە ئەفسوون: خوڵقێنەری هەموو هێزو دەستەڵات و پەرجوویەکن "موعجیزە"، کتێبەکان دەتوانن لە هیچەوە شتێك بەرهەم بهێنین. شکسپیر وتوویەتی:

چاوانی شاعیر کە شێتانەو جوان دەڕوانێ
لە ئاسمانەوە تا زەوی دەبینێ، لە زەویەوە تا ئاسمان؛
لەوێدا کە خەیاڵ بەرجەستە دەبێ
هەموو ئەو شتانەی کە نادیارو بێ شێوەن
پێنووسی شاعیرە کە رۆحیان پێ دەبەخشێ
بۆ خەیاڵێك کە نیە
ماڵ و ناوو نیشانی دەداتێ.

هەروەها "مارگریت ئاتوود" لە هۆنراوەیەکدا بەناوی "سپێڵ کردن" دەنووسێ:

کچەکەم لەسەر زەوی گەمان دەکا
گەمە بە پیتە پلاستیکیەکان دەکا
سوور، شین و.. زەردێکی تۆخ
فێر دەبێ چۆن سپێڵی وشەکان بکا
سپێڵ کردن..
تاوەکو فێربێ موعجیزەیەك بخوڵقێنێ
*

من سەیرم لێ دێ چ زۆرن ئەو ژنانەی
نایانەوێ ببنەوە بە کچ
خۆیان لەژوورەکاندا بەند کردووە
پەردەکانیان داداوەتەوە
تەنها بۆ ئەوەی وشەکان ریزکەن
*

وشەیەك لەدوای وشەیەك
لە دوای وشەیەك.. چ هێزێکە..!

لەوە دەچێ "شکسپیر" و "ئاتوود" لەبەردەم ئەو سیحرو ئەفسوونەدا دوو هەڵوێستی جیایان هەبێ. شاعیرەکەی شکسپیر لە حاڵەتێکی هەڵچووندایە، بەتەواوەتی کەوتۆتە ژێر رۆح و ئەفسوونی خوڵقاندن و داهێنان. شاعیر یەکاندەر دوو توانیویەتی بە هێزی داهێنان هەرچی خەیاڵە بیکات بە پیت و وشەو کارەکتەرو.. بیانخاتە سەر لاپەڕەکان. هەر هەمووی زۆر ئاسایی و ئاسان و بە سەلیقە هاتۆتە پێشێ.. بەشێوەیەکی ناخودئاگاهی. کچەکەی "ئاتوود" و لەو لاوەش ئەو ژنانەی کە شاعیر خەیاڵیان لێ دەکاتەوە بە جۆرێکی تری گەمە لەگەڵ وشەکان دەکەن. کچەکە گەمە بە پیتەکان دەکاو دەیەوێ لێکیان بدات. ژنەکان خۆیان لە ژوورەکاندا خزاندووە، چی بەرزو بڵندەو لە نووسین بەتەمان وەری بگرن،لە بری ئەوەی کە ئەو مەقامی بەدایك بوون و پەروەردەکەرو دایەن–ە قبوڵ بکەن.. بەتەمان ئەو خەیاڵە قەرز بکەن کە لە نووسیندا هەیە. ئەو

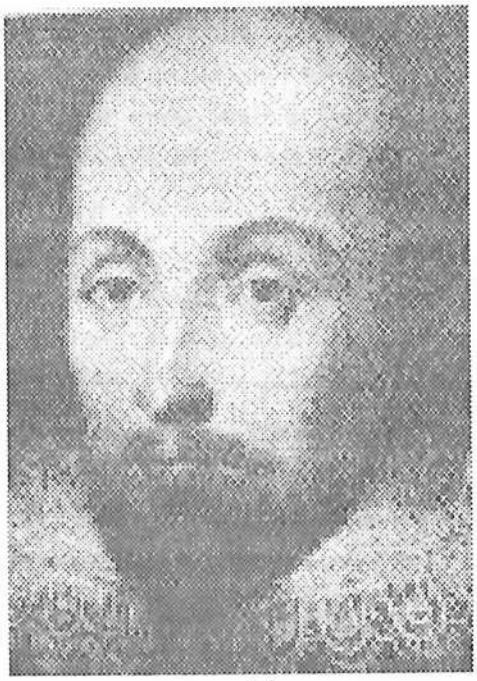

شەکسپیر

ژنانە لە ململانێ دان.. ململانێ لەگەڵ ئەو شتانەی کە لێیان چاوەڕی دەکرێ. ئەوان خەیاڵ لەوە ناکەنەوە کە بەشی خۆیان بپچڕن.. ئەوان بۆی ناچن کە دەکرێ ئەو بەشە وەك ئەو پارچە کێکە وایە کەلە ئاهەنگێکدا بەرت دەکەوێ و دەیخۆی.

ژنان، پیاوان و نووسین:

ژنان و پیاوان لەگەڵ زماندا دوو پەیوەندی جیاوازیان هەیە، هەر توخمەو بەشێوەیەکی جیا لە زمان نزیك دەبێتەوە، ئەو ژنانەی کە سەرگەرمی نووسینن هەقە بۆ هەمیشە ئەو حەقیقەتەیان لەیاد بێ، لەو کاتەی کە دەنووسن و ئەو کاتەش کە لەلایەن دەزگاکانی بڵاوکردنەوەو چاپەمەنی بەرهەمەکانیان رەت دەکرێنەوە. ئەگەر وەك سەرەتایەك بمانەوێ قسە لەسەر ئەم مەسەلەیە بکەین دەڵێین بۆ هەمیشە بە ژنان و کچانی گەنج دەوترێ کە ئەوان زۆر قسە دەکەن، بەشێوەیەکی زۆر سادەو ساکار

وشەکان بەکار دەهێنن.. پێیان دەوترێ: بێ هوودە دەڕێسن. پێیان دەوترێ: کە ئەوان دەتوانن بە ئاسانی بکەونە ناو گەمەی قسەکردن، بەڵام باشی لێ نازانن. دەشوترێ کە کچان لە قسەکردندا گەلێ لە کوڕان شارەزاو لێهاتووترن، دەتوانن گەلێ بیروبۆچوونی ئاڵۆز دەربڕن.. ئاسانتر لە کوڕان. من وا بزانم کچان پتر سەرگەرمی رەخنەن ئەو کاتەی قسەدەکەن، کەمتر ستایش دەکەن.. کاتێ گوێت لە کۆمەڵە کچێك دەبێ دەدوێن؛ هەست دەکەی کە پتر سەرزەنشت دەکەن تا پیاهەڵدان. لەهەر رۆژگارێکدا کچ دەست بداتە قەڵەم، بەو مانایە دێ کە کارێکی مەزن دەکاو دەیەوێ لەنێو ئەم دونیایەدا خۆی بسەلمێنێ.. جێ بۆ خۆی بکاتەوە. بەم شێوەیە ئافرەت لە نووسیندا جەخت لەسەر بوونی توخمی خۆی دەکات و ئەو روانینە هەڵدەوەشێنێتەوە کە لەسەر ئاستی میللی. دەیەوێ گومان لە بەهرەو تواناکانی ژن بکات.

بە بەراورد لەگەڵ پیاواندا کەمترین ژمارە لە نووسینی ژنان لە گۆڤارەکاندا بەرچاو دەکەوێ. بۆ وایە؟ ئایا ئەو کچانەی کە لە قسەکردندا بە دەم و پل و لە بلەبان بوون دووچاری چ دەردو گرفتێك بوون کە گەورەتر بوون؟ ئایا ئەو زەوق و خولیایەیان بزر کرد.. خولیای وتنی ئەو شتانەی حەزیان دەکرد بیانڵێن؟ تۆ بڵێی کەس ئامادە نەبێ بیانخوێنێتەوە؟ ئایا ئەو بابەتانەی ئەوان لەسەری دەنووسن زۆر بە ئاسانی سەرنجی سەرنووسەرانی ئەو گۆڤارانە راناکێشێ؟ باشە چەند لەو سەرنووسەرانە خۆیان ئافرەتن؟ ئەمانە ئەو پرسیارانەن کە ژنە نووسەرەکان دەبێ لە خۆیانی بکەن، ئەو پرسیارانەی ناتوانین لێیان رابکەین.

لەمرۆکەدا شتەکان گۆڕاون. لە "بریتانیا"دا هەنووکە سێ دەزگای چاپەمەنی و بڵاوکردنەوە هەیە کە سەرقاڵی نووسینی ژنانن، بەلایەنی کەم دوو دەزگای گەورەی بڵاوکردنەوە بایەخ بەو کتێبانە دەدا کە بۆ ژنان جێی بایەخن، بۆ ئەم مەبەستەش لیستی تایبەتیان ئامادە کردووە. ئەمەیان هەواڵێکی دڵخۆشکەرەیە بۆ نەوەی تازە لە نووسەران، بەڵام بۆ هەندێکیان زۆر درەنگە. ئەوان چیتر ئەو دڵ و دەروونەی جارانیان نەماوە، دەست لە دەستنووسەکانیان هەڵدەگرن و لە گۆشەیەکدا فڕێیان دەدەن، بەخۆیان دەڵێن: ئەوان لە راستیدا قەت نووسەر نەبوون.

بەهەرحاڵ.. ئەوە بەو مانایە نایەت کە بۆ نووسەرانی پیاو کارەکە ئاسانترە. دۆزینەوەی دەزگاکانی چاپەمەنی بۆ بڵاوکردنەوەی کتێبان بۆ هەموو نووسەران، بەژن و پیاوەوە، زۆر زەحمەتە، گەر بگەڕێینەوە سەر نامەو پاداشتەکانی نووسەرانی مەزنی وەك "گیرارد مانلی هۆبکنز"، جۆزیف کۆنراد"، "هێرمان مێلڤیل" تێ دەگەین کە پرۆسەی نووسین و بڵاوکردنەوە چەندە پڕ ئازار بووە. بەڵام من بڕوام وایە کە ژنە نووسەرەکان جۆرە ئەزموونێکی جیایان هەیە، چونکە بەردەوام و دڵرەقانە نکوڵی لە بەهرەو تواناکانیان، هەر لەو رۆژوە دەست پێ دەکات کە فێری قسە دەبن، ئەگەر نەڵێین بەر لەوە، ئەمەش وا دەکات کە کردەی نووسین لە پلەی یەکەمدا جۆرێك بێ لە هەڵگەڕانەوەو مل نەدان.

نووسین و ململانێ:

دەکرێ ململانێو هەڵگەڕانەوە بەشێك بێ لە کردەی داهێنان و لە خولقاندنی نووسەر ئەو کاتەی فێر دەبین کە چۆن بەکاری بێنین. هەر لە رێگەی وشە نووسراوەکانەوەیە کە نووسەر جەخت لەسەر "جیاوازی" نێوان خۆی و خەڵکی دا دەکا، لە نێوان خۆی و نووسەرەکانی دیکەدا، پێ داگرتن لەسەر ئەو جیاوازیەیە کە خەمی

نووسەرە. "فلیپ لارکن"ی شاعیر لە "نووسینی داواکراو"دا وتوویەتی: هۆیەك لە هۆیەکانی نووسین لە دەرئەنجامی ئەوەوە هاتووە کە کەس ئەو شتەی نەنووسی کە ئەم حەزی دەکرد، بیخوێنێتەوە. هەروەها "دەبلیو. بی. ییتس"ی شاعیر رایگەیاند کە رەوانبێژی و هونەری پەخشان نووسین لەوەوە سەرهەڵدەدا کە تۆ لە ململانێدای لەگەڵ خەڵکیدا.. بە واتا لە جەنگدای، بەڵام نووسینی شیعر جەنگە لەگەڵ زاتی خۆتدا. ئەو جەنگ و ململانێیەی کە ئێمە لەناو خودی خۆماندا دەیانهێڵینەوە دەبن بەهێزو گورو تینێکی لەبن نەهاتوو بۆ نووسەر کەوا دەکات خوڵقێنەر بێ.

بیر لە باشترین نووسەر بکەرەوە کە تۆ زۆرت خۆش دەوێ، بیر لە هەموو ئەو کتێبانە بکەرەوە کە ئەو نووسیویەتی. ئایا هیچ کام لەو گرێیانە دەدۆزیتەوە کە لە ململانێوە هاتبێ، ئەو گرێ و گواڵانەی نووسەر حەز دەکا بیانکاتەوەو پاشان سەرلەنوێ بەیەکەوەیان ببەستێتەوە؟ ئایا هەست دەکەی کە وتەکەی "ئادرین ریچ" راستە کە سەبارەت بە "ماری کوری" دەنووسێ و دەڵێ "برینەکانی ئەو ژنە لە هەمان ئەو سەرچاوەوە هاتووە کە بۆتە کانگای هێزو تواناشی"؟

هەڵرشتنی هەرچی گرێ و گواڵ هەیە، هەرچی لە هەناوتایە بۆ سەر کاغەز؛ مەرج نیە چیرۆك و هۆنراوەی لێ دروست بێ.. بابەتێك کە خەڵکی حەزی لێ بکەن بیخوێننەوە، بەڵام هەموو نووسەرەکان پێویستیان بەوە هەیە بەم قۆناغەدا تێبپەڕن؛ قۆناغی هەڵرشتنی هەرچی هەیەو نیە تا فێری ئەوە دەبن کە چۆن چۆنی هەست و نەستی خۆیان دەنێو شێوازێکی هونەریدا جێ دەکەنەوە. وشەکان لەسەر کاغەز جیاواز دەردەکەون لەوەی کە لە خەیاڵ و مێشکماندا هەیە. ئێمە لەنێو رستەکاندا یان با بڵێین دەنێو فۆرمی رستەکاندا خۆمان دەدۆزینەوە. کردەی گۆڕینی گرێ و گواڵەکانمان بە ئاماژەو هێما لەسەر لاپەڕەکان وامان لێ دەکات لەسەر نووسین رابێین و فێری دیسپلین بین. شتێك لە ناوەوە پێمان دەڵێ "ناکرێ بەم شێوەیە بیڵێی، ئاواهی بەکەڵك نایە".. جا بۆیە دەبێ بیگۆڕین. کە دەست دەکەین بە نووسین؛ دەبینین بەردەوام دەگەڕێینەوە لای هەست و نەستی خۆمان بۆ دۆزینەوەی ریتم و ئیقاع و شێواز. پاشان دڵگەرمانە بە نووسینەکەدا دەچینەوە، دەستکاری، کلك و گوێی دەکەین، چ شتێك دەقەکەمان بێزەوەر بکات لای دەبەین، سەرلەنوێ دایدەڕێژینەوە تاوەکو هەر بەشێکی دەتوانێ بەشێکی دیکە رابگرێ و بەیەکەوە هەر هەموو پارچەکان هەمئاهەنگیان دەبێ و دواجار وەك دەقێکی یەکگرتوو بەپێوە تۆکمەو دامەزراو دەوەستێ: ئەو ماناو مەغزایە دەبەخشێ کە ئێمە گەرەکمان بوو.

خۆئامادەکردن بۆ نووسین:

"کارلۆس کاستێنیدا" لە کتێبەکەیدا بەناوی "واقیعێکی تازە"دا بە دوای بایەخی ئەو شتەدا دەگەڕێ کە خۆی ناوی ناوە "دۆزینەوەی شوێنەکەت" بەرلەوەی دەست بەفێربوونی هەر شتێك بکەی. دۆزینەوەی شوێنێك بۆ نووسین، بەهەردوو دیودا کە دەکا شوێنێکی راستەقینە – ژوورێك لە خانوویەکدا، مێزێك، کورسیەکی نەرم و نیان، ئەوی دیکەیان شوێنێکە لەنێو خەیاڵی نووسەردا: ئەم دوو شوێنە دوو داواو مەرجی زۆر پێویستن بۆ پەرەپێدانی بەهرەو نووسین و گەشەکردنی. زاتی نووسەر پێویستی بە خۆراکی تایبەت هەیە، خۆراکێکی رۆحی، بەڵام نابێ ئەوەشمان لەبیر بچێ کە کورسیەکەی ژێریشت گرنگە. هەروەك چۆن زەحمەتە لە ژوورێکدا بژی کە بە زستان سەربانەکەی دڵۆپە دەکات، هەروەها ناتوانیت بە ئاسانی بنووسیت ئەو

وەختەی لەسەر کورسیەکی خەراپ دانیشتووی. بیر لەو رووناکیە بکەرەوە کە لاپەڕەکانی بەردەمت رۆشن دەکاتەوە. ئایا بایی ئەوەندە رۆشنە کە وشەکان ببینی؟ ئەوەندە روونە کە بزانی چی دەکەی؟ بیر لەو کاغەزەش بکەرەوە کە لە سەری دەنووسیت. "کۆلیت"ی نووسەر کاغەزی پاك و تەمیزی دەکری کە بۆ لەسەر نووسین زۆر خۆش بێ. ئەم شتانە بێ بایەخ نین، بەڵکو بەشێکن لە کەرەستەی زۆر پێویستی نووسەر، دیارە کار دەکەنە سەر پرۆسەی نووسینیش.

کە بۆ یەکەمجار ئارەزووی نووسینمان دەبێ و خۆمان تاقی دەکەینەوە، بەشێوازی نووسینەکەمانەوە دیارە کە دەترسین، سەرەتایەکە لاوازو بێ نموودە، بێ رەنگ و بۆیە، هەر بۆیە پێویست دەکا کە پتر تێر خۆراکی بکەین، دەبێ خودی نووسەر لەوە تێ بگا کە ئەم خوێن بەخشینە زۆر پێویستە. دەبێ کاتێکی زۆرتر خزمەت بەو بەهرەیە بکەین، گوێ لە خودی خۆمان بگرین. ئەو نووسەرەی کە لەناو ئێمەدا دەژی دەبێ لەوە تێ بگا کە خەمی نووسین یەکە خەمی ئێمەیە، دەبێ بزانین کە ئێمە ئامادەین واز لە زۆر شتی دیکە بێنین و هەرچی هەیە لە خزمەتی ئەو بەهرەیەدا تەرخانی بکەین، تێری بکەین، ئامادەشین کە شوێنێکی سێنترالی لە ژینی خۆماندا پێ ببەخشین، لە نووسینەکەمدا کە باس لە خودو زاتی نووسەر دەکەم وەك ئەوە وایە کە وەسفی کۆرپەلەیەك بکەم کە دیارە من دەقاودەق ئەوەم مەبەستە.

کە خۆت ئامادە دەکەی بۆ نووسین، بە وردی بیر لە هەموو ئەو شتانە بکەرەوە کە پێویستت پێیانە، بیر لەوە بکەرەوە کە چۆن ئەو کۆپەرلە برسیەی ناو زاتت تێر دەکەی. کاتی نووسین کاتی خۆتە: دەبێ بۆ خۆتی بپچڕێنی، زۆربەی کات ناچاری گوێ بە خەڵك و داواکانیان نەدەیت و ئەو وەختەی بۆ نووسین گەرەکتە بیدزی. هەندێ جار ئەو شتە پتر لە جۆرە ستراتیژێکی سەربازی دەچێ؛ بەم شێوەیەش رووبەڕووی ئەم حاڵەتە دەبیتەوە: وەك ئەوە وایە کە پیلان و پلانی بۆ سازبکەی کە چۆن خۆت لەناو قەڵایەکدا بشاریتەوەو بەرگری لە خۆت بکەی.. دیارە ئەو قەڵایەی تۆ خۆتی تیا حەشار دەدەی قەڵایەکی خەیاڵیە، پەناگەیەکی بێ دەنگی، بەڵام بۆ تۆی نووسەر ئەو قەڵایە پڕ خێرو بێرە، لە پاڵ هەموو ئەو کارو ئەرك و کێشانەی کە لە رۆژێکدا تووشیان دەبی‌و دەبنە بار بەسەر شانتەوە، تۆ هەمیشە پێویستت بەو قەڵاو پەناگەیە هەیە. هەر کاتێك هەستت بەوە کرد کە گوناهباریت، ئەوەت لەیاد بێ کە تۆ ئەو کۆرپەلەیە تێر دەکەی کە زاتی خۆتە.. رۆحی خۆتە.. رۆح و زاتی نووسەر.

لەوانەیە پێویستت بەوە بێ ئەم چەشنە پرسیارانە لەخۆت بکەی "کەی شوێنێك و خەڵوەتێکی تایبەت بە خۆمم دەبێ؟ کەی جیهانێکی هێمنم دەست دەکەوێ؟ ئاخۆ پێویستم بەوە هەیە ماڵ بەجێ بێڵم یان کاتی ئەوەم دەبێ لە ماڵەکەی خۆمدا بنووسم؟ ئاخۆ دەتوانم بنووسم ئەو کاتەی دەورم قەڵەباڵغە؟"

لە راستیدا وا چاکە کە لێ بگەڕێم خەڵکی بزانن کە من سەرگەرمی نووسینم؛ هەر بۆیە پێویستم بە خەڵوەت و تەنیاییە. ئەگەر تۆ سوور بیت لەسەر وەدەست هێنانی کات و شوێنی گونجاو.. خەڵوەت، بێگومان بە لەوەی کە خەڵکی رێزی ئەو داوایەت دەگرن، ئەگەر تۆ بە راستی مەبەستت بێ، ئەوە خەڵکی دیکەش ناچار دەکەی پێی رازی بن.

سەرچاوە:

Creative Writing
A PRACTICAL GUIDE
Julia Casterton
Macmillan
چاپی هۆنگ کۆنگ لاپەڕە (1-6)

لە ئەدەبی گەلانەوە

- فروغ فەرۆخزاد و دیوانی (باوەڕبهێنین بە سەرەتای وەرزی سارد)
- کورتە چیرۆکی (گرالکۆلسی ڕاوچی)ی فرانز کافکا و ڕەخنەیەک

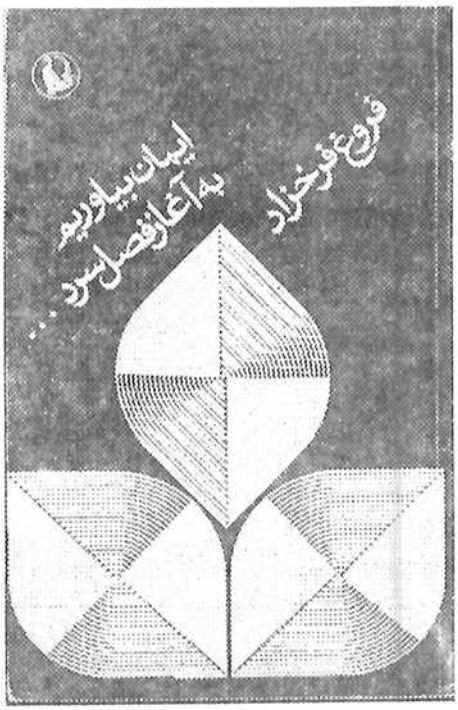

فروغ فەڕوخزاد

و

دیوانی:

باوەڕبهێنین بە سەرەتای وەرزی سارد

وەرگێڕانی:

ئازاد بەرزنجی

فروغ فەڕوخزادو

دیوانی (باوەڕ بهێنین بە سەرەتای وەرزی سارد)

• و. لە فارسییەوە: ئازاد بەرزنجی

[شیعری فروغ فەڕوخزاد بۆ من شتێکی دیکەیە. شیعری فروغ هەندێ جار لای من لە موعجیزە دەچێت و من بە پێودانێکی جیهانی لە ڕیزی شاعیرە دیارەکانی ئەم سەردەمەدا دایدەنێم. بە بڕوای من گەلێ لە شاعیرانی بەناوبانگی جیهان کە نازناوی (گەورەترین)یان بۆ خۆیان قۆرخ کردووە، هێشتا زۆریان ماوە بگەنە ئاستی فروغ.

زۆرجار ڕووبداوە کە بەرامبەر هەندێ کۆپلەی شیعریی فروغ سەرسام ماوم و یان تەنانەت زۆری خایاندووە بڕوای پێ بکەم.

فروغ لە شیعری ئەمڕۆدا شوێنی خۆی هەیە!]

(شاعیرێك بە پێودانێکی جیهانی)

لە حەمەد شاملو-کۆڤاری فیردەوسی، 1967

[بۆ من کە ئافرەتێکم، زۆر سەختە بتوانم لەم دەوروبەرە بۆگەنەدا، لە هەمانکاتدا ڕوحیەتی خۆم بپارێزم. من ژیانی خۆم لە پێناوی هونەرەکەمدا تەرخانکردووەو، تەنانەت دەتوانم بڵێم کردوومە بە قوربانی هونەرەکەم. من لە پێناوی هونەرەکەمدا ژیانم دەوێت. دەشزانم ئەم ڕێیەی من گرتوومەتەبەر لە ژینگەو کۆمەڵگاکەمدا بووەتە مایەی هەراوزەناو گەلێ نەیاریشم بۆ خۆم دروستکردووە، بەڵام من بڕوام وایە کە هەر دەبوو یەکێك ئەم ڕێیەی بگرتایەتەبەرو چونکە ئەو پرکێشی و لەخۆبوردنەش لە خۆمدا شك دەبەم، بۆیە من ئەو ڕچەیەم شکاند..

من گۆڕەپانەکە چۆڵ ناکەم. تێکناشکێم و بەوپەڕی خوێنساردیەوە بەرگەی هەموو شتەکان دەگرم، هەروەکو چۆن تا ئێستا بەرگەم گرتووە.]

-لە نامەیەکی فروغ خۆیەوەکە لە ساڵی 1953دا نووسیویەتی-

فـروغ فـەڕوخزاد (*1934–1966*) سـەرەتای ژیـانی شـیعریی لـەژێر کاریگـەریی (نیمایوشـیج)ی ڕابـەری شـیعری نوێـی فارسـیدا دەسـتپێکردو بەیـەکێك لـەو شـاعیرە کەمانـە دەژمـێردرێ کـە توانیـان گوتـارێکی شـیعریی نـوێ لـە ئـەدەبی فارسـیدا دابمـەزرێنن. هەڵبـەت بـە ڕەچـاوکردنی جیاوازیی جیهانبینی و دیدو روانینـی شـیعری لای هەر یەکێك لەو شاعیرانە.

فـروغ سـەرباری تەمـەنی کورتـی، چ تەمـەنی خۆی (کە *32* ساڵ ژیا) و چ تەمەنی شیعریی (کـە *12* ساڵە) بـە چـەند قەسـیدەیەك، بەتایبـەتیش قەسیدەکانی هـەردوو دیوانـی (لـە دایکبوونێکـی دیکـە) و (بـاوەڕ بـهێنین بـە سـەرەتای وەرزی سارد) [گەرچی ئەم دیوانەی دواییان پاش مەرگی لە چاپدرا] توانیی بگاتە ئاستێکی بەرزی داهێنان لـە شیعردا، تـا ئـەو ڕادەیـەی شاعیرێکی وەکـو ئەحمـەد شـاملو بـە شـاعیرێکی جیـهانی لـە قەڵەمدەدات و لـە ئاسـت هـەندێ لـە شیعرەکانی فروغ دا سەرسامیی خۆی دەردەبڕێ.

کۆی دیوانەکانی فروغ پێنج دیوانن کە بریتـین لـە: *1*–ئەسـیر *2*–دیـوار *3*–یـاخیبوون *4*–لـە دایکبوونێکی دیکە *5*–باوەڕ بهێنین بـە سـەرەتای وەرزی سـارد. لـە ڕاسـتیدا گـەرچی سـێ دیوانـی یەکـەمی سەرشـارن لـە هەسـتێکی شـاعیرانەی لێوانلێو لە وێنەی شـیعری و هـەروەها جەسـارەت و ڕاسـتگۆییەك کـە بـۆ یەکـەمجار بـووە ژنـە شـاعیرێکی فـارس پێیانـەوە بێتـە نێـو مەیدانـە ئەدەبیەکەوە؛ بەڵام لە سەرجەمی ئـەو شیعرانەدا کاڵیەك لە ئەزموونی شیعریی و کامڵ نەبوونێك لـە دیـدو جیـهانبینیدا دەبینـین، جگـە لـە خـۆ بەستنەوەی فـروغ بـە سـەرواوە. هـەروەها فـروغ لەم سێ دیوانەیدا هێشتا لەژێر سیحرو کاریگەریی "نیمـا یوشـیج"دایـەو نـەیتوانیوە ببێتـە خـاوەن دەنگ و سیمای تایبەتیی خۆی.

هەر بۆیە لە دایکبوونی شـیعریی ڕاستەقینەی فـروغ لـە "لـە دایکبوونێکـی دیکـە"ەوە دەستپێدەکات و ئـەم کۆمەڵـە شـیعرەی دەبێتـە قەڵەمبازێك و دابڕانێـك لەگـەڵ ڕابـردووی شـیعریی خۆی و بگرە تەنانەت لەگەڵ نەریتـەکانی شـیعری فارسیشدا.

دەتوانین بڵێین کۆمەڵە شیعری "باوەڕ بـهێنین بە سەرەتای وەرزی سارد"یش درێـژەی هـەمان ئـەزموونی "لـە دایکبوونێکـی دیکـە"یـە، بـە ڕەچاوکردنی ئەوەی کە لەم دوا کۆمەڵە شیعرەیدا چەند قەسیدەیەکی درێژی هەن کە تیایاندا ڕوانین و شیعریەت بە ئاستێکی زۆر باڵا ئاوێتـەی یـەکدی بوون، لەوانە: باوەڕ بـهێنین بـە سـەرەتای وەرزی سارد، هەر دەنگە ئەمێنێتەوە، دوای تـۆ، دڵـم بـە باخچەکـە ئەسـووتێ، کەسـێ کـە لـە هیـچ کـەس ناچێ.

ئـەم کۆمەڵـە شـیعرەی کـە خوێنـەر لـێرەدا دەیانبینـێ وەرگێڕانی دەقی ئەو شیعرانەی فروغن کە لەم دیوانەیدا دوای مەرگی چاپکراون:

ایمـان بیـاوریم بـە آغـاز فصـل سـرد–فـروغ فرخزاد– چاپ هشتم *1990*

انتشارات مروارید– تهران.

(کارنامـەی ژیـان و شیعری فـروغ)یـش لـەم کتێبـەوە کـراوە بـە کوردی (پریشـادخت شـعر– زندگی و شعر فروغ فرخـزاد– م. **آزاد**– چـاپ دوم *2000*– تهران)

ئەمانـە هەمووشـیان بەشـێکن لـە کتێبێکـی ئامادەکراو بۆ چاپ سەبارەت فروغ فەڕوخزاد.

وەرگێڕ

کارنامەی ژیان و شیعری فروغ

1934 لـە دایکبـوون: "مـن لـە بـەفرانباری سـاڵی 1934دا لە تاران لە دایکبووم.. ئەوەندەی پەیوەندیی بە باوکم و دایکـم و ئاستی خوێندنمـەوە هەیـە، وا چاکـترە لێی نـەدوێین." (لـە نامەیـەکی فروغـدا کـە سـاڵی 1953 نووسیویەتی و لـە کتێبـی "جوانـترین شـیعرەکانی فـروغ فەڕوخزاددا بڵاوبۆتەوە).

من هەرگیز لە ژیانمدا ڕێپیشاندەرێکم نـەبووە، کـەس لە رووی فیکری و ڕووحیەوە منـی پـەروەردە نـەکردووە. هەرچیەکم هەیە هی خۆمەو، هەرچیەکیشم نیە هەموو ئەو شتانەن کە دەمتوانی هەمبوونایە، بەڵام چەوت و چێڵی و خۆنەناسین و بنبەستەکانی ژیـان نەیانهێشـتووە پێیـان بگەم.

دەمەوێ دەستپێبکەم.

(لە نامەیەکی فروغدا کە لە گۆڤاری "ئەرش"ی ژمارە 13دا لە ساڵی 1966دا بڵاوبۆتەوە).

ڕاستە، فـروغ لـە سـەرەتای لاویـدا ڕێپیشـاندەرێکی نەبووە کە ڕۆڵی لە فۆرمەلەکردنی بیروباوەڕەکـانی ئـەودا هەبێت و ئاراستەیەکی بۆ دیـاری بکـات. لەگـەڵ ئەمەشـدا باوکی ڕۆڵێکی کاریگـەری لـە ئاشـنایی فـروغ بـە ئـەدەبدا هەبووە.

بـاوکی -کـە سـەرهەنگ محەمـەد فـەڕوخزادە- و پیـاوێکی ئـەدیب و شیعردۆسـتە، گەنجینەیـەکی دەوڵەمـەندی لـە ئـەدەبیاتی کۆنـی فارسـی پێکـهێنابوو، فروغیش سوودی لەو گەنجینەیە بینی.

باوکی فروغ دەڵێت: "کاتـێ فـروغ بچکۆلـە بـوو، مـن فـێری ئـەوەم کـرد کتێـب بخوێنێتـەوەو کتێبـم دەخسـتە بەردەستی".

"فروغ بەشێوەیەکی زۆر سەیر دەیخوێندەوە، تەواوی شیعرەکانی سەعدیی لەبـەر بـوو، هـەروەها غەزەلـەکانی حافزیشی لەبەربوو، یەك ساتیشی بۆ خوێندنەوە بە فـیڕۆ نەدەدا -لە خوێندنەوەدا زۆر بە تەماع بوو".

(لـە وتـاری "فـروغ لـە شـیعرو عیشـق و هـەژان و تەنیاییدا ژیا"وە، مینا ئەسەدی و بهنام بهروز، کیهان 24 بـهمن 1353 "1974") ئـەم خۆفێرکردنـە بەردەوامـە سەلیقەو بەهرەی فروغی کچۆڵەی فۆرمەلە کرد.

ئەزموونە شیعریە سەرەتاییەکانی، بەهەموو سـادەیی و کاڵییانەوە، نیشانەی بـەهرەو توانـای ئـەون لـە زانینـی کێشەکاندا.

بـاوکی دەڵێـت: "کاتـێ دەسـتی بـە نووسـینی شـیعر کرد، هانم دا.. هەرگیز ئەوەم لـە بیرنـاچێت کـە فـروغ بـۆ یەکەمین جار شیعرێکی بچووکـی نووسـی و پیشـانی دام. من تا ئێستاش ئەو شیعرەم بەخەتی فروغ خۆی لایـە کـە بە شێوازێکی نوێ نووسیبووی و بـە دێڕی "دوور لێرە، دوور لێرە" دەست پێ دەکات. ئەوکاتانە فروغ دەچوو بۆ قوتابخانەی ئامادەیی".

(هـ. س. پ)

1947: دەستپێکردنێکی جیددییانـەتری فـروغ لـە شیعردا، ئەم ماوەیە گرنگیی بە غەزەل دەدا:

خۆی لە چاوپێکەوتنێکدا دەڵێت: "سـیانزدە چـوارده سـاڵانە بـووم کـە دەسـتم بـە شیعرنووسـین کـرد. گـەلێ غەزەلم نووسی و هیچیانم چاپ نەکرد. کاتێ لەو غەزەلانە دەڕوانم، سـەرەڕای ئـەوەی لـە حاڵـەتی گشـتییان قـایلم، بـەخۆم دەڵێـم: چاکـە خـانم، ئاخرییەکـەی گرێـی غـەزەل گوتن تۆشی گرتـەوە!" (لـە گفتوگـۆی سـیروس تاهبـازو دکتۆر ساعدیەوە لەگەڵ فروغ دا، گۆڤاری آرش ژمارە 13 ساڵی 1966)

1949: خانـەی هونـەر (هنرسـتان)، نیگارەکـانی فروغ:

دوای ئـەوەی پـۆلی سـێیەمی ئامـادەیی (ئامـادەیی خوسرەو خاوەر) تەواو دەکات، دەچێتە خانـەی هونـەری کچانەوە. خانم بەهجەت سەدر (نیگارکێشی هاوچەرخ) کە لـە خانـەی هونـەر مامۆستای نیگارکێش بـوو، دەڵێـت: "فـروغ ماوەیـەك لای نیگارکێشـی ناسـراو پتگـەر، فـێری هونـەرەکانی نیگارکێشـان بـوو، بـەڵام زۆر زوو لـە

نیگارکێشانی ئەکادیمی دوورکەوتەوەو خۆی گەیاندە گەوهەری نیگارکێشانی ئەم سەردەمەمان. زۆربەش ڕەنگەکانی دەناسی، بە ئاسانی لێیان دەگەیشت و هەستی پێ دەکردن. بە تایبەتی لە هێڵکاریدا دەست ڕەنگین بوو. (سکێچێکی دەموچاوی خۆی کردووە کە چەند جارێك چاپ کراوەتەوە) دوو تابلۆی ڕەنگ و زەیتمان لەوەوە بە یادگاری بۆ ماوەتەوە: یەکێکیان پۆرترێتی حوسەینە، کە منالی دایکێکی گولەو فروغ لە تەورێزەوە لەگەڵ خۆیدا هێنابووی. *[(لە وتاری فروغ لە وتەی کەسانی تردا، هەفتەنامەی بامشاد، ژمارە 89 تا 90، 12ی شەهریوەرو ئابانی 1968).]*

"فروغ کچێکی بەهرەمەند بوو. نیگاری دەکێشاو بە شەوقێکی فرەوە تەواوی پۆلەکانی نیگارکێشی پتگەری تەواوکرد. ئەو دەمانە کەسانێکی وەکو سوهراب سپهری و شەیبانی و بەهجەت سەدر خانم میهری ڕوخشا لە دەورمان بوون، ئەم هاوڕێیانە کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر کاملبوونی ڕووحی و هونەریی فروغ هەبوو.

فروغ لەگەڵ سوهراب سپهری و میهری ڕوخشادا دادەنیشت و نیگاری دەکێشا".

1950 شووکردنی زوو و جیابوونەوە:

فروغ تەمەنی پانزە ساڵان بوو کە شووی بە پەرویز شاپور (تەنزنووسی ناسراو) کردو کوڕێکی لێ بوو بەناوی "کامیار"ەوە. بەڵام ئەم هاوسەرێتییەیان زۆری نەخایاند. با هۆی ئەو جیابوونەوەیەشیان لە زمانی کەس و دۆستانیەوە ببیستین:

باوکی دەڵێت: "کاتێ فروغ دەستی بە نووسینی شیعر کرد؛ هانم دا. بەڵام کاتێ شیعرەکانی بوونە مایەی هەراوزەنای دەوروبەری و خەریك بوو ژیانی هاوسەرێتیی لێ تێك دەدا، زۆرم پێ ناخۆش بوو.. بەڵام ئەو هێندە لەسەر ئەو باوەڕەی خۆی سوور بوو کە ئاخریەکەی *[لە* مێردەکەی*]* جیابۆوە. گەرچی من بە ڕواڵەت ئەوەم پێ ناخۆش بوو، بەڵام لە ناوەوە ئافەرینم دەکرد". *[(لە وتاری فروغ لە وتەی کەسانی تردا، هەفتەنامەی بامشاد، ژمارە 89 تا 90، 12ی شەهریوەرو ئابانی 1968).]*

راستیەکەی ئەوەبوو کە ئەنگێزەی فروغ بۆ شیعرنووسین بە ڕادەیەك بەهێز بوو کە لە توانایدا نەبوو ئەم پێداویستیە ناوەوەییەی خۆی سەرکوت بکات، دەڵێت: "هەستدەکەم پێداویستیەکی زۆرو حەزێکی فرە من بۆ ئەو ڕێگایە پەلکێش دەکات، سەرباری ئەو هەموو دەردو ئازارەی هەر لە سەرەتاوە چەشتم، ئینجاش توانای ئەوەم نیە کە بە یەکجاری پەیوەندیی خۆم لەگەڵ ئەوەدا بپسێنم کە پێی دەڵێن شیعرو هونەر، تا ژیانێکی ئارامم هەبێ." *[(گۆڤاری روشنفکر، ژمارە 6 مهر 1334)]*

"فروغ ڕۆحێکی سەرکەش و ناڕامی هەبوو. ئاگرێك لە ناخیدا کڵپەی دەسەندو بۆ ئەوەی کوڕە بچوکەکەی و هاوسەرەکەشی لەو ئاگرە دوور ڕابگرێت، لێیان جیابۆوەو وای بە باش زانی بە تەنیا بژی" *[(فروغ لە وتەی کەسانی تردا.. ه. س. پ)]*

1952: ئەسیر

لەم ساڵەدا یەکەمین کۆمەڵە شیعری فروغ بڵاوبۆوە کە شوجاعودین شیفا (لە چاپی سێیەمیدا 1963) پێشەکیی بۆ نووسی. شیفا داوای لە خوێنەران کردبوو کە بە بێ هیچ جۆرە داوەرییەکی ئاکاری لەم کارە شیعرییەی فروغ بتۆژنەوە، هەروەها وتبووی کە "شیعری ئەو قابیلی بەراوردکردنە بە شیعری ئەمریکای لاتین، بە تایبەتیش شیعری ئەلفۆنسینا ستۆرنی‌و، پتر سەروکاری لەگەڵ هەستدا هەیە نەك ئەقڵ و هزر، ئەو پتر هەڵوەدای گەرمی و هەژانە نەك بەختەوەری" ئەم کۆمەڵە شیعرە 44 شیعری لەخۆگرتووە.

لە ڕاستیدا ئەسیر سیمبولی حاڵەتێکی دەروونیە کە ئەو کەسە دەبینێ دوچاری کۆمەڵێك نەریت و دەمارگیری بووە؛ کە ئومێدێك نیە بۆ ژیانێکی تاقیکارانەی تەواو

تیایدا. [**"گەڕانێك بە شیعرەكانی فروغ دا، گردهاری تیكو، كتێبی "ئەدەبی نوێی ئێران" وەرگێڕان و لەسەرنووسینی یەعقوب ئاژەند ل ل 215-195]**

1956 : دیوار

دووەم كۆمەڵە شیعری فروغ لەگەڵ پێشەكیەكدا كە لە شیعری حافزو عومەر خەییام و گۆتەو میلتۆن پێكهاتووە

غەزەلەكەی حافز ئەمەیە:

گل در برو می درکف و معشوق به کامست

سلطان جهانم به چنین روز غلامست

واتاكەشی ئەمەیە: گوڵ لە ئامێزداو مەی لە دەستداو مەعشوقیش بە كامی دڵ، لە ڕۆژێكی وادا سوڵتانی جیهانم لا وەك غوڵام وایە

ئەمەش چوارینەكەی خەییامە:

من ظاهر نیستیو هستی دانم

من باطن هر فرازو پستی دانم

با اینهمه ازدانش خود شرمم باد

گر مرتبەی ورای مستی دانم

ئەم كۆپلەیەش لە "دیوانی خۆرهەڵاتی"ی گۆتە وەرگیراوە:

"وێڕای ئەوەی زانین و ئەقڵ هۆی دەركەوتنی باڵاترین هێزن بۆ ئادەمیزاد، ئێستا تۆ دەبێ لە ڕێی جیلوەكانی ئەفسون و سیحرەوە، هێز لە ئەهریمەن بخوازیت"

هەروەها ئەم كۆپلەیەش لە "بەهەشتی ونبووو"ی میلتۆن (گفتوگۆی شەیتان)ەوە وەرگیراوە، بەتایبەتیش ئەم دێڕانە:

"لە نێو مندا كە سەرچاوەی باشی وشكی كردووە

تۆ ئەی بەدی و چەپەڵی جێی باشەو چاكە بگرەرەوە.."

بەڵام ئەم پێشەكییانە لەگەڵ كۆمەڵە شیعری دیوانی "یاخیبوون"دا زیاتر دەگونجێن تا شیعرەكانی دیوانی "دیوار". تەنها لە شیعری وەڵام دا كە تێهەڵكێشێكە لەو دێڕە بەناوبانگەی دەڵێت:

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد به عشق

ثبت است برجریدهء عالم دوام ما

واتە: ئەوكەسەی دڵی بە عیشق زیندووە هەرگیز نامرێ، مانەوەی ئێمە لە دەفتەری دونیادا نووسراوەتەوە.

بە هەمان زمان و نەغمەی شیعری كۆنی فارسی لە زوهدی ڕیایی و لوتفی خودایی دەدوێ. لەم شیعرەدا ئاماژە بۆ شەیتان نەكراوە، بەڵام بە نەغمەیەكی ڕۆمانتیكانە باس لە خواوەندی خوێنمژی شیعر دەكات كە ئیلهامبەخش و قوربانیكەری شاعیرە.

"دیوار" حاڵەتێك دەگەیەنێت كە ئەو كەسە دەیەوێ تەواوی كۆتەكانی داب و نەریت تێكبشكێنێت، لەبەر ئەوەی خۆی لە دونیایەكی پڕ لە نامۆبووندا دەبینێتەوە كە دیوارێك چواردەوری گەمارۆداوەو توانای ڕووبەڕووبوونەوەی هەر جۆرە نەریت شكێنییەكی لە بەین بردووە. ئەو بەڵگەیەی كە لێرەدا بەرچاومان دەكەوێ ئەوەیە كە شاعیر بەم گریمانەیە، هەستی شاعیرانەی خۆی و، هەروەها هەستكردنێكی بەرز بەوەی كە گەڕان بەدوا دەركەكردنی ڕەهای شتەكاندا بێهودەیە، دەخاتەڕوو.

1956 : سەفەر بۆ ئەوروپا :

تەنیایی و سەراسیمەیی و قەیرانە دەروونیەكان تەنگیان بە فروغ هەڵچنیبوو. ناچار بەرەو ئەوروپا سەفەرێكی كرد بەو ئومێدەی كەمێ هێور بێتەوە.

ئەم سەفەرەی فروغ بۆ ئەوروپا سوودی خۆی هەبوو: "چەند ساڵێك لەمەوبەر سەفەرێكی بۆ ئەوروپا كردو ماوەیەك لەوێ سەرگەرمی خوێندن و خوێندنەوە بوو، وەختێ گەڕایەوە، فروغ تەواو كەسێكی تر بوو: هەستە قووڵەكەی لەگەڵ زانینێكی زۆردا ئاوێتە ببوو. ئەو كەسەی كە پێشتر زیاتر بیری لە خۆی دەكردەوە، وای لێ هاتبوو وەكو مرۆڤێكی واقیعی لە ژیانی مرۆڤەكانی دیكە

تێدەفکری. بەرەنجامی ئەم گۆڕانە فیکری و ڕوحیە، کتێبێك بوو بەناوی لە دایکبوونێکی دیکەوە کە بە ڕاستی "لە دایکبوونێکی دیکە" بوو.

فروغ لە ماوەی ئەو چەند مانگەدا کەلە ئیتالیاو ئەڵمانیادا مایەوە، توانیی فێری زمانی ئیتالی و ئەڵمانی بێت و پێیان بئاخڤێت. هەر لە هەمان ئەو ڕۆژگارەدا، چەند شیعرێکی هەندێ شاعیری ئەورووپایی تەرجەمە کرد.

1957 یاخیبوون:

ئەمە سێیەمین کۆمەڵە شیعری فروغ بوو کە لەم ساڵەدا بڵاوبۆوە، لەم کۆمەڵە شیعرەدا لەبری پێشەکی سێ کۆپلەی بچووك دانراون، دوو کۆپلە لە "سەردەمی کۆن" و کۆپلەیەك لە "قورئانی پیرۆز" (سورەتی "ئەلقەمەر").

کۆمەڵە شیعری "یاخیبوون" لە دوو بەش پێکهاتووە: بەشێکیان قەسیدەی درێژی "یاخیبوون"و بەشەکەی تریش کۆمەڵێك شیعری کورتە.

"فروغ فەڕوخزاد لە یاخیبوون دا سادەترین و قووڵترین ناوەرۆکی کەشفی شوناسی مرۆیی و، شوناسی شەیتانی،و، مەسەلەی بنەڕەتیی فەلسەفی (جەبرو ئیختیار)ی خستۆتە روو.

شاعیر ناڕەزایی دەردەبڕێ کە شەیتان– کە مەخلوقی خودایەو تەواوی هۆیەکانی لە خشتەبردنی عاشقانی چێژو جوانی لە دەست ئەودایە– بە تەنها ئەو ئەرکانە بەجێ دێنێت کە خوا پێی سپاردووە. هەروەکو لە شیعرەکەی فروغەوە دەردەکەوێ شەیتان لەوە ناشادە کە دیمەنی ناشیرینەو ئادەمیزادەکان فریو دەدات و لە خشتەیان دەبات. بەم جۆرە ئەو لەم بەرامبەر یەکتردانانەی ئەم دووانە، واتە مرۆڤ کە هیچ جۆرە توانایەکی هەڵبژاردنی نیەو بە بکەرێکی ئازاد ناژمێردرێ، لەو لاشەوە شەیتان کە بە بکەرێکی ئازاد دەژمێردرێ، دەیەوێ سەر لە گوناه دەربکات. ئەو بەخستنەڕووی کۆت و بەندی ئەم بوونەوەرانە؛ واتە شەیتان و مرۆڤ، مەسەلەیەکی دی دەوروژێنێ و خودایەك دەهێنێتە گۆڕێ و گلەیی لێدەکات کە جیهانێکی پڕ خەتاو گوناهی خولقاندووە. لە کۆتاییشدا دەخوازێ کە بریا تەنها بۆ ساتێك لە جێی خودا دەبوو تا تەواوی مرۆڤەکانی ئازاد دەکردو جیهانێکی پڕ لە جوانیی دەخولقاندو، تامی ویسالی بە تەواوی هەستە جوانەکانی دونیا دەبەخشی و ئارامی و یەکێتیی لە هەموو شوێنێك دادەمەزراند کە تیایدا پایەی مرۆڤایەتی لەیەك قالبدا بێت.

(گەڕانێك بەنێو شیعرەکانی فروغ دا.. ه. س. پ)

وا پێدەچێت ئەم بیرۆکەیەش لەژێر کاریگەریی ئەم چوارینەیەی خەیامدا بێت کە دەڵێت:

گر بر فلکم دست بدی چون یزدان
برداشتمی من این فلك را ازمیان
باردگر این فلك چنان ساختمی
کازاده به کام دل رسیدی آسان

یان ئەم بیرۆکەیەی "حافز" کە دەڵێت:

عالمی دیگر بباید ساخت، و زنو آدمی

واتاکەی: دەبێ جیهانێکی دیکە دروست بکرێ و هەروەها سەرلەنوێ ئادەمێکی دی.

بابەتی سەرەکیی ئەم شاعیرە ئازادانە، بێداریی کۆمەڵایەتی و جەبریەتە. ململانێی ئەم مرۆڤە بیرمەندانەش مانایەکی فراوانتری لە دیدی "ڕۆمانتیك"ی جەبرگەرا هەیە.

کاتی ڕەخنەگرتن لە "یاخیبوون" پێویستە سەرنجی ئەم خاڵە هۆشمەندانە بدەین کە:

"ئائومێدی و نسکۆو شکست، فروغ بەرەو یاخیبوونێکی تازە پەلکێش دەکات. یاخیبوون بەرامبەر تەواوی پرنسیپەکانی باوەڕ و دین. ئەو تەواوی کەموکورتی و ناکامیەکانی خۆی دەگەڕێنێتەوە بۆ نارێکیەکانی خەلق و یاخیدەبێت. بەڵام ئەم یاخیبوونەی ئەو، یاخیبوونێکی ڕواڵەتی و کەمبەهایەو لە قووڵبوونەوەی فەلسەفی و فیکری خاڵیە، تەنانەت لە

ڕووی خەیاڵیشەوە ئەوەندە بەهێز نیە و تەنها هەندێ گرێ دەخاتەڕوو کە شاعیر لە بوونیدا بەدەستیانەوە نالاندوویەتی. بۆیە یاخیبوونەکەی نەدەبێ بە یاخیبوونەکەی خەیام و حافزو، نە هی ئەبولعەلاء و ڤۆلتێریش.

لە قەسیدەی (خودایەك)دا شاعیر دەخوازێ لە توانایدا بێت دونیایەك بخولقێنێت بە گوێرەی مەیل و خواستەکانی خۆی بێ، دونیایەك کە تەنها عاتیفەو هەست و سۆز تیایدا بالادەست بێت. دونیایەکی ئازاد، بەڵام بۆ ستەمدیدەکان نا، بەڵکو دونیایەکی ئازاد بۆ هەوەس و خواستەکانی، لێرەدایە کە یاخیبوونەکەی فروغ شتێکی کەمبەهاو بێ ئاست دێتە بەرچاو.

لەم کۆمەڵە شیعرەدا دەڵێی شاعیر لە دونیای رۆمانتیك و خەیاڵیدا دەژی و پەست و عاجزە لە بێدادییەکانی جیهانی زەمینی و، ڕێیەك بەرەو ئاسمان و کاکێشانەکان دەبینێتەوە. لەم ڕووەوە فەزای شیعری فروغ لەم کۆمەڵە شیعرەدا لە زەوی و زەوی نشینان دوورەو، لە راستیدا جۆرە دەربڕینێکی خەیاڵاتی خۆیەتی.

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، فروغ لەم قۆناغەی ژیانیدا، شاعیرێکی ڕاستگۆو بێباك و خاوەن رۆحێکی شاعیرانەیە. ژنێکە کە ژیانی ڕەنگی شیعرەکەی گرتووەو شیعرەکەشی ڕەنگی ژیانی گرتووە."

(گەڕانێك بەنێو شیعرەکانی فروغ دا.. ھ. س. پ)

1968 دەسپێکردن بەکاری سینەمایی:

فروغ کاتێ تەمەنی بیست و سێ ساڵ بوو دەستی بەکاری سینەمایی کردو لە ماوەیەکی کەمدا توانیی شارەزایی لە تەکنیکی سینەماییدا پەیدا بکات. نەك تەنها لەبەرئەوەی ژنێکی هۆشیارو وریابوو، بەڵکو زیاتر لەبەرئەوەی ئافرەتێکی خولیادابوو و هەوڵیدەداو، هەموو شتێکی سەیرو نەناسراویش ئەوی بەلای خۆیدا رادەکێشا. کاری هونەری بەلای ئەوەوە پیشاندانی تواناو خۆخەریك کردن نەبوو. لە کاریدا نەك هەر ڕاستگۆ بوو؛ بەڵکو دیسپلینێکی بێ وێنەشی هەبوو. بەردەوام کتێبی دەخوێندەوە. شەوورۆژ دەینووسی و کاری دەکرد.

1959 سەفەر بۆ بەریتانیا:

لە ڕێی "گوڵستان فیلم"ەوە بەرەو بەریتانیا سەفەری کرد تا سەبارەت کاری گروپەکانی ئامادەکردنی فیلم شت فێربێت. پاش گەڕانەوەی لەسەفەر تەقەللا سەرەتاییەکانی خۆی لەبواری وێنەگرتنی سینەماییدا دەستپێکرد. بۆ ئامادەکردنی شتە سەرەتاییەکانی چەند فیلمێکی بەڵگەنامێز کەوتە کارکردن و بۆ خوزستان سەفەری کرد.

1960 دەزگای فیلمی میللی کەنەدا داوای لە گوڵستان فیلم کرد تا فیلمێکی کورتیان سەبارەت بە ڕێ و ڕەسمی خوازبێنی لە ئێران بۆ ئەنجام بدەن. فروغ لەم فیلمەدا دەوری بینی و هەر خۆیشی لە ئامادەکردنیدا رۆڵی کارای هەبوو.

1961 بەشی دووەمی فیلمی جوانی "ئاوو گەرما"ی لە گوڵستان فیلم ئامادەکردو لەم بەشەی فیلمەکەدا بە شێوەیەکی جوان گەرمای وڕوکاسکەری ژینگەی مرۆیی – پیشەسازیی ئابادانی خستۆتە ڕوو، نەك ژینگەی جوگرافیایی ئەوێ.

لە هەمان ساڵدا لە ئامادەکردنی دەنگی فیلمی "مەوج و مەرجان و خارا"دا هاوکاریی کرد. پاشان بۆ جاری دووەم بەنیازی خوێندنی چۆنێتیی ئامادەکردنی فیلم بەرەو بەریتانیا سەفەری کردووەو، کاتێ گەڕایەوە فیلمێکی یەك دەقیقەیی بۆ ڕۆژنامەی کەیهان بەرهەمهێنا، کە لە بواری خۆیدا شایانی ئافەرین بوو.

1962 بەرەو تەوریز سەفەری کرد تا سەبارەت ئامادەکردنی فیلمێك دەربارەی گولی و گولەکان تۆژینەوە ئەنجام بدات. هاوینی هەمان ساڵ هاوکاریی گوڵستانی کرد بۆ بەرهەمهێنانی فیلمی "دەریا" و خۆیشی لەم فیلمەدا دەوری بینی. گوڵستان ئەم فیلمەی لەسەر بناغەی "بۆچی دەریا بوو بە تۆفان" بەرهەم دەهێنا، کە بە داخەوە تەواو نەکرا. لە هەمان ساڵدا فروغ فیلمێکی بۆ

دەزگای کەیهان بەرهەمهێنا کە بابەتە سەرەکیەکەی چۆنێتی ئامادەکردنی ڕۆژنامەیەك بوو.

1962 ماڵەکە ڕەشە:

لە پاییزی ساڵی 1962دا فروغ فەرۆخزاد هاوڕێ لەگەڵ گروپێکی سێ کەسیدا چوو بۆ "خانەی گولی"ی تەورێزو دوانزدە ڕۆژ لەوێ مایەوەو فیلمی سەرکەوتووی "ماڵەکە ڕەشە"ی بەرهەمهێنا کە لە ساڵی 1964 داو لە فێستیڤاڵی جیهانیی فیلمی "ئۆبەر هاوزن"دا لە ئاڵمانیا خەڵاتی باشترین فیلمی دۆکیومنتالی بەدەسهێنا. ڕەخنە نووسان و سینەماکارانی گەورەو بەناوبانگی جیهان ئەم فیلمەیان پەسەند کرد. چواردەهەمین فێستیڤاڵی فیلمی "ئۆبەر هاوزن"، ناوی "لە یادی فروغ فەرۆخزادا"ی لە گەورەترین خەڵاتی خۆی نا بۆ فیلمە بەلگەنامێزەکان. ئەم ناولێنانەش نیشاندانی ڕێز بوو بۆ ئەم هونەرمەندە ئێرانیە گەورەیە (واتە فروغ) و سەرکەوتوویی ئەو چ لە هونەرداو چ لە مرۆڤدۆستیدا.

لیژنەی بەڕێوەبردنی فێستیڤاڵەکە دروشمی خەڵاتە گەورەکەی خۆی لە ڕستە سەرەتاییەکانی فیلمی "ماڵەکە ڕەشە"ەوە هەڵبژاردبوو کە هەرگیز لە یادناچنەوە:

دونیا کەم ناشرین نییە

ناشرینیەکانیش زۆرتر دەبوون، گەر ئادەمیزاد چاوی خۆی لێیان بنووقاندایە

بەڵام مرۆڤ چارەسازە.

بەم جۆرە ئەم کۆپلەیە لە گوتاری فیلمی "ماڵەکە ڕەشە" نرخی هەوڵی مرۆڤ بۆ قەلاچۆکردنی ناشرینی و ستەم و ئازار -کە پەیامی سەرەکی فیلمەکەی فروغە- بووە پێوانەی هەڵسەنگاندنی باشترین فیلمی ئەو فێستیڤاڵە.

لیژنەی بەڕێوەبردنی فێستیڤاڵی ئۆبەرهاوزن لە بڵاوکراوەکانی خۆیدا بەشێکی زۆری بۆ باسکردنی ژیان و کارو ئاسەوارەکانی فروغ فەرۆخزاد تەرخان کرد. باس لە پایەی بەرزی ئەو لە دونیای شیعرداو هەڵکەوتوویی بوێرانەی لە کاری سینەماییدا کرابوو. لیژنەی نێونەتەوەیی بەسەرۆکایەتیی "ڤیلارد ڤان دایك" (سەرۆکی بەشی سینەما لە مۆزەخانەی هونەرە مۆدێرنەکان لە نیویۆرك) خەڵاتی "فروغ فەرۆخزاد"ی بۆ باشترین فیلمی بەلگەنامێز بە دوو فیلم بەخشی.

پاش ئەم ڕێزلێنانە، تەلەفزیۆنی ئەڵمانیش لە شەوی 28ی ئەپریلدا، بەرنامەیەکی بۆ یادی فروغ سازکرد، ئامادەکاری ئەم بەرنامەیە "ئاوا هۆفمان" بوو کە ئامادەکاری زنجیرەی فیلمە مێژووییە گەورەکانە لە تەلەفزیۆنی ئەڵمانیدا. لەم بەرنامەیەدا سەرەتا "ئاوا هۆفمان" بەسوود وەرگرتن لەوێنەو فیلم و هەروەها چاوپێکەوتنێك لەگەڵ دکتۆر ئەمیر فەرۆخزاد (پزیشکی برینپێچی ئێرانی کە لە ئەو دەمە لە ئەڵمانیا دادەنیشت و براگەورەی فروغە) و چاوپێکەوتن لەگەڵ دوو ڕەخنەنووسی سینەمایی ئەڵمانیا سەبارەت ژیان و کارەکانی فروغ دواو بەو ئەنجامە گەیشت کە لە ڕاستیدا فیلمی "ماڵەکە ڕەشە" گوزارشتێکە لە کۆمەڵگایەکی داخراوو نەخۆش، دەربڕینی ناڕەزاییەکی مرۆڤدۆستانەیە لەگەڵ پیشاندانی ڕێگەچارەدا کە ڕێگای زانستەو، بنبڕکردن و قەلاچۆکردنی خراپەو هەژاریە. پاشان تەلەفزیۆنەکە ئەسڵی فیلمەکەی پیشان دا (کە دەنگی فروغی لەگەڵدا بوو، لە ژێریشەوە بۆ ئەڵمانی تەرجەمە کرابوو)، لە زنجیرەی فیلمە گەورەکانیشدا نمایشکرا.

1963 لە شانۆنامەی "شەش کاراکتەر بەدوا نووسەرێکدا دەگەڕێن"ی پیراندێللۆی گەورە شانۆنامەنووسی ئیتالیدا دەوری بینی، کە "پەری سابری" دەری هێناوە، لە هەمان ساڵدا کتێبی "ئەسیر" بۆ جاری سێیەم چاپ کرایەوە.

لە زستانی هەمان ساڵدا، فروغ لە وەڵامی پەیامنێرێکدا کە لە بارەی تێڕوانینی ئەو لەمەڕ خەڵاتی فێستیڤاڵی ئۆبەرهاوزن بۆ فیلمی "ماڵەکە ڕەشە" پرسیاری لێ کردبوو؛ وتی: "من ئەو چێژەی کە دەبوو ببینم لە کارەکەی خۆم بینیومە. دەشێ

بووکەشووشەیەکم بدەنێ. بووکەشووشە چ مانایەکی هەیە؟ خەڵاتیش بووکەشووشەیە.."

(گفتوگۆ لەگەڵ فروغ دا دەربارەی "ماڵەکە ڕەشە" بڵاوکراوەیەکی تایبەت بە هونەرو ئەدەب، ڕەشت، 28ی بهمن 1346)

ڕاستە، فروغ لەو ڕێزلێنانە ڕەسمیانە بێزاربوو.

1963 لە بەهاری *63* دا فیلمنامەیەکی بۆ فیلمێك نووسی کە بە داخەوە نەهاتە بەرهەم. فروغ دەربارەی ئەم فیلمە دەڵێت: "لەم سیناریۆیەدا من هەوڵم داوە ژیانی ڕاستەقینەی ژنی ئێرانی پیشان بدەم. حەزدەکەم وێنەی دیمەنەکانی ئەم فیلمە لە خانوویەکی کۆنی ئێرانی دا بگیرێ. ئەو خانووانەی کە ژوورەکانیان لەناو یەکدایە، من ئەم خانووانەم لە کاشان دیوە.."

(ژیننامەی فروغ فەڕوخزاد، هەفتەنامەی ژنی ئەمڕۆ، 16ی اسفند 1345)

گوایە ئەمە هەمان ئەو فیلمنامە هەزار لاپەڕەییە کە فروغ بۆ نووسینی سوودی لە ئەزموونەکانی ژیانی خۆی دیوە.

1964 : "جوانترین شیعرەکانی فروغ فەڕوخزاد"

کۆمەڵە شیعرێکی فروغە، لەگەڵ نامەیەکی فروغدا بۆ یەکێك لە گۆڤارەکانی ئێران. ئەم کۆمەڵە شیعرە ئەو شیعرانەی تیایە کە فروغ بەر لە "لە دایکبوونێکی دیکە "نووسیونی، نامەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی سەرەتای شیعرنووسین لای فروغ (*1953*).

1964 لە دایکبوونێکی دیکە :

چوارەمین کۆمەڵە شیعری فروغ فەڕوخزاد چاپ کرا. "لە دایکبوونێکی دیکە" ڕووداوێکی گرنگە لە شیعری ئەمڕۆی ئێران و، هەروەها جیهانیشدا. دوو ساڵ ئەزموونی کاری سینەمایی، سەفەر، کارو تۆژینەوەی بەردەوام، کرانەوەو ئاوەڵایی بە دیدو دونیای فروغ فەڕوخزاد بەخشیبوو.

فروغ لە "لە دایکبوونێکی دیکە"دا دەگاتە جۆرە هۆشیاری و ناسینێك بۆ بوونی مرۆڤ و لایەن و ڕەهەندە فرەکانی ژیان و حاڵەتەکانی لە زەمەندا هەست پێدەکات.. ئەگەر هەر خەیاڵێکی پەتی نیشانەیەکی لە کامڵبوون لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتبێ، ئەوا فروغ بەوە گەیشتبوو. هەروەها فروغ هەستی بە سات بە ساتی کەلتوری ڕابوردووی خۆی کردووەو هەوڵیداوە دەوروبەری خۆی بگۆڕێت.

ڕۆحی ئێرانێتی لە ناخیدا مەوجی ئەداو ئەگەر مەرگ مۆڵەتی بدایەو بەرەو کامڵبوونی زیاتر بڕۆیشتبایە، هەر بە ڕاستی یەکێك لە گەورەترین شاعیرانی سەدەی بیستەمی ئێرانی لێ دەردەچوو.

1964 بڵاوبوونەوەی هەڵبژاردەی شیعرەکانی.

1964 یاریدەدان لە فیلمی "خشت و ئاوێنە"دا لە دەرهێنانی ئیبراهیم گوڵستان. هاوینی هەمان ساڵ بۆ ئەڵمانیاو ئیتالیاو فەرەنسا سەفەری کرد.

1965 ڕێکخراوی یۆنسکۆ فیلمێکی نیو سەعاتیی دەربارەی ژیانی بەرهەمهێنا، کە لە بارەی شیعرو هونەرەکەیەوە بوون کە گەیشتبوونە ئاستێکی جیهانی. لە هەمان ساڵدا برناردۆ برتۆلۆچی کە یەکێکە لە دەرهێنەرە جیهانییە گەورەکانی شەپۆلی نوێی سینەما، لە تاران فیلمێکی چارەکە سەعاتیی سەبارەت ژیانی فروغ بەرهەمهێنا.

1964: فروغ دیسانەوە سەفەری بۆ ئیتالیا کردو لە دووەمین فێستیڤاڵی سینەمای دانەر (لە شاری پیزارۆ)دا بەشداریی کرد. لە هەمان ساڵدا لە وڵاتی سوێدەوە پێشنیازیان بۆ کرد بچێت بۆ ئەوێ و لەوێ فیلمێك بەرهەم بێنێت، فروغیش ئەم پێشنیازەی قبووڵ کرد. ئەمەش خۆی لە خۆیدا نیشانەی ئەوەیە کە ڕەخنەنووسانی سینەمای پێشڕەوی سویدی تاچ ئەندازەیەك نرخی فروغ فەڕوخزادیان دەزانی.

هەر لە هەمان ساڵدا لە وڵاتانی ئەڵمانیاو سوێدو بەریتانیاو فەرەنساوە داوایان لە فروغ کرد شیعرەکانی تەرجەمە بکەن و چاپی بکەن.

1966: لە زستانی ئەمساڵەدا فروغ لە ڕووداوێکی ئۆتۆمۆبێلدا گیانی لە دەست دا. لە ڕاستیدا ئەو لە ڕێی خۆشەویستیی منالاندا گیانی لە دەست دا. بەجێبی ستۆدیۆی "گوڵستان فیلم"ەوە لە ماڵەوە بەرەو ستۆدیۆ دەچوو کە پاسێکی قوتابخانەی شەهریار لە پڕێکا لە بەردەمیدا پێچی کردەوە، فروغیش بۆ ئەوەی خۆی لێ نەدات بەلای ڕاستدا شکاندییەوەو لەسەر ڕێگا سەرەکیەکە لایداو..

بە دایکم وت: "تازە تەواو"

وتم: "هەمیشە بەر لەوەی بیربکەیتەوە ئەقەومێ

ئەبێ پرسەنامەیەك بۆ ڕۆژنامە بنێرین"

.....

سلاو ئەی غوربەتی تەنیایی

ژوورەکەم بەتۆ ئەسپێرم

چونکە هەورە تارەکان

پێغەمبەرانی ئایەتە تازەکانی پاکژ بوونەوەن و

لە شەهیدبوونی مۆمێکیشا

نهێنییەکی نوورانی هەیە

کە دواگرو درێژترینیان چاکی ئەزانێ

(باوەڕبهێنین بەسەرەتای وەرزی سارد)

مەرگی فروغ کۆمەڵگاکەمانی هەژاند. نەك بەتەنها ڕۆشنبیران، بەڵکو تەنانەت خەڵکە سادەکانیش. دەتوت تازە دەرکیان بەوە کردووە کە چ گەوهەرێکی بەرزیان لە دەست داوە. فروغ نووسیبووی: دەترسم زووتر لەوەی فریای بیرکردنەوە بکەوم بمرم و، کارەکانم بەنیوەناچڵی بمێننەوە..

ئەمەش داخێکی گەورەیە.

کارە وەرگێڕراوەکانی فروغ:

فروغ تا ئەو ڕادەیەی پێویستی پێ بوو بە زمانی ئیتالی و ئەڵمانی و فەرەنسایی ئاشنابوو. بەڵام بە خوێندن و بە شێوەیەکی میتۆدیکانەو لە ماوەی چوار ساڵدا زمانی ئینگلیزیی خوێندبوو و، هەم بە ئاخاوتن و هەم بۆ نووسین و وەرگێڕان باشی دەزانی.

شانۆنامەی ژانی پیرۆز (ی برناردشۆ) و سیاحەتنامەی هنری میللەر (ستونی بەردینی مارۆسی)ی تەرجەمە کردووە کە تا ئێستا چاپ نەکراون. وەرگێڕانی ژانی پیرۆز کە باسی ژیانی ژاندارك دەکات، بەو نیازە بوو کە لە ساڵی ئایندەدا بۆ شانۆ کاری تیا بکەن و خۆیشی دەیویست دەوری ژان دارك ببینێت.

باوەڕبهێنین بەسەرەتای وەرزی سارد

ناونیشانی قەسیدەیەکە کە لەگەڵ چەند شیعرێکی تردا، پاش مەرگی شاعیر لە دیوانێکدا بڵاوبوونەوە. درەوشاوەترین شیعری ئەم دیوانە "هەر دەنگە ئەمێنێتەوە"یە کە ئاسۆیەکی نوێ لە شیعری فروغدا دەکاتەوە.

"کەسێ کە لە هیچ کەس ناچێ" و "دڵم بە باخچەکە ئەسووتێ" ڕووی کۆمەڵایەتیی شیعری فروغن کە هەڵگری ڕەخنەیەکی قووڵ و کاریگەرن.

قەسیدەی "باوەڕ بهێنین بەسەرەتای وەرزی سارد" دەڵێی پەیامی خامۆشیی فروغە -پەیامی مەرگ- ئەو دەمەی کە "چراکانی پەیوەندی" خامۆش دەبن و شاعیر بە تەنزێکی تاڵەوە سەبارەت مەرگێکی زوو دەدوێت.

باوەڕ بهێنین بە سەرەتای وەرزی سارد

ئەمەش منم
ژنێ تەنیا
لەبەردەم وەرزێکی ساردا
لە سەرەتای پەیبردن بەبوونی لەوتاوی زەوی و
نائومێدیی سادەو خەمناکی ئاسمان و
بێتوانایی ئەم دەستە چیمەنتۆییانە

زەمەن ڕۆیی
زەمەن ڕۆیی و سەعاتەکەش چوارجار لێی‌دا
چوارجار لێی‌دا
ئەمڕۆ یەکی بەفرانبارە
من نهێنیی وەرزەکان ئەزانم و
لە قسەی ساتەکانیش ئەگەم
فریادڕەس خەوتووە لە گۆڕاو
خاکیش، خاکی ئامێز والا
ئاماژەیەکە بۆ ئارامی

زەمەن ڕۆیی و سەعاتەکەش چوارجار لێی‌دا
لە کۆلانەکە با دێ
لە کۆلانەکە با دێ

منیش بیر لە جووتبوونی گوڵەکان ئەکەمەوە
لەو خونچانەی لاسکیان باریك و کەمخوێن بوو
لەم زەمەنە شەکەتە سیلاوییەو
لەو پیاوەش کە بەلای درەختە تەڕەکانا ئەگوزەرێ
پیاوێ کە ڕشتەی شینی دەمارەکانی
وەك ماری مردوو لەملاولای گەروویەوە
هەڵکشاون و
لە لاجانگە پەرێشانەکانیا ئەم بڕگە خوێنینە
ئەڵێنەوە
–سڵاو
–سڵاو
منیش بیر لە جووتبوونی گوڵەکان ئەکەمەوە

لەبەردەم وەرزێکی ساردا
لە کۆڕی پرسەی ئاوێنەکاناو
لە ماتەمی ئەزموونە ڕەنگ پەڕیوەکاناو
لەم خۆرنشینەدا کە ئاوسە بە زانستی خامۆشی
چۆن ئەکرێ.. بەو کەسەی کە بەم تەرزە ئەڕوا
هێور
سەنگین
سەرگەردان
فەرمانی وەستان بدرێ.
چۆن ئەکرێ.. بەپیاو بوترێ کە ئەو زیندوو نییە،
ئەو هەرگیز زیندوو نەبووە

لە کۆڵانەکە با دێ
قەلە ڕەشە تەنیاکانی گۆشەگیری
لە باخە پیرەکانی وەڕسیدا ئەسووڕێنەوە
پەیژەیش
چ بەژنێکی کورتی هەیە
ئەوان لەگەڵ خۆیانا
تەواوی ساکاریی دڵێکیان
برد بۆ کۆشکی چیرۆکەکان
ئێستاش تازە
چۆن کەسێ بۆ سەما هەڵئەسێ و
پرچەکانی منالێی خۆی
ئەڕژێنێتە ئاوە ڕەوانەکانەوەو
پێ بەو سێوەشدا ئەنێ
کە ڕنیویەتی و بۆنی کردووە؟!

ئەی یار، ئەی تاقانەترین یار
چ گەواڵە هەورێکی ڕەش چاوەڕوانی ڕۆژی میوانداریی خۆرن
ئەڵێی لە ڕێی بەرجەستەبوونی فڕیندا بوو کە ڕۆژێ ئەو مەلە پەیدابوو
ئەڵێی لە هێڵەکانی سەوزی خەیاڵا بوون
ئەو گەڵا تازانەی کە لە شەهوەتی نەسیمدا هەناسەیان ئەدا
ئەڵێی ئەو گڕە وەنەوشەییە کە لە زەینی پاکی پەنجەرەکانا ئەسووتا
شتێ نەبوو، جگە لە وێناکردنێکی پاکیزەی چرا
لە کۆڵانەکە با دێ
ئەمە سەرەتای وێرانییە

ئەو ڕۆژەش کە دەستەکانی تۆ وێران بوون هەر با ئەهات

ئەستێرە ئازیزەکان
ئەستێرە کارتۆنییە ئازیزەکان
کاتێ لە ئاسمانا درۆ هەڵئەکا
ئیدی چۆن ئەکرێ
پەنا بۆ سوورەتی پێغەمبەرە شەرمەزارەکان ببرێ؟
ئێمە وەك مردووە هەزاران هەزار ساڵەکان بەیەك ئەگەین و ئەوساش
خۆر بەسەر پەڕپووتیی جەستەکانمانا حوکم ئەدا

من سەرمامە
من سەرمامەو ئەڵێی قەت گەرم دانایەم
ئەی یار، ئەی تاقانەترین یار "ئەرێ ئەو شەرابە چەند ساڵە بوو؟"
بڕوانە لێرەدا
زەمەن چ قورساییەکی هەیەو
ماسیەکان چۆن گۆشتی لەشی من ئەجوون
بۆچ هەمیشە لەبنی دەریادا ڕامئەگری؟

من سەرمامەو لە گوارەی سەدەف بێزارم
من سەرمامەو ئەشزانم
لە تەواوی خەیاڵاتی سووری گوڵاڵەیەکی وەحشی
جگە لە چەند دڵۆپە خوێنێ
هیچی دی بەجێ نامێنێ

واز لە هێڵەکان ئەهێنم
واز لە ژماردنی ژمارەکانیش ئەهێنم
لەنێو شێوە ئەندازەییە دیاریکراوەکانا
پەنا بۆ پانتاییە هەستیەکانی فراوانی ئەبەم
من ڕووتم، ڕووتم، ڕووت
وەك بێدەنگیەکانی بەینی پەیڤەکانی ئەوین ڕووتم
زامەکانیشم هەمووی هی عیشقە
هی عیشق، عیشق، عیشق.
من ئەم دورگە سەرگەردانەم
بە شۆڕشی ئۆقیانووس و
تەقینەوەی کێودا تێپەڕاندووە
پارچە پارچە بوونیش، نهێنیی ئەو بوونە یەکگرتووە بوو
کە خۆرەتاو لە بچووکترین گەردەکانیەوە پەیدابوو

سڵاو ئەی شەوی پاکیزە
سڵاو ئەی ئەو شەوەی کە چاوی گورگەکانی بیابان
ئەکەی بە چاڵە ئێسقانی باوەڕو متمانەو
لە قەراغ جۆگەکانی تۆوە ڕۆحی داربیەکان
بۆنی ڕۆحی میهرەبانی تەورەکان ئەکەن
من لە دونیای بێ دەربەستی بیرو قسەو دەنگەکانەوە دێم
ئەم دونیایەش هەر لە لانەی ماران ئەچێ
ئەم دونیایەش پڕە لە دەنگی جووڵەی پێی خەڵکانێ
کە هەر لەو ساتەدا تۆی تیا ماچ ئەکەن
لە زەینی خۆیاندا.. پەتی سێدارەت ئەچنن

سڵاو ئەی شەوی پاکیزە !
لە نێوان پەنجەرەو بینینا
هەمیشە مەودایەك هەیە
من بۆ نەمڕوانی؟
وەك ئەوکاتەی کە پیاوێك بەلای درەختە تەڕەکاندا تێئەپەڕی..
بۆ نەمڕوانی؟
ئەتوت ئەو شەوە دایکم گریابوو
ئەو شەوەی ئازارم هاتێ و نوتفەکە شێوەی گرت
ئەو شەوەی بووم بەبووکی هێشووەکانی ئەکاکیا
ئەو شەوەی کە ئیسفەهان پڕ بوو لە زرنگەی کاشیی شین
ئەو کەسەش کە نیوەی من بوو، گەڕابۆوە ناو نوتفەکەی من
منیش لە ئاوێنەکەدا ئەمبینی
هەروەك ئاوێنە پاکژو ڕوون بوو
لە پڕێکیشا بانگی کردم
منیش بووم بە بووکی هێشووەکانی ئەکاکیا..
ئەتوت ئەو شەوە دایکم گریابوو
چ ڕووناکیەکی بێهوودە لەم دەلاقە داخراوەوە بەدەرکەوت
بۆ نەمڕوانی؟
تەواوی ساتەکانی بەختەوەری ئەیانزانی
کە دەستەکانی تۆ وێران ئەبن
منیش نەمڕوانی
تا ئەو دەمەی کە پەنجەرەی سەعاتەکە کرایەوەو
ئەو کەناریەیە غەمگینە چوار جار خوێندی
چوار جار خوێندی

منیش تووشی ئەو ژنە بچکۆلەیە بووم
کە چاوانی لە هێلانەی چۆڵی سیمرغەکان ئەچوون
هەروەکو بە جووڵەی ڕانەکانیشیا دەرئەکەوت
ئەتوت کچێنیی خەونی پڕشکۆی منی
لەگەڵ خۆیدا ئەبرد بۆ پێخەفی شەو

تۆ بڵێی دیسان پرچەکانم
لەبەر بادا شانە بکەم؟
تۆ بڵێی دیسان لە باخچەکانا وەنەوشە بڕوێنم و
گوڵە شەمدانیەکان
لە ئاسمانی پشتی پەنجەرەکەدا دابنێم؟
تۆ بڵێی دیسان لەسەر پەرداخەکان سەما بکەم؟
ئایا دیسان زەنگی دەرگا بەرەو چاوەڕوانیی دەنگم ئەبا؟

بەدایکم وت: "تازە تەواو"
وتم: "هەمیشە بەرلەوەی بیربکەیتەوە ئەقەومێ
ئەبێ پرسەنامەیەك بۆ ڕۆژنامە بنێرین"

مرۆڤی بۆش
مرۆڤی بۆشی پڕ متمانە
بڕوانە لەکاتی خواردنا
ددانەکانی چۆن سروود ئەڵێن و
چاوەکانی لەکاتی سەیرکردندا
چەند بزن

ئەویش چۆن بەلای درەختە تەڕەکانا ئەگوزەرێ:
هێمن،
سەنگین،
سەرگەردان.
لە سەعات چوارا
لە ساتێکا کە ڕشتەی شینی دەمارەکانی
وەك ماری مردوو لەملاولای گەرووییەوە
هەڵکشاون و
لە لاجانگە پەرێشانەکانیا ئەو بڕگە خوێنینە
ئەڵێنەوە
–سڵاو
–سڵاو
ئایا تۆ قەت بۆنی
ئەو چوار گوڵاڵە شینەت
کردووە؟

زەمەن ڕۆیی
زەمەن ڕۆیی و شەو کەوتە سەر لقە ڕووتەکانی ئەکاکیا
شەو لەودیو شووشەی پەنجەرەکانەوە ئەخزێ و
بە زمانە ساردەکەشی
پاشماوەکانی ڕۆژی ڕۆییو هەڵئەلووشێ
من لەکوێوە دێم؟
من لەکوێوە دێم؟
وا بەمجۆرە بۆنی شەوم گرتووە؟

هێشتا گڵکۆی گۆڕەکەی تازەیە
گۆڕی ئەو دوو دەستە سەوزە لاوە ئەڵێم..

چەند میهرەبان بووی ئەی یار، ئەی تاقانەترین یار
چەند میهرەبان بووی کاتێ درۆت ئەکرد
چەند میهرەبان بووی کاتێ کە پێڵووی ئاوێنەکانت دائەخست و
چلچراکانت
لە لاسکە سیمیەکان ئەچنیەوەو
لە ئەنگوستەچاوی زاڵما منت بەرەو لەوەڕگای عیشق ڕاپێچ ئەکرد
تا ئەو هەڵمە گێژەی کە درێژەی گڕی تینوویێتی بوو
لەسەر چیمەنی خەو ئەنیشت
ئەو ئەستێرە کارتۆنیانەش
بە گەردوونی بێکۆتاییا ئەسووڕانەوە
بۆچی قسەیان کرد بە دەنگ؟
بۆچی نیگایان بە میوانی برد بۆ ماڵی دیدار؟
بۆچی سۆزیان بردە لای
شەرمی پرچەکانی کچێنی؟

بڕوانە لێرەدا
گیانی ئەو کەسەی کە بە قسە دواو
بە نیگا ژەنی و
بەنەوازش لە سڵەمینەوە ئارام بوو
چۆن بە دارەکانی وەهما
لە خاچ دراوە.

جێ پێنج چڵی پەنجەکانی تۆ
کە لە پێنج پیتەکەی "ڕاستی" ئەچوون
چۆن بەسەر گۆنای ئەوەوە بەجێماوە

بێدەنگی چییە، چییە، چی، ئەی تاقانەترین یار؟
بێدەنگی چییە، جگە لە کۆمەڵێ قسەی نەوتراو
من لە قسان ئەکەوم وەڵێ زمانی چۆلەکەکان
زمانی ژیانی دێڕە ڕەوانەکانی جەژنی سروشتە
زمانی چۆلەکەکان واتە: بەهار، گەڵا، بەهار
زمانی چۆلەکەکان واتە: شنەبا، عەتر، شنەبا
زمانی چۆلەکەکان لە کارگەدا گیان ئەدا.

ئەمە کێیە؟ ئەو کەسەی وا بەسەر شەقامی ئەبەدیەتا
بەرەو ساتی یەکبوون ئەڕواو
سەعاتە هەمیشەییەکەشی
بە لۆژیکی ماتماتیکیانەی لێدەرکردن و لێکجیاکردن قورمیش ئەکا
ئەمە کێیە؟ ئەو کەسەی وا خوێندنی کەڵەشێرەکان
بە سەرەتای دڵی ڕۆژ نازانێ
بەسەرەتای بۆنی بەرچایی ئەزانێ
ئەمە کێیە؟ ئەو کەسەی وا تاجی عیشقی لەسەر ناوەو
لەنێو جلی بووکێنیا داڕزاوە
کەواتە سەرەنجام هەتاو
لە یەك کاتا
لە هەردوو جەمسەرە نائومێدەکەی نەدا

تۆ لە زرنگەی کاشیە شینەکان خاڵی بوویتەوەو
منیش هێند پڕم کە نوێژ لەسەر دەنگم ئەکەن..

تەرمە بەختەوەرەکان
تەرمە خەمبارەکان
ئەو تەرمە بێدەنگانەی بیرئەکەنەوە
تەرمە ڕووخۆشەکان، جوانپۆشەکان، خۆشخۆرەکان
لە وێستگەکانی کاتە دیاریکراوەکاناو
لە زەمینەی گوماناویی ڕووناکیە کاتیەکاناو
شەهوەتی کڕینی میوە ڕزیوەکانی بێهوودەیی...
ئاخ
چ خەڵکانێ لە چوارڕییانەکانا نیگەرانی کارەساتن و
دەنگی شووتەکانی وەستاندنیش
لە ساتێکا کە ئەبێ، ئەبێ، ئەبێ
پیاوێك ببێ بەژێر تایەکانی زەمەنەوە
پیاوێك کە بەلای درەختە تەڕەکانا ئەگوزەرێ..

من لە کوێوە دێم
بە دایکم وت: "تازە تەواو"
وتم: "هەمیشە بەرلەوەی بیربکەیتەوە ئەقەومێ
ئەبێ پرسەنامەیەك بۆ ڕۆژنامە بنێرین"

سڵاو ئەی غوربەتی تەنیایی
ژوورەکەم بەتۆ ئەسپێرم

چونکە هەمیشە هەورە تارەکان
پێغەمبەرانی ئایەتە تازەکانی پاکژبوونەوەن و
لە شەهیدبوونی مۆمێکیشا
نهێنییەکی نوورانی هەیە
کە دواگرو درێژترینیان چاکی ئەزانێ.

باوەڕبهێنین
باوەڕ بهێنین بەسەرەتای وەرزی سارد
باوەڕ بهێنین بە وێرانیی باخەکانی خەیاڵ
بە داسە هەڵگەڕاوە بێکارەکان و
تۆوە زیندانیەکان.

بڕوانە چ بەفرێ ئەبارێ..
ئەشێ حەقیقەت ئەو دوو دەستە لاوە بووبێت، ئەو دوو دەستەلاوەی
کە لەژێر بارینی یەکبینەی بەفرێکا نێژران
ساڵێکی تریش، کاتێ بەهار
لەگەڵ ئاسمانی ئەودیو پەنجەرەکەدا ئەخەوێو
فوارە سەوزەکانی لاسکە سووکەکان
لە جەستەیدا هەڵئەقوڵێن
شکۆفە ئەکەن ئەی یار، ئەی تاقانەترین یار
باوەڕبهێنین بە سەرەتای وەرزی سارد..

دوای تۆ

ئەی حەوت ساڵی

ئەی ساتی سەیری سەفەر

دوای تۆ هەرچیەك ڕۆی، لە تۆپەڵێ شێتی و نەزانینا ڕۆی

دوای تۆ پەنجەرە کە پەیوەندییەکی تەواو زیندوو و ڕۆشن بوو

لە نێوان ئێمەو باڵندەدا

لە نێوان ئێمەو نەسیما

شکا

شکا

شکا

دوای تۆ ئەو بووکە شووشە خاکیەی

هیچی نەئەوت، هیچ.. جگە لە ئاو، ئاو، ئاو

لە ئاودا خنکا

دوای تۆ ئێمە دەنگی زیکزیکەکانمان کوشت و

حەزمان لە دەنگی زەنگ کرد، کە لە پیتەکانی ئەلفوبێوە بەرزئەبۆوەو

لە دەنگی شووتی کارگەکانی چەکسازی

دوای تۆ کە شوێنی یاریمان ژێر مێز بوو

لەژێر مێزەکانەوە

بۆ پشت مێزەکان و

لە پشت مێزەکانیشەوە

گەیشتینە سەر مێزەکان و

لە سەر مێزەکانیش یاریمان کردو

دۆڕاین، ڕەنگی تۆمان دۆڕان، ئەی حەوت ساڵی.
دوای تۆ ئێمە خیانەتمان لەیەك كرد
دوای تۆ ئێمە بە پارچە قورقوشم و
بە دڵۆپە تەقیوەكانی خوێن
تەواوی یادگارییەكانمان لەسەر لاجانگە گەچاویەكانی
دیوارەكانی كۆڵان سڕییەوە.
دوای تۆ ئێمە چووینە مەیدانەكان و
هاوارمان كرد:
"بژی
بمرێ"
لە ژاوەژاوی مەیدانیشا، چەپڵەمان بۆ دراوە بچووكەكانی ئەو گۆرانیبێژانە لێدا
كە زیرەكانە بۆ سەردانی شار هاتبوون.
دوای تۆ ئێمە كە بكوژی یەكتربووین
داوەریمان بۆ عیشق كردو
هەرچۆن لەكاتێكا دڵمان
لە گیرفانماندا نیگەران بوو
بۆ نسیبی عیشق داوەریمان كرد
دوای تۆ ئێمە ڕوومانكردە گۆڕستانەكان و
مەرگیش لەژێر عەبای دایە گەورەوە هەناسەی ئەدا
مەرگیش، ئەو درەختە زەبەلاحە بوو
كە زیندووەكانی ئەمسەری سەرەتا
دەخیلی لقە خەمبارەكانی ئەبوون و
مردووەكانی ئەوسەری كۆتاییش
چنگیان لە ڕەگە فۆسفۆرییەكانی گیر ئەكردو

مەرگیش لەسەر ئەو مەزارە پیرۆزە دانیشتبوو
کە لە پڕدا چوار گوڵاڵەی شین لەهەر چوار گۆشەکەیدا
ڕۆشن بوونەوە.
دەنگی بادێ
دەنگی با دێ، ئەی حەوت ساڵی

هەڵسام ئاوم خواردەوە
ناکاو ئەوەشم بەبیری خۆم هێنایەوە
چۆن کێڵگە لاوەکانی تۆ لە هێرشی کوللەکان ترسان.
ئەبێ چەند بدەین
بۆ گەورەبوونی ئەم شەش پاڵووە چیمەنتۆییە
ئەبێ چەند بدەین؟

ئێمە هەموو ئەو شتانەی
کە ئەبێ لە دەستمان دابێ، لە دەستمان داوە
ئێمە بێ چرا کەوتینە ڕێو
مانگیش، مانگ، ئەو مێینە میهرەبانە، هەمیشە لەوێ بوو
لە بیرەوەرییە منالانەکانی سەربانێکی گڵداو
بەسەر ئەو کێڵگە لاوانەوە کە لە هێرشی کوللەکان ئەترسان
ئەبێ چەند بدەین؟...

پە نجەرە

پەنجەرەیەك بۆ بینین
پەنجەرەیەك کە وەکو ئەڵقەی چاڵێك
لە کۆتایی خۆیدا ئەگاتە دڵی زەوی

بە ڕووی فراوانیی ئەم میهرەبانییە بەردەوامە ڕەنگ شینەدا
ئەکرێتەوە
پەنجەرەیەك کە دەستە بچووکەکانی تەنیایی
لە بەخششی شەوانەی عەتری ئەستێرە بەخشندەکان
پڕ ئەکا و
ئەبێ لەوێوە
خۆر بکرێتە میوانی غوربەتی گوڵە شەمدانییەکان"1"
پەنجەرەیەك بۆ من بەسە

* * *

من لە دیاری بووکە شووشەکانەوە دێم
لەژێر سایەی درەختە کاغەزینەکانەوە
لە باخی کتێبێکی وێنەدارا
لە وەرزە وشکەکانی ئەزموونە نەزۆکەکانی هاوڕێیەتی و ئەڤینەوە
لە کۆڵانە خاکییەکانی پاکیزەییا
لە ساڵانی گەورەبوونی پیتە ڕەنگ پەڕیوەکانی ئەلف و بێوە
لە پشت مێزەکانی قوتابخانە سیلدارەکەوە
لەو ساتەوەی کە مناڵەکان توانیان
لەسەر تەختەڕەشەکە بنووسن (بەرد) و
ریشۆڵە سەراسیمەکان لە درەختە پیرەکەوە دایان لە شەقەی باڵ
من لەنێو ڕەگی گیا گۆشتخۆرەکانەوە دێم و
هێشتا مێشکیشم
پڕە لە هاواری ترس و بیمی پەپوولەیەك
کە بەدەرزییەك لەسەر دەفتەرێ
لە خاچیان دابوو

* * *

وەختێ کە متمانەم بە پەتی شلوشاوی عەدالەتەوە بەسترابۆوەو

لە تەواوی شارا
دڵی چراکانی منیان لەتوکوت ئەکرد
وەختێ کە چاوی منالانەی عیشقی منیان
بە دەسڕی تاریکی یاسا ئەبەست و
لە لاجانگە شپرزەکانی ئارەزوومەوە
فوارەی خوێن بۆ دەرەوە فیچقەی ئەکرد
وەختێ کە ژیانی من ئیدی
هیچ نەبوو، هیچ جگە لە چرکە چرکی سەعاتێکی دیوار
تێگەیشتم کە ئەبێ
ئەبێ
ئەبێ
دێوانە ئاسا عاشق بم

* * *

پەنجەرەیەك بۆ من بەسە
پەنجەرەیەك بۆ ساتی ئاگایی و ڕوانین و بێدەنگی
ئێستا نەمامی گوێزەکە
هێند باڵای کردووە کە دیوارەکە بۆ گەڵا لاوەکانی مانای هەبێ
ناوی فریادڕەست
لە ئاوێنە بپرسە
ئایا زەوی کە لەژێر پێی تۆدا ئەلەرزێ
لەتۆ تەنیاتر نییە؟

* * *

پێغەمبەران لەگەڵ خۆیانا پەیامی وێرانییان
بۆ ئەم سەدەیەمان هێنا

ئەم تەقینەوە پەیدەرپەیانەو
ئەم هەورە ژاراویانە
زرنگانەوەی ئایەتە پیرۆزەکانن؟
ئەی هاوڕێ، ئەی برا، ئەی هاوخوێن
وەختێ گەیشتیتە مانگ
مێژووی قەتڵوعامی گوڵەکان بنووسەوە

* * *

هەمیشە خەونەکان
لە بەرزایی ساویلکەیی خۆیانەوە پەرش ئەبن و ئەمرن
من وێنجەی چوار پەریان "2" بۆن ئەکەم
کە لەسەر گۆڕی بیروباوەڕە کۆنەکان ڕواوە
ئایا ئەو ئافرەتەی کە لە کفنی چاوەڕوانی و پاکیزەیی خۆیدا نێژرا،
لاوێتیی من بوو؟
ئایا دووبارە من بە پلیکانەکانی وردبینیی خۆما سەر ئەکەومەوە
تا سڵاو لەو خوایە باشە بکەمەوە کەلە سەربانی ماڵەوە
هەنگاو ئەنێ؟

* * *

هەست ئەکەم زەمەن ڕۆییوە
هەست ئەکەم "سات" بەشی منە لە گەڵاکانی مێژوو
هەست ئەکەم مێز مەودایەکی درۆیە لە نێوان پرچی من و
دەستەکانی
ئەم ئافرەتە غەریبە غەمگینەدا
قسەیەکم لەگەڵ بکە
کەسێك کە میهرەبانیی جەستەیەکی زیندووت پێ ئەبەخشێ

جگە لە پەیبردن بە هەستی زیندوویتی چیی لەتۆ ئەوێ؟
قسەیەکم لەگەڵ بکە
من وام لای پەنجەرەکەوە
بە هەتاوەوە پەیوەستم

پەراوێزەکان:

1–گوڵی شەمدانی: جۆرە گوڵێکە.

2–وێنجەی چوار پەریان: جۆرە گیایەکە کە ئاژەڵان ئەیخۆن.

دڵم بە باخچەکە ئەسووتێ

کەسێ نییە بیر لە گوڵەکان بکاتەوە
کەسێ نییە بیر لە ماسییەکان بکاتەوە
کەس نایەوێ
بڕوا بکا کە باخچە خەریکە ئەمرێ
دڵی باخچەکە لەژێر هەتاوا ئاوساوە
زەینیشی وا خەریکە هێدی هێدی
لە بیرەوەرییە سەوزەکان خاڵی ئەبێ
هەستی باخچەکەش هەر ئەڵێی
شتێکە تەنیاو لە گۆشەیەکی باخچەکا داڕزاوە.

حەوشەکەی ماڵی ئێمە تەنیایە
حەوشەکەی ماڵی ئێمە
لە چاوەڕوانیی بارینی هەورێکی نەناسا
باوێشك ئەدا
حەوزی ماڵەکەشمان خاڵییە

ئەستێرە بچووکە بێئەزموونەکان
لە بەرزایی درەختەکانەوە ئەکەونە سەر زەوی و
لە پەنجەرەی ڕەنگ پەڕیوی ماڵی ماسییەکانەوە
شەوانە دەنگی کۆکە دێ
حەوشەکەی ماڵی ئێمە تەنیایە
باوکم ئەڵێ:
"لە من ڕۆیی
لە من ڕۆیی
من باری خۆمم برد
من کاری خۆمم کرد"
لە سپێدەشەوە تا ئێوارێ
یا شانامە ئەخوێنێتەوە
یا "ناسیخولتەواریخ"
باوکم بە دایکم ئەڵێ:
"نەفرەت لەچی ماسی و مەلە
وەختێ کە من مردم ئیدی
باخچە هەبێ یاخود نەبێ
بە من چی
من بەتەنها مووچەی تەقاوتیم بەسە."

دایکم تەواوی ژیانی
بەرماڵێکە ڕاخراو
لە بەردەم ترسی دۆزەخا
دایکم هەمیشە لەبنی هەر شتێکا

بەدوا جێ پێی گوناهێکا ئەگەڕێ و
بە بڕوای ئەو کوفری گیایەکە
باخچەکەی وا پیس کردووە.
دایکم تەواوی ڕۆژ دووعا ئەکا
دایکم گوناهبارێکی سروشتییەو
فوو بە گوڵەکانا ئەکاو
فوو بە ماسیەکانا ئەکاو
فوو بە خۆیا ئەکا
دایکم چاوەڕوانی دەرکەوتن و
بەخششێکە لە ئاسمانەوە دائەبەزێ.

براکەم بە باخچەکە ئەڵێ گۆڕستان
براکەم بە پەشێویی گیاکان پێئەکەنێ و
تەرمی ئەو ماسیانە ئەژمێرێ
کە لە ژێر پێستی نەخۆشی ئاودا
ئەبن بە گەردیلەی ڕزیو
براکەم بە فەلسەفە موعتادە
براکەم چاری باخچەکە
لە وێرانبوونیدا ئەبینێتەوە.
ئەو مەست ئەبێ و
مشتەکۆڵە بەدارو دیوارا ئەکێشێ و
ئەیەوێ بڵێ کە زۆر دەردەدارو شەکەت و بێ هیوایە
ئەو نائومێدییەکەشی
وەکو ناسنامەو ساڵنامەو دەسڕو چەرخ و قەڵەمەکەی

لەگەڵ خۆیدا
بۆ کۆڵان و بازاڕ ئەبا
نائومێدییەکەشی هێند بچووکە
کە گشت شەوێ
لە ئاپۆرەی مەیخانەیەکا ون ئەبێ.

خوشکیشم کە هاوڕێی گوڵەکان بوو
کاتێ دایکم لێی ئەدا
ڕازە سادەکانی دڵی خۆی
ئەبردە لای کۆڕە میهرەبان و بێدەنگەکەی ئەوان و
ناوبەناویش خێزانی ماسیەکانی
ئەکردە میوانی شیرینی و هەتاو..
ئەو ئێستا ماڵی وا لەوبەری شار
لە ناو خانووە ساختەکەیدا
لەگەڵ سوورە ماسیە ساختەکانیاو
لە پەنا عیشقی هاوسەرە ساختەکەیاو
لەژێر لقی دارسێوە ساختەکانا
منالی سروشتی ئەخاتەوە
ئەو
هەر کاتێ بۆ سەردانی ئێمە دێ و
چمکی کراسەکەی بە هەژاریی باخچەکە پیس ئەبێ
بە کۆڵۆنیا خۆی ئەشوا
ئەو
هەرکاتێ بۆ سەردانی ئێمە دێ

دووگیانە.

حەوشەکەی ماڵی ئێمە تەنیایە

حەوشەکەی ماڵی ئێمە تەنیایە

تەواوی رۆژ

لەودیو دەرگاکەوە دەنگی پارچە پارچە بوون و

تەقینەوە دێ

گشت هاوسێکانمان لەزەویی باخچەکانیانا لەبری گوڵ

خومپارەو ڕەشاش ئەڕوێنن

گشت هاوسێکانمان سەرپۆش ئەدەن بەسەر

حەوزە کاشیەکانیانا

حەوزە کاشیەکانیش

بێ ئەوەی خۆیان بیانەوێ

عەمباری شاراوەی بارووتن

منالانی گەڕەکەکەشمان، جانتاکانی قوتابخانەیان

پڕکردووە لە بۆمبی بچووك.

حەوشەکەی ماڵی ئێمە گێژە.

من لە زەمەنێك ئەترسم

کە دڵی خۆی ون کردووە

من لە تەسەوری بێهودەیی ئەم هەموو دەستەو

لە بەرجەستەبوونی نامۆیی ئەم هەموو دەموچاوە ئەترسم

من وەکو ئەو قوتابییەی

کە شێتانە حەزی لەوانەی ئەندازەیە، تەنیام و

بیر ئەکەمەوە کە ئەبێ باخچەکە ببرێ بۆ نەخۆشخانە
من بیر ئەکەمەوە..
من بیر ئەکەمەوە..
من بیر ئەکەمەوە..
دڵی باخچەکەش لەژێر هەتاوا ئاوساوە
زەینیشی وا خەریکە هێدی هێدی
لە بیرەوەرییە سەوزەکان خاڵی ئەبێ..

کەسێ کە لە هیچ کەس ناچێ

من خەونم دیوە کەسێ دێ
من خەونی ئەستێرەیەکی سوورم دیوەو
پێڵووی چاوم ئەفڕێ
پێڵاوەکانم جووت ئەبن و
کوێربم
ئەگەر درۆ بکەم
من کاتێ نەخەوتبووم
خەونی ئەو ئەستێرە سوورەم دی
کەسێ دێ
کەسێ دێ
کەسێکی تر
کەسێ باشتر
کەسێ کە لە هیچکەس ناچێ، لە بابە ناچێ، لە مرۆ ناچێ،
لە یەحیا ناچێ، لە دایە ناچێ و
لەو کەسە ئەچێ کە ئەبێ بچێ و

بالاشی له دره‌خته‌کانی ماڵی ئه‌ندازیاری بیناش به‌رزتره‌و
ده‌موچاویشی
له ده‌موچاوی ئیمامی زه‌مان نوورانی تره‌و.
له براکه‌ی سه‌ید جه‌وادیش ناترسێ
که ڕۆیشتووه‌و
جلی پاسه‌وانیشی پۆشیوه
له سه‌ید جه‌واد خۆیشی ناترسێ که ته‌واوی ژوورەکانی ماڵی ئێمه
هینی ئه‌وه
ناویشی هه‌روه‌کو دایکم
له سه‌ره‌تاو کۆتایی نوێژدا بانگی ئه‌کا
یا (قاضي القضاة)ه
یا (حاجةُ الحاجات) و
ئه‌شتوانێ به‌چاوی نووقاوه‌وه
ته‌واوی شته قورسه‌کانی کتێبی پۆلی سێ بخوێنێته‌وه‌و
ته‌نانه‌ت ئه‌توانێ بێ نوقسان
هه‌زار له بیست ملیۆن جیابکاته‌وه‌و
ئه‌توانێ هه‌رچیه‌کی پێویست بێ، له کۆگاکه‌ی سه‌ید جه‌واد
به قیست بیهێنێ و
ئه‌شتوانێ کارێ بکا که گڵۆپی "ئه‌ڵڵا"
که سه‌وزبوو: وه‌کو سبه‌ی سه‌حه‌ر سه‌وز بوو.
دوباره به‌سه‌ر ئاسمانی مزگه‌وتی میفتاحیاندا
ڕووناك بێته‌وه
ئاخ..
ڕووناکی چه‌ند خۆشه

ڕووناکی چەند خۆشەو
من چەند حەزئەکەم
یەحیا
عەرەبانەیەکی هەبێ
لەگەڵ چرایەکی لۆکسا
چەند حەزئەکەم
لەسەر عەرەبانەکەی یەحیا لەناو شووتی و کاڵەکەکانا دانیشم و
بە دەوری مەیدانی محەمەدیەدا بسووڕێمەوە
ئاخ..
سووڕانەوە بە دەوری مەیدانی محەمەدیەدا چەند خۆشە
خەوتن لە سەربان چەند خۆشە
چوون بۆ باخی میللی چەند خۆشە
تامی پیپسی چەند خۆشە
سینەمای فەردین چەند خۆشە
منیش چەند حەزم لە هەموو شتە خۆشەکانەو
چەند حەز ئەکەم
پرچی کچەکەی سەید جەواد ڕاکێشم

بۆ من ئەوەندە بچکۆلەم
کە لە شەقامەکانا ون ئەبم
باوکم کە ئەوەندەش بچکۆلە نییەو
لە شەقامەکانیشا ون نابێ
بۆ کارێ ناکا ڕۆژێ زووتر ئەو کەسە بێت
کە هاتۆتە خەونی من

ئەی خەڵکی گەڕەکی قەسابخانە*
کە خاکی باخچەکانیشیان خوێناوییە
ئاوی حەوزەکانیشیان خوێناوییە
بنی پێڵاوەکانیشیان خوێناوییە
بۆ کارێ ناکەن؟
بۆ کارێ ناکەن؟

هەتاوی زستان چەند تەمەڵە

من پێپلیکانەکانی سەربانم گسك داوە
شووشەی پەنجەرەکانیشم شتووە
باوکم بۆ تەنها کە ئەخەوێ
خەون ئەبینێ.
من پێپلیکانەکانی سەربانم گسك داوە
شووشەی پەنجەرەکانیشم شتووە

کەسێ دێ
کەسێ دێ
کەسێ کە بەدڵ، بە هەناسە، بەدەنگی لەگەڵ ئێمەیە

کەسێ کە ڕێ
لە هاتنی ناگیرێ و
کەلەپچە ناکرێ و ناخرێتە زیندانەوە
کەسێ کە لەژێر درەختە کۆنەکانی یەحیادا منالی بووەو
ڕۆژ بە ڕۆژیش

گەورە ئەبێ، گەورەتر ئەبێ
کەسێ لە باران، لە دەنگی خوڕەی باران، لەنێو چڕپە چڕپی
گوڵە ئەتڵەسیەکانەوە
کەسێ لە ئاسمانی "توپخانە"وە لە شەوی یاریی دەمەقاچانا دێ و
سفرە ڕائەخاو
نان بەش ئەکاو
پیپسی بەش ئەکاو
باخی میللی بەش ئەکاو
شروبی کۆکە ڕەشە بەش ئەکاو
ڕۆژی ناونووسین بەش ئەکاو
نمرەی نەخۆشخانە بەش ئەکاو
جزمەی لاستیك بەش ئەکاو
سینەمای فەردین بەش ئەکاو
درەختەکانی کچەکەی سەید جەواد بەش ئەکاو
هەرچیەك ئاوسابێ بەشی ئەکاو
بەشی ئێمەش ئەدا
من خەونم دیوە..

هەر دەنگە ئەمێنێتەوە

بۆ ڕاوەستم، بۆ؟
باڵندەکان چوونە سۆراخی شینایی
ئاسۆ ستوونییە
ئاسۆ ستوونییەو جووڵەش: فوارە ئاسا
لە سنووری ڕوانینیشا
هەسارە درەوشاوەکان ئەسووڕێنەوە
زەوی لە بەرزاییا ئەگاتە دووپاتبوونەوەو
چاڵەکانی هەواش
ئەبن بە تووتێلی پەیوەندی

ڕۆژیش فراوانی‌یەکە
کە لە خەیاڵی تەسکی کرمی ڕۆژنامەدا جێی نابێتەوە.

بۆ ڕاوەستم؟
ڕێ بەنێو دەمارە باریکەکانی ژیانا تێئەپەڕێ.
چلۆنایەتیی ژینگەی کەشتیی منالدانی مانگ
خانە ڕزیوەکان ئەکوژێ و
لە کەشوهەوای کیمیایی پاش خۆرکەوتنا
هەر دەنگە
بەرەو لای گەردیلەکانی زەمەن ئەچێ
بۆ ڕاوەستم؟

گۆماو ئەبێ چی بێ
ئەبێ چی بێ جگە لە شوێنی گەرادانانی مێرووە گەندەڵەکان؟
تەرمە ئاوساوەکان بیروڕاکانی مەیتخانە پێکئەهێنن
نامەرد لە تاریکیا
نامەردیی خۆی شاردۆتەوەو
سیسرك.. ئاخ
کاتێ کە سیسرك ئەدوێ.

بۆ ڕاوەستم؟
هاوکاریی پیتە ڕەساسیەکان بێهودەیە
هاوکاریی پیتە ڕەساسیەکان
هزری هیچ و پووچ ڕزگار ناکا
من لە وەچەی درەختانم
هەڵمژینی هەوای وەستاو بێزارم ئەکا
ئەو باڵندەیەی مردبوو ئامۆژگاریی کردم
فڕین بە یادم بسپێرم

کۆتایی تەواوی هێزەکان پەیوەستیە، پەیوەستی
بە ئەسڵی ڕۆشنی خۆرەوەو
ڕژانە ناو ئیحساسی تیشکەوە.
سروشتیە کە ئاشە هەواییەکان دائەڕژێن.
بۆ ڕاوەستم؟
من گوڵە گەنمە نەگەیشتووەکان
ئەخەمە ژێر مەمکمەوەو شیر ئەدەم.
دەنگ، دەنگ، هەر دەنگ
دەنگی حەزی ڕوونی ئاو بۆ بەڕێکەوتن
دەنگی ڕژانی تیشکی ئەستێرە بەسەر دیواری مێینەی خاکدا
دەنگی بەدەڵەمەبوونی نوتفەی ماناو
دەنگی والاکردنی زەینی هاوبەشی عیشق
دەنگ، دەنگ، دەنگ، هەر دەنگە ئەمێنێتەوە.

لە وڵاتی گرگنەکانا
پێوانەکانی هەڵسەنگاندن
هەمیشە بەدەوری خولگەی سفردا سەفەر ئەکەن.
بۆ ڕاوەستم؟
من گوێڕایەڵی هەر چوار توخمەکەم و
کاری دانانی نیزامنامەی دڵم
کاری حکومەتی ناوچەیی کوێرەکان نییە
من چیم داوە لە قروسکەی درێژی وەحشیانە
لە ئەندامی سێکسیی ئاژەڵدا
من چیم داوە لە جووڵەی هیچ و پووچی کرم لە بۆشایی گۆشتندا

ڕەچەڵەکی خوێنینی گوڵان منی بە ژیانەوە بەستۆتەوە
ڕەچەڵەکی خوێنینی گوڵان، ئەزانی چییە؟

باڵندە مەرگی لە پێشە

دڵم تەنگە
دڵم تەنگە

ئەچمە هەیوان و پەنجەکانم
بە پێستی کشاوی شەودا دێنم

چراکانی پەیوەندی تاریکن
چراکانی پەیوەندی تاریکن
کەسێ نییە بەهەتاوم بناسێنێ
کەسێ نییە بە میوانی بمبا بۆ لای چۆلەکەکان
فڕین بەیادت بسپێرە
باڵندە مەرگی لە پێشە

گراکۆسی ڕاوچی

* چیرۆکی: فرانز کافکا

* و. لە فارسییەوە: ڕەووف بێگەرد

فرانز کافکا

دوو کوڕ لەسەر دیواری بەندەرەکە دانیشتبوون و یاری زارزارێنیان دەکرد، پیاوێك لەسەر پلیکانەی پەیکەرە یادمانیەکان[2]، لە سێبەری پاڵەوانێکی بەردیندا کە شمشێرەکەی لە حەوادا هەڵکێشابوو دانیشتبوو و ڕۆژنامەی دەخوێندەوە، کچێك سەتڵەکەی لە کانی پڕ دەکرد، میوەفرۆشێك لە پاڵ تەرازوەکەیدا ڕاکشابوو و چاوی لە دەریا بڕیبوو، دوو پیاو، لە پەنجەرەیەکی کراوەو لەناو دەرگای کافیتریایەکەوە دەردەکەوتن و لە پشتەوەی کافیتریاکەوە شەرابیان دەخواردەوە، خاوەن کافیتریاکە لەبەردەم کۆگاکە لە پشت مێزێکەوە دانیشتبوو وەنەوزی دەدا، بەلەمێك کە دەت وت دەستێکی نادیار هێناویەتی، لەسەرخۆ لە بەندەرە بچوکەکە نزیك دەبوەوە، پیاوێك بە چاکەتێکی شینەوە لە کەنار دەریاوە سەرکەوت و

گوریسێکی بە ئەڵقەیەکدا کرد، دوو پیاوی تر بە چاکەتی رەشی دوگمە زیوینەوە، لە پشت سەری بەلەمەوانەکەوە، تابوتێکیان نایە سەرشان کە لەوە دەچوو مرۆڤێکی تیا پاڵ کەوتبێت، پارچە ئاوریشمێکی گوڵدارو گوڵینکەداری گەورەیشیان بەسەر تابوتەکەدا کێشابوو.

لەو شوێنەدا کە باری تیادەکرێت کەسێك نەبوو خۆی لە تازەهاتوەکان بگەیەنێت، تەنانەت کە تابووتەکەیشیان خستە سەر زەوی و چاوەڕێی هاتنی بەلەمەوانەکەیان کرد، کە هێشتا سەرگەرمی بێنەو بەردەی گوریسەکە بوو وەستان، کەسیان لێ نزیك نەکەوتەوە، کەس هیچی لێ نەپرسین، کەس وەك کرێسێکیش (فزولی) تەماشای نەکردن.

بەلەمەوانەکە سەرگەرمی کاری ژنێك بوو کە منداڵێکی گرتبوو باوشی و بە پرچە ئاڵۆزەکەیەوە لەسەر سەکۆی بەلەمەکە دانیشتبوو، پیاوەکە کەمێك چوە پێشەوەو ئاماژەی بۆ خانوویەکی دوو قاتی زەرد کرد کە لە پاڵ دەریاکەدا، لای دەستە چەپەوە، بەرز دیار بوو، تابوت کێشەکان بارەکەیان هەڵگرت، تا پاڵ دەرگای ماڵەکە کە دەرگایەکی نزم بەلام ستوونەکانی زەبەلاح بوون بردیان، لەوکاتەدا کوڕێژگەیەك پەنجەرەیەکی کردەوە. تا ئەو کەسانە ببینێت کە لەنێو خانوەکەدا دیار نەدەمان، پاشان بە پەلە پەنجەرەکەی داخست، دەرگاکەش داخرا، دەرگاکە لە دار بەڕوویەکی رەش و زۆر توکمە دروست کرابوو، پۆلە کۆترێك کە بە دەوری بورجی کەنیسەکەدا باڵەفڕیان بوو، لە سەرشەقامی بەردەم دەرگاکەدا نیشتنەوە، کۆترەکان کە دەت وت دانەکەیان لەناو خانوەکەدا ئەنبار کراوە، لەبەردەم دەرگای خانوەکەدا کۆبوونەوە، کۆترێکیان تا قاتی یەکەم باڵی گرت و دەنووکی لە پەنجەرەکەدا، کۆترەکانی دی رەنگیان کراوەو جوان و گۆشتن بوون، ژنی ناو بەلەمەکە، دەستی درێژکردو دانی بۆ فڕێدان، کۆترەکان دانەکەیان خواردو بەرەو ژنەکە باڵیان گرت.

پیاوێك کە کڵاوێکی شێوە لوولەکی لەسەردا بوو، لە کۆڵانێکی باریك و زۆر لێژەوە، کە لە بەندەرەکەدا کۆتایی دەهات، هاتە خوارێ، شریتێکی رەشی بەکڵاوەکەیەوە بەستبوو، وەك سووسەکەر تەماشایەکی ئەملاولای کرد، شتێك نەدەبینرا کە ئەو دڵگیر نەکات، هەندێك گۆڤەکی لە سوچێکدا بینی، سەروچاوی پێکدادا، لەسەر پلیکانەی پەیکەری یادمانەکەدا توێکڵی میوەیان رشتبوو، بە پاڵیاندا تێپەڕی و بە دارەکەی دەستی گسکی دان، لە دەرگای خانوەکەی داو، هەر لەو کاتەیشدا بەدەستی، کە لە دەست کێشێکی رەشدا بوو، کڵاوە لوولەکیەکەی لەسەری داگرت، دەرگاکە زوو کرایەوەو نزیکەی پەنجا کوڕێژگە لە دوو ریزدا، لە داڵانێکی درێژدا، دەرکەوتن و لە بەردەمیا سەریان دا نەواند.

بەلەمەوانەکە لە پلیکانەکان هاتە خوارێ، سڵاوی لە پیاوە رەش پۆشەکە کرد، بردیە قاتی دووەم، لە راڕەوە روناك و خۆشەکەوە، کە دەوری حەوشەکەی دابوو، رێنمایی کرد، هەردووکیان، لە کاتێکدا کە منداڵەکان، بۆ رێز لێگرتنیان، چەند هەنگاوێك لە دوایانەوە بوون، پێیان نایە ناو ژورێکی گەورەو فێنکەوە کە بەودیوی ماڵەکەیدا دەڕوانی. لە پەنجەرەی ژورەکەوە بێجگە لە دیوارێکی سادە، رەنگ خۆڵەمێشی، رەش داگەڕاوی بەردین هیچ ماڵێکی تر دیار نەبوو، تابوت هەڵگرەکان سەرگەرمی دانان و داگیرساندنی چەند مۆمێکی درێژ بوون بەسەر سەری تابووتەکەوە، مۆمەکان

روناکیەکیان نەبوو بەڵکوو تەنیا ئەو سێبەرانەیان دەخستە سەر دیوار کە تا ئەو کاتە بێ جووڵە بون و پاشان کەوتنە لەرزین، قوماشی سەر تابووتەکەیان لابردبوو، پیاوێك کە تا ڕادەیەك لە راوکەری دەکرد بەقژی درێژو ئاڵۆزیەوە تیا راکشابوو،بێ جوڵەو وا دەهاتە بەرچاو کە هەناسە نادات و چاوی نووقاوە، لەگەڵ ئەمانەیشدا تەنیا شتەکانی ئەم لاولای وایان دەردەخست کەمردووە.

پیاوە خانەدانەکە هەنگاوی ناو هاتە سەر تابووتەکە، دەستی خستە سەر تەوێڵی ئەو پیاوەی کە تیا راکشابوو، پاشان کەوتە سەر ئەژنۆو درووودی خوێند، بەلەمەوانەکە ئاماژەی بۆ تابووت هەڵگرەکان کرد تا لە ژوورەکە بچنە دەرێ، ئەوان چوونە دەرەوە، منداڵەکان کە لە دەرەوە کۆببوونەوە دووریان خستنەوەو دەرگاکەیان داخست، وەلێ لەوە نەدەچوو ئەم کارە بەدڵی پیاوە خانەدانەکە بێت، تەماشایەکی بەلەمەوانەکەی کرد، بەلەمەوانەکە کەوتە لاوەو لە دەرگایەکی نهێنیەوە، لە ژورێکی تردا ون بوو، پیاوی ناو تابووتەکە زوو چاوی کردەوە، بە ناخۆشیەوە سەری بۆ لای خانەدانەکە وەرگیراو وتی: "تۆ کێیت؟".

خانەدانەکە بێ ئەوەی سەیری لێ بێت، هەستاو وتی: "سەرۆك شارەوانی ریڤا"[3]

پیاوی ناو تابووتەکە سەری راوەشاند، بە دەستە بێ تواناکەی ئاماژەی بۆ کورسیەك کردو دوای ئەوەی سەرۆك شارەوانی بە قسەی کرد وتی: "دیارە ئەوە دەزانم. جەنابی سەرۆك شارەوانی، شتێك هەیە، لە سەرەتای بەهۆش هاتنەوەمدا هەمیشە تووشی لەبیرچوونەوە دێم، شتەکان لە بەرچاومدا سووڕ دەخۆن و چاك وایە هەموو شتێك بپرسم، تەنانەت ئەگەر بیشی زانم، رەنگە تۆیش بزانیت کە من گراکوسی راوچیم".

سەرۆك شارەوانی وتی: "بێگومان، دوێنێ شەو هەواڵی هاتنتم زانی، ماوەیەك بوو نوستبووین، لە نیوەشەودا ژنەکەم هاواری کرد: "سالڤاتورە- بەناوی خۆم بانگی کردم- تەماشای ئەو کۆترەی پشت پەنجەرە بکە" بە راستی بە راستی کۆتر بوو، بەڵام هێندەی کەڵەشێرێك دەبوو، بەرەو لای من هەڵفڕی و بە گوێما چرپاندی کە سبەینێ گراکۆسی راوچی کە مردووە دەگاتە ئێرە. بەناوی شارەوە پێشوازیی لێ بکە.

راوچی سەری لەقاندو لێوی بەسەری زمانی تەڕکرد و وتی: "بەڵێ، کۆترەکان لێرە لە بەردەمی مندا هەڵفڕین، بەڵام بە بۆچونیتۆ، جەنابی سەرۆك شارەوانی، من لە ریڤادا دەتوانم بمێنمەوە؟"

سەرۆك شارەوانی وەڵامی دایەوە: "جارێ ئەوە ناوترێت، تۆ مردوویت؟"

راوچی وتی: "وەك دەی بینیت، بەڵێ، راستیا ساڵانی پێشتر، بەڵێ، لە ساڵەهای ساڵ پێشتر، من لەناو دارستانە رەشەکەدا -یەعنی لەناو ئەڵماندا- هەروا کە کەوتبوومە دوای بزنە کێویەك لە بەرزیەکەوە هەڵدێرام، لەو کاتەوە تا ئێستا مردووم"

سەرۆکی شارەوانی وتی: "بەڵام تۆ زیندویشیت"

راوچی وتی: "لە لایەکەوە بەڵێ، لە لایەکەوە زیندوم، کەشتی مەرگی من رێگاکەی ون کرد، ستێرنەکەی بە هەڵە سووڕاوە، یان کەشتیەوان بۆ چرکە ساتێك هەستی پەرت بوە، یان شەوقی

بینینی خاکی جوانی باوو باپیرانم بوه بەهۆ، ناتوانم بیلێم، ئەوەی دەتوانم بیلێم ئەوەیە کە لەسەر زەوی مامەوەو ئەوسا کەشتیەکەم، تا ئێستا، لەسەر ئاوەکانی سەرزەوی دێت و دەڕوات، بۆیە، من شتێکی لەوە چاکترم نەویستوە کە لەناو دڵی کێوەکانمدا بژیم، دوای مردنم بەناو هەموو وڵاتەکانی گۆی زەویدا سەفەر دەکەم.

سەرۆکی شارەوانی بڕۆی لێکداو وتی: "یەعنی لەو دنیا کارێکتان نیە؟"

راوچی وەڵامی دایەوە: "من هەمیشە بە سەر پلیکانە بەرزەکەوە وەستاوم کە بە دەروازەکەی کۆتایی دێت، بەسەر ئەو پلیکانە فراوان و بێ کۆتایی و پانە، بە هەموو لایەکدا دەڕۆم، جارێك بۆ سەرەوەو جارێك بۆ خوارەوە، تاوێك بۆ راست و تاوێك بۆ چەپ، هەمیشە دەبزوم، راوچی وەکوو پەروانەی لێ هاتوە، پێ مەکەنە"

سەرۆکی شارەوانی بەرگری لە خۆی کردو وتی: "پێ ناکەنم" راوچی وتی: "گەورەیی خۆتانە، من هەمیشە دەبزوم، بەڵام کاتێك دەست بەفڕینی گەورە دەکەم و دەروازەکە دەبینم بەرانبەرم دەبریسکێتەوە، بێ سێ و دوو بەرەو کەشتیە کۆنەکەم، کە هێشتا غەریبانە لە سەر دەریای زەوی یا شتێکی وا لە قوڕ نیشتوە، لە خەو هەڵدەستم، لەناو ژوورەکەمدا راکشاوم و تەنیا هەڵەی گەورەی مەرگم گاڵتەجارانە پێم پێ دەکەنێت، ژولیا، ژنی کەشتیەوان لە دەرگا دەدات و شەربەتی بەیانی سەرزەمپێك کە بەرێکەوت بە کەنار رۆخەکەیدا تێپەڕین، دەخاتە سەر تابووتەکە، من لەسەر شوێن خەوێکی دارین راکشام، کفنێکی سپیم لەبەرکرد، -کەس چێژ لە بینینم نابات- مووی سەروریشم، کە رەش و هەندێك شوێنی خۆڵەمێشیە، بێ ئەندازە ئاڵۆز بوە، لەشم بە شاڵێکی گەورەی گوڵدارە ریشەدار داپۆشراوە، مۆمی دواشێوی مەسیح (عەشای رەبانی) بەسەر سەرمەوەیەو روونناکیم دەخاتە سەر، تابلۆیەکی بچووکی سەردیوار بەرانبەرم هەڵواسراوە کە بە روونی "بوش مانێك"[4] نیشان دەدات کە رمێکی گرتۆتە من و زیرەکانە لە پشت سپەرێکی تێکەڵەرەنگی جوانەوە خۆی پەناداوە، مرۆڤ کە لەناو کەشتیەکدا دەکەوێتە نێو خەیاڵاتی بێ عەقلانەوە، باسی ئەم بوش مانانە، لە هەموو خەیاڵاتەکانی دی بێ عەقڵانەترە، بێجگە لەوەی کە وتم، سندووقە دارینەکەی من تەواو خاڵیە، لە کونە دیوارەکانی پاڵمەوە هەوای گەرمی شەوانەی باشوور هەڵدەکات و من دەنگی پێکدادانی ئاوو کەشتیە کۆنەکە دەبیستم.

"من، گراکوسی راوچی دارستانی رەش، لەو کاتەوەی کەوتمە دوای ئەو بزنە کێویەو هەڵدێرام و لێرەدا کەوتم، هەموو کارەکان بە رێك و پێکی پێش هاتن. کەوتمە دوای بزنە کێوی، هەڵدێرام، لە دەربەندەکەدا ئەوەندەم خوێن لەبەر رۆشت کە مردم و بڕیار بوو ئەم کەشتیە من بەرێتە دنیاکەی دی. هێشتا لە بیرمە کە یەکەم رۆژ بە چ خۆشیەکەوە لەسەر ئەم رایەخە دارینە پاڵ کەوتم، هیچ کاتێك چیاکان، وەك ئەم چوار دیوارە تاریکە، گوێیان لەو ئاوازانەم نەگرت کە من سەرم بۆ دانان.

"بە خۆشی ژیام و بەخۆشی مردم، پێش ئەوەی پێ بنێمە نێو بەلەمەکە، کیسەی باروتە نابوودەکەم و کۆڵە پشت و تفەنگی راوەکەم، کە هەمیشە بە شانازیەوە دەمکردە شانم، بەخۆشیەوە فڕێم دان وەك کچێك کە بەرگی بۆکێنی لەبەر بکات کفنەکەمم لەبەرکرد. پاڵ کەوتم و چاوەڕێ بووم، ئەوسا ئەم بەدبەختیە رێی پێ گرتم"

سەرۆکی شارەوانی دەستی بەرەنگاری بەرزکردەوەو وتی: "بڵێ کامە بەدبەختی، ئەی ئێوە خۆتان بە تاوانبار نازانن؟".

راوچی وتی: "نەء، من راوچی بووم، کەی ئەمە تاوان بوە؟ من لە دارستانی رەشدا، کە تازە گورگی تیا پەیدا دەبوو، بە دوای کاری خۆمەوە بووم، بۆسەم دادەنا، نیشانم دەنایەوە، نێچیرم راودەکردو دەم گرووەن، کەی ئەم کارە تاوانە؟ کارێکی چاك بوو، ناویان لێ نابووم راوچی دارستانی رەش، گوناهی ئەم کارە لە چیدایە؟

سەرۆکی شارەوانی وتی: "من بۆ ئەمە نەهاتوومەتە ئێرە، راستی، بەرای منیش، ئەم شتانە تاوان نین، بەڵام بابزانم، ئەی ئەم تاوانە لەملی کێیە؟

راوچی وتی: "لە ملی کەشتیەوانە، لێرە کەس گوێ بەقسەی من نادا، کەس نایەت هاوکاریم بکات، تەنانەت ئەگەر بەهەموو خەڵك بڵێن هاوکاریم بکەن، هیچ دەرگاو پەنجەرەیەکم لێ ناکرێتەوە، هەموو دەچنە نێو پێخەف و مەل مەلەکەیان بەسەر خۆیاندا دەکێشن. هەموو ئەم گۆی زەوییە دەبێتە میوانخانەی شەو.

وە نەبێت ئەم کارە بێ مانایش بێت، چونکە کەس ئاگای لە بوونی من نیە، ئەگەر ئاگاداریش بێت جێگاکەم نازانێت و ئەگەر جێگاکەم بزانێت نازانێت چۆن رەفتارم لەگەڵدا بکات، نازانێت بە چ جۆرێك کۆمەکیم بکات، بیری کۆمەك کردن بە من جۆرێکە لە نەخۆشی، دەبێت بۆ چارەسەرکردنی لەناو جێگادا بکەویت.

"هەموو ئەمانە دەزانم، هەر لەبەر ئەمەیشە داوای کۆمەك لەکەس ناکەم، لەگەڵ ئەوەشدا کە هەندێك جار –وەك ئێستا کە تەواو شێواوم– بە راستی بیردەکەمەوە، بەڵام بۆ ئەوەی کە لەدەست ئەو بیرانە رزگارم بێت پێویستە تەماشایەکی ئەم لاو ئەولای خۆم بکەم و بزانم لە کوێدام و –دڵنیاملەوەی– کە سەدان ساڵە لەکوێدا بووم".

سەرۆکی شارەوانی وتی: "نا سەیرە، سەیرە! تۆ بیر لەوە دەکەیتەوە لێرە، لە ریڤا، لای ئێمە بمێنیتەوە؟"

راوچی بزەیەکی کردو وتی: "بیر لەوە ناکەمەوە" بۆ ئەوەیش کە داوای پوزشی لێ بکات دەستی نایە سەر ئەژنۆی سەرۆکی شارەوانی و وتی: "لەوە گەڕێ کە من لێرەم، نازانم چی تر بڵێم، پێی رۆیشتنم نیە، کەشتیەکەم ستێرنی نیەو بەو بایە دەجوڵێت کە لە قولایی وڵاتی مەرگەوە هەڵدەکات.

پەراوێز:

- *Gracchas*
- پەیکەری یادانی (النصب التذكارية).
- *Riva*
- (*bushmaz*) ئاماژەیە بە ریش سپێتی و کورتەباڵاو بیابانگەڕەکانی ئەفریقا.

رەخنەیەك لە چیرۆكی (گراكۆسی ڕاوچی)

لاینیل تریلینگ

كـــەم تـــا زۆر هەركەســێك ئـــەم چیرۆكـــە بخوێنێتەوە دەڵێت یـان رەنگە بەسـەر سامیەوە هاواری لێ هەستێت: "ئـەم چیرۆكە مانای چیە؟ ئـەم ریوایەتـە سەیرە دەیەوێت چ شتێك بە مـن بڵێت؟" لـە راسـتیا خوێنـەر لـە دەرك كردنـی یەكەیەكەی خاڵەكانی دادەمێنێت، ناتوانێت بڵێت چیرۆكەكە لە كوێ و كـەی روودەدات و یـان بـە چ لۆژیكێك رووداوەكـان بـەدوای یـەكدا دێـن، لـە راستیا، رەنگە یەكـەمین پرسیاری نائومێدانـەی خوێنەر ئـەوە بێت كـە: "ئـەم چیرۆكە دەیـەوێت چی بەسـەر مـن بێنێـت؟" چونكـە چیرۆكەكـە ئـاوەژوی ئـەو واقیعـە دەكـات كـە ئـەو تێـی گەیشتووەو بێ قەرارو نیگەرانی دەكات.

لەگەڵ هەموو ئەمانەیشدا، چیرۆكەكەی كافكا ئەگەرچی هیچ گوێ بە لۆژیكی ئێمە نادات، بەڵام دەیـەوێت شتێكمان لەگـەڵدا بڵێـت. تەنانـەت لـە خوێندنـەوەی یەكـەمدا، كـە بـەرەو دژواریـەكی رۆحیمان دەبات، دەزانین چ شتێكی بۆ وتن پێیە: شتێك شایەنی گرنگی پێدانـە، شتێك پـەیوەندی بـەگیانی مـــرۆڤ و چارەنووســـیەوە هەیـــە. لێرەیشەوە جۆری چیرۆكەكە دیاری دەكەین.

چیرۆكەكـە ئەفسـانە ئـامێزە، ئەفسـانەیەكە باس لە كۆمەڵێك رووداوی ناو ژیانی مرۆڤ دەكات لـە هـەل و مـەرجێكی میتـافیزیكیدا. ئەفسـانە كەسانێك دروستی دەكـەن كـە بـە شـێوەیەكی رێژەیـی لـە قۆنـاغی سـەرەتایی گەشـــەكردنی كلتـوردا دەژیـن، لەگـەڵ ئەوەیشـدا، ئەگـەرچی عـەقڵ و زانسـت ئـــەم شـێوە دەربڕینـــە رەت دەكاتـەوە، بـەڵام رووكردنـە ئەفسـانەو شـێوەی بیركردنەوەی ئەفسانەیی هێشتا لـەناو ئـەدەبیاتدا جێگای خۆی پاراستوە.

هـەندێك لـە رەگـەزەكانی چـیرۆكی كافكـا- دەشێت دەسـت ئەنقەسـت بێـت- بەشـێك لـە ئەفسانە كۆنـەكانمان بـیر دەخەنـەوە. راوچـی ئەدونیسمان[1] وەبیردێنێتەوە، كە بەر یەكـەوت لـە راوكردنێكـدا گیـانی لـە دەسـت دا، "كەشـتی مـەرگ"، بـەڕوونی، ئاماژەیـە بـەڕێ و رەسمـی ناشتنی میسریەكان كـە بـە كەشتی مینیـاتوری جـوان دروسـت كـراو گۆڕەكانیـان دەڕازانـدەوە، چونكـە وایـان دەزانـی كـــە گیـــان لـــە رێگـــا ئاویەكانـەوە سـەفەر بـەرەو ئـــەو دنیـا دەكـات. چارەنووسـی گراكوسـی راوچـی لەگـەڵ "سـندوقە دارینەكـەیدا" لـە چارەنووسـی ئوســیریس[2]ش- قارەمـانی میسـری دەچێـــت، كـــە دەوترێـــت، خراوەتە ناو سنووقێكەوەو، دەرگاكەیان مۆروەمۆم كردوەو داویانەتە دەم روباری نیلەوە.

لەگەڵ هەموو ئەمانەیشدا، لەنێوان ئەفسانەی تـازەی كافكـاو ئەفسـانە كۆنـەكاندا جیـــاوازی گەلێكی بەرچاوگیر هەیە، لـە چیرۆكی ئەدونیسدا هەم ئـەفرودەیتی[3] خـوای خۆشەویستی و، هـەم پیرسیفو[4]نەی خوای مەرگ، حـەز لـە ئەدۆنیسـی گەنج و جـوان دەكـەن، چارەنووسـی ئـەویش وای هێناوە كە هەر شەش مانگ جارێك لەگـەڵ یـەكێك لەو دو خوایەدا بگوزەرێنێت، خەڵكی یۆنانی كـۆن و ئاسیای بچووك زۆریان ئەدۆنیس دەپەرست. لـە سـاڵۆژی مـەرگیا رۆژێكـی تـەواو پرسـەیان بـۆ دەگـرت و رۆژی دوایـی، لـە رێو رەسمـی زینـدو بوونـەوەیدا، ئاهـەنگی خۆشـیان دەگێڕا، مـەرگی

ئەو رەمزی زستان و زیندوبوونەوەی رەمزی لە دایك بوونەوەی بەهار بوو. ئەفسانەی ئوسیریسیش باس لە زیندوبوونەوە دەكات، ئوسیریس كە هەندێك جار لەگەڵ ئەدونیسدا بەیەكی دادەنێن (لە هەندێك نووسراودا كە باس لە ئەفسانەی ئەو دەكات دەڵێت كە بەرازێكی كێوی دەیكوژێت، ئەمەیش هەمان چارەنووسە كە تووشی ئەدۆنیس دەبێت) بە هاوكاری هاوسەرەكەی ئیسیس[5] دوبارە زیندو دەبێتەوەو لە دیدی میسریەكانەوە دەچێتە وێنەی خوای مەرگ و خوای زیندو بوونەوەیشەوە، بەڵام لە ئەفسانەی كافكادا نە باس لە خوایەو نە لە خۆشەویستی و نە لە فیداكاری هاوسەر، نیشانەیەكیش بۆ زیندووبوونەوە نیە، ئەگەر ئەدۆنیس و ئوسیریس بەرجەستەیەكی ئومێدی مرۆڤبن، گراكۆسی راوچی بەرجەستەی نائومێدی مرۆڤە، ئەو هیچ كات ناتوانێت بگەڕێتەوە سەر ئەو زەویەی كە بە شادمانی ژیانی تیا بەسەر بردوە، كاتێك سەرۆكی شارەوانی لێی دەپرسێت: "كارێكتان لەو دنیا نیە؟" وەڵام بن برە– نەء. ئەو چەند هەوڵ بدات ناتوانێت بگەڕێتەوە بۆ ئەوێ.

ئەوانەی لە مێژووی ئاینەكاندا دەست بەكارن ئەدۆنیس و ئوسیریس بە پێش وێناكردنی مەسیح دادەنێن، مەسیحێك كە وەك ئەوان گیانی بەخشی و گەڕایەوە بۆ ژیان، راوچیە مردوەكەی چیرۆكەكەی كافكایش دەشێت مەسیحێكی نائومێد بێت كە ناگەڕێتەوە بۆ ژیان، نە باوكی "لە دیناكەی تردا" "پێشوازی" لێ دەكات و نە مرۆڤی ئەم دنیایش. هەموو سەرزەوی وەك "میوانخانەی شەو" ناو زەد دەكرێت و ئەمەیش ناخۆشترین وەسفی نائومێدانەی راوچیە، كە بەم بەیادهێنانەوەیەدا ناتوانین بیر لە خێزانی پیرۆز نەكەینەوە كاتێك كە سەفەریان بۆ میسر كرد نەیان هێشت بچنە میوانخانەوە، لە قسەكانی راوچیدا دەردەكەوێت كە خەڵكی دنیا بۆ هەمیشە دەستوورەكانی مەسیح دەخەنە لاوە.

"لێرە كەس گوێ لە من ناگرێت، كەس كۆمەكم ناكات، تەنانەت ئەگەر بەهەموو خەڵك بڵێن كۆمەكیم بكەن هیچ دەرگاو پەنجەرەیەكم لێ ناكرێتەوە، هەموو دەڕۆنە نێو پێخەف ومەلمەلەكانیان بەسەر خۆیاندا دەكێشن. هەموو ئەو گۆی زەویە دەبێتە میوانخانەی شەو. وەنەبێت ئەمە كارێكی بێ مانایش بێت، چونكە هیچ كەسێك ئاگای لەبوونی من نیە، ئەگەر ئاگای لێ بێت جێگاكەم نازانێت، ئەگەر جێگاكەم بزانێت نازانێت چۆن هەڵس و كەوتم لەگەڵدا بكات، نازانێت بە چ شێوەیەك كۆمەكیم بكات، بیری كۆمەك كردن بە من جۆرێكە لە نەخۆشی دەبێت بۆ چارەسەركردنی لەناو جێگادا بكەویت".

لە نێوان راوچی و مەسیحدا لێك چونێكی ناتەواو هەیە نەك بنەبڕ، ئەو ئاماژەیەی دێتە ئاراوە زۆر ئاشكرایە، بەڵام نە بەڵگەی سەلماندنە نە سەپاندن. ئێمە ئازادین وا بیربكەینەوە كە دەشێت راوچی مەسیح بێت، یان مرۆڤا یەتی بێت، چاكتری بڵێین دەنگی نائومێدانەی مرۆڤایەتیە كە بە وتەی پڕ لە مەترسی راوچی، كە چیرۆكەكە بەرەو كۆتایی دەبات دەبیسترێت.

"لەوە گەڕی كە من لێرەم، نازانم، دەبێت بڵێم، پێی رۆیشتنم نیە، كەشتیەكەم ستێرنی نیەو بەو بایە دەجووڵێت كە لە قولایی وڵاتی مەرگەوە هەڵدەكات".

دەتوانین وایشی وێنا بكەین كە نووسەری چیرۆكەكە وای هەست كردوە چارەنووسی خۆی هەمان چارەنووسی گراكۆسی راوچیە، لە راستیا كە لەناوی راوچی، واتا گراكوسی ورد دەبێنەوە

هەست دەکەین کە ئەم بۆچوونە لە واقیعیەتی چیرۆکەکەدا نزیکترە، لە نێوان دوو کەسی ناوداری رۆحیدا کە ناوی گراکوسیان لەخۆ ناوە، واتا برایانی گراکی[6] کە داکۆکیان لە مافی هەژاران کرد دژی زۆرداران، لەگەڵ ئەوەیشدا کە لە رووداوی ناو چیرۆکەکەدا هیچ پەیوەندیەکیان پێکەوە نیە، بەڵام وشەی لاتینی گراکوسی[7] کە مانای قەلەباچکەیە، بەزمانی چیکیش، ئەو زمانەی کە کافکا دەسەڵاتی تەواوی بەسەریا دەشکێت، بە قەلەباچکە دەوترێت کافکا، قەلەباچکەیش ئەو باڵندەیەیە کە بەسەر دەرگای کۆگاکەی باوکی کافکاوە لە پراگ وێنەکرابوو، کە ئاماژەیە بۆ پیشەی بازرگانی ئەو، گەلێك جاریش کافکا خۆی بە قەلەباچکە ناو دەبرد. لەم چیرۆکەدا هیچ شتێك لەو بەڵگەیە ترسناکتر نیە کە بۆ هەل و مەرجی نالەباری راوچی دەهێنرێتەوە.

"کەشتیەکەی مەرگی من رێگای ون کرد، ئێستا ستێرنی بەهەڵە سووڕاوە، یان کەشتیەوان بۆ چرکەساتێك هەستی پەرت بوە.."

بەهەرحاڵ "بەدبەختی بوو، راوچی لە وەڵامی سەرۆکی شارەوانیدا کە دەپرسێت: "ئەی تۆ خۆت بە تاوانبار نازانیت؟" تەواو پێ لەسەر وەڵامەکەی دادەگرێت: "نەخێر".

لە نەریتی جوولەکە- مەسیحیدا دەربارەی دەردو ئازاری بوونی مرۆڤ و، بەخشندەیی خوا رایەك هەیە کە دەوترێت ئازاری مرۆڤ ئەنجامی حەتمی گوناهەکانیەتی، بەڵام راوچی کە سەرۆکی شارەوانی دەربارەی چارەنووسی لێی دەپرسێت، ئەو وەڵامی دەداتەوە کە ئازاریئەو پەیوەندی بەو کارانەیەوە نیە کە کردوویەتی، کەشتی مەرگ لە ئەنجامی هەڵەی کەشتیەوانەکەوەیە رێگای ون کردوە، دیارە چ بەڵگەیەکمان لە دەستا نیە کە بۆ دەبێت بڕوا بە راوچی بکەین، لەگەڵ ئەوەیشدا، تەواوی باوەڕی پێ دەکەین.

راوچی قسەیەك ناکات و چیرۆکەکەیش ئاماژە بە شتێك ناکات کەبوونی لاهوت رەت بکاتەوە، بەڵکو تەواو بە پێچەوانەوە، راوچی باسی کارەکانی دەکات کە "بەرەکەت"یان تیا بوە، ئەو بە رستەی "پلیکانەی فراوان و زۆرپان" و دەروازەی درەخشاوەی "دیناکەی دی" ئاماژە دەکات. ئاماژە بۆ جێگایەك دەکات کە بە رواڵەت شوێنی خۆاپەرستانە، مۆمێك کە بەسەر سەری راوچیەوەیە، مۆمی (دوا شێوی مەسیح)ەو ژیانی خەڵکی شار بۆ سازدانی رێ و رەسمێکی زۆر پێویست رێك خراوە، لەگەڵ ئەمانەشدا، ئەگەر کافکا دەست بۆ وێنەی ژیان لە بواری لاهوتدا ببات، ئەوا ئەم لاهوتە هەمان ئەم لاهوتە نیە کە پەرستگای ئاینە ئاشناکانەو لە نێوان ئەو و مرۆڤدا، بە رواڵەت، پەیوەندیەکی زۆر کەم هەیە.

بە راستی، بڕوابوون بە لاهوت هیچ ئومێدو تاسەیەك لە دڵی مرۆڤدا زیندو ناکاتەوە، ژیان لە بەندەرێکی بچووکدا، لەگەڵ ئەوەیشدا کە چالاکیەکانی ژیانی ئاسایی مرۆڤی لەخۆ گرتوە، وا دایارە پرپێت لە بێ هودەییەکی ترسناك، کارەکانی خەڵکی، کە هەر لە سەرەتای چیرۆکەکەوە وێنەی کراوە، لە خەو دەچن، ئەو کورانەی یاری زارزارێن دەکەن. پیاوێك کە رۆژنامە دەخوێنێتەوە، کچێك کە سەتڵەکەی لەکانی پڕ دەکات، ئەو پیاوانەی کە لە کافیتریاکە شەراب دەخۆنەوە، هەموو ئەمانە وا دێنە بەرچاو کە، لە پووچی ژیان و پەیکەرە یادمانیەکاندا هاوبەشن، کاتێك کە کەشتی مەرگ لە رێوە دەگات، هەموو ئەو کارانەی کە پەیوەندیان بە رێو رەسمی پێشوازیەوە هەیە بە وردی ئەنجام

دەدرێن، تەنانەت کۆترەکانیش دەوری خۆیان دەزانن و "پەنجا کوڕیژگەیش کەم تا زۆر دەزانن کە دەبێت لە پاڵ یەکدا کۆوەبن و دوو ریز ببەستن تا سەرۆکی شارەوانی بەنێوانیاندا تێپەڕێت". لەگەڵ ئەوەیشدا بێجگە لە کوڕێك کە "لەو کاتەدا پەنجەرەیەکی کردەوە تا ئەو کەسانە ببینێت کە لەناو خانوەکەدا دیار نەدەمان، پاشان بە پەلە پەنجەرەکەی داخست" هیچ کەسێکی تر، لە ئەنجامی بەرێ کردنی رێورەسمەکەدا تووشی هەژانێك نەهاتن، لێرەدا هەست دەکەین کە خەڵکی شارەکە هێند لە موسافیرەکەی کەشتیی مەرگ زیندووتر نین، تەنانەت ئەو لەوان زیاتر نیگەرانە، هەرچیەك بێت راوچیەکی بەناوبانگ بووەو تامی خۆشی چێشتووەو ئێستا بە ریشی نەتاشراوو، قژی ئاڵۆزو، کفنێکی چڵکنەوە لێی راکشاوە، وەسفی داپۆشینی راوچی بە "شاڵێکی گەورەی گوڵداری گوڵنکەدار" بۆ پێگەی راوچی وەسفێکی قێزەون و نامۆیە، لەگەڵ هەموو ئەمانەیشدا پێگەی ئەو لە دیدی چەندایەتیەوە، لەگەڵ پێگەی خەڵکی شاردا جیاوازە نەك لە رووی چۆنایەتیەوە.

رووداوەکانی چیرۆکی کافکا سەیرو دوور لە رەوشی کاری ئاساین، لەگەڵ ئەوەیشدا، ئێمە تەنیا لەبەر ئەم بەڵگەیە ناتوانین بە چیرۆکی خەیاڵ پەروەری ناوی بەرین، وتەی "خەیاڵ پەروەی" شتێکی نامۆو ئازادمان بیردێنێتەوە، ئازادی زەین لە کۆتی لۆژیك و واقیعیەت، لە کاتێکدا کە ئەم چیرۆکە لە سەروبەندی ئەوەدایە ئێمە هەست بەوە بکەین کە: بە ناچاری، بووینەتە دیلی زیندانی کاری درێو و چارەسەرنەکرواەکان.

بەڵام ئەگەر جارێك هەستی بە تاڵی و بێمانایی ژیانمان تاقی کردبێتەوە، ئەگەر جارێك هەستمان کردبێت کە رەفتاری ئێمە جەبریەو پەیوەندی بە خۆمانەوە نیەو، ویستی ئێمە لە ئیختیاری خۆمان بەدەرە، یان لانی کەم ئیدی هیچ شتێکمان لەدەست نایەت و ئازارکێشین، ئەگەر هەستمان بە مانە کرد ئەوسا بەرانبەر خەیاڵی ترسناکی کافکا لە وجودی مرۆڤ بە دژواری دەتوانین خۆمان بگرین.

پەراوێز:

1- *Adonis*
2- *Osiris*
3- *Aphro dait*
4- *Persephone*
5- *Lsis*
6- *Gracchi*
7- *Gracalas*

سەرچاوە:

داستان و نقد داستان- بەرگ چوارەم
گۆڕین و ئامادەکردنی" ئەحمەدی گوڵشیری

پـــۆزش

لە ژمارەی پێشووی (سەردەم)دا بابەتێك بە ناوی (بەرپرسایەتی نووسەر)ەوە بڵاوبۆتەوە، ئەو سەرچاوەیەی لێوەی کراوە بە کوردی لەسەرەتای بابەتەکەدا ئاماژەی بۆ کراوەو ئەو سەرچاوەیەی کە لە کۆتایی بابەتەکەدا هەیە بەهەڵە هاتووە، بۆیە داوای لێبوردن لە خوێنەران و لەوەرگێڕی بابەتەکە دەکەین.

سەردەم

گفتوگۆ

لەگەڵ ڕۆمانووسی کۆلۆمبیایی

(گابریل گارسیا مارکیز) دا

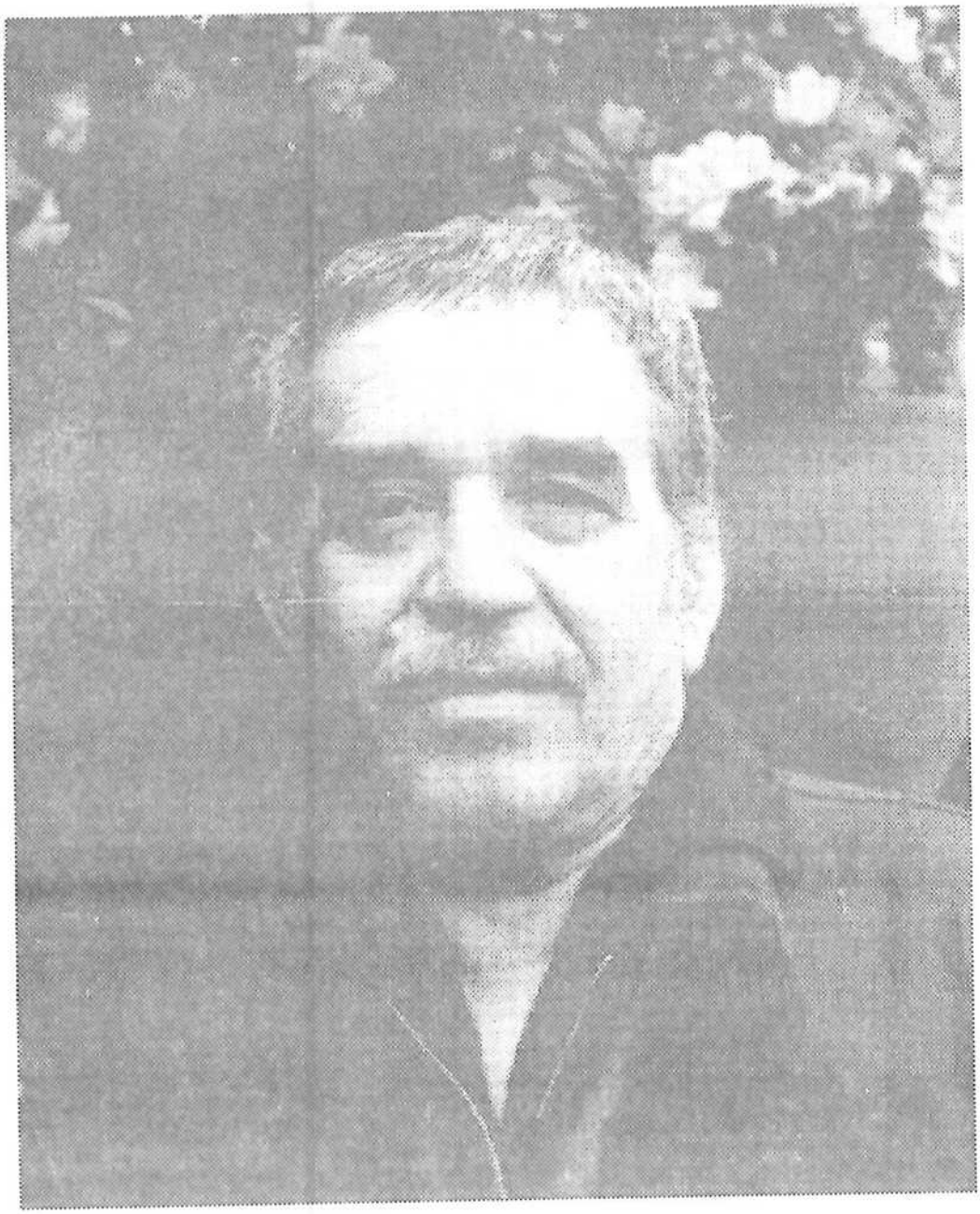

گابریل گارسیا مارکیز

وتووێژێك لەگەڵ گابریل گارسیا مارکیزدا

• و. لە فارسییەوە: سەلاح ئەمانی

گابریل گارسیا مارکیز ساڵی 1928 لە شارۆچکەی ئارکاتاکا (Arcataca) ی کولومبیا لە دایك بوو. ماکوندۆ، کە چواردەورەکەی مەزرای مۆزەو دواجار بوو بە شوێنی سەدساڵ تەنیایی، سەر بەو شارۆچکەیەیە. گارسیا مارکیز زۆرترین کاتەکانی دەورانی منداڵی خۆی لەگەڵ نەنك و باپیری بەسەر برد. بە شوور و شەوقێکی زۆرەوە ئەوانی حەقایەت خوانی جادوویی ناو نابوو و بۆ زۆربەی رۆمان و کورتە چیرۆکەکانی چێژی لەوان وەرگرتبوو. هەرچەند لە سەرەتاوە شیعرو عیرفان کاریان کردۆتە سەر شتەکانی بەڵام ئەودەم نووسراوەکانی بەشێوەی گوزارش بوون کە لە رۆژنامەی ئێڵ سپێکتادۆر (El Spectador) چاپ کراوە، رۆژنامەیەك کە خۆی رەخنەگری فیلم و گوزارشتەکانی بوو. هەروەها چەند ساڵێکیش لەنێوان ساڵەکانی 1950 هەتا 1959 لە رۆم و پاریس وەکو هەواڵنێری دەرەوە دەست بەکار بوو.

لە سەرەتاوە گابریل گارسیا مارکیز چیرۆکەکانی ئەوکاتانە دەنوسی کە شەوانە ئیتر رۆژنامەنووسەکان دەڕۆیشتنەوە ماڵێ. بەڵام دوای تێپەڕبوونی ساڵانێك و پاش ئەوەی کە چەند هاوڕێیەکی هانیان دا چاپ کرا. ئەوڕۆکە بەرهەمەکانی وەرگێڕراوەتە سەر زیاتر لە بیست زمانی زیندووی دنیا کە بریتین لە: زریانی گەڵا (1955)، کەس بۆ سەرهەنگ نامە نانووسێ (1961)، سەعاتی شوو ٖ (1962)، کە خەڵاتی ئەدەبی کولومبیای پێ بەخشرا. بەڵام تەنیا لە ساڵی 1967دا بوو کە بە بڵاوکردنەوەی "سەدساڵ تەنیایی"، کتێبێك کە ساڵیانێك لە هەوڵی نووسینیدا بوو، لە سەرتاسەری دنیا ناو و ناوبانگی دەرکرد. کتێبەکە لەڕێوە بە شاکارێکی گەورە دانراو ساڵی 1969 خەڵاتی باشترین کتێبی خارجی ئەکادیمیی فەرانسەی پێ بەخشرا. لە ساڵی 1975 دا"پاییزی باوك سالاری، درێژەی

لێکۆڵینەوەی چیرۆکی تەنیایی‌و پێوەندی لە دەسەڵاتەوە، وەکو رۆمانەکەی پێشوو لەگەڵ تاریف و دەست خۆشیەکی زۆر بەرەو روو بوو، رۆمانی "راپۆرتی مەرگێك لە پێش دا راگەیەنراو" ساڵی *1981* بڵاوبۆوە. گۆڤاری ئێل پایس (*El Pais*)ی چاپی ئیسپانیا، چاپی ئەو دوو رۆمانەی بە رووداوێکی گەورە لە ئەدەبیاتی زمانی ئیسپانیا دانا.

گ. گ. مارکیز ساڵی *1961*، بێجگە لەوەی ماوەیەکی کورت لە بارشیلۆن ماوە، دەنا لە مەکسیکۆ دەژیا. زیاتر لە بیست ساڵە کە لەگەڵ یاری دەورانی منداڵی خۆی، مێرسێدێس، (*Mercedes*) زەماوەندی کردووە دوو کوڕیشی هەیە بەناوەکانی روودریگۆ (*Rodrigo*)، کە لە زانکۆی هارڤارد دەرس دەخوێنێ‌و گوونسالڤۆ (*Gonsalov*) کە کەڕەنا ژەنەو لە پاریس دەرس دەخوێنێ.

ئەو وتووێژە، لە دیوی کارەکەی، لەگەڵ گابریل گارسیا مارکیز کرا، کە رێك لە پشت ماڵەکەی لە سان ئانخیل (*San Anjel*)، شوێنێکی قەدیمی و جوانی لێیە کە پڕە لە گوڵی رەنگاورەنگی مەکسیکی جوان کە ئینسان حەزدەکا چاویان لێکا. دیوی کارەکەی کە لە ماڵەکەیەوە زۆر دوور نیە، ساختومانێکی نەوی‌و دوورو درێژەو دادەنوێنێ کە تایبەتی بۆ پێشوازی ساز کراوە. لایەکی دیوەکە قەنەفەیەك و دوو مۆبل و بوخچەیەك -کە سەهۆڵدانێکی سپی چکۆلە کە بڕێك ئاو مەعدەنی لەسەرە لێ دانراوە.

سەرنج راکێشترین شتی ئەو دیوە وێنەیەکی گەورەی گارسیا مارکیزە کە لەسەر قەنەفەکەوە هەڵواسراوەو پاڵتۆیەکی خستۆتە سەرشانی‌و با لێی دەدا. وێنەکە نەختێك وەك ئانتونی کوین دەچێ.

گارسیا مارکیز، لە ئاخری دیوەکە لەسەر مێزێك دانیشتبوو لە سەرخۆیی‌و سەری حاڵی بەرەو پیرم هات،. پیاوێکی بە شان و باهۆیەکە. باڵای میترێك و حەفتاو پێنج سانتی‌میترە. وەکو بۆکسۆرێکی مام ناوەندی دەهاتە پێش چاو. چوارشانەیە بەڵام لاقی نەختێك باریك دیاری دەدا. شاڵوارێکی مەخمەری بۆرو چاکەتێکی گەرمی یەخەدارو هەروەها جوتێك پۆتینی مەیلەو رەشی لەپێدابوو. قژێکی لوول و رەنگ خورمایی‌و سمێڵێکی زل و بابری بوو.

وتووێژەکە هەموو رۆژێ لای ئێوارێ کە دوو سەعاتێکی دەخایاند لە ماوەی سێ رۆژدا تەواو بوو. هەرچەند گارسیا مارکیز زمانی ئینگلیزی بە باشی دەزانی زیاتر بە زمانی ئیسپانیایی دەدوا و دوو کوڕە حەڤدەو هەژدە ساڵەکەی کە لە مەدرەسەی ئینگلیزی زمانەکانی مەکسیکۆ و ئیسپانیا دەرسیان خوێندوە، بوونە دیلمانجی ئەو وتووێژە.

کاتێك کە قسە دەکا خۆی رادەژێنێ. دەستیشی زۆربەی کاتەکان دەجووڵێنێ‌و بە ئاماژە کردنی کورت و سووربوون لەسەر مەسەلەیەك بە دەستی تەئکید دەکا یان ئەوەی کە گۆڕینی بیروراکەی نیشان دەدا. کاتێ بیرمەندانە قسە دەکا یان خۆی بەلای بیسەرەکەیدا خوارکردۆتەوە یان لاقی لەسەر لاقی داناوەو خۆی تەواو کێشاوەتە دواوە.

* * *

پیتر ه. ئیستۆن (Peter H. stone): نێوانت لەگەڵ ریکۆردەردا چۆنە؟

گابریل گارسیا ماركیز (**Gabriel Garcia Marqeuez**): مەسەلەکە ئەوەیە هەرکە ئاگادار دەبی خەریکن وتووێژەکەت زەفت دەکەن، بۆچوونت دەگۆڕێ. ئەگەر لە من دەپرسن زوو دەکەومە حاڵەتی پشتیوانی لەخۆ. من وەکو رۆژنامەگەرێك هەست دەکەم کە ئیستاش فێر نەبووین بۆ وتووێژ کەڵك لە زەفت وەرگرین. پێم وایە باشترین شێوە بۆ وتووێژ ئەوەیە کە پێکەوە تێروتەسەل قسەبکەین بێئەوەی ئەو کەسەی وتووێژت لەگەڵ دەکا قسەکانت یادداشت کا پاشان لە هەلێك دا وتووێژەکە وەبیر خۆی بێنێتەوەو ئەو شتانەی کە هەستی پێکردوە لەسەر کاغەز بینووسێ. پێویست ناکا دانە بەدانەی وشەکان بنووسێتەوە. شێوەیەکی تر کە بەهرەی زیاترە ئەوەیە کە ئەو کەسەی وتووێژت لەگەڵ دەکا چەند یاداشتێك لە قسەکانت هەڵگرێو پاشان بەجۆرێك وەفاداری سەبارەت بە وتووێژەکە دەست بکا بە شیکردنەوەی قسەکانی. هەڵە بوونی تۆمارکردنی تەواوی وتووێژەکە لەوەدایە کە تۆمارەکە سەبارەت بەو کەسەی کە وتووێژی لەگەڵ دەکری وەفادار نیە چونکە کاتێك کە ئەو لە شوێنێك تووشی ئارۆزیان سەرلێشێواوی دەبێ، ریکۆردەرەکە هەمووی دەخاتە خاتریەوە. هەربۆیە کاتێك کە ریکۆردەرم لە لا دادەنێن پەیتا پەیتا لەبیری ئەوەدام کە خەریکم وتووێژ دەکەم؛ بەڵام لە حاڵێك دا ئەگەر زەفت و مەفت لە گۆڕیدا نەبێ بەخاترجەمی و زۆر ئاسایی قسە دەکەم.

کەوایە هەست دەکەم لەوبارەیەوە تاوانبارم بەڵام پێم وایە بۆ ئەو جۆرە وتووێژانە پێویستە.

بەهەر حاڵ مەبەستم لە قسەکانم ئەوە بوو کە بتانخەمە حاڵەتێکی پشتیوانی لەخۆ.

دەتانەوێ بڵێن کە لەو وتووێژەدا قەت کەڵکتان لە زەفت وەرنەگرتووە؟

وەك رۆژنامەگەرێك قەت کەڵکی لێ وەرناگرم. من زەفتێکی زۆر چاکم هەیە بەڵام تەنیا بۆ گوێ گرتن لە مۆسیقا کەڵکی لێ وەردەگرم. ئەوەش بڵێم کە وەك رۆژنامەگەرێك قەت وتووێژم لەگەڵ کەس نەکردووە. گوزارشم ئامادە کردووە بەڵام وتووێژێکم نەکردووە کە پرسیارو وەڵامی تێدابێ.

بیستوومە لەگەڵ مەلەوانی کەشتیەکی نوقم بوو وتووێژێکی گەرم و گورت بووە.

پرسیار و وەڵامێك لە گۆڕیدا نەبوو. مەلەوانەکە تەنیا بەسەرهات و رووداوەکانی خۆی بۆ دەگێڕامەوەو منیش یاداشتم دەکردو هەوڵم دەدا قسەکانی بەشێوەی "یەکەم کەسی تاك" بێنم؛ دەتگوت ئەو بۆخۆی نووسەری رووداوەکەیە. کاتێك کە نووسراوەکە دوابەدوای یەك لە رۆژنامە بڵاوبۆوە لە ماوەی دوو حەوتوودا، هەموو رۆژێ، دەچوە بەردەستی خوێنەران و هەروەها ئیمزای مەلەوانەکەی پێوەبوو نەك ئیمزای من. تەنیا پاش تێپەڕبوونی بیست ساڵ بەسەر ئەو رووداوەدا بوو کە یەکجێ هەمووی بڵاوبۆوەو خەڵك زانیان کە من نووسیومە. هەتا "سەدساڵ تەنیایی" بڵاونەبۆوە، هیچ بڵاوکەرەوەیەك نەیزانی کە نووسراوەیەکی بە بایەخ و جێی سەرنجە.

* * *

به بڕوای ئێوە ڕۆمان دەتوانێ کاری وا بکا کە لە توانای ڕۆژنامەگەریدا نیە؟

نەخێر، پێم وا نەبێ لە نێوان ئەو دوانەدا جیاوازیەك هەبێ. سەرچاوەیەکە، پێداویستیو کەرەسەو زمانیش هەریەکە. "گوزارشنامەی ساڵی تاعوون" نووسینی دانیال دیفۆی (*Danial Defoe*)، ڕۆمانێکی گەورەو هیرۆشیماش نووسینی جان هێرسێی (*John Hersey*) بەرهەمێکی گوزارشی گەورەیە.

ئایا ڕۆژنامەگەرو ڕۆمان نووس لە هەڵسەنگاندنی "ڕاستی و خەیاڵ" ئەرکی جیاوازیان هەیە؟

لە ڕۆژنامەگەریدا تەنیا ئەوە بەسە کە ڕووداوێکی درۆ لە بەرهەمەکەت دا بگونجێنی هەتا تەواوی بەرهەمەکەت بێ بایەخ بێو کەڵکی نەمێنێ. لە بەرامبەر ئەوەدا، لە چیرۆك دا، گونجاندنی ڕووداوێکی ڕاست سەرجەم بەرهەمەکەت بە بایەخ و جێی سەرنج دەکا. ئەوە تەنیا جیاوازیەکەو ئەو کارەش لە ئەستۆی نووسەرەو پێوەندی بە خۆیەوەیەتی.

* * *

چۆن دەستت کرد بە نووسین؟

بە نەقاشی، نەقاشی کارتۆن. پێش ئەوەی فێری نووسین و خوێندنەوە بم لە ماڵێ و لە مەدرەسە شکل و شێوەی پێکەنینیم دەکێشاوە. خۆشیەکەی لەوەدایە ئێستا کە بیری لێ دەکەمەوە دەزانم کاتێ لە دواناوەندی دەرسم دەخوێند منیان وەك نووسەرێك دەناسی هەرچەند لە ڕاستیدا شتێکم نەدەنووسی. ئەگەر بیان ویستایە داخوازیەك یان بەشێك لە کتێبێکیان نووسیبایە دەیان خستە ئەستۆی من چونکە وایان دەزانی من نووسەرم. کاتێك کە چوومە زانکۆ بە هەڵکەوت زانیم کە بونیەی ئەدەبیم بەهێزەو لە هەموو هاوڕێکانم باشترم. لە زانکۆی بۆگۆتا هاوڕێ و ئاشنای تازەم گرت کە منیان بە نووسەرەکانی ئەو سەردەمە ناساند. شەوێکیان یەکێك لە هاوڕێکانم کۆمەڵە چیرۆکێکی فرانتس کافکای بە ئەمانەت دامێ ڕۆیشتمەوە بۆ پانسیۆنی شوێنی مانەوەم و دەستم کرد بە خوێندنەوەی چیرۆکی "مەسخ"**. یەکەم دێڕم کە خوێندەوە شتێکی نەمابوو لەسەر قەرەوێڵەکەوە بەربمەوە. سەرم سوڕما. یەکەم دێڕ ئەوە بوو: *"کاتێك کە گریگۆر سامسا (Gregor Samsa) لە خەونی ناخۆشی بێ ئۆقرەی خۆی هاتە دەرێ زانی کە بووە بە جانەوەرێکی زل و زەبەلاح"*. ئەو دێڕەم کە خوێندەوە لە فکری خۆم دا وتم کە کەسێك ناناسم بەو شێوەیە بنووسێ. ئەگەر بمانسیبایە زۆر لەمێژ بوو دەستم کردبوو بە نووسین. زۆر زوو دەستم کرد بە نووسینی کورتە چیرۆك. تەواوی ئەو چیرۆکانەی کە نووسیومن ڕووناکبیرانەن چونکە بەپێی ئەزموونی ئەدەبیم نووسراون هێشتا پێوەندیم لە نێوان ئەدەبیات و ژیان دا نەدۆزیبۆوە. چیرۆکەکان لە پاشکۆی ئەدەبی ڕۆژنامەی ئێڵ ئێسپێکتادۆر، لە بۆگۆتا، چاپ دەکراو ئەوکاتەش سەرکەوتنێکی بەدەست هێنا؛ پێم وابێ هۆیەکەشی ئەوە بوو کە کەس لە کۆلۆمبیا چیرۆکی ڕووناکبیرانەی نەدەنووسی. ئەو سەردەمە ئەو شتانەی کە دەنووسران تەنیا لە بارەی ژیانی دێهات و کۆمەڵگاوە بوون. کاتێك کە چیرۆکەکانم نووسی پێیان وتم کە لە ژێر کاریگەری جۆیس دا نووسیومن.

ئەوکات بەرهەمەکانی جۆیست خوێندبۆوە؟

نەمخوێندبۆوە. هەر بۆیە دەستم کرد بە خوێندنەوەی یولیسس (*Ulysses*). تەنیا نووسخەیەکی ئیسپانیایی کە هەبوو و پاش ماوەیەکی زۆر، دوای ئەوەی کە یولیسسم بە زمانی ئینگلیزی و هەروەها زمانی فەرانسە کە زۆر باش وەرگێڕرابوو، خوێندەوە، زانیم کە بە راستی خراپ وەرگێڕراوەتە سەر زمانی ئیسپانیایی. شتێك کە فێری بووم، شتێك کە لە داهاتوودا لە بواری نووسین دا یارمەتی کردم، رەوشتی (*Techique*) وتوێژی دەروونی بوو. پاش ماوەیەکی تر ئەو شتەم لە بەرهەمەکانی ویرجینیا وولف دا بینیو شێوەی ئەوم لەو کارەدا زیاتر لە شێوەی جۆیس بە دڵ بوو. هەرچەندە پاش ماوەیەکی دیکە زانیم کە داهێنەری وتوێژی دەروونی نووسەری بێ ناوونیشانی گۆچان کێشی تورمس (*Lazarillo de Tormes*)ی بووە.

چێژت لە چ کەسانێك وەرگرتووە؟

ئەو کەسانەی کە بە راستی یارمەتیان دام تا لە دەست بۆچوونی رووناکبیرانە سەبارەت بە کورتە چیرۆك رزگارم بێ، نووسەرانی فەسڵی بێ ناو و نیشانی ئەمریکا بوون. تێگەیشتم کە ئەدەبیاتی ئەوان لەگەڵ ژیان پێوەندیەکانیان هەیە کە کورتە چیرۆکەکانی من لێیان بێ بەشن: پاشان رووداوێکم بۆ هاتە پێش کە سەبارەت بە ئەو شێوە بۆچوونە زۆر بە بایەخ بوو. لە نۆی ئاپریلی ساڵی *1948*، گیتان (*Gaitan*)، یەکێك لە رێبەرە سیاسیەکان بە فیشەك کوژراو خەڵکی بۆگوتا وەك شێت رژانە سەر شەقامەکان. من لە پانسیونی شوێنی مانەوەم خەریکی خواردنی نانی نیوەڕۆ بووم کە ئەم هەواڵەم بیست. بە پەلەپرووزە چووم بۆ شوێنی رووداوەکە بەڵام گیتانیان خستبۆوە ناو تاکسیەك و دەیانبرد بۆ خەستەخانە. لەکاتی گەڕانەوەم بۆ پانسیون چاوم بە ئاپۆرەی خەڵك کەوت کە لەسەر شەقامەکان خۆپیشاندانیان وەرێ خستبوو، دووکانەکانیان تاڵان دەکردو ساختومانەکانیان ئاور دەدا. خۆم گەیاندە ئەوان. بۆ دوانیوەڕۆو شەوی ئەو رۆژە بوو کە تێگەیشتم لە چ وڵاتێك دا دەژیم. کورتە چیرۆکەکانم بچووکترین پێوەندیان بەوانەوە نیە. دواجار کە ناچار گەڕامەوە بۆ بارانکێللا (*Barranguilla*) لە دوورگەی کارائیب، کە دەورانی منداڵیم لەوێ بردبوە سەر، تێگەیشتم کە ئەو جۆرە ژیانم بەسەر براوەو هەستم کرد کە مەیلم هەیە شتی لە بارەوە بنووسم.

دەورویەری ساڵەکانی *1950* و *1951* رووداوێکی تر کاریگەری کردە سەر مەیل و بۆچوونی ئەدەبیم. دایکم داوای لێکردم کە لە گەڵی بچم بۆ ئارکاتا، شوێنی لە دایك بوونم و ئەو ماڵەی کە ساڵەکانی سەرەتای ژیانم لەوێ بردبوە سەر، بفرۆشین. کاتێك گەیشتمە ئەوێ حەپەسام، چونکە بیست و دوو ساڵی تەمەنم بەسەرچوو بوو و لە تەمەنی هەشت ساڵیەوە تا ئەوکات چاوم بەوێ نەکەوتبوو. لە راستیدا هیچ شتێك نەگۆڕابوو؛ هەستم دەکرد چاو لە ئاواییەکە ناکەم بەڵکو دەتکوت کتێبێکی کراوە دەخوێنمەوە. دەتگوت ئەو شتەی کە دەم دی پێشتر نووسرابوو، تەنیا کارێك کە کردم ئەوەبوو کە دانیشتم و ئەو شتانەی کە پێشتر وجودیان بوو و هەروەها هەر شتێك کە دەمخوێندەوە یادداشتم لێ هەڵدەگرت. هەمووی ئەو شتانە دەستیان دابووە دەستی یەك هەتا ئەو خانووبەرانە، خەڵك و پیرەوەریەکانم بێنە ناو

ئەدەبیاتەوە. جوان لەبیرم نیە کە ئەوکات بەرهەمەکانی فاکنێرم خوێندبۆوە یان نا، بەڵام ئێستا دەزانم کە تەنیا رەوشتێك (technique) لە چەشنی رەوشتی فاکنێرم بوو کە توانایی پێ دابووم هەرشتێك کە دەیبینم، بینووسمەوە. حاڵ و هەوا (فەزا)، لەنێوچوون و گەرمای ئاواییەکە تەقریبەن هەر ئەو جۆرە بوون کە لە بەرهەمەکانی فاکنێر هەستم پێ کردبوو. ئەو ناوچەیە مەزرایەکی مۆز بوو کە بڕێکی زۆر لە ئامریکاییەکانی سەر بە کۆمپانیای میوە لەوێ دەژیان و حاڵ و هەوایەکی تایبەتیان پێ دابوو کە لە بەرهەمی نووسەرەکانی "باشووریترین شوێنی ئامریکا" دیبووم. رەخنەگران قسەیان لەسەر کاریگەری ئەدەبی فاکنێر لەسەر بەرهەمەکانی من کردووە، بەڵام من پێم وایە ئەو کاریگەریە جگە لە هەڵکەوت هیچ شتێکی تر نەبووە. من، هەر ئەوەندە، کەرەسەی لە جۆری کەرەسەی فاکنیرم دۆزیبۆوە هەتا دەست بدەمە کارێك کە پێشتر فاکنێر کردبووی.

پاش ئەوەی لەو سەفەرە گەڕامەوە، یەکەم رۆمانی خۆمم بەناوی "تۆفانی گەلا" نووسی. ئەو شتەی کە بە راستی لە سەفەری ئارکاتادا بۆم دەرکەوت ئەوە بوو کە تێگەیشتم تەواوی شتەکانی دەورانی منداڵی من بایەخی ئەدەبیان بووە. لەو کاتەوە کە تۆفانی گەلام تەواوکرد زانیم کە دەمەوێ نووسەر بم؛ کە هیچ کەسیش ناتوانێ پێش بەوکارەی من بگرێ؛ ئەویش تەنیا کارێك کە دەبێ بیکەم ئەوەیە هەوڵ بدەم ببمە باشترین نووسەری دنیا. ئەو باسە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی *1953* بەڵام تەنیا ساڵی *1967* بوو کە پاش نووسینی پێنج کتێب لەو هەشت کتێبەم، مافی نووسینیان (حقُ التألیف) پێدام.

بەبڕوای ئێوە ئەوە شتێکی ئاساییە کە نووسەرە لاوەکان بایەخێك بۆ دەورانی منداڵی و ئەزموونەکانیان دانانێن و لەسەرەتاوە وەکو رووناکبیرێك شت دەنووسن؟

نەخێر، زۆرجار شێوەی کار بە پێچەوانەیە. بەڵام ئەگەر قەرار بوایە سفارشم لە نووسەرێکی لاو بکردایە دەموت لە بارەی شتێکەوە بنووسێ کە بە سەرخۆی هاتووە، هەمیشە زۆر بە هاسانی دەتوانی تێبگەی کە نووسەرێك لە بارەی شتێکەوە دەنووسێ کە بەسەرخۆی هاتوە یان خوێندوویەتەوە یان بیستوویەتی. پابلۆ نرۆد لە یەکێك لە هەڵبەستەکانیدا دەڵێ: *"خودا یارمەتیم بکا هەتا لەکاتی دانانی شیعردا شتێك ساختە نەکەم"*. ئەو شتەی کە لێرەدا دەبێتە هۆی خۆشحاڵی و سەرگەرمی من ئەوەیە کە بەرهەمەکانم زیاتر بە خاتری خەیاڵی بوونیان تاریفیان لێوە دەکرێ، لە حاڵێکدا کە راستی مەسەلەکە ئەوەیە کە لە نێو بەرهەمەکانی مندا دێڕێك بەرچاو ناکەوێ کە ریشەی لە راستیەکاندا نەبێ. مەسەلەکە ئەوەیە کە راستی رووداوەکانی دوورگەکانی کارائیب لەگەڵ سەیرو سەمەرەو غەریب ترین خەیاڵەکاندا دیتەوە.

ئەو سەردەم بۆ چ کەسانێکتان دەنووسی؟ خوێنەرەکانتان چ کەسانێك بوون؟

تۆفانی گەلام بۆ هاوڕێکانم نووسی کە یارمەتیان دەکردم و کتێبەکانیان بە ئەمانەت پێدەدام و بە ئاواتی خوێندنەوەی بەرهەمەکانم بوون. کاتێك کە دەنووسم هەمیشە و دایم وریام کە ئەو هاوڕێیەم خۆشی لەو بەشە دێ و ئەو هاوڕێیەی دیکەم تام و چێژ لە وشەی دیکە وەردەگرێ. ئاخرێکەی بۆم دەردەکەوێ کە

هـەموو کتێبـەکانم بـۆ هاوڕێکـانم نووسـیوە. تەنگوچەڵەمـەو دژواریـەك کـە پـاش نووسـینی "سەدساڵ تەنیایی" هاتۆتە سەر ڕێم ئەوەیە کە نازانم بۆ کام یەك لەو ملیۆن خوێنـەرە دەنووسم؛ ئەو مەسەلەیە ئۆقرەی لێهەڵگرتووم و پەکی کـارم دەخا. دەڵێی یەك ملیۆن کەس چاویان تێـبڕیوەو بە ڕاسـتی ئینسـان نازانـێ کـە ئەوانـە بیر لـەچی دەکەنەوە.

ڕۆژنامەگەری چ کاریگەریـەکی کردۆتـە سەر چیرۆکەکانت؟

بـە بڕوای مـن کاریگەریەکـە دوولایەنـە بـووە. چیرۆك یارمـەتی ڕۆژنامەگـەری منـی داوە چونکـە بایـەخی ئـەدەبی پـێداوە. ڕۆژنامەگـەریش زۆر یارمەتی چیرۆکـەکانی منـی داوە چونکـە منـی لـە پێوەندی نزیك لەگەڵ ڕاستیەکاندا ڕاگرتووە.

پاش نووسینی تۆفانی گەڵاو پێش ئـەوەی کە دەست بکەن بە نووسینی سەدساڵ تـەنیایی، لە پێناو دۆزینـەوەی شێوەو ڕەوشـتێکی تایبـەت چ کارێکتان کرد؟

پـاش ئـەوەی تۆفـانی گـەڵام نووسـی بـەوە گەیشتم کە نووسین لـە بـارەی دێهات و دەورانـی منداڵـی لـە ڕاسـتیدا خۆشـاردنەوەیە کـە لـە ڕووبەڕووبوونـەوەو نووسـین لـە بـارەی ڕاسـتی ڕووداو سیاسـیەکانی وڵاتـە. بەهەڵـە وام بـیر دەکردەوە کە خۆم لەناو ئەو جۆرە دڵتەنگیە بۆ دەورانـی منداڵـی و شـوێنی لـە دایـك بـوونم دەشارمەوە هـەتا لەگەڵ مەسـەلەو ڕووداوەکـانی دەوروبەرم بەرەو ڕوو نـەبم. ئـەوە ڕاسـت لـەو سـەردەمەدا بوو کە زۆر باسی پێوەندی نێـوان ئەدەبیات و سیاسەت دەکرا. من هەوڵم دا کەلێنی نێوان ئەو دووانە پڕکەمەوە؛ لای فاکنێرم بـەرداو، لای هەمەنگوایم گرت. "کەس بۆ سـەرهەنگ نامـە نانووسێ"، "سەعاتێکی شووم" و "سەرەخۆشی دایە گەورە"م نووسی کە تەقریبەن هەموویانم لـە سـەردەمانێك دا نووسـی و لایـەنی هاوبەشـیان زۆرە. شوێنی ئەو ڕۆمانانە ئاواییەکی تـر جیـا لـە شوێنی ڕۆمانی تۆفانی گـەڵاو سەدسـاڵ تـەنیایی. لـەو ئاواییـە هیـچ خەبـەرێك جـادوو نیـە. ئـەو ئەدەبیاتـە دەبـێ بـە ئـەدەبیاتێکی گوزارشـی داینـێ. بەڵام کاتێك کە سـەعاتێکی شـووم تـەواو کـرد تێگەیشـتم کـە بـۆ جـارێکی تـر تـەواوی بۆچوونـەکانم بەهەڵـەدا چـووە. بـەو نەتیجەیـە گەیشتم کە نووسـراوەکانم لـە بـارەی دەورانـی منداڵی زۆرتـر سیاسـی بـوون و زیـاتر لـەوەی کـە بـیرم کردبـۆوە ڕاسـتی ڕووداوە سیاسـیەکانی وڵاتەکەم دەخاتەڕوو. پاش نووسـینی سـەعاتێکی شـووم بـۆ مـاوەی پێنـج سـاڵ دەسـتم بـۆ قەڵـەم نەبرد. بیرێك لە زەینمدا دایمە کەڵکەڵـەی دەدام و تینـی بـۆ دێنـام، بـەڵام هەرچـەندم کـرد تێنەدەگەیشتم. شـتێك کـە چـەندو چۆنەکـەیم بـە باشـی نـەدەزانی هـەتا ئـەوەی کـە ڕۆژێـك شێوەیەکی (لحن) باشـم کەشـف کـرد؛ شـێوەیەك کـە ئاخریەکـەی لەسـەد سـاڵ تـەنیایی دا بـەکارم بـرد. ئـەو شـێوەیە وەکـو حەقایـەت خوانـی دایـە گەورەم وابوو. ئەو شتانەی کـە ئـەو دەیگێڕانـەوە مـا بعد الطبیعي و خـەیاڵی دەهاتنـە بـەر نـەزەر بـەڵام زۆر ئاسـایی دەیگێڕانـەوە. کـاتێك کـە ئاخریەکـەی شـێوەیەك کـە دەبـوو بـەکاری بـەرم کەشـفم کـرد، هـەژدە مـانگ دوابـەدوای یـەك کارم کرد.

دایە گەورەت چۆن ئەو شتە خەیاڵیانەی تا ئەو رادەیە ئاسایی دەگێڕایەوە؟

شتێك كە جێی سەرنج بوو حاڵەتێك بوو كە لە رووخساری‌دا دەخوێنراوە. لە گێڕانەوەی چیرۆكەكانی‌دا شێوەو حاڵەتی قسەكردنی نەدەگۆڕاو هەموومان سەرمان سووڕ دەما. لە سەرەتای نووسینی "سەد ساڵ تەنیایی" دا هەوڵم دەدا بێ ئەوەی كە خۆم بڕوام بە چیرۆكەكە بێ بینووسم. دوایی بۆم دەركەوت كە دەبێ بڕوام پێیان هەبێو بەهەمان شێوە بینووسم كە دایە گەورەم چیرۆكەكانی بۆ دەگێڕاینەوە، بە رووخسارێك لە چەشنی بەرد.

لەو رەوشتە (Tecnique) یان شێوە قسەكردنەدا چلۆنایەتیەكی گوزارشی تێدا دەبینرێ، ئێوە رووداوە خەیاڵیەكان هێندە بە وردی شی‌دەكەنەوە كە بە راست دەگەڕێ. ئایا ئەوە هەر ئەو شتەیە كە لە رۆژنامەگەری وەرتان گرتووە؟

لە رۆژنامەگەری‌دا فێڵ و تەڵەكەیەك هەیە كە دەتوانی لە ئەدەبیاتیش دا بەكاری بەری. بۆ وێنە، ئەگەر بڵێی فیلەكان لە ئاسمان هەڵدەفڕن خەڵك بڕوا بە قسەكەت ناكەن، بەڵام ئەگەر بڵێی چوار سەدو بیست و پێنج فیل هەڵدەفڕن زۆرتر لەوەدەچێ كە بڕوات پێ بكەن. سەدساڵ تەنیایی پڕە لە شتی وا. ئەوە رێك ئەو رەوشتەیە (Tecnique) كە دایە گەورەم بەكاری دەبرد. چیرۆكی ئەو كابرایەی كە پەپوولەی زەرد دەورەیان دەدا، بەباشی لەبیرمە. كاتێك كە زۆر منداڵ بووم كرێكارێكی كارەبا دەهات بۆ ماڵمان. ئەو كرێكارە كەمەربەندێكی بوو كە لە دارتێلێكی چراكانی كارەبا پێی دەچووە سەرێ. ئەو كەمەربەندە زۆر سەرنجی رادەكێشام. دایە گەورەم دەیوت هەركات كە ئەو پیاوە دێ بۆ ئەوێ، ماڵەكە پڕ دەبێ لە پەپوولە. كاتێ كە دەمویست ئەوە بنووسم زانیم كە ئەگەر بڵێم پەپوولەكان زەردن خەڵك بڕوا ناكەن. كاتێ كە چیرۆكی فەرعی رێمێدیو (Remedios) جوانكیلەم نوسی كە دەڕوا بۆ بەهەشت، ماوەیەكی پێچوو تا كردمە شتێكی جێ بڕوا. رۆژێك چووم بۆ باخ و تووشی ژنێك بووم كە شیو و كوڵی ماڵی ئێمەی دەكرد. مەلافەكانی هەڵخستبوو هەتا وشك بنەوەو بایەكی توندیشی دەهات. ئەو لەگەڵ با شاخ بە شاخ ببوو كە نەكا مەلافەكانی لەگەڵ خۆی بەرێ. زانیم كە ئەگەر جێگەی مەلافەكان و رێمێدیۆس جوانكیلە بگۆڕمەوە، ئەو هەڵدەفڕێ. هەر ئەو كارەم كرد و بوو بە شتێكی جێ بڕوا. دژواری هەموو نووسەرێك ئەوەیە كە ئەو كارە بكا. هەموو كەس دەتوانێ لە بارەی هەموو شتێكەوە بنووسێ بەو مەرجە كە جێگەی بڕوابێ.

تاعوونی بێخەوی لە سەدساڵ تەنیایی‌دا ریشەكەی لە كوێوە هاتووە؟

تاعوونەكان هەمیشە سەرنجی منیان راكێشاوە. لە بارەی تاعوونەكانی سەدەكانی ناوەڕاست لێكۆڵینەوەی زۆرم كردووە. یەكێك لەو كتێبانەی كە عەلاقەی زۆرم پێیەتی، گوزارشتنامەی ساڵی تاعوون، نووسینی دانیال دیفۆیە. یەكێك لەو هەموو دەلیل و هۆیانەی كە عەلاقەم پێیەتی ئەوەیە كە دیفۆ گوزارشت گەرێكە كە هەروەكو نووسراوەكەی خەیاڵێكی پەتیە. ساڵیانێك بوو كە پێم وابوو دیفۆ تاعوونی لەندەنی بەچاوی خۆی دیوە، بەڵام دوای

تێگەیشتم کە گوزارشەکەی رۆمانە چونکە کاتێك کە لە لەندەن تاعوون هەموو لایەکی گرتۆتەوە ئەو حەوت ساڵان بوو. تاعوونەکان هەمیشە یەکێك لە دیمەنەکانی بەرهەمەکانی من بوون–کە لە شێوەی جۆراوجۆردا دووپات بۆتەوە. پێش لە نووسینی "سەدساڵ تەنیایی" لە چیرۆکی "رۆژێك پێش شەممە" تاعوونێکم بەکاربرد کە هەموو باڵندەکانی دەکوشت. لە سەدساڵ تەنیاییدا تاعوونی بێخەویم وەکو فێڵ و تەڵەکەیەکی ئەدەبی بەکاربرد چونکە دژی تاعوونی خەوە. لەوانە گەڕێین، ئەدەبیات جگە لە دارتاشی هیچ شتێکی دیکە نیە.

ئەو هەڵسەنگاندن و بۆچوونە نەختێك زیاتر شی‌کەنەوە.

هەم دارتاشی و هەم نووسین کارێکی دژوارن. نووسینی هەر شتێك تەقریبەن وەك دژواری سازکردنی مێزێك وایە. لە هەردووکیاندا سەرو و کارت لەگەڵ راستیە. راستیەك کە وەك دار رەق و تەقە. هەردووکیان پڕ لە فێڵ و تەڵەکەو رەوشتن (*Technique*). راستیەکەی ئەوەیە کە لەگەڵ نەختێك جادو و کۆڵێك کاری دژوار بەرەو رووین و هەر ئەو جۆرە کە وتویانە –پێم وایە پڕۆ وتوویەتی– لە سەدا دە چێژ (الهام)و لە سەدا نەوەد عارەقە رشتنی پێویستە. من قەت دارتاشیم نەکردووە بەڵام زیاتر لەهەر کەسب و کارێکی تر تاریف و تەمجیدی دەکەم؛ بە تایبەتی بە خاتری ئەوەی کە کەست پێ شك نایا کارێك بە دڵی خۆت بکا.

لە بارەی یاو و تاوی مۆز لەسەد ساڵ تەنیایی دا دەڵێن چی؟ تا چ رادەیەك پێوەندی بە کارەکانی کۆمپانیای یوونایتێد فرۆتەوە هەیە؟

یاو و تاوی مۆز، رێك پێوەندی بە راستیەکانەوە هەیە. هەڵبەت دەبێ بڵێم کە من فێڵ و تەڵەکەی ئەدەبیم لە بارەی ئەو شتانەوە بەکار بردووە کە پێشینەی مێژووی نەبووە. بۆ وێنە کوشتنی بەکۆی مەیدانەکە بە تەواوەتی راستە بەڵام کاتێك کە بە پێی قسەوباس و بەڵگەنامەکان نووسیم، زۆر جوان نەت دەزانی کە چەند کەس کوژراون. من ژمارەی سێ هەزار کەسم بۆ دانا، کە بە رواڵەت لە رادەبەدەر زۆرە. بەڵام یەکێك لە بیرەوەریەکانی دەورانی منداڵیم ئەوەیە کە قەیتارێکی دوورو درێژ کە پڕیان کردووە لە مۆز، لە مەزرایەکی مۆزەوە تێدەپەڕێ. ئەو قەیتارە دەیتوانی سێ هەزار تەرمی بارکردبێو ئاخریەکەی بردبێتی لە دەریا بەتاڵی کردبێ. زۆر سەیرە کە ئێستا لە مەجلیس دا قسەی لێوە دەکەن و رۆژنامەکان باس لە "سێ هەزار مردوو" دەکەن. من پێم وایە نیوەی تەواوی مێژوو بەو شێوەیە سازکراوە. لە "خەزانی باوك سالاری"دا، سەرەڕۆ (دیکتاتۆر) دەڵێ کە ئەگەر ئێستا بەراست نەگەڕێ زۆر گرنگ نیە چونکە لە داهاتوودا بەراست دەگەڕێ. درەنگ یا زوو خەڵك بەجێی ئەوە کە بڕوا بە قسەی حکوومەت بکەن، قسەی نووسەرەکە قبووڵ دەکەن.

کەوایە بەو جۆرەی کە ئێوە دەڵێن، نووسەر هێزێك پێکەوە دەنێ، ئەرێ؟

بەڵێ، منیش هەر ئەو بۆچوونەم هەیە. ئەو مەسەلەیە ئەرکێکی گەورە دەخاتە سەر شانم. بە راستی ئەو کارەی کە پێم خۆشە بیکەم

بەرهەمێکی گوزارشیی‌یە کە بە تەواوی مانا راست و دروست بێ بەڵام بەهەمان هێزە خەیاڵیەکەی "سەدساڵ تەنیایی"یەوە. هەرچی زیاتر دەژیم و شتم لە رابردوو بیر دەکەوێتەوە، زۆرتر هەست دەکەم کە ئەدەبیات و رۆژنامەگەری پێوەندیەکی نزیکیان پێکەوە هەیە.

* * *

ئێوە زیاتر ئیمەنی هێز بەکاردەبەن.

ئینسان هەرچی زیاتر بەهێزبێ، دژوارە کە بزانی کێت لەگەڵەو کێت لەگەڵ نیە. کاتێك کە بە هێزێکی سەرەڕۆ دەگەی ئیتر هیچ پێوەندیەکت بە راستیەوە نامێنێو ئەوەش خراپترین جۆری تەنیاییە. ئینسانێکی زۆر بەهێز، ئینسانێکی سەرەڕۆ، دەوروبەری بەعەلاقەو خەڵکێك تەنراوە کە ئامانجی سەرەکیان جیاکردنەوەی ئەو لە راستیەکانە؛ هەموو شتێك دەست دەدەنە دەستی یەك هەتا ببێتە کەسێکی دوورەپەرێز.

لە بارەی تەنیایی نووسەردا چی دەڵێن؟ ئایا ئەمەیان شتێکی جیاوازە؟

لەگەڵ دوورەپەرێزی هێز (انزوای قدرت) زۆر لەیەك دەچن. هەوڵی نووسەر، بۆ باسکردنی راستیەکان، زۆرجار ئەو بەرەو شکل و شێوەی راستیەکان رادەکێشێ. هەر ئەو جۆرەی کە دەڵێن بورجی عاج نشینەکان لە هەوڵی پاش و پێش خستنی راستیەکاندا رەنگە پێوەندی خۆیانی لەگەڵ، لە دەست دەن. رۆژنامەگەریش پارێزگاری لە بەرامبەر وەها کارێك دایە. هەربۆیەو بەپێی ئەو شتە بووە کە من هەمیشە خەریکی کاری گوزارشگەری بووم چونکە ئەو کارە پێوەندی من لەگەڵ دنیای راستیەکان رادەگرێ؛ بەتایبەتی گوزارشە سیاسیەکان و سیاسەت. دوورەپەرێزیەك کە پاش نووسینی سەدساڵ تەنیایی هەڕەشەی لێکردم دوورەپەرێزی نووسەر نەبوو، بەڵکو دوورەپەرێزی ناو و ناوبانگ بوو کە زۆر لە دوورەپەرێزی هێز بەربڵاوتر بوو. هاوڕێکانم لە بەرامبەر وەها خۆگوم کردنێکدا پشتیوانیان لێ کردم؛ هەر ئەو هاوڕێیانەی کە دایم و دەرهەم حازرن.

چۆناو چۆن؟

چونکە من هاوڕێ گیانی بە گیانیو نەگۆڕم لە سەرتاسەری ژیانم دا بووە. مەبەستم ئەوەیە کە من لە هاوڕێ قەدیمیەکانم دانابڕم و پێوەندی خۆمیان لەگەڵ رادەگرم. ئەوان کەسانێکن کە دەم هێننەوە سەر زەوی، ئەوان هەمیشە لاقیان لەسەر زەویەو ناو و ناوبانگێکیان نیە.

* * *

ئایا رۆمانەکانتان وەرچەرخانی کتوپڕ دەکەن؟

لە سەرەتای کارکردنم دا وابوو. لەیەکەم چیرۆکەکانی کە دەمنووسی تەرحێکی گشتیم لە شێوەی کار لە زەیندا بوو بەڵام زیاتر خۆمم دەسپاردە دەست قەزاو قەدەر. باشترین پێشنیار کە لە سەرەتاوە پێم کرا ئەوە بوو، ئینسان کە لە جەوانیدا لێواو لێوی چێژە (الهام) ئەوکارە ئیرادی نیە بەڵام ئەگەر بەدوای رەوشت (*Technique*)دا نەگەڕێو فێری نەبێ دواجار کە خەبەرێك لە چێژ (الهام) نیەو دەبێ رەوشت بخاتە جێگەی، تووشیاری دەردی سەرو گیروگرفت دەبێ. ئەگەر لە سەر وەختی خۆی فێری رەوشتی چیرۆك نووسین نەببووم ئێستا نەمدەتوانی لە پێشەوە تەرح بۆ ساخت (*Structure*)ی بەرهەمەکانم دارێژم. ساخت

مەلەسەیەکە کە تایبەتەن بەستراوەتەوە بە رەوشت و ئەگەر نووسەر لە سەرەتای کارکردنەوە فێری نەبوو ئیتر قەت فێری نابێ.

کەوایە رێکوپێکی و نەزم زۆر گرنگە؟

بڕواناکەم ئینسان بتوانێ کتێبێکی بە بایەخ بنووسێ بێ ئەوەی کە نەزم و تەرتیبێکی لە رادەبەدەری تێدا بەکار بردبێ.

لە بارەی بۆچوونە دەستکردەکانەوە (مصنوعی) دەڵێن چی؟

شتێك کە هەمەنگوای نووسین و کاریگەریەکی زۆری کردە سەرم ئەوە بوو کە بە بڕوای ئەو نووسەری وەك وەرزشی بۆکسۆری وایە. ئەو بایەخێکی زۆری بەلەش ساغی و خواردن و خۆراك دەدا. فاکتێر نێوبانگی بە کەسێکی سەرخۆش و مەست دەرکردووە بەڵام لە هەر وتووێژێك کە پێکەوە بوون دەیگوت کە قەت وانەبووە بە سەرخۆشی دێرێکی شت نووسیبێ. هەمەنگوایش هەر وای دەگوت. خوێنەرە بەپرتەو بۆڵەکانم لێیان پرسیوم کە ئایا لە کاتی نووسینی هێندێك لە بەرهەمەکانم مەوادی موخەدیرم بەکار نەهێناوە؟ ئەو پرسیارە ئەوە دەگەیەنێ کە ئەوان هیچ شتێك لە بارەی مەودای موخەدیرو ئەدەبیاتەوە نازانن. بۆ ئەوەی کە نووسەرێکی باش بین دەبێ لە سەرتاسەری کاتەکانی نووسیندا بە تەواوی وریاو لەش ساغ بین. من بە توندی دژی ئەو هەڵسەنگاندنە رۆمانتیکیەم لە نووسیندا کە دەڵێ نووسین جۆرێك قوربانی کردنەو هەتا بارودۆخی ئابووریو حاڵەتی روحی خراپتر بێ نووسراوەکە کە بە بەیاختر باشترە. بە بڕوای من نووسەر دەبێ وەزعی روحیو لەشی لە بارودۆخێکی زۆرباشدا بێ. من پێم وایە ئافراندنی ئەدەبی لەش ساغیەکی تەواوی پێویستەو نەسڵی بێ ناو و نیشان ئەو مەسەلەیەی دەزانی. ئەوان کەسانێك بوون کە ژیانیان خۆش دەویست.

بلایز ساندرا (Blaise Sandrars) نووسەرێکی فەرانسەییە). دەیگوت نووسەر لە هەڵسەنگاندن لەگەڵ زۆریەك لە کارو پیشەکان ئیمتیازێك بە حسێب دێو نووسەران رەنج و ئازاری خۆیان لە رادەبەدەر زۆر نیشان دەدەن. ئێوە لەوبارەیەوە دەڵێن چی؟

من پێم وایە کە نووسەریی کارێکی زۆر دژوارە؛ هەر کارو پیشەیەکی تریش ئەگەر بێت و بەسەرنج و لە دڵەوە بێکەی هەر ئەو حاڵەتەی هەیە. بەڵام ئیمتیازەکە لەوەدایەو کە ئینسان کارەکە بەدڵی خۆی بکا. من هەست دەکەم زیاد لە حەد بەرامبەر بەخۆم و کەسانی تر پێداگرو لاسارم و ناتوانم چاوپۆشی لە هەڵەکانم بکەم. بەهەرحاڵ من پێم وایە ئیمتیازەکە لەوەدا کە هەر کارێك تاحەدی خۆیو پێگەیشتن بکەین. زۆربەی نووسەرەکان نەخۆشی خۆبەزل زانیان هەیەو خۆیان بە ناوەندی دنیاو ویژدانی کۆمەڵگا دەزانن. بەڵام من تاریف لە کارێك دەکەم کە بەباشی کرابێ. لە سەنەردا کاتێك هەست بە بەختەوەری دەکەم کە بزانم فرۆکەوانەکان لە منی نووسەر باشترن.

ئێستا باشترین کات بۆ کارکردن چ وەختێکە؟ بەرنامەی کارکردنتان هەیە؟

کاتێك بووم بە نووسەرێکی پیشەیی و موشکیلەی من دانانی بەرنامەیەك بۆ کارکردن بوو. مانای رۆژنامەگەری یانی شەوکارکردن.

کاتێك كە كـاری نووسـەریم بـە شـێوەیەکی درێـژ، وە دەست پێکرد چل ساڵم تەمەن بوو، بەرنامـەی کارەکەم لـە نـۆی بەیانیـەوە تـا دووی دوانیـوەڕۆ بوو -یانی تـا کاتێك کە کوڕەکـانم لـە مەدرەسـە دەگەڕانەوە. چونکە خووم بەکاری دژوار گرتبـوو، هـەوڵم دا دوانیوەڕوانیـش کاربکـەم. بـەڵام زانیـم تەواوی ئەو شتانەی کە دوانیـوەڕۆ دەینووسـم بـۆ بەیانیەکەی دەبێ سـەرلەنوێ بیاننوسمـەوە. هـەر بۆیە بڕیارم دا کە لە سەعاتی نۆی بەیانیەوە هەتا دووی دوانیـوەڕۆ کاربکـەم و دەسـت بـۆ هیـچ کـارێکی تـر نەبـەم. دوانیـوەڕوان بـە قـەرارو وتووێژەکـانم را دەگـەم و هـەروەها هـەر کـارێکی دیکـە کـە پێـش دێ. موشـکیلەیەکی تـری مـن ئەوەیـە کـە لـە شـوێنە ناسـراوەکان و ئـەو جێگایانـەی کـە پێشـتر کـارم لێ کردووە دەتـوانم بنووسم. لە میوانخانەکان یان دیوی کەسانی کـەو بە ماشێنی تەحریری دیکە نـاتوانم شت بنووسم. هەروەها لـە کـاتی سـەفەرکردنیش دا کـە نـاتوانم کاربکـەم مووشـکیلەم بـۆ دێتـەپێش. هەڵبـەت ئینسان بۆ ئەوەی کەمتر کاربکا بـەدوای بیـانوودا دەگەڕێ. هەر بەپێی ئەوەشـە کـە هـەلو مـەرجێك کـە ئینسـان بۆخـۆی بەسـەرخۆی دا دەسـەپێنێ هەمیشـە مووشـکیلەی بـۆ درووسـت دەکـا. بـەڵام ئینسان سەرەڕای هەموو ئەو رووداوانە دڵ بـەچێژ (الهام) دەبەستێ. رۆمانتیکـەکان لـە وشـەی چێـژ (الهـام) بەخراپـە کـەڵکیان وەرگرتـووە. هـاوڕێ مارکسیستەکانی من، لە قبووڵکردنـی ئـەو شتەدا لەگـەڵ دژواری رووبـەڕوون بـەڵام هـەر نـاوێکی لەسەر دادەنێن من پێـم وایـە جـۆرە حاڵـەتێك لـە زەینـی ئینسـاندا هەیـە کـە تێـیدا بـە ئاسوودەییەکی زۆرەوە دەنووسێو نووسـراوەکان وەك لافاو بەزەینت دا دێن و هەموو ئەو بیانووانـە -بۆ وێنە ئەوەی کە تەنیا دەتوانی لە ماڵێ شت بنووسی- وەلا دەنرێ. دەڵێی ئەو سات و کـات و حاڵەتـە زەینیـە تـەنیا کـاتێك پێدەگـا کـە ئێـوە دیمـەنێکی بـاش و شـێوەیەکی باشـتان بـۆ بەکاربردن دۆزیبێتـەوە. جیـا لـەوەش، بەراسـتی کاردەبێ بە مەیل و خواستی ئینسـان بـێ چونکـە بە راستی هیچ کارێك ناخۆشـتر لـەوە نیـە کـە بـە دژی خواست و مەیلی ئینسان بکرێ.

یەکێك لە دژوارترین شتەکان نووسـینی بەشـی هەوەڵی چیرۆکەکەیە. من چەندین مانگ خـەریکی بەشی هەوەڵی چیرۆکێك بووم و کاتێك کە تـەواوم کردووە زۆر ئاسـان بـاقی چیرۆکەکـەم نووسـیوە. دیمـەن و شـێوەو ئاهـەنگی (لحـن) چیرۆکەکـە لـە خۆوە رەوتی خۆی گرتۆتەبەر: "لانی کەم بۆ من، بەشـی هـەوەڵی چیرۆکەکـە جۆرێك شـێوەکارەکە نیشان دەدا باقی کتێبەکە چۆناوچۆن دەبێ. هەر بـەپێی ئەوەشـە کـە نووسـینی کۆمەڵـە چـیرۆکێك زۆر دژوارتـر لـە نووسـینی رۆمانێکـە. هـەموو کـەڕەتێ کـە دەسـت دەکـەی بـە نووسـین کورتـە چیرۆکێك دەبێ هەموو شتێك لە سـەرراوە دەسـت پێ بکەی.

ئایـا خەیاڵـەکان (رۆیاهـا)*** وەکـو سـەرچاوەیەکی چێـژ (الهـام) هەمیشـە جێگـەی بایەخ و سەرنجن؟

من هـەر لـە سـەرەتای چـیرۆك نووسـینەوە گرنگیـەکی زۆرم پـێ دەدان. بـەڵام پاشـان تێگەیشتم کە ژیان خۆی گـەورەترین سـەرچاوەی ئیلهام و خەیاڵ (رۆیا) بەشـێکی زۆر بچووکـە لـەو لافـاوەی کـە نـاوی ژیانـە. شتێك کـە لـە بـارەی نووسەری منەوە راستە ئەوەیـە کـە مـن زۆر حـەز دەکـەم لە مانای جۆراوجۆری خەیاڵەکان (رۆیاهـا) تێبگەم و تاووتوێیان بکەم. بە گشتی مـن خـەیاڵ

وەکو بەشێك لەژیان دادەنێم بەڵام راستیەکان زۆر غەنی ترو بەبایەختن. رەنگە مەسەلەکەش ئەوە بێ کە خەیاڵەکانی (رۆیاها) من هێندە بە بایەخ نین.

* * *

ئایا پێتان وایە کە رەخنەگران حسێبێکت بۆ ناکەنەوە؟

بە بڕوای من رەخنەگران نموونەی بەرچاوی شتێکن کە ناوی رووناکبیرگەراییە ئەوان لە پێشەوە فەرزو گومانێکیان هەیە کە تایبەت بە نووسەرەو هەوڵ دەدەن کە لەو چوارچێوەیەی خزێنن و ئەگەر هاتو و لەو چوارچێوەیەدا جێی نەبۆوە هەوڵ دەدەن بە زۆر جێگەی بکەنەوە. من تەنیا بەخاتری ئەوەی کە وەڵامم بەئێوە دابێتەوە ئەو قسەیە دەکەم، چونکە بە راستی هیچ عەلاقەیەکم بەوە نیە کە بزانم نەزەر و بیروڕای رەخنەگران سەبارەت بە خۆم چیە. سالیانێك دەبێ کە رەخنەیەکم نەخوێندۆتەوە. ئەوان خۆیانیان خزاندۆتە نێوان نووسەرو خوێنەرەوە. من هەمیشە هەوڵم داوە شتەکانم زۆر بە سەرنج و روون و ئاشکرا بنووسم تا بە شێوەیەکی راستەوخۆ لەگەڵ خوێنەر قسە بکەم و پێویستم بە رەخنەگر نەبێ.

لە بارەی وەرگێڕەکانەوە دەڵێن چی؟

من رێزو حورمەتم هەیە بۆ وەرگێڕەکان، بێجگە لەو کەسانەی کە پاوەرەقی بەکار دەبەن، چونکە هەوڵ دەدەن شتێك بۆ خوێنەر شیبکەنەوە کە زۆر جار بیروڕای نووسەرەکە نیە؛ و خوێنەرەکە ئەزێت دەکا. وەرگێڕانێکی باش ئافراندنە بە زمانێکی تر. هەر بۆیە من گریگۆری راباسم (*Gregory Rabasa*)**** قبووڵەو ئافەرینی لێدەکەم. کتێبەکانی من وەرگێڕاوەتە سەر بیست و یەك زمان و لەو نێوەدا تەنیا وەرگێڕێك کە قەت داوای لێنەکردووم شتێکی بۆ روون کەمەوە هەتا لە خوار لاپەڕەکەوە بینووسێ، راباسا بووە. من پێم وایە کە تەواوی بەرهەمەکانم بە زمانی ئینگلیزی ئافراندراونەتەوە.

هەمیشە چەند بەش لە کتێبێك وەرگێڕانەکەی بەشێوەی وشە بە وشە دژوارە. ئینسان وا هەست دەکا کە وەرگێڕەکە کتێبەکە دەخوێنێتەوەو پاشان بە فکرو زەینی خۆی دووبارە دەینووسێتەوە. هەر بە پێی ئەوەشە کە ئەو جۆرە وەرگێڕانەم قبووڵەو بە دڵمە. ئەوان زۆرتر لە فکری ئاشکراکردن (مکاشفە)دان تا رووناکبیرگەرایی. نە تەنیا ئەو شتەی کە ناشرەکان خەریکین کەمە بەڵکو کارەکەیان ئافراندنی هونەری بە حسێب ناهێنن. من خۆم تووشی کتێبی وابووم کە ویستوومە وەریگێڕمە سەر زمانی ئیسپانیایی، بەڵام ئەو کارە بەقەت نووسینی کتێبەکانم وەخت دەبا و هێندەشم پووڵ و پارە بەدەستەوە نیە کە بتوانم گوزەرانی پێوە بکەم.

* * *

بە بڕوای ئێوە خراپە نووسەر زوو ناوبانگ دەرکاو سەرکەوتن بە دەست بێنێ؟

لە هەر تەمەنێکی پێی بگا خراپە. من پێم باش بوو کە پاش مردنم ناوم کەوتبایە سەرزار، لانی کەم لە وڵاتانی سەرمایەداری کە ئینسان دەبێتە جۆرە کاڵایەك.

بۆچی پێتان وایە کە ناوبانگ تا ئەو رادەیە بۆ نووسەر خراپە؟

زیاترێکەی بەخاتری ئەوە کە هێرش دەکاتە سەر ژیانی ئینسان؛ ئێوە لە دنیای راستیەکان

دوور دەخاتەوە. نووسەرێکی باش کە دەیەوێ درێژە بە نووسین بدا دایم و دەرهەم دەبێ لە بەرامبەر ناو و ناوبانگدا پشتیوانی لەخۆی بکا. من بە راستی ئەو مەسەلەیە لەو روانگەیەوە ناهێنمەوە گۆڕێ کە شتێکی راست و دروست نیە، دەبێ بڵێم کە من پێم خۆش بوو کە کتێبەکانم پاش مردنم بڵاوبێتەوە هەتا ناچار نەبووبایەم لەگەڵ مەسەلەی "ناو و ناوبانگ" و "نووسەری گەورە بوون"، دەرگیر بم. بە بڕوای من تەنیا تایبەتمەندی ناو و ناوبانگ ئەوەیە کە ئینسان دەتوانێ لە کاروباری سیاسیدا کەڵکی لێ وەرگرێ. جیا لەوە بەکاری هیچ شتێکی دیکە نایا. مەسەلەکە ئەوەیە کە لەماوەی شەو و رۆژێك دا بیست و چوار سەعات بە نێوبانگی و ناتوانی بڵێی: "وەلا خۆ زۆر چاکە، لە ئێستاوە تا سبحەینێ بەناوبانگ نیم". یان ئەوەی کە پاڵ بە دووگمەیەکەوە بنێی و بڵێی: "من ئێستا و لێرە بەناوبانگ نیم".

ئایا پێش بینیتان دەکرد کە "سەدساڵ تەنیایی" ئاوا سەرکەوتنێك بەدەست بێنێ؟

دەمزانی دەبێتە کتێبێك کە هاوڕێکانم زۆرتر لە هەر کەسێکی تر پێی خۆشحاڵ دەبن بەڵام کاتێك ناشرە ئیسپانیاییەکە پێی وتم کە دەیەوێ هەشت هەزار نووسخەی لێ چاپ بکات، سەرم سووڕما چونکە کتێبەکانی ترم قەت ژمارەیان لە حەوسەد نووسخە زیاتر نەبووە. پرسیارم کرد کە بۆچی بە ژمارەیەکی کەمترەوە دەست پێ ناکا، بەڵام ئەو وتی کە هاتۆتە سەر ئەو بڕوایە کە کتێبێکی باشەو هەشت هەزار نووسخە لە ماوەی حەوت مانگدا دەفرۆشرێو هەرواشی لێهات و هەمووی لە ماوەی حەوتوویەك دا، لە بۆینۆس ئایرێس، فرۆشرا.

ئەی بە بڕوای ئێوە سەدساڵ تەنیایی بۆچی ئەو سەرکەوتنە گەورەیەی بەدەست هێنا؟

من ناتوانم لەو بارەیەوە بیروڕایەك دەربڕم چونکە من بەرامبەر بە بەرهەمەکانم رەخنەگرێکی خراپم. یەکێك لەو لێکدانەوەو هەڵسەنگاندانەی کە زۆر جار بیستوومە ئەوە بووە کە سەدساڵ تەنیایی کتێبێکی لەسەر ژیانی خەڵکی ئامریکای لاتین و هەروەها لە ناوەوەی کۆمەڵگاوە نووسراوە. لەو لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنە سەرم سووڕما چونکە من لە سەرەتاوە ناوی "ماڵ"م لەسەر دانا. دەمویست بەربڵاوی تەواوی رۆمانەکە لە ناو "ماڵ"ێ دابێو ئەو شتانەی کە لە دەرەوەی رووەدا تەنیا لە پێوەندی لەگەڵ ماڵێ دا بێتە گۆڕێ. پاشان ناوی "ماڵ"م وەلا نا. رووداوەکانی کتێبەکە کاتێك دەگاتە ماکوندۆ لەوێ زیاتر تێناپەڕێ. هەڵسەنگاندن و لێکدانەوەیەکی تر کە بیستوومە ئەوەیە کە هەر خوێنەرێك ئەو شتەی کە خۆی دەیەوێ دەتوانێ لە کەسایەتیەکانی چیرۆکەکەدا ببینێو ئەوان بە کەسانی خۆی بزانێ. من نامەوێ لەسەر ئەو رۆمانە فیلم سازکرێ چونکە ئەو کەسانەی کە فیلمەکە دەبینن رەنگە لەگەڵ شکل و شێوەو کەسایەتیەك بەرەو رووبن کە بەبیریشیاندا نەهاتبێ.

کەس پێشینیاری پێکردوون کە لە رووەوە فیلم سازکەن.

بەڵێ، وەکیلکەم یەك ملیۆن دۆلاری پێ پێشنیارکردم هەتا ئەو کەسانە دڵساردکاتەوە کە بە هیوای ئەو کارەن، بەڵام کاتێك دیتی کە

کەسانی تر تا یەك ملیۆن دۆلار پێشنیاریان پێ کردووم نرخەکەی تا سێ ملیۆن دۆلار بردە سەرێ، بەڵام من هێندەم عەلاقە بەو فیلمە نیەو تا کاتێك کە بتوانم پێشگری لە سازکردنی دەکەم. پێم باشە کە هەمیشە وەك پێوەندیەکی تایبەتی لەنێوان خوێنەرو کتێبەکەدا بمێنێتەوە.

بە بڕوای ئێوە هەموو کتێبێك دەتوانێ سەرکەتووانە بکرێ بە فیلم؟

پێم وا نیە هیچ فیلمێك لە رووی رۆمانێکی باشەوە سازکرابێ بەڵام پێم وایە فیلمە چاك و زۆرەکان لە رووی رۆمانە خراپەکان سازکراون.

بۆ خۆتان قەت بیرتان لە سازکردنی فیلم کردۆتەوە؟

دەورانێك پێم خۆش بوو ببمە کارگێڕی سینەما. من لە رۆم دەرسی کارگێڕی سینەمام خوێندووە. هەستم دەکرد کە سینەما شتێکی بێ سنوورەو لە چوارچێوەکەیدا هەموو کارێك دەکرێ. هەر بە پێی ئەوەش هاتم بۆ مەکسیك کە دەمویست لە سینەما دا کاربکەم -وەك فیلم نامە نووسێك، نەك وەکو کارگێڕی سینەما. بەڵام چونکە سینەما هونەری سەوداگەریە (تجاری)، سەرتاسەر سەوداگەریە، زۆر بەرتەنگە. لە سینەمادا بە راستی دژوارە بتوانی بیروڕای خۆت دەربڕیو قسەی دڵت بکەی. من ئێستاش هەر بیری لێدەکەمەوە، بەڵام من ئەو کارەم وەك کارێکی جوان و رازاوە خۆش دەوێو پێم خۆشە بە یارمەتی هاوڕێکانم لەو بوارەدا کاربکەم بێئەوەی کە هیواداربم ئەو شتەی کە خۆم دەمەوێ و لە دڵمدایە بیڵێم. هەر بۆیەش پەیتاپەیتا لە سینەما دوورکەوتوومەتەوە. پێوەندی من لەگەڵ سینەما وەکو پێوەندی نێوان ژن و مێردێك وایە کە ناتوانن جیا لە یەك ژیان بکەن. بەڵام پێکەوەش هەڵناکەن. سەرەڕای ئەوانە ئەگەر بڵێن پێت خۆشە کۆمپانیایەکی فیلم بەردایت بێ یان ئیدارەیەکی رۆژنامە، دەڵێم ئیدارەی رۆژمانە.

وەکو نووسەرێك چ ئاوات و ئارەزوویەکتان هەیە؟

پێم وابێ وەڵامەکەی من هەر ئەوەبێ کە لە وەڵامی ئێوە سەبارەت بە ناو و ناوبانگ دامەوە. هەر دوێنێ بوو کە لێیان پرسیم عەلاقەت بە خەڵاتی نۆبل هەیە یان نا، بەڵام من پێم وایە کە ئەو خەڵاتە بۆمن بە تەواوی مانای کارەساتێکی گەورەیە. هەڵبەتە هەست دەکەم شایستەی وەرگرتنی ئەو خەڵاتە هەم، بەڵام وەرگرتنەکەی بۆ من ترسناکە. ئەو مەسەلەیە تەنانەت دژواریەکانی ناو و ناوبانگ ئاڵۆزتر دەکا. تەنیا شتێك کە لە ژیانمدا ئاواتی بۆ دەخوازم ئەوەیە کە کچێکم بێ.

-ئایا کارێکی واتان بەدەستەوە هەیە بیکەن؟

+من بەو نەتیجەیە گەیشتووم کە دەبێ گەورەترین کتێبی خۆم بنووسم، بەڵام ناوی کتێبەکەو هەروەها وەختی نووسینی کتێبەکە نازانم. کاتێك وەها هەستێك دام دەگرێ-کە ئێستا ماوەیەکە وەها هەستێکم هەیە- زۆر لە سەرەخۆو ئارام دەبمەوە تا بتوانم لە داوی خەم.

پەراوێزەکان:

*ئەو وتووێژە لە فەسڵنامەی ئەدەبی "پاریس ریۆیۆ" (پائیزی *1981*) چاپ کراوە. فەسڵنامەی ئەدەبی سێنکراستۆس (*Cencrastus*)ی چاپی ئیسکاتلەند (زستانی ئەو ساڵە) ژمارەی ئەو زمانانەی کە بەرهەمەکانی گ. گ. مارکیزی وەرگێڕاوەتە سەری، *32* زمان راگەیاندووە. ئەو ژمارەیە هاوکات لەگەڵ راگەیاندنی خەڵاتی ئەدەبی نۆبڵی ئەدەبیاتی *1982* بۆ گارسیا مارکیز، بەپێی گوزارش رۆژنامەی تایم، گەیشتووە بە *33* زمان و....

**مەسخ: (مسخ) وشەیەکی عەرەبیە. دوو مانای هەیە:

1-گۆڕێنی رووخسار بە شێوەیەکی زۆر ناتەرزو ناشیرین. *2*-کەسێك کە شکل و شەمایلی گۆڕابێو بووبێت بە شتێکی ناتەرزو ناحەز. وەرگێڕ.

***(رۆیاها)= وشەیەکی عەرەبیە، بەمانای ئەو شتانە کە لە خەون دا دەیبینی. بەڵام لێرەدا مەبەست شتێکی ترە بۆ وێنە: ئەم چیرۆکە خەیاڵیە. واتە بەخەیاڵ دروست کراوە.. و

****گریگۆر راباس وەرگێڕی بەرهەمەکانی گارسیا مارکیزە بە زمانی ئینگلیزی.

ئەم چاوپێکەوتنە لە پێشەکی رۆمانی-سەعاتی شووم-ی چاپە ئینگلیزیەکەدا هاتووە، بەرێز وەرگێڕە فارسیەکە دەقی چاوپێکەوتنەکەی بۆ فارسیی کردووە، وەرگێڕە کوردیەکە هەندێك پەرەگراف و چەند بەشێکی لاداوەو وەری نەگێڕاون، بەڵام لەبەر گرنگی دیمانەکە ئێمە بڵاومان کردەوەو ئەو کەموکورتیەمان لەبەرچاو نەگرت.

سەردەم

سینه ما

قوله ڕەشەکان و سینەما

یانەی سینەما Cinema Club

قولەڕەشەکان و سینەما

• ئامادەکردن و وەرگێڕانی: هەڵگورد عارف

کێشەی قولەڕەشکان و کۆیلەکان لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا بووە کێشەی ژمارە یەك و سەرەکی لەئەمریکا.. لەساڵی 1862ز سەرۆك (ئیبرهام لنکۆڵن Abraham Lincoln-)[1] کەنازناوی رزگاری‌کەری کۆیلەکانە بڕیاری وەستاندنی کاری بە یاسای کۆیلەکان دەرکردو یاسای نەهێشتنی سیستەمی کۆیلایەتی‌ی مۆر کردو جاڕی‌دا..

بەشی خواروی ئەمریکا کە زۆربەی ناوەندە بازرگانیەکانی کۆیلەی تیادابوو بەم یاساو جاڕنامەیە قایل نەبوون.. چونکە ڕاستەوخۆ دژی بەرژەوەندیەکانیان بوو.. ئەمە بووە هۆی هەڵگیرسانی جەنگێکی ناوخۆیی خوێناوی پڕ ئازارو ئەشکەنجە لەنێوان باکورو باشوری ئەم وڵاتەو چەند ساڵێکی خایاند.. وەمەترسی گەورەشی خستە سەر یەکپارچەیی خاکی وڵایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا..

بەڵام ئەم جەنگە بەسەرکەوتنی بەشی باکور کەحکومەتی مەرکەزی‌و سەرۆك لنکولن نوێنەرایەتیان ئەکرد بەسەر بەشی باشوردا کۆتایی هات.. وڵات یەکپارچەیی بەخۆوە دی.. وئەو یاسایە جێگیر بوو سیستەکی کۆیلایەتی لەناو چوو.. بەڵام.. ئایا قولە ڕەشەکان وەك سپی پێستەکان هەموو مافێکیان هاتە دەست؟.. ئایا بەیەك چاو سەیرکران وەك هەر هاووڵاتیەکی ناو ئەمریکا.؟

نەخێر .. ناوەندە رەگەزپەرستەکان.. بازرگانەکانی کۆیلە.. کۆنەپەرستەکان.. سەرمایەدارەکان.. هەروا زوو خۆیان نەدا بەدەستەوە بەئاشکراو نهێنی دژایەتی سیستەمی

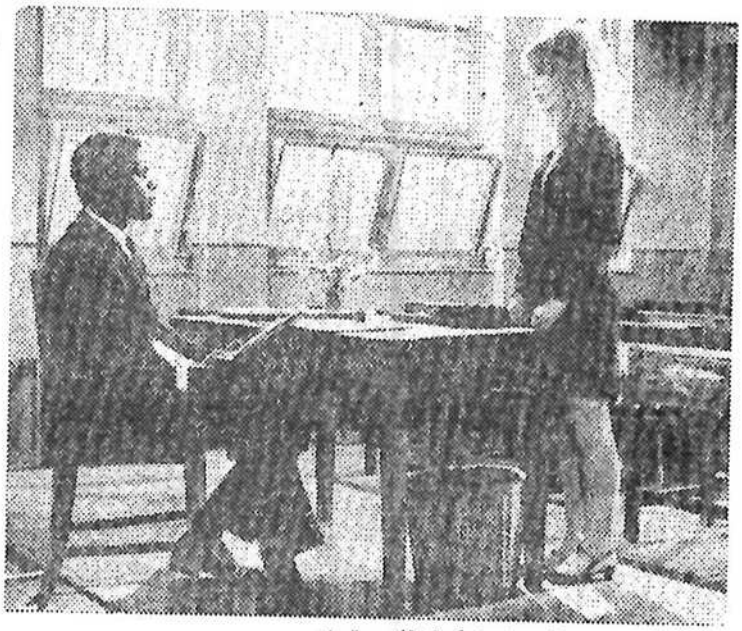

دیمەنێك لە فیلمی (بۆ گەورەکەم لەگەڵ خۆشەویستیدا)
لای چەپ ئەکتەری ناودار (سیدنی بواتییە)

بازرگانیەکاندا هەبوو کاتێك سینەما داهات و پاش ماوەیەکی کەم بووە پیشەسازیەکی پڕ سود و بازرگانیەکی مادی باش ئەم ناوەندانە قۆستیانەوەو بۆ پەرژەوەندیەکانیان وایان گوشی تەنها یەك دڵۆپ تەڕاییان تیادا نەهێشتەوە چ لەرووی بڵاوکردنەوەی ئەو هزرو بیروڕایانەی کەلەگەڵ مەرامەکانیا ئەگونجا.. بۆیە هەر لەپەیدابوونی سینەما تا ئەم

نوێیو یاساو دەستوریان ئەکرد.. لەزۆربەی ولایەتەکاندا باری قولەڕەشەکان تا ئەهات خراپتر ئەبوو.. لەگەڵ ئەوەشدا کەخۆیان و ژمارەیەك لەسپی پێستە پێشکەوتنخوازان بەرەنگاری ئەو رەوش و بارە بوونەوەو بەرامبەر وەستان و خەباتی بێ وچانیان کرد لەپێناو بەدەست هێنانی مافی تەواو بۆ رەشپێستەکان و یەکسانی نێوان هەموو هاوولاتیان.. بەڵام ئەم بارە دزێو و ناهەموارە تا ساڵانی نزیکی پێش کۆتایی سەدەی بیستەم درێژەی هەبوو.. ناوەندە رەگەزپەرستەکان لەسەرمایەداران بەتایبەت ئەوانەی زیانیان لەئەنجامی نەمانی یاسای کۆیلایەتی لێ کەوتبوو.. لەبەر ئەوەی هێشتا دەسەڵاتی گەورەی مادیو سیاسیان هەر مابوو هەموو رێگایەکیان ئەگرتە بەر.. هەموو کارێکیان ئەنجام ئەدا بۆ قەرەبوو بوونی زیانەکانیان.. لەبەرئەوەی ئەم ناوەندانە دەستیان لەهەموو

ساڵانەی دوایی سینەمای ئەمریکی بەپێشەنگایەتی هۆلیود بۆ ئاڵۆزکردنی باری ژیانی قولەڕەش و پوچەڵکردنەوەی یاسای رزگاریان لەکۆیلایەتی قولەڕەش وەك کەسایەتیەکی دواکەوتوو درندەو کۆیلەو دوور لەشارستانیەت و داماڵراو لەهەموو سیفەتێکی مرۆیی پێشکەش بەبینەرانی سینەما لەسەرتاسەری جیهاندا کرا..

دکتۆر لورنس فردریك لەیەکێك لەنووسینەکانیا لیستێك بەو کەسایەتیانە دیاری ئەکات کە بەرهەم هێنەرانی هۆلیود لەسەر پەردەی سینەما بۆ قولەڕەشەکانیان دروست کردوەو پێشکەشیان کردوە کەتوانیویانە لەناخو دەرونی بینەراندا بیچەسپێنن چ لەئەمریکا چ لەوڵاتانی تری جیهاندا وەك:

(قولەڕەشی درندە)و (کۆیلەیەکی رۆح سوك)و (خزمەتکارێکی دەستەمۆ– *The Devoted*

Servat)و (سیاسـتمەدارێکی چەپـەڵ)و (هاوڵاتیـەکی هـەڵاتوو لەلێپرسـراوێتی) (دزێکـی دامـاو)و (زەبـەلاحێکی پـڕ هـەوەس)و (رەش پێستێکی هەڵگەڕاوە لەڕەنگی خـۆی)و (بەڕەگـەز چێشـتکەر)و (مۆسـیقاژەنێکی نـابوت)و (ئەکتەرێکی بانتومیم)[2] و (گێلەپیاو) ..هتد..

پێش‌کەشکردنی قولەڕەش لەسەر پـەردەی سینەما بـەم شێوەیە بـوە هـۆی لاوازکردنـی ئارەزوی لە بـەدی هێنـانی مافـەکانیو کردیـە مرۆڤێکی بـێ ئاگـا لـەروداوەکانی دەوروبـەریو کۆمەڵکـەی. بـەوەش سـینەمای ئـەمریکی سـەلماندی کـە بـەهێزترین چەکـە لـەکاری سـەرکوتکردنی رەگـەزی رەش..و بـەفیڕۆدانی مافەکانیو هێشتنەوەی کۆتو زنجیر لەگەردنی بۆ بـەرژەوەندی سـپیەکان.. ئەگـەر بـەخێرایی گوزارشتێك بکەین بەناو ئـەو فیلمـە ئەمریکیانـەی کـە دەربـارەی قولەڕەشـەکان بەرهـەم هێـنراوە رەچاوی ئەوە ئەکـەین کـە بەسـەر چـوار قۆنـاغدا دابـەش بـووەو ئـەم قۆناغانـە لەسـاڵی 1903وە دەست پێدەکات هەتا ئەم سـاتە.. قۆناغـەکانیش ئەمانەن:

- قۆناغی زەلیلی
- قۆناغی دوای جەنگی جیهانی
- قۆناغی ئەزموونی کۆمەڵایەتی
- قۆنـاغی بەرەنگاربوونـەوەی (نەگەتیڤەکانو پۆزەتیڤەکان)

قۆناغی یەکەم:

لەگـەڵ بەرهـەم هێنـانی فیلمـە کورتەکـەی دەرهێنـەر (جـۆرج میلییـە – George Mele) بـەناوی (نەخۆشـخانەی بلومینـج– Bloming Hospital) لەسـاڵی 1903 ئـەم قۆناغـە دەسـتی پـێکرد کەباسـی چـوار قولـەڕەش ئـەکات بەخێراییـەکی شـێتانە عەرەبانەیـەکی شـەش ئەسپی لێدەخورن.

(پیـتر نوبـل Peter Nonel–) لەکتێبەکـەیدا بـەناوی (سـینەمای قولەڕەشـەکان Negro–Cinema) کەلەسـاڵی 1953 بـڵاوی کردۆتـەوە ئەڵێ: ئـەو ئەکتەرانـەی لـەم فیلمـەدا بەشدارییان کـردووە لەقولەڕەشـەکان نـەبوون.. بـەڵکو ئەکتەری سپی پێست بوونو دەموچاوو دەستیان بەبۆیـە ڕەش کردبـوو.. بێگومـان رەنگگۆڕینـی ئەکتـەرێکی سـپی پێسـت بـەڕەنگی رەش زۆر ئاسانترە لەوەی هانـا بـەرن بـۆ ئەکتـەرێکی رەش پێشـت. چونکـە ئـەو ئەکتـەرە سـپی پێسـتە بەئاسـایی‌و بـەئارەزوی خـۆی گـەورەترین بـەش لـەگێلێتیو نـەفامی ئەخاتـە پـاڵ کەسـایەتیە قولەڕەشەکان.

ئـەم فیلمـەی (میلییـە) سـەرکەوتنێکی چەماوەری باشی بەدەست هێنا کەوای لـەپیاوانی سینەمای ئـەمریکی کرد زنجیرەیـەك لـەم جـۆرە فیلمە کۆمیدیایەی کەپشت ئەبەستێ بەکەسایەتی قولەڕەشـەکانەوە کەبەشـێوەیەکی گێـلو کـەم مێشـك پیشـان ئـەدرێن بەرهـەم بـهێنن. لـەناوبانگترین ئـەم کەسـایەتیە دروسـتکراوانە کەسـایەتی (راسـتوس–Rastos)و (سـامبو–Sambo)و (مام جیم– Uncle Jim) بوو..

زۆربەی جەماوەری ئەم فیلمانە لەمنالان بوون کـەدڵخۆش‌و سەرسـوڕماوی ئـەم هەڵوێسـتە کۆمیـدیو گاڵتەجاڕیانـەی کەسـایەتیە قولەڕەشەکان بـوون کـە لـە ئـەنجامی گێلـیو بـێ مێشکیەوە رووی ئەدا..

لەهـەمان سـاڵدا واتـە لەسـاڵی 1903 دەرهێنـەری ئـەمریکی (ئۆدیـون س. بۆرتـەر–

(Oduion C. Borter) فیلمێکی بێ دەنگی بەناوی (کوخەکەی مام تۆم – Uncle Tom's Cottage)[3] کە لە نوسینی (هاریت بیتشر سنو– Harit Betchir Snow) بوو. لەساڵی 1853 نوسراوەو رەخنەگران ئەڵێن: ئەم چیرۆکە ئەگەر هۆی راستەوخۆی هەڵگیرسانی جەنگی ناوخۆی ئەمریکا نەبووبێت ئەوا هۆیەکی سەرەکی بووە لەهۆیەکان وەك سەرۆك لنکۆڵن باسی کردوە.. چونکە بوەتە هۆیەك بۆ لەکارخستنی یاسایی کۆیلە.. ئەو یاسایەی بووە هۆی ماڵوێرانیو لەناوچوونی دەیان هەزار خێزانی قولەڕەشەکان.

لەساڵی 1907دا فیلمی (تێکەڵکەر–The Masher) دەرکەوت کەهەڵوێستێکی توندڕەوی رەگەزپەرستانەی دژی ڕەنگ پێستەکان (الملونین) تیادابوو.. بەرامبەر هەموو ڕەگەزەکان جگە لەسپی پێست.. لەسەرو هەمویانەوە رەگەزی رەش پێست.. ئەم هەڵوێستە بەشێوەیەکی ئاشکراو دڕندانە لەفیلمێکدا جێگیر بوو کەناوی (کۆیلە– The Slave) بوو کەلەلایەن باشترین دەرهێنەری سینەمایی دەست پێکردنی سەدەی بیستەم (دیڤید جریفث D.W. Griffith–) دەرهێنرابوو.. ئەم دەرهێنەرە یەکێکە لە تونڕەوەکانی باشوور.

جریفث ئارەزوویەکی بێ سنووری هەبوو لەدژایەتی قولەڕەشەکان بۆیە بەخراپترین شێواز لەفیلمەکانیدا دەری ئەخستن.. بەتایبەتی ئەو فیلمانەی چیرۆكو بابەتەکانی پەیوەندی هەبووبێت بە(جەنگی ناوخۆ– Civil War)[4] ی ئەمریکاوە.. وەك فیلمەکانی: (کۆیلە– The Slave)و (شەڕ– The Battle)و لەدایك بوونی نەتەوەیەك– The Brith of a Nation)[5] و (مەزنترین شت لەژیاندا– The Greatest Thing in Life)و (شەوێکی هەڵچوو– On Oxeciting Night)و (ئەبرەهام لنکولن– Abraham Lincoln).

بەڵام لەناو گشت فیلمەکانی جریفث کە بابەتە سەرەکیەکەی قولەڕەشەکانە فیلمی (لەدایكبوونی نەتەوەیەك) بەپلەی یەکەم دێت کەپڕە لەدیمەنی ریسواو سەرکوتکردنو ئازاردانی قولەڕەشەکان.. هەوڵدانی بێ ئەندازە لەڕێزلێگرتن.. پشتگرتنی رێکخراوە بەدناو و خوێن رێژە کۆنەپەرستە ناسراوەکە بە رێکخراوی (کوکلوکس کلان– Kuklux Klan)[6] کەئەندامەکانی دەستیان سوربوو لەخوێنی منداڵو پیرو ژنو پیاوی بێ تاوانی قولەڕەش.. کەتەنها تاوانیان ئەوە بوو رەنگی پێستەکیانیان رەش بووەو بەس .

لە کاتی خۆیدا زۆربەی ناوەندەکان ناڕەزایی توندیان بەرامبەر نمایشکردنی ئەم فیلمە دەربڕی.. لەگۆڤارێکی سیاسیدا (ئەلبرت فۆنتۆن_ Albert Fonton) باسی ئەم فیلمە ئەکاتو ئەڵێ: ئەمە فیلمێکە بۆ ئەو مەبەستە بەرهەم هاتووە کە ئەوە بچەسپێنێت

دیمەنێك لە فیلمی لەگڕەی شەودا
نواندنی سیدنی بواتییە

قوڵەڕەشەکان چەند پلە یەك لەخوار رەگەزی سپی پێستەکانن.. قوڵەڕەشە باشەکان تەنیا ئەوانەن کە نۆکەری بەوەفای ئاغا سپیەکانیانن.. ئەوانەشی کە دژایەتی سیستەمی کۆیلایەتی ئەکەنو هەوڵی دەستکەوتنی مافی ڕەوای خۆیان ئەکەن شایانی نەفرەت لێکردنو لەناوبردننو مەترسی گەورەیان هەیە بۆ سپی پێستەکان.. وهەموو مرۆڤایەتی..

ئەم ناڕەزایی بەرهەڵستیە بەرامبەر فیلمەکەی جریفث نەك لەهەموو جیهاندا هەبوو بەڵکو بەخودی ئەمریکادا دەرکەوت.. لەساڵی.. *1946* کۆمەڵەی سینماتیکی ئەمریکی زنجیرە ئاهەنگێکی سینەمای بۆ فیلمە مێژووییەکان سازکردو فیلمی (لەدایکبوونی نەتەوەیەك)ی لەو ئاهەنگانەدا وەدەرهێناو لەبڵاوکراوەیەکیدا بەو بۆنەیەوە رایگەیاند: بەلێبوردنەوە بڕیارماندا ئەم فیلمە نمایش نەکەین لەم زنجیرە فیلمانەدا لەگەڵ باوەڕی تەواومان کە ئەم فیلمە یەکێکە لەگەورەترین فیلمە مێژووییەکان لەروی هونەریەوە.. بەڵام لەبەر ئەوەی بەئاشکرا بانگەوازی رەگەزپەرستیو دژایەتی نەمانی سیستەمی کۆیلایەتی ئەکاتو دژی خواستو ئاواتەکانی قوڵەڕەشەکانە.. بۆیە کاری پیشاندانی ئەم فیلمە کارێکە هیچ پاساوێکی لۆژیکی بۆ نیە!!.

کورتەی باس ئەوەیە کارمەندانی سینەمای ئەمریکی لەم ماوەیەدا بەشێوەیەك سەیری قوڵەڕەشەکانیان ئەکرد کەنمونەیەکن لە گێلەپیاو.. بەتایبەتی ئەم مەبەستەیان لە فیلمە کۆمیدییەکاندا بەرجەستەکرد.. لە فیلمە تراجیدیەکاندا هەموو کات سۆراخی کەسایەتی مرۆیەکی شەڕانیو باوەڕپێنەکراو و داوێنپیس ئەکرد بۆ ئەوەی بیدەنە ئەکتەرێکی قوڵەڕەش تابەشێوەیەکی فراوان گەورەترین ژمارەی بینەرانو جەماوەری سینەما رقو کینەی بەرامبەریان هەبێت.

قۆناغی دووەم:

لەگەڵ دەستپێکردنی جەنگی جیهانی یەکەم ئەم قۆناغە دەستیپێکرد.. سەربازە قوڵەڕەشە ئەمریکاییەکان سەلماندیان کە هیچیان کەمتر نیە لەسەربازە سپی پێستەکان لەئازایەتیو توانادا.. ئەو ماوەی دە ساڵەی نێوان جەنگی جیهانی یەکەمو دووەم گۆڕانکارییەکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینی لەرووی باشبوونی باری قوڵەڕەشە ئەمریکییەکان.. یەکێك لەو گۆڕانکاریانە دەرکەوتنی دیاردەیەك کەپێی ئەوترا (قوڵەڕەشی نوێ)..

گەڕەکی (هارلم–*Harlem*)[7] بوو بە مەڵبەندی جموجوڵو چالاکی وێژەییو کاری هونەری.. کە تیایدا قوڵەڕەشەکان سەلماندیان کە ئاگادارو زانیاری گیروگرفتو کێشە کۆمەڵایەتیو ئابوریەکانن.. ئەم بارودۆخە بوە هۆی ئەوەی هەندێ لەسینەماییەکان ئەو سوکایەتیانەی دووچاری قوڵەڕەشەکان هاتوە ئاشکرای بکەن. لەهەمان کاتدا گۆڕانکاری لەڕۆڵەکاندا بکەن لەبەرژەوەندی کەسایەتی قوڵەڕەشەکاندا ئەوە بوو (پول سلوانی – *Paul Slwany*) لەساڵی *1929*دا فیلمێکی دەرهێنا بەناوی (دڵەکان لەدیکسی[8]– *Hearts in Dixie*)و دەرهێنەری ناوداری ئەمریکی _(کنج فیدور–*King Vidor*) فیلمی (هللیویا – *Helloya*)ی دەرهێناو دەرهێنەر (ڤیڤیان هیرست

هاری بیلافونتی لەگەڵ کچە نەکتەر جوان فۆنتین ، دیمەنێك لە فیلمی (دورگەیەك بە رۆژدا)

- Ve Nany Herst) فیلمی (ترادیسیۆنی ژیان- Limitation of life)[9] ی دەرهێنا کە سەرکەوتنێکی جەماوەری مەزنی بەدەست هێنا.. ئەم فیلمە ساڵی 1931 بەرهەم هێنرا.

ئەوەی راستی بێت کەمێك باشبونی باری قولەڕەشەکان کەسیمای فیلمەکانی ئەم قۆناغە بۆ لە ئەنجامێکی فەلسەفەی پوختو پاراو نەبوو.. بەڵکو پێچەوانەیەکی ناچاری بارودۆخەکە بوو.. داوایەکی راستگۆیانەی بەئاشتی پێکەوە ژیانی گشت رەگەزنامەکان نەبوو.. یان دانانی چارەسەری پۆزەتیڤانەی راستەوخۆ بۆ هەموو کێشەکانی قولەڕەش..

بەڵکو بەشێوەیەك باسی لەو کێشەیە ئەکرد بە لۆژیکی تەومژاوی ئەوتۆ کە هەوڵی ئەدا ئەوە بسەلمێنێ کە کەسایەتی قولەڕەش خودی خۆی رەگەزی لەرەگەزی سپی بەنزمتر ئەزانێتو سپی پێست لەخۆی بەگەورەترو بەنرختر دانەنێت.

قۆناغی سێیەم:

لەساڵی 1949 ماوەی ئەزمونی کۆمەڵایەتی دەستی پێکرد لەمێژووی سینەمای ئەمریکیدا.. بیرۆکەی داکۆکی لە قولەڕەشەکانو مافەکانیان لەچوار فیلمی مەزندا خۆی نواند کە زۆربەی ئەم فیلمانە پاڵێورابوون بۆ وەرگرتنی ژمارەیەك

لەخەڵاتەکانی ئۆسکار.. ئەم چوار فیلمەش کە هەمووی لەساڵی 1949دا بەرهەم هێنرا بوو ئەمانە بوون:

1)(ماڵی ئازا– Home of the Brave) کە لە بەرهەمی (ستانلی کرامەر– Stanley Kramer)[10] ەو لە دەرهێنانی (مارك روبسون– Mark Robson) بوو کە باسی چیرۆکی سەربازی قولەڕەشی لاو ئەکاتو ناوی (موسی)یەو لە جەنگی جیهانی دووەمدا لەبەرەکانی زەریای باسفیك قارەمانێتی بەرچاوی هەبووە..

2)فیلمی (سنورە نادیارەکە–The Lost Frontier) کە لە دەرهێنانی (الفرد ویرکر_Elfred Werker) بەشێوازێکی تۆماری باسی چیرۆکی ژنە زانایەکی قولە ڕەش ئەکات کە بۆ ماوەی زیاتر لە 25 ساڵ ناوبانگی لەناو کۆمەڵگایەکی سپیەکان دەرکردبو.

3)فیلمی (مشەخۆر لەخۆڵدا–Intruder in the Dust) کە لەدەرهێنانی (کلارنس براون– Clarence Brown)و لە چیرۆکی (ولیام فولکنر–William Faulkner)ە.. ئەم فیلمە بەشێوەیەکی واقعی باسی باری قولەڕەشەکان ئەکات لە کۆمەڵگایەکی قولایی باشوری ئەمریکا کە ژیانی ڕۆژانەیان بەزەلیلیو لە ژێر ئازارو ئەشکەنجەدا بەدەست ناوەندە توند ڕەوەکانەوە بەسەر ئەبەن.

4)فیلمی (بینکی–Benkye) لەبەرهەم هێنانی بلیمەت (داریل ئوف. زانوك–Darryl F. Zanuck)ە، ئەم فیلمە باسی ژیانی کیژێکی قولەڕەش ئەکات کە ڕەنگی پێستی لەشی گۆڕاوە بۆ ڕەنگی سپیو لەکاری پزیشکیدا لەیەکێك لە

کچە ئەکتەری قولە ڕەش (دورسی داندریج)
لە دیمەنێك لە فیلمی (دورگەیەك لە ڕۆژدا)

ولایەتە باشورەکانی ئەمریکا کار ئەکات.. لەوێ ئەکەوێتە داوی خۆشەویستی لاوێکی سپی.. بەڵام پاش ماوەیەك ئەو خۆشەویستیە بە دەیان کۆسپی دێتە ڕێ بەهۆی پیادە بوونی سیستەمی ڕەگەز پەرستیو دژایەتی کردنی قولەڕەشەکان.

ڕەخنەگرانی سینەمای جیهانی ئەم چوار فیلمەیان خستە بەر باسو لێکۆڵینەوە بەوەی کە (دیاردەیەك)ی پێویستە توێژینەوەی لەسەر بکرێت.. ڕەخنەگری ناودار (جون لی– John Lee) لەم بارەیەوە نووسیوێتی:

(ئەم فیلمانە بەهای خۆی هەیە.. ناتوانرێت پشت گوێ بخرێت.. ئەم فیلمانە یەکەم جارە لە مێژوویی سینەمای ئەمریکیدا هەوڵ ئەدەن قولە

ڕەش لە هەڵوێستی قارەمانێتیدا دابنێن.. لە ژینگەیەکی ناقۆلای نا ئارام کە سپیەکان تیایدا باڵا دەستن.

بەڵام ڕەخنە گر (ف.ج. جیروم– F.G.Jeroom)[11] بەگشتی تێڕوانێکی جیاوازی هەیەو باوەڕی وایە کە ئەم فیلمانە وای دەرئەخەن کە هەوڵی بەرجەستە بوونی یەکسانی نێوان ڕەش و سپی ئەدات.. بەڵام لە ڕاستیدا وانیە.. بەڵکو تۆی ناکۆکی و ناڕێکی لە نێوانیاندا ئەچێنێت!!

جیروم دووپاتی کردەوە کە ئەو چوار فیلمە بەتوندی بەرگری لە گۆشە نیگای چینی دەسەڵاتدارە سپیەکان ئەکات.. ئینکاری بوونی کێشەی ڕەوای قولە ڕەشەکان ئەکات بەوەی کاتێك لەلایەن سپیەکانەوە دەست درێژی ئەکرێتە سەر مافەکانیان وای ڕوون ئەکاتەوە کە ئەمە بارێکی ڕەوشتیەو بە ڕووی چینە باش و لەبارەکە بۆتەوەو وا لە بینەر ئەکات کە قولەڕەشەکان بە بونەوەرێك دابنێت شایستەی بەزەیی و لێبوردنە.. نەك خاوەن مافی زەوت کراو..

بە باوەڕی من بەڵگەکانی ئەم فیلمانە لە هەڵوێستە ڕەخنەدارەکان تێدەپەڕێت بۆ ڕامانێکی گشتی کە ئەم کارانە هەوڵێکی هەنگاو لە دوای هەنگاوی تیادایە بۆ تێکەیشتنی ڕاستیەکان لەسەر کێشەی قولەڕەشەکان لەکرۆکدا کاتێك توێژینەوە لەسەر ئەم فیلمانە ئەکەین ئەبێ چەند ڕاستیەك هەیە بیدرکێنین کە کارتێکەرێکی گەورەی لەسەر سینەمایی ئەمریکیەکان هەیە وەك:

1)بەرهەم هێنەرەوەکان سڵیان لەوە ئەکردەوە ئەو فیلمانەی بابەتەکانی چارەسەری کێشەی قولەڕەش ئەکات.. بەتایبەتی لە ئەمریکا لەوانەیە بازاڕی گەرم نەبێت.. لەبەر ئەوەی تێکڕا قولەڕەشەکان قبوڵ ناکرێن و خۆشەویست نین..

2)ئەم فیلمانە بەرەو چارەسەری پێچاو پێچ و فێڵاوی ئەچێت بۆ هاوکێشە بوون و خۆپاراستن لە یاساکانی چاودێری و بەرهەم هێنانی کارە سینەماییەکانی ئەمریکا کەلەو کاتانەدا پەیڕەو ئەکرا.

قۆناغی چوارەم:

ئەم قۆناغە لەگەڵ ئەوبڕیارەدا دەستی پێکرد کە دادگای باڵای ئەمریکا لەساڵی 1954 دەریکردو تیایدا خوێندنی یەکسان کرد بۆ هەموو مرۆیەکی ڕەش و سپی.. ئەم بڕیارە مەزنە هەنگاوی یەکەمی گرنگی پێدانی بەرهەم هێنەرەکانی هولیود بوو بەکێشەی قولەڕەشەکان.. ئەوە بووە هۆی دەرکەوتنی شەپۆلێکی گەورە لەو فیلمانەی کە بابەتەکانی پەیوەندی ڕاستەوخۆی هەیە بەکێشەکەوەو قەبارەی کێشەکەی لەناو کۆمەڵگای ئەمریکادا ئاشکرا کرد لەگەڵ چۆنیەتی پەیوەندی ڕەش و سپی لەو کۆمەڵگایەدا.

بێگومان لەم قۆناغەدا هەندێك لەبەرهەم هێنەران و دەرهێنەرەکان وەك (ستانلی کرامر– Stanley Kramer) و دەرهێنەر (ئیلیا کازان– Elia Kazan)[12] و (ئوتو پرمنجر–Otto Perminger)[13] ڕۆڵێکی گەورەو باشیان هەبوو بۆ بەرەسەندنی ئەو فیلمانەی باسی کێشەی قولەڕەشەکان ئەکات.. لەبەر ئەوەی داکۆکیان لەمافی ڕەش پێستەکان و هێرش کردنیان بۆ سەر هەموو کارو موماره‌ساتێکی ڕەگەز پەرستانە لەناو کۆمەڵگای ئەمریکی بوە هۆی هاندانی

ئەکتەری بەناوبانگ کە نیستا بەزۆری دەوری کەسایەتی قولەڕەش ئەبینێ لە فیلمەکاندا (دینزل واشنتۆن)

خەڵکی هەمان ڕێگا بگرن‌و ژمارەی ریسواکەرانی ئەم ڕێبازە سستەمە ڕۆژ بەڕۆژ لەزیادبوندا بێت..

لە فیلمەکانی ستانلی کرامر:

(ماڵی ئازا– *Home of the Brave*)و (پێوەندم شکاند–*I'd Broken My Hancuff*) (بانگێشتێك بۆ کوشتن–*Invitation to Kill*).

لە فیلمەکانی دەرهێنەری ناودار ئیلیا کازان: (بینکی–*Benkye*)و (ڕوباری هەڵچوو–*The Rage River*)

لە فیلمەکانی دەرهێنەر ئوتوبرمنجر: (کارمن جونز–*Carmen Jonse*) (بورجی و بێس–*Porgy and Bess*)و فیلمی (با خۆرنشین خێرابێت–*Hurry Sun Down*) لەڕێگای ئەم فیلمانەوە بۆمان ڕون ئەبێتەوە کە ئەم کەڵە دەرهێنەرانە حەزو ئارەزووی تەواویان هەیە بۆ تیمارکردنی زامە قوڵەکانی کۆمەڵگای ئەمریکی لەڕێگای شالاوی ڕێك‌و بەهێز دژی ڕەگەزپەرستی‌و باشکردنی باری ژیانی ڕەشەکان‌و بەرجەستە کردنی یەکسانی نێوان هەموو هاوڵاتیان بەبێ جیاوازی ڕەنگ‌و باوەڕ.. ئەوە بو بەهەنگاوی خێرا ئەم جۆرە ئاراستەیە شوێن پێی خۆی گرت لەقەبارەی بەرهەمی سینەمای ئەمریکی ساڵانی دوایدا..

لەم قۆناغەدا هەڵوێستی سینەمای ئەمریکی بەرامبەر کێشەی قولەڕەشەکان هەشت ئاراستەی بەخۆوە بینی:

ئاراستەی یەکەم:

هەوڵی‌دا قەبارەی ئەوزیانانە دەربخات کە قولەڕەشەکان توشی هاتن لەئاکامی زەبروزەنگە نادادوەریەکەی دادگای ئەمەریکی وەك لەم فیلمانەی خوارەوە دەردەکەون:

(چاوەشی ڕەش – *Sergeat black*)ە کە لەدەرهێنانی(جۆن فۆرد – *john ford*)[14] ەو فیلمی(کوشتنی کۆلارە – *to kill amockingbird*)کە لەڕۆمانی(هارپلی–*harper Lee*)یەو لەدەرهێنانی(ڕۆبێرت مولیجان*robert*—*Mullingan*--) و (لەگڕەی شەودا–*in the heart of the Night*) کە لەدەرهێنانی(نورمان جویسون–*Noman jewison*)ە .

فیلمی (کوژرانی کۆلارە)بە بەهێزترین‌و ئازاترین فیلم دادەنرێت لە سینەمای ئەمریکیدا کە بەئاشکرا بەرەنگاری ستەم و ناڕاستیەکانی سیستەمی دادوەری لەئەمەریکا ئەبێتەوە لەچارەسەرکردنی کێشەی قولەڕەشەکان .

لەم فیلمەدا پایزەرێکی سپی کە (کریکوری بیك– *Gregory Peck*) ڕۆڵەی ئەبینێت لەدادگادا چەند وتەیەك ئەڵێت ئەبێتە هۆی ڕاکێشانی هزری

بینەر بۆ هەمو بەهاو نرخەکانی کە گەلانی ئەمریکا لەچوارچێوەی ویلایەتە یەکگرتوەکاندا بۆیان بەجێماوە.. کاتێك ئەڵێ: ((هەرکاتێك کێشەکە کێشەی پیاوێکی ڕەش ئەبێت بەرامبەز پیاوێکی سپی..ئەوا دادوەرە سپیەکە بەتەواوی بێلێکدانەوە دەست بەرداری هەموو لۆژیکێك(منطق)ئەبنەوە لەپێناوی سەرخستنی ئەوپیاوە سپیە گەرچی ماف و یاساشی لەگەڵ نەبێت)) بەم شێوەیە ئەم فیلمە پڕبەدەم هاوارئەکات و ڕاستیەکان ئەخاتە بەردیدەو ویژدانی سپیەکان و ڕەگەز پەرستەکان کە ئەم واقعەیان پێ هەرس ناکرێت

ئاراستەی دووەم:

درێژەپێدانی ئارستە کۆنەکەیە کەسینەمای خستبوە خزمەتی ئامانجەکانی لەداگیر کردنی وڵاتان و دەست بەسەر گرتنی گەلانی کیشوەری ڕەش..کیشوەری ئەفریقا لەپێشەنگی کاروانی ئەو فیلمانەی زنجیرە فیلمەکانی (تەرەزان – *Tar zan*)[15] کە ئەوساو ئێستا هەر سورە لەسەر ئەوەی کەتەنها پیاوی سپیو ڕەگەزی سپی ڕزگارکەری ئەفریقایەو پیشڕەویتی لەدواکەوتن و لە نەهامەتیەکان .

بەڵام ئەمە واتای ئەوە نیە کە هەموو فیلمە ئەمریکیەکانی لەسەر ئەفریقا دەرکراوە وەیان لەناویدا وێنەی گیراوە

یان چارەسەری بەبابەتێکی کردوە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بەو کیشوەرەوە بوبێت..نیاز پاك نەبوە .. نەخێر فیلمی چاك و خراپی هەیە ..هەوڵی جدی دراوە بۆ وێنەگرتنی ئەفریقای نوێ وەك فیلمەکانی:

(ڕەگەکانی ئاسمان – *TheRoots of Herven*)و (پاشاکانی دارستان–*(Kings of Jungle*و (بەفرەکانیکلیمنجارو–*& The snows KilimanJdro*) کە لەنوسینی ڕۆمان نووسی جیهانی خاوەن خەلاتی نۆبلی لە ئەدەبدا (ئارنست همنگوای – *Ernest Hemingway*)یە کەئیلهامی نوسینی لەگەشتێکی بۆ ئەوکیشوەرە وەرگرتوە.. ئەم فیلمە باسی نوسەرێکی ئەمریکی ئەکات پەلەقاژی ئەکات لەگەڵ مەرگدا لەئەنجامی ژەهراوی بوونی خوێنی لەشی کاتێك لە چادرێکدایە لە دامێنی شاخی کلیمنجارو .. ئەم فیلمە لێکۆڵینەوەیەکی سایکۆلۆجیە بۆ پیاوێك لەسەرەمەرگدایە.. لەهەمانکات دا بیرو بۆچونی پێشکەوتن خوازانەی همنگوای بە ڕونی بەدی ئەکرێت لەم چیرۆکەدا لەوێنەگرتنی ژیانی نوێی گەلانی ڕاپەڕیو ڕزگار بوی ئەم کیشوەرە ڕەشە ..

لەم ئاراستەیەدلچەند فیلمێك بەرهەم هێنراوە کەبوەتە مایەی سەرسوڕمان کە لە ئامانجە شەکاوەکانیان..وەك فیلمەکانی (خەرتوم– *Kahartoum*)[16] و (بەکرێگیراوەکان– *Pensioners*) هەرچەندە کەوێنەی هەندێك لە کێشەکان

دەرئەخات و زەقیدەکاتەوە بەڵام لە چەند هەڵوێستێکدا هەندێك بابەت پێچەوانە ئەکاتەوە کەئەبێتە مایەی دەستەبەرکردنی پڕوپاگەندەی ژەهراوی بۆ پەرژەوەندی ئیمپرالیزم و داگیرکەران .

ئاراستەی سێهەم :

چەند فیلمێك ناو ئەبەین وەك : نمونە / دەریارەی پەیدابوونی پەیوەندی خۆشەویستی

لە نێوان کوڕێکی سپیو کچێکی ڕەشدا وەك فیلمەکانی:

(دورگەیەك لەڕۆژدا–Isiand in the Sun)وفیلمی (ژنێکی مەحرەم–The invisble Woman)وفیلمی (سێ دڵی ئازار دراو–Thee prevent Hearts)و (جیهان و جەستەو شەیتان–The World The Fleshand The Devil)و فیلمی تۆپەڵێکی شین–Blue prud ence).

ئەم فیلمانە چونەتە ناخو ناوەڕۆکی ئەوکێشانەی لەئەنجامی پەیوەندی خۆشەویستی نێوان لاوێکی سپیو لاوێکی ڕەشدا پەیدائەبێت و لەدوایدا ئاکامەکەی بەشێوەیەکی دڵ تەزێن بێ سود و بێ هودە تەواو ئەبێت لەم بارەیەوە پرۆفیسۆر (فرید زنیی–Fred zeniy) لێکۆڵینەوەیەکی چڕوپڕی هەیە بە ناوی(لەپێناوبەئاشتی ژیان ..لەنێوان ڕەش و سپیدا)..لەم لێکۆڵینەوەیەدا ئەڵێ:((بەلای منەوە واپێویستە قولەڕەشەکان مافیان پارێزراو بێت...وسپیەکانیش دان بەخۆیاندا بگرن ... خۆشەویستیو تەبایی کوێرە لەئاستی ڕەنگەکاندا..لەسپی ئەبینی ونەڕەش!!)) لەسینەمادا تەنها ڕێگا ئەدرا پیاوێکی سپی کچێکی ڕەش بخوازێت.. پێچەوانە قەدەغەبو.. نەئەتوانرا بیر لەوە بکرێتەوە کە وێنەی پیاوێکی ڕەش دەربخات کە ببێت بەهاوسەری کچێکی سپی پێست.. وەبگرە تەنانەت چیرۆکێکی خۆشەویستیش لەنێوانیاندا پەیدا ببێت..

بەڵام دەرهێنەری پێشکەوتوخواز (ستانلی کرامر–Stanly Kramer) لەم بنەمایە لای داو بوێرانە فیلمێکی دەرهێنا کە هەراو زەنایەکی فراوانی لەسەر دروست بو دەربارەی لاوێکی ڕەش پێست لەدوای چیرۆکێکی خۆشەویستی بەهێز کچێکی سپی پێست ئەخوازێت.. فیلمەکە بەناوی (کێ بۆ خوانی ئێوارە میوانە؟– Guess Who's Coming to Dinner).

ئاراستەی چوارەم:

فیلمەکانی ئەم ئاراستەیە بەڕاشکاوی باس لەو گرفتانە ئەکات کە بوە بە بازنەیەك بۆ کێشەی قولەڕەشەکان. بەڵام لەهەمان ماتدا هیچ چارەیەکی بۆ ئەم گرفتو کێشانە دانەناوە بگرە پێشنیاریشی کردووە.. ئەمەش بوە مایەی مشتومڕی نیوان ڕەخنەگران.. هەندێکیان تۆمەتی ئەوە ئەخەنە پاڵ ئەم فیلمانە تەنها چەند دروشمێکی هەڵواسراوی پڕوپاگەندەن بەرامبەر ڕای گشتی جیهان ریزکراونو بەس.. لەم فیلمانەی ئەم ئاراستەیە:

(پاریسی شین–Paris Blues)و (عەرەبیك – Arabian) (پیاوێك ناوی ئادەمە – A man called Adam)و (دڵ تەنها ڕاوچیەکە – The Heart is a Lonely Hunter)و (ڕوداوەکەی ئۆکس بو– The Ox- Bow Incident) بەڕایی من فیلمی (باریسی شین) فیلمێکی نمونەیی ئەم ئاراستەیەیە.. باسی چیرۆکی لاوێکی قولەڕەشی ئەمریکی ئەکات کە ئەکتەری قولەڕەش (سیدنی بواتییە– Sidney Poitier) ڕۆڵی سەرەکی نمایش ئەکات کە کۆچی کردووە بۆ فەرەنسا بەهۆی ئەشکەنجەو چەوسانەوەی ڕەگەزپەرستی لە وڵاتەکەی خۆیدا.. لەساتێکی دڵتەنگیدا ئەم گفتوگۆیە لەگەڵ هاوڕێکەیدا ئەکات کە کیژێکی لاوی قولەڕەشەو دانیشتوی فەرەنسایەو بەڵام خەڵکی ئەمریکایە:

کچەکە: بیرو سۆزت نیە بۆ وڵاتەکەت؟

ئەکتەری بەتوانا (جیم براون)، لەدیمەنێك لە فیلمی (بەکرێگیراوەکان)

سیدنی: بۆ بیری بکەم.. ئاگاداری چی بەسەر قولەڕەشەکان دیت لەوێ.. بەتایبەت لەباشوردا؟

کچەکە: بارو دۆخی قولەڕەشەکان رۆژ لەدوای رۆژ لەوێ باشتر ئەبێت.. رۆژێك ئەبێت بگەنە ئامانجو هەموو مافەکانیان بەدەست بهێنن.. ئەبێت بەرەنگاری ڕاستیەکان ببیتەوە.. خودی خۆت بدۆزیتەوە.. پێویستە لە خۆت ڕانەکەیت.. چەند لەپاریس بمێنیتەوە نابیت بە فەرەنسی.. ئەوە باش بزانە جێگات ئەمریکایە نەك ئێرە.. بۆت دەرئەکەوێت درەنگ بێت یان زوو..

لەم گفتوگۆیەدا کێشەی لاوەکانی ئەمریکا خۆی ئەنوێنێت.. هەندێکیان هیچ هیوایەکیان بەکۆمەڵگای ئەمریکاوە نەماوە.. هەندێکیشیان باوەڕی بەدوا ڕۆژە.. با ئەو دوا ڕۆژە دوریش بێت.. بەڵام سەرو سیمای ئەو دوا ڕۆژە چۆنە؟ لێرەدا فیلمەکە بێ دەنگ ئەبێت.. هیچ چارەسەرێکی بنەڕەتو ماقوڵی پێ نیە.. ئەوەندە نەبێت لۆژیکی میتافیزیکی هەندێك لەبڕینە خوێناویەکانی ئەمریکا لەبەر کۆمەڵگای جیهانی بەساکاری تیمار ئەکات..

ئاراستەی پێنجەم:

ئەم فیلمانە پەیوەستن بەم ئاراستەیەوە لەو رۆمانو شانۆگەریانەوە وەرگیراون کە تەوەری سەرەکیان ژیانی قولەڕەشەکانە.. ئەم فیلمانە هەوڵی ئەوەیان داوە راستی کێشەی قولەڕەشەکان بەزەقی بخاتە پێش چاو.. بەشێوازێکی هەستیارو ئارامو لۆژیکی.. بەشێوازێك دور لەشێوازی تۆمار کراوی پڕ لە سوکایەتی بۆ رەگەزی ڕەش.. لەهەمان کاتدا وەك لەسەر زاری ڕەخنەگری رۆژنامەی (نیوزیك) هاتوە ئەم فیلمانە لەو راپۆرتانە ناچێت کە مژدە بەرە مەسیحیەکان بڵاویان ئەکردەوە یان وەك راپۆرتە پڕ سۆزەکانی ناوەندە پەیوەندیدارەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان کە لەراستیدا سوکایەتی تەواو بوو بۆ خەباتی قولەڕەشەکانو زیرەکی بینەرانی سینەما.. بەڵکو دەست پاکو راشکاو بوو لە دەربڕینەکانی بەرامبەر خەباتو ژیانی قولەڕەشەکان لە ئەمریکا .. لەم فیلمانە:

(ئانا لاکۆستا– *Anna Lacusta*)و فیلمی (ترێکان لەبەر رۆژ– *Grapes in the Sun*) و فیلمی (بورجی وبیس– *Porgy and Bess*) وفیلمی (تەنیا پیاوێك– *Only a man*)و (داری زانیاری– *knowledge*).

ئاراستەی شەشەم:

فیلمەکانی ئەم ئاراستەیە.. قولەڕەش لەرۆڵی مرۆیەکی ئەمریکی ئاسایی پێشکەش ئەکات وەك .. پزیشك.. مامۆستا.. ئەفسەری پۆلیس.. ئەندازیار..کرێکار.. مۆسیقاژەن‌و گۆرانی بێژ.. لەم ڕۆڵانەدا کە مرۆڤ بەجۆرەها شێوازی جیاواز ژیان بەسەر ئەبەن.. لەم فیلمانە.. فیلمەکانی (سیدنی بواتییە) وەك (زەنبەقەکانی کیلگە– *Lilies of the Feld*)و (بۆ گەورەم لەگەڵ خۆشەویستی– *To Sir With Love*)و (خاڵی روخاندن–*Downfall Point*).. وەهەروەها فیلمی (فیلادلفیا–*Philadelphia*) کە لەفیلمە نوێیەکانەو لەساڵی *199*بەرهەم هێنراوەو ئەکتەری قولەڕەشی بەتوانا (دینزل واشنتۆن– *Denzel Washington*) رۆڵی پارێزەرێکی زیرەك‌و سەرکەوتوو ئەبینێت لە چارەسەرکردنی کێشەیەکی تایبەت کە پەیوەندی بەنەخۆشی ئایدزەوە هەیە لەم فیلمەدا رۆڵی سەرەکی ئەکتەری سپی پێستی بەتواناو ناودار (توم هانکس–*Tom Hanks*) نمایشی ئەکات‌و هەر لەسەر ئەم رۆڵەی خەڵاتی ئۆسکاری ئەو ساڵەی لە ئەکتەری پیاودا بەدەست هێناوە.

هیوادارین ئەم ئاراستەیە ئاراستەی ئایندە بێت لە سینەمای ئەمریکادا.. چونکە ئەم جۆرە فیلمانە هەوڵی بێ وچان ئەدات ئاشتی‌و تەبایی‌و پێکەوە ژیان لەنێوان ڕەش‌و سپی بەرجەستە بکات.

ئەکتەر (دینزل واشنتۆن) کە ئێستا قارەمانی زۆربەی ئەم جۆرە فیلمانەیە ئەڵێ: ڕۆڵەکانی من لەم فیلمانەدا پیاوێکی سپی زۆر سەرکەوتوانە ئەتوانێت بیبینێ.. بەبێ ئەوەی دەستکاری سیناریۆ بکرێت. ئەم شێوازە ئامادەییەکی جەماوەری گەورەی بۆ پەیداکردوم لەناو ئەمریکاو بگرە لەهەموو جیهاندا.. من لەو باوەڕەدام ئەم کارانە پاڵێکی توندی ناوە بەجەستەی مردوی ڕەگەز پەرستی بەرەو گۆڕی کۆتایی.

ئاراستەی حەوتەم:

لەگەڵ سەرهەڵدان‌و پەیدا بوونی بزوتنەوەی هێزی ڕەش لە ئەمریکا.. دیارە لای کارمەندانی سینەما واپێویست بوو ئەم ڕووداوانەی پەیوەندی بەم بزوتنەوەیەوە هەیەو بە قۆناغێکی مێژووی نوێ دائەنرێت لەململانێی نێوان ڕەش‌و سپی بەجدی وەربگیرێت‌و بەرجەستە بکرێت. ڕاپەڕینێك سەری هەڵداو بەتوندی شێوازی ناڕەزایی دەربڕین‌و مل شۆڕی ڕەت کردەوەو دەستی کرد بەشێوازێکی نوێ لەبەرگری کردن‌و ئەنجام دانی کاری توندو تیژی دژی ناوەندە ڕەگەز پەرستیەکان.. لەهەردوو فیلمی (ڕوداو– *Accident*) لەدەرهێنانی (لاری پیرس–*Lary Perse*)و (بەرەبەیانی ڕەش–*The Black Bawn*) لە دەرهێنانی (روبرت ئالان ئارثر– *Robert Alan Arther*) گۆشە نیگای هولیودو سینەمای ئەمریکی دەربارەی ئەم بزوتنەوەیە ڕون‌و ئاشکرا ئەبێت.

لەکاتێکدا (لاری پیرس) لە فیلمەکەیدا هەڕەشەو گوڕەشە لەشۆڕشی ڕەش ئەکات لەئەمریکا بەشێوازێکی پێچاو پێچ‌و چەپەڵانە ئەبینین (روبرت ئالان ئارثر) ڕەگەز پەرستی خۆی ئەخاتە روو لە فیلمی (بەرەبەیانی ڕەشدا).

قارەمانانە قولە ڕەشەکەی فیلمەکە (سیدنی بواتییە)[17] کەسایەتیەکی ئاسایی نیە. قولەڕەشێکی ڕۆشنبیرەو پەیوەندی بەبزوتنەوەی ڕەشەوە هەیە.. باوەڕی بەدروشمی مەرام

پاساوی شێوازە (الغایە تبرر الوسیلە) هەیە.. بۆیە دزی ئەکات.. ئەکوژێت.. هەموو خراپەو کارێکی درندانە ئەکات لەپێناو دەستکەوتنی پارە.. بۆ یارمەتی دانی خێزانی قولەڕەشە گیراو بەندەکانو ئاوارەکان لەئەندامانی بزوتنەوەی هێزی ڕەش.

لێرەدا (ئالان ئارثر) هەوڵی ئەوە ئەدات لەرێگای پێشکەش کردنی ئەم کەسایەتیەوە.. بزوتنەوەی ڕەشو سەرۆك و ئەندامەکانی لەکەدار بکاتو بەدرندەیان دابنێتو کارە شۆڕشگێڕانەو ڕەواکانیان بەکاری تیرۆرو ناشارستانی بداتە قەڵەم.. ئامانجی کۆتایشی ئەوەیە هەموو کارو چالاکیەکی نامرۆیی هەیە بیخاتە پاڵ قولەڕەشەکانو خەباتە ڕەواکەیان. هەر بەوەشەوە ناوەستێ بەڵکو بەڕاشکاوی لەفیلمەکەدا ئەڵێ: قولەڕەشەکان بەهەموو دەستەو تاقمێکیانەوە تەنها کۆمەڵێك چەتەو پیاو کوژن.. دزو خاوەن ڕقو کینەو گێلو شێتن..

لە فیلمی (روداو) شێوازی هەڕەشەو تۆقاندنی زۆری تیادایە بۆ سەرکردەکانی بزوتنەوەی ڕەش وەك (ستوکلی–Stokly)و (کارامایکل–Caram)و (راب براونی–Rab Brawne).. لەم فیلمەدا پیاوێکی قولە ڕەشی ڕۆشنبیرمان پێ ئەناسێت.. کە پیاوێکی توند ڕەوە.. هەموو کات دروشمەکانی بزوتنەوە ئەڵێتەوە.. ڕقی تەواوی لەبەرگری نەگەتیفە.. باوەڕی بەناڕەزایی دەربڕین نیە.. ئەڵێت: مرۆڤ پێویستە بزانێت کێ تاوانبارەو تاوان ئەنجام ئەدات.. دەست بەجێ کاری پێویستی بەرامبەر بکرێت.. زۆرجار بەرەنگاری هاوسەرەکەی ئەبێتەوە کە ژنێکی لەسەرخۆیەو داوای چاوەڕوانی لێدەکات بۆ باشتر بوونی باری قولەڕەشەکان.. پیاوەکە هەموو

سیدنی بواتییە لەیەکێك لە فیلمەکانیدا

جارێ بەتوندی وەڵامی ئەداتەوەو ئەڵێ: خودی تۆو ڕەگەز پەرستەکان گەرەکتانە صەد ساڵ ڕۆژی سەرکەوتن دوا بخەن!!.

فیلمی (بەرەبەیانی ڕەش) بەشێوازێکی ئەزبەریانە (ارتجال) باسی ئەو هۆیانە ئەکات کە یارمەتیدەر بوون بۆ پەیدا بوونی بزوتنەوەی ڕەش.. روداوەکانی ئەم فیلمە لەولایەتی

(کلیفلانـــد–Cliffland)[18] لـــه ســـالی 1968 لەئەمریکا لەدوای ئەو ئالۆزیو بارە نائاسییەی لە ئەنجامی تیرورکردنی سەرکردەی ئاشتی خوازی قولەکان (مارتن لوثر کنج–Martin Luther King) بەرپابوو..

ساڵ لەدوای ساڵ باری قولە ڕەشەکان لە ئەمریکا بەرەو باشتر ئەچێت یاساکانی لەبەرژەوەندی ئەوانە زیاتر جێگیر تر دەبێتو یاسای نوێ دائەنرێت.. بۆ زیاتر ناساندنی بینەر بەم بارو دۆخە.. لەم دواییەدا کۆمەڵێك لەو فیلمانە بەرهەم هێنراوە کەباس لەوە ئەکات نەك تەنها بەرەو هێور بوونەوەو چاکتر چوە.. بەڵکو کۆمەڵانێکی زۆر لە سپیەکان ئێستا چونەتە ریزی ئەوانەی کە لەکۆنەوە لایەنگری یەکسانی نێوان رەشو سپی بوون.. لەو فیلمانە لێرەدا باسی تەنها سێ فیلم ئەکەم کە لەکۆتایی حەفتاکانەوە تا کۆتایی نەوەدەکان بەرهەم هێنراون:

یەکەم فیلم/ (گەمەی هەڵۆکان–A Game for Vultures) کە لەساڵی 1979 لەلایەن کۆمپانیای کولومبیای ئەمریکیەوە بەرهەم هێنراوە لەنواندنی ئەکتەری قولەڕەشی بەتواناو ناودار (ریتشارد راوندتری–Richard Roundtree)یەو لە دەرهێنانی (جیمس فارجو–James Fargo)یەو ئەم فیلمە باسی خەباتی گەلی (زیمبابۆی) ئەکات.. بەرەی نیشتمانی لەسەردەمی حوکمڕانی سپیەکاندا لە ڕودیسیای پێشوو شۆڕشێك هەڵئەگیرسێنێ.. ریشارد راوندتری) لەم فیلمەدا ڕۆڵی سەرکردەیەکی سەربازی ئەو شۆڕشە ئەبینێ..

دووەم فیلم/ (شانازی– Glory) لەبەرهەمی ساڵی 1989یە لەلایەن کۆمپانیای کولومبیای ئەمریکی لەدەرهێنانی (ئیدوارد زیوك–Edward Zwick)و لەنواندنی ئەکتەری قولەڕەش (دینزل واشنتون–Denzel Washington)ە.. ئەم فیلمە بەڕاستی یەکێکە لە فیلمەکانی کە بەڕاشکاوی سەروەریو قارەمانێتی ئەخاتە پاڵ قولەڕەشەکان لەپاراستنو پارێزگاری یەکپارچەیی خاکی ئەمریکا.. چیرۆکی فیلمەکە باسی پێك هێنانی هێزێکی تایبەت ئەکات لەسەربازە قولەڕەشەکان بۆ بەشداری جەنگ لەشەڕی ناوخۆی ئەمریکا لە ساڵانی ئەو جەنگە خوێناویەداو ئەم هێزە لەریزی حکومەتی ناوەندی ئەمریکا بو بۆ ڕزگارکردنی کۆیلەکانو نەهێشتنی ڕەگەز پەرستیو لە کۆتاییدا هەموو ئەندامانی ئەو هێزە گیان بەخت ئەکەن لەپێناو ئەو بەها پیرۆزانە.

سێیەم فیلم/ (خێوەکانی مسیسیپی–Ghosts of Mississippi) ئەم فیلمە بەرهەمی ساڵی 1998و لەدەرهێنانی دەرهێنەر (وبر رینر–Rob Reiner)ەو لەنواندی الیك بالدوین–Alec Baldwin)و (جیمس ودز–Jamees Woods) ئەم فیلمە باسی روداوێك ئەکات کە لەساڵی 1963دا روی داوە ئەویش تیرۆر کردنی یەکێك لەسەرکردە ئاشتی خوازەکانی ڕێکخراوی مافی قولە ڕەشەکانە لەویلایەتی میسیسبی ئەمریکی بەناوی (میرجارد) لەلایەن توند ڕەوێکی سپی ڕەگەز پەرستەوە بە ئاشکراو لەبەر چاوی خەڵکی.. هەرچەندە ئەگیرێ بەڵام دادگا زۆر بەئاسانی ئازادی ئەکات.. لەساڵی 1990دا داواکارێکی گشتی لاوی سپی پێست کە ڕۆڵەکەی (ئەلیك بادوین) نمایشی ئەکات ئەم ڕوداوەو زۆری ڕوداوەکانی تر بەتاوانو بەنارەوای دائەنێت بەهەموو هێزێکیەوە بەهاوکاری خێزانی ئەو تیرۆر کراوە کێشەکە زیندو ئەکاتەوەو پیاو کوژەکە

راپێچی دادگا ئەکاتەوەو لەدوای چوار ساڵ تێکۆشانی بێ وچان ئەو تاوانبارە ئەخاتە سەر سێدارەو تولەی لێ ئەسێنێتەوە.. ئەم فیلمە گۆرانکاریەکی تەواوی گۆشەنیگای هولیودو سینەمای ئەمریکیە لەسەر کێشەی قولەڕەشەکان لەگەڵ کۆتایی سەدەی بیستەمو هاتنی سەدەی نوێ.

ئاراستەی هەشتەم:

درێژەی ئەو ئاراستەیە کەلەگەڵ پەیدا بوونی دەنگ بۆ سینەما دەستی پێکرد.. یەکەم فیلمی دەنگدار کە فیلمی (گۆرانی بێژی جاز–*The Jazz Singer*)بوو کە قارەمانەکەی گۆرانی بێژێکی قولەڕەشی هەژار بوو.. سینەمای ئەمریکی کەلەپوری موسیقای قولەڕەشی قۆستەوە بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆی وەك (بلوز–جاز– گۆرانیە ئایینیەکان) لەدەیان بگرە لە سەدان فیلمی جەماوەری سەرکەوتوو.

لەم فیلمانەدا تیشك خرایە سەر دەیان گۆرانی بێژو ئاواز دانەرو مۆسیقا ژەن وەك (بول روبسن– *Robson Paul*) و (لویس ارمسترونج–*Lewis Armistrong*)و (نات کنج کول – *Nat King Coll*)و (ایتبل ویلدر–*Etable Wilder*)و (سامی دیفزی بچووك–*Sammy Davis Jnr*) هتد..

دوور لە تەوژمی ڕەگەز پەرستی کە سیمای زوربەی فیلمەکانی ئەمریکاییەکان بو.. بەلام ناچار دەبین دان بەوەدا بنێین کە ئەو سینەمایە ژمارەیەکی گەورەی لە ئەستێرە درەوشاوەکانی ئەم هونەرە لە قولەڕەشەکان دروست کردو پێگەیاند.. کە ناوبانگیان هەموو ناوەندە هونەریە جیهانیەکانی گرتەوەو زوربەیان خەلاتی ئۆسکارو خەلاتی سینەمایی و شانۆیی و مۆسیقاییەکانیان بەدەست هێنا.. ئەم دەرکەوتن و سەرکەوتن و درەوشانەوەیە هەروا بەئاسانی نەبوو.. ڕێگای ئەمان وەك ڕێگای سپیەکان تەخت و سێبەر نەبوو.. ڕێگایان پڕکۆسپو تەگەرەو درك و داڵ بوو.. جگە لە تەوژمی ڕەگەز پەرستی لەڕویاندا..

لێرەدا ناوی کۆمەڵێك لەو ئەستێرانە. لەقولەڕەشەکان دیاری ئەکەم کە لە دەرکەوتنی سینەماوە تا ئێستا ڕۆڵی بەرچاو ئامادەیی هەمیشەییان هەبوە لەزوربەی فیلمەکانی بەرهەمی هولیوددا:

بیتر فلای ماکوین – *Butter Fly Mcqueen*
بول روبسن – *Paul Robson*
هاتی ماکدانیل – *Hattie Mcdaniel*
نات کنج کول – *Nat King Coll*
ئیتابل ویلدر – *Etable Wilder*
لویس ئارمسترونك – *Lewis Armistrong*
جیمس ئیدواردز – *James Edwards*
جانو هیرناندیز – *Juano Hernandez*
سامی دیفیز – *Sammy Davis. Jnr*
هاری بیلافونتی – *Harry Belafonte*
سیدنی بواتییە – *Sidney Poitier*
دوژی داندریدج – *Dorothy Dandrige*
جیم براون – *Jim Brown*
ریشارد راوندتری – *Richard Roundtree*
جیم کیلی – *Jim Kelly*
ملفین فان بییلز – *Milfen Van Beels*
ئیدی موروی – *Edie Murphy*
میل بروکس – *Mel Brooks*
دینزل واشنتون – *Denzel Washington*
سبایك لی *Spack Lee*–

ئەبێ ئەو هەڵوێستانەشمان لە یاد نەچێت کەهەندێك لە ئەستێرە قولە ڕەشەکان نواندیان بۆ ڕێزگرتن لە ڕەگەزەکەیان و ئاراستە دانانی گرنگ

لـەرێڕەوی سـینەمای ئـەمریکی لەبـەرژەوەندی کێشـەی قولەڕەشـەکان.. لەوانـە ژنـە ئەکتـەری دەرکـەوتوو (بیـتر فـلای مـاکوین) کـە لەپێشـدا لەچەند فیلمێکی مەزندا وەك رۆیی بە با– Gone With The Wind) رۆڵـی کارەکـەری بینـی.. لەدوایدا ڕەزامەند نەبوو درێژە بـەم جـۆرە ڕۆلانـە بداتو نمایشی بکات..

هـەروەها بـەرێزەوە پێویسـتە سـەیری هەڵوێستەکانی ئەکتەرو گۆرانـی بێـژی ئاشـتی خـوازی مـەزن (پـول روبسـن) بکـەین کـە جگـە لەبەشـداریە گرنگـەکانی لەسـینەماو شـانۆدا.. بەشداریەکانی لەفیستڤاڵە جیهانیـەکاندا کـە بـۆ ئاشتیو سەربەرزیو سەربەستی گەلانو لـەناو چوونـی رەگـەز پەرسـتیو چەوسـاندنەوەو داگیرکردن دەیان گۆرانـی بـەرزو نـاودار چـڕی لەگۆڕەپانەکان لەسـەر شـانۆ مەزنـەکانی جیهان، بـوە هێمـای ئاشـتی خـوازانو سەربەسـتی پەرستانو ناوبانگی هـەموو نـاوەندە هونـەریو سیاسـیەکانی گرتـەوە.. ئـەوەبوو تەنانـەت شـاعیرێکی کـوردی وەك (گـۆران)ی نـەمر بەهەڵبەستێك لە ساڵی 1954دا پول روبسنی بەرز نرخاند لـەژێر ناوی (بانگێك بۆ پـۆڵ روبسـن)و ئەڵێ:

ئەی بولبلی ئاشتی خوازی، پۆڵ روبسن!

ئەو شێتانەی لەخوێندنت ئەترسن

دەمیان گرتی، نیازیان هەبوو ئاوازە

قەدەغەکەن لە گوێچکەی دنیای تازە

پۆڵ رۆبسـن! ئـەی پـۆل رۆبسـن! ئـەی پـۆل رۆبسن!

پاڵەوانی ئاشتی! بلبلی وتن!

بەم شێوەیە پۆڵ روبسن خزمەتێکی گەورەی هونـەری قولەڕەشـەکانی ئـەمریکای کـرد چ لـە گۆرانیو ئاوازدانانو سینەما..

سینەمای فەرەنسیو قولەڕەش

بزوتنەوەی ڕەش کەلەشـاری پـاریس دروسـت بـو لـە نێـوان سـاڵەکانی (1930–1935) رۆڵێکـی گەورەو بەرچاوی هەبوو بـۆ دانـانی ئاراستەیەکی تایبەتی بۆ کارمەندانی بواری سینەمای فەرەنسی کـاتێك ویسـتیان وێنـەی چـەند کەسـایەتیەکی قولـەڕەش بخەنـە فیلمەکانیانـەوە. ئـەو بزوتنەوەیـەی کـە لـەلاوانی وڵاتـە دەسـت بەسەرەکانی ئـەفریقیا لەلایـەن فەرەنساوە پێك هـاتبوو لەڕۆشـنبیرو شـاعیرو نوسـەرو لێکۆڵەرەوەکانی دانیشتوی ناو پاریس.. بـە سـەر کەوتوانـە توانـی جـەخت لەسـەر چـەمکی ڕۆشنبیریو شارستانێتی ئەفریقا بکات..

ئەمەش زەنگی دەستپێکردنی قۆناغێکی نوێی لێدا بۆ نەمانی ئەو ئەفسانەیەی لـە هـەموو کـاتو بونەیەکدا ئەو وترایەوە کە گوایە پیاوی سپی زاڵە بەسـەر پیـاوانی هـەموو ڕەنگـەکانی تـرداو بۆیـە پێویسـتە لەهـەموو کـارو ئـەرکو جوڵانەوەیـەکدا پیشەنگ بێت. سـەرکردایەتی بەدەسـتەوە بێـت.. بێ هیچ لێکدانەوەو لێکۆڵینەوەو هیچ جیاوازیـەکی هزرومێشکو مـافو بـاوەڕێك.. بۆیـە سـینەمای فەرەنسی ڕەشو سـپی پێکـەوە نیشـان ئـەدات.. بـە ئاسـودەیی ئـەژین.. پێدەکـەنن.. لەیانـەکان پێکەوە سەما ئەکەن بێ شەرم کردن بەبێ بوونـی دیوارێکـی جیاکـەرەوەی رەگـەز پەرسـتی .. ئەمانەمان لە فیلمە بەناوبانگەکان بەدی کرد وەك فیلمی:

(گەمەی مەزن–The Great Game)ی دەرهێنەر (جاك فایدر–Jack Faider)و(تونی–Tony)ی دەرهێنەر (جان رینوار–Jan Renuar)و دیمەنی گازینۆ ناوداره‌که لە فیلمی (ئەتلانتا–Atlanta)ی (جان فیجو–Jan Fejo)و دیمەنەکانی ئوپێرای پاریس لە فیلمی (مردنی قاز–Death of Swan) (جان بنوالیفی–Jan Bnwalify).. کارەکانی ئەم فیلمانەو فیلمەکانی تر پەیوەندیەکانی مروڤی بەمرۆڤەوە زیاتر بەرجەستەو ئاشکراو توند تۆڵ کرد لەم جیهانە پانو بەرینە.

ئەو پەیوەندیە توندو تۆڵانە فەرەنسیەکان کاری وەستایی باشیان تیادا کرد لەدانانو چەسپاندنی، دوور لە گێرمەو کێشەی ڕەگەز پەرستی کوێرانە.

دوای جەنگی جیهانی دووەم چالاکی هزری مرۆیی لە فیلمە فەرەنسیەکاندا دیارو ئاشکرا بوو لەچارەسەری کێشەی ڕەگەز پەرستی بەرامبەر ڕەش پێستەکان.. ئەم ئاراستە مرۆییە گەیشتە لوتکە لە فیلمەکانی: (سۆزانی ڕێزدار– The Vietuouse Chasty) کە لە ساڵی 1952 بەرهەم هێنرا لەدەرهێنانی (بالیرو برایانا–Balero Brayana)و (ئورفیوسی قولەڕەش–Orpheus the Negro) کە لەساڵی 1959 لەلایەن دەرهێنەری فەرەنسی ڕەش پێستو بەرەگەز ئەمریکی (ملفین فان بییلز–Melfen Van Beels) دەرهێنراوەو فیلمی (1+1)ی دەرهێنەر (جان لوك جودار–Jan Look Judar) کە لەساڵی 1968 بەرهەمی هێناوە.

سینەمای سوڤیەتی جاران و قولە ڕەشەکان

دوای شۆڕشی ئوکتۆبەر سینەمای سوڤیەتی توانی ببێتە ئاوێنەیەك بۆ گۆڕانکاریەکان لەکێشە سیاسیو کۆمەڵایەتیەکانی ناو روسیاو هەوڵی دا

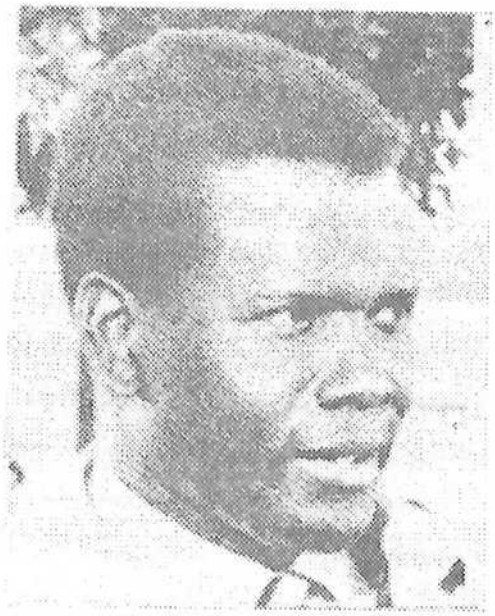

ئەکتەری قولە ڕەشی مەزن (سیدنی بواتییە)

ئەو هۆیانە بخاتە بەرچاو کە بوەهۆی پێکدادانی چینایەتی لەنێوان هەژاران و دەربەگەکان.. لە هەمان کاتدا هێرشی سەر ئاراستەکراوە ڕەگەز پەرەستیەکان.. لەرێگای چەند فیلمێکەوە هەوڵیدا جەخت بکات کە مرۆی قولە ڕەش هیچی کەمتر نیە لە مرۆی سپیو ئەتوانێت هاوکاری لە دروست کردنی ژیانی نوێدا بکات.

لە گرنگترین ئەو فیلمانەی بابەتی ڕەگەز جودایی خستە بە باسو لێکۆڵینەوە فیلمی (سیرك–The Circus) بو کە لەساڵی 1936 لە لایەن کۆمپانیای (موسفلم) بەرهەم هێنراو لە دەرهێنانی دەرهێنەر (جریجوری الکسندروف–Gregory Alksndrof)ی شاگردی دەرهێنەری مەزن (ئیزنشتاین–Eisenstein)[19] ە ئەم دەرهێنەرە هاوبەشیو هاوکاری ئیزنشتاین ی کرد لە دەرهێنانی هەردوو فیلم ((ئوکتوبەر–October)و (کۆنو نوێ–Old and New) ئەم فیلمە فیلمێکی میلۆدرامای پڕ لە هەڵوێستی

کۆمیدیە کە باس لەبەسەرهاتی کیژێکی ئەمریکیە لەیەکێك لەسیرکەکاندا کار ئەکات بۆ سەردانێکی هونەری هاتوەتە یەکێتی سوڤیەتی جاران.. وڵاتێکی نوێ پەیدا ئەبێ بۆ خۆی و منالە ڕەش پێستەکەی.. وڵاتێك جیاوازی رەنگی پێستو رەگەز پەرستی تیادا نیە..

کاتێك (سرجین بوتکیفنش–Sergin Botkefensh) شانۆگەری (عوتەیل–Othello)ی کردە فیلمێکی سینەمایی.. ویستی بەرەنگاری ئەوانە بێتەوە کە بەپلەی یەکەم عوتەیل بە مرۆیەکی قولەڕەشی ئاست نزم و دوا کەوتوو دڵ پیس دابنێن.. بەڵکو لەم فیلمەدا بەپیاوێکی داوێن پاك و ڕاستگۆی دائەنێن کە بەرەنگاری خیانەت و داوێن پیسی ئەبێتەوە و وێڵە بەدوای سۆزو عاتیفە و بەها بەرزەکانی مرۆڤایەتی.

بەم لۆژیکە سەربەستانە.. بەم پێوانەیە سینەمای سوڤیەتی جاران مامەڵە لەگەڵ بابەتەکان ئەکات و چەندەها فیلمی تۆماری و زانیاری پێشکەش کردوە لەوانە فیلمی (لومومبا–Lumomba)[20] و (ڕوبەڕو بوونەوە لەگەڵ ڕەگەز پەرستی–Face to Face With Element). فیلمی دووەمی ساڵی 1968 بەرهەم هێنراوە کە بەشێوەیەکی کۆمەڵایەتی سیاسی چەند ڕاستیەك وەك بەڵگەنامەی زانیاری ئەخاتە پێش چاوو شێوازی هاوچەرخانەی ڕەگەزپەرستی لە هەموو جیهاندا ڕیسوا ئەکات و هەموو ئەو تیورانەی ناو دەبرێن بەتیوری زانیاریە باوەکان بەدرۆ ئەخاتەوەو پوچەڵیان ئەکاتەوەو لە هەمان کاتدا تیشك ئەخاتە سەر ئەو دۆزینەوە زانیاریانەی کە لە سەدەی پێشو لە (ئەڵمانیاو سومەترەو ئەفریقای باشورو بیابانی کەلەهاری) کراو هەموو ئەو دۆزینەوەو بیردۆزانە ریسواو ڕەت دەکاتەوە.

ئەفریقای ڕەش و.. ڕەگەکانی کێشەکە!

بۆ ماوەی سەدان ساڵ ئەفریقای ڕەش داگیر کراو خەڵکەکەی کران بەکۆیلەو ژیانی کۆمەڵایەتی شێوێنراو.. لەگەڵ ئەوەشدا ئەم کیشوەرە چڕو پڕ ترین ڕۆشنبیری میللی بەخشی بەهەردوو کیشوەری ئەورپاو ئەمریکا.. وەك گۆرانیە ئاینیەکان. گۆرانی کرێکاران.. گۆرانی بلوزو جازو هونەری میللی.. بەسەدان وەرزشکاری کە ناوبانگیان سەرتاسەری جیهانە..جگە لەوەی لەم ساڵانەی دوایی سەدەی بیستەم نوسەرە ئەفریقیەکان پێشەنگی کاروانی نوسەرانی ڕۆمانو چیرۆك و شیعرو لێکۆڵینەوەی وێژەیی و زانیاری بوون و بەدەیان کتێبی بەبەهایان بەچاپ گەیاندووە..

بەڵام تا ئێستا هەنگاوەکانی سینەمای ئەفریقی تەواو نیەو لەرزۆکە هۆیەکەشی ئەگەڕێتەوە بۆ باری خراپی ئابوری و هونەری و کۆمەڵایەتی قورس کە زۆربەی وڵاتەکانی ئەم کیشوەرە بەدەستیەوە ئەناڵێنن بەتایبەتی لاوازی ئابوریان.. بەڵام ئەم بارە ناهەموارو قورسە هێشتا ڕێگای لەوە نەگرتووە کە بەکەمی و هەندێ جار ئەتوانم بڵێم بەدانسقە فیلمی باش و ڕەسەن لەهەندێ لەو وڵاتانەدا دەرکەوتوەو بەرهەم هێنراوەو بەتایبەتی ئەو وڵاتانەی سەربەخۆی و سەربەستیان لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا بەدەست هێناوە. و لەئایندەشدا واچاوارڕوان ئەکرێت بەرهەمی هونەری سینەمای باشتر دەربکەوێت..

ئەو وڵاتانەی کە کارمەندی سینەمایی چالاك و دەرهێنەری باش و فیلمی دیاری بەرهەم هێناوە..

وولاتـــــانی (ســـــەنغال)و (ســـــومالّ)و (غینیا)و(نیجیریا)و(مالی)یە..

بەلام تائیستا شـیّوازی زۆربـەی زۆری ئـەم فیلمانـەی لایـان بەرهـەم هیّـنراوە شـیّوازی تۆماریوزانیاریە وەك لەسەرەوە باسمان کـرد. بەلام تاکە تاکە فیلمی چیرۆك و رۆمان و بابەتی تایبەت بەکیّشەکانی کیشوەرەکەشی تیّدایە..

لەپیّش ئەم ولاتانەی ئەم کیشوەرە ولاتـی (سـەنغال)ە کـە یەکـەم جـار لـە فیسـتفالّی سینەمایی موسکو لـە سـالّی 1965 بـە فیلمـی (ناریوجـان–Nariogan) بەشـداری کـرد کـە لـەدەرهیّنانی (بولان ڤـیرا–Bolan Vera) بـو کەباسی لە داستانیّکی کۆنـی ئـەفریقایی ئـەکات و بەشیّوەیەکی پـر هەسـت و شـارەزایی هونـەری بەرهەم هیّنرابو.

دوای ئـەم فیلمـە سـەنغال فیلمـی (بـودوم شـاریت–Bodom Sharit) بەرهـەم هیّنـا کـە لەنووسین و دەرهیّنـانی شـاعیری سـەنغالی ناسراو (عوسمان سمبتـین–Osman Sembiten) بـو.. ئەم فیلمە باسی ژیانی شۆفیّریّکی سـەنغالی هـەژار ئـەکات.. فیلمەکـە توانـی یـەکیّك لـە خەلاتـەکانی فیستفالّی (تور)ی سینەمایی کە هەموو سالّیّك لـە فەرەنسا سـاز ئـەکریّت.. وەربگریّـت.. وە ئـەم دەرهیّنـەرە لـە سـالّی 1961دا فیلمـی (خاتونـە رەشـەکە– Black Lady)ی دەرهیّنـا کـە لـە فیسفالّی (کان)ی سالّی 1967دا نمایش کرا.. ئـەم فیلمـە خـەلاتی یەکـەمی فسـتفالّی هونـەرەکانی قولەرەشی لە هەمان سالّدا وەرگـرت کـە لەشاری (داکار) سازکرابو.

لەدوا فستفالّی سینەمای (تاقشـەند) فیلمیّکـی تـری عوسمـان سمبتـین بـەناوی (پۆسـت–The Post) خـەلاتی یـەکیّك لـە فیلمـە باشـەکانی پیّبەخشرا.

سەرچاوەکان

1–جورج سـادول– تـأريخ السينما في العـالم / منشورات عويدات بيروت 1968.

2–مـاهي السينما؟ / اندريـة بـازان / مكتبـة الانجلو–القاهرة 1970.

3–الفـن السينمائي / لودفكين / دار الفكـر – القاهرة 1970.

4–الزنوج والهنود الحمر قضايـا شـائكة / بـرت جومـيز - ترجمـة الدكتـور احمـد فرنسـيس / دار اليقضة– القاهرة 1981.

5–سـيرجي ايزنشـتاين، مذكـرات مخـرج / المؤسسـة المصرية للتـأليف والترجمـة والنشـر / القاهرة 1963.

6–قضايا عالمية في السينما / ادوارد جوزيف / ترجمـة عـامر احمـد بيسـنى دار الفكـر / القـاهرة 1985.

1-Film Guid 11 th Edition / by Halli's / Harperr Collins Publishers / London 1993.

2-Fimcor's Companion / John Walker / Great Britan by Bath Press / Avon 1991.

3-John Russel Tayir / Cinema Ear, Cinema Eye, Methuena,Co London 1964.

4-M. Martin / Le Langage Cinematographiaue. -(اللغة السينمائية) باريس 1962 .

پەراوێزەکان:

(1) ئەبرەهام لنکولن، Abraham Lincoln / سـەرۆکی شـانزەهەمە لەسـەرۆکەکانی ولاتـە یەکگرتووەکانی ئەمریکا (1809–1865) لە سالّی 1861دا پۆستی سـەرۆکایەتی وەرگـرت تالەسـالّی

1865دا تیرۆر کرا.. ئەم سەرۆکە بڕیاری جەنگیدا دژی ولایەتە هەڵگەڕاوەکانی باشوری ئەمریکا کە دەستیان دابووە چەك لەبەرئەوەی ڕەزامەند نەبوون لەسەر دەرکردنی یاسای نەهێشتنی کۆیلایەتی لە ئەمریکا لەلایەن سەرۆك لنکولنەوە.. ناوی ئەبرێت بە ڕزگارکەری کۆیلەکان.

[2]بانتویم / زاراوەیەکی زانیاری هونەریە واتای نواندنە بەبێدەنگ. (التمثیل الصامت).

[3]کوخەکەی مام توم، Vncle Tom Cottage چیرۆکێکی بەناوبانگە لە ساڵی 1852 لەلایەن هاریت بیتشرسنو وە نوسراوە.. چەند جارێك کراوە بە فیلمی سینەمایی لە ساڵانی 1909و1913و1918و1927 دا.

[4]جەنگی ناوخۆ، civil War / ئەو جەنگەیە کە لەنێوان باشورو باکوری ئەمریکا ڕوی‌دا دوای هەڵگەڕانەوەی ولایەتەکانی باشور لەبەر ناڕەزاییان لەسەر دەرچوونی یاسای نەهێشتنی کۆیلایەتی لەلایەن حکومەتی مەرکەزیەوە..

[5]فیلمی (لەدایك بوونی نەتەوەیەك–The Birth of Nation) یەکێکە لە فیلمە مەزنەکانی جیهانی سینەما لە رووی هونەریەوە لەدەرهێنانی دەرهێنەر (د.و.جریفث– D. W Griffith) لەساڵی 1915دا بەبێدەنگ بەرهەم هێنراوە.

[6]ڕێکخراوی (کوکلوکس کلان–Ku Klux Klan) ڕێکخراوێکە لەلایەن توند ڕەوە رەگەز پەرستەکانی ولایەتەکانی باشوری ئەمریکا دروست بوە دوای دەرچوونی یاسای نەهێشتنی سیستەمی کۆیلایەتی‌و ژیرکەوتنی باشور لەجەنگی ناوخۆی ئەمریکادا.. ئەم ڕێکخراوە لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە دروست بوو چالاکیەکانی تا کۆتایی شەستەکانی سەدەی بیستەم بەردەوام بووە.

[7]هارلم–Harlem/ گەرەکێکی گەورەی شاری نیویۆرکەو بەمەڵبەندی سەرەکی قولەڕەشەکان دادەنرێت.. یانەی سەماو مۆسیقاو گۆرانی‌و یانەی وەرزشی ناودارو ناوەندی رۆشنبیری‌و کۆمەڵایەتی‌و بارەگاو چاپخانەو زۆربەی گۆڤارو رۆژنامەکانی تایبەت بەقولەڕەشەکان لەم ناوچەیەدایە.. جگە لەباندی قاچاغو بازرگانی مادە بێهۆشکەرەکان‌و سەندیکای جۆراو جۆری تێدایە..

[8]وشەی (دیکسی–Dixie) زاراوایەکە واتە / ولایەتەکانی باشوری وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا.

[9]فیلمی (ترادسیونی ژیان–Imitaion of Live) جگە لەوەی لەساڵی 1931 بەرهەم هاتوە.. دووجاری تر کراوە بە فیلم.. لە ساڵانی 1946و 1959دا..دوا بەرهەم لە دەرهێنانی (دوجلاس سیرك–Douglas Sirk)و لەنواندنی ژنە ئەکتەری بەتوانا (لاناتیرنر–Lana Turner) بوە.

[10]دەرهێنەر (ستانلی کرامر–Stanley Kramer) یەکێکە لە دەرهێنەرە سینەماییە ئەمریکی‌و جیهانیەکان‌و شوێن دەستی لەم هونەرەدا دیارو رەنگینەو بەدەیان فیلمی سەرکەوتوی دەرهێناوە لەوانە بۆ نمونە:

ا)دادگاییەکانی نورمبرغ – Judgment at Nuremberg، کە لەساڵی 1963دا بەرهەم هێنراوە.

ب)نیرە رۆژێکی گەرم – High Noon، کە لەساڵی 1952دا بەرهەم هێنراوە.

جـ)ئەمە جیهانێکی شێت شێت شێتە – It's a Mad. Mad. Mad.World، کەلەسـالی 1963 بەرهەم هێنراوە.

[11]بڕوانە کتێبی (فیلم لە جەنگدا – Film in War) کە لە نووسینی ڕەخنەگری سینەمایی ناودار: (جون هوارد لوسون – John Haward Loson)ە.

[12]دەرهێنەر (ئیلیا کازان – Elia Kazan) یەکێکە لە دەرهێنەرە سینەماییە مەزنەکانی هولیودو جیهانی سینەما بەرەگەز ئەرمەنیەو لە تورکیا لەدایك بووەو لە سالانی بیستەکانەوە چوە بۆ ئەمریکاو ئێستا ڕەگەزنامەی ئەمریکی هەیە.. بەدەیان شاکاری مەزنی دەرهێناوە.. لەوانە:

أ)ڕێکەوتنی بەڕێزەکان – Gentlmans Agrreement کە لەسالی 1947 بەرهەم هێنراوە.

ب)ئەمریکا، ئەمریکا – America . America کە لەسالی 1963 بەرهەم هێنراوە.

جـ)دژی تاوزم – On the Waterfront کە لەسالی 1954 بەرهەم.هێنراوە.

[13]دەرهێنەر (ئوتو پیرمنجر – Otto Preminger) یەکێکە لە دەرهێنەرو بەرهەم هێنەرە بەتواناکانی هولیود کە زۆربەی زۆری بەرهەمەکانی لەسەر کێشەی قولەڕەشبەکانەو ئەتوانم بڵێم: لایەنی ڕەوای کێشەبەکەیانە.. لە فیلمە ناودارەکانی:

أ)کارمن جونز– Carmen Jones، کە لەسالی 1954 بەرهەمی هێناوە.

ب)کاردینال – The Cardinal کە لەسالی 1963 بەرهەمی هێناوە.

[14]دەرهێنەر (جون فورد – John Ford) یەکێکە لەمەزنترینو ناودارترین پێنج دەرهێنەری سینەمایی لە جیهاندا..و(4)جار خەڵاتی ئۆسکاری باشترین دەرهێنەری وەرگرتوە لە سالانی (1935)و (1940)و (1941) و (1952). لە فیلمەکانی کە بەفیلمە مەزنەکان دائەنرێت:

أ)چۆن دۆڵەکەمان سەوز بوو – How Green Was My Valle کە لەسالی 1941 دەریهێناوە.

ب)هێشوەکانی توڕە – The Grapes Of Warth کەلەسالی 1940 دەریهێناوە.

جـ)پیاوێکی ئارام – The Quiet Man کەلەسالی 1952 دەریهێناوە.

د)خۆشەویستە میهرەبانەکەم – My Darling Clementine کە لەسالی 1946 دەریهێناوە.

[15] (تەرەزان – Tarzan) کەسایەتیەکی سپی پێستی دروست کراوە کە لەلایەن هولیودەوە کە بەرێکەوت کەوتۆتە ناودارستانە چرپیرەکانی ئەفریقیاو لەداوییدا بوەتە پێشەنگی ئاژەڵو مرۆیی ئەو کیشوەرەو ڕێگا پیشاندەرو چرای تاریکی ژیانیانە.. ئەمەش بەزەقی هەزرو بیرو باوەڕی ڕەگەز پەرستانو داگیرکەران بەرجەستە ئەکات.. ئەم کەسایەتیە لەچەند فیلمێکدا دەرکەوت بەو ناوەی سەرەوە.. دیارترین ئەکتەر لەم ڕۆڵەدا پاڵەوانی یاری مەلەی خول ئولومپی جیهانی پێشووە لە پاریس سالی 1928 (جونی ویسملر – Johny Weissmuller)ە.. ئاواتو

ئامانج لەم فیلمانە ئەوەیە بیسەلمێنن کە ڕەگەزی سپی سەرکەوتو ترە لە ڕەگەزی ڕەش.

[16] خەرتوم – *Khartoum* ، مەبەست لە شاری خەرتوم ی پایتەختی وڵاتی سودانە.

[17] ڕۆڵی سیدنی بواتیە لەم فیلمەدا بەپێچەوانەی سروشتی ڕۆڵە مەزنو پیرۆزەکانیەتی کە کەسایەتی شۆڕگێڕی قولە ڕەشی بەرجەستە ئەکردو بوە ئەوەی ناوبانگی هەموو جیهان پڕ بکاتەوە.. لەم ڕۆڵەدا خزمەتی کێشەی قولەڕەش ناکات.. بەڵکو بەپێچەوانەوەیە.. (نووسەر).

[18] کلیفلاند – *Cliffland* ، یەکێکە لە ولایەتەکانی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا.

[19] (ئیزنشتاین *Sergei Eisenstein*) مەزنترینو بەناوبانگ ترین دەرهێنەری سینەمای سوڤێتیجارانە.. یەکێك لەبەهاترین فیلمەکانی کە جێگای خۆی هەیە لەلیستی فیلمە جیهانیە ناودارەکانو تا ئێستا بەڕێزەوە ناوی ئەبرێت فیلمی (کەشتی جەنگی پوتمکین – *The Battle ship Potemkin*)ە کە لەساڵی *1925* بەرهەمو دەریهێناوە.

[20] (لومومبا – *Lumomba*) سەرکردەیەکی قولەڕەشی ڕێگای رزگاری خوازی ئەفریقیا بوو.. لە ساڵی *1960* لە کونغو بوە سەرەك وەزیران.. بەپیلانی کۆنە پەرستانو ئیمپریالیزم کودەتایەکی سەربازی دژی کراو بەدەستی (موبوتوسی سیکو)ی نۆکەری بێگانەکان کە لەداوبیدا لە شوێنی ئەو بو بەسەرەك وەزیران کوژرا.

بە بۆنەی تێپەڕینی سەد ساڵ بەسەر مەرگی فەیلەسووفی گەورە (فریدریك نیچە)دا ژمارەی ئایندەی گۆڤاری سەردەم فایلێکی تایەت ئەکاتەوە چاوەڕوانی بەشداریی نووسەران و خاوەن قەڵەمەکانین لەم فایلەدا.

وێستگەکانی سەردەم

- کۆچی دوایی شاعیری گەورەی ئێرانی (ئەحمەد شاملو)
- گۆتەو عەشق
- دەرەوەی شوێن ، کتێبێکی تازەی ئێدوارد سەعید
- نازیزم و کۆمۆنیزم
- ئەگەری گۆڕانی تورکیا
- کۆمەڵە شیعرێکی کوردی بە عەرەبی
- ژیانەوەی مەولانا جەلالەدین

مەرگی شاعیر

• سەردەم

رۆژی 2000/7/26 لەشاری تاران، شاعیری ناودارو داهێنەری ئێرانی- ئەحمەد شاملو- لەتەمەنی حەفتاو پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کرد.

شاملو بە درێژایی تەمەنی ئەدەبیو روناکبیری خۆی، کە نزیکەی نیو سەدەیە، هەمیشە یەکێك بووە لەو هەنگاوە گورجانەی کە دەنگی شیعری نوێی ئێرانی بەهەموو دنیا گەیاندوە، زۆربەی کارە شیعریەکانی وەرگێراونەتە سەر زمانەکانی بێگانە، بێجگە لەوەی کە شاملو کاریگەریەکی هەرە دیارو بەرچاوی لەسەر ئاستی شیعری ئێرانی دروست

ئەحمەد شاملو

کردوە. بۆیە لەگەڵ ڕابەری شیعری نوێی فارسی نیما پوشیجو شاعیرانی ناوازەی وەك سوهرابی سوپهریو فەروغی فەروخزادو اخوان ثالث (م. أمید) دا ناوی شاملو دەبرێت.

شاملو هەر لە تەمەنی لاویدا- لەبیست ساڵیدا- کەوتە دنیای سیاسەتو زیندانی کردنو رۆژنامەنووسی. لە ژورنالیزمی ئیرانیدا: (بەڕێوەبەری نووسینو بیرازی گۆڤارو رۆژنامەی ئەدەبیکردووە لە ئەدەبیاتی چیرۆك ڕەخنەو لێکۆڵینەوە، تەنز، شانۆنامەدا بەرهەمی دیاری هەبوە. لەبواری

وەرگێڕانیشـــدا بەرهـــەمی شایســـتەی پێشـــکەش بـــە کتێبخانـــەی فارســـی کـــردوە. لەوانـــە وەرگـــێڕانی شـــیعری شاعیرانی گەورەی وەك پـــاپلۆ نـــیرۆدا، لۆرکـــا، مایکۆفســـکی، سان جۆن پێرس، ڤرلین، ڕامبـــۆ وبۆدلێرە.

سەرەتای ئـــەزمونی شیعری شاملو لە کۆتـــایی ساڵانی چلی سەدەی رابـــوردوە وە دەســـت پێ دەکات‌و، بەردەوام گەشـــەی بەتواناو روناکبـــیری خـــۆی لـــەو بـــوارەدا داوە تاگەیشـــتۆتە لوتکەی (شاملۆیی) کـــە پـــەیڕەو لێ کەرانی ئەو ناوەیان لێناوە.

یـــەکێك لـــەکارە هـــەرە دیارەکانی شاملۆ کـــە تاکۆتـــایی تەمەنی سەرگەرمی ئەنجامدان‌و تـــەواوکردنی بـــوو، نووســـینی بەرهـــەمێك بـــوو بـــەناوی (کتێبـــی کۆڵان) کە تائێستا زیـــاتر لـــە دە بەرگی لێ بڵاوبۆتەوە، ئەم کـــارە بریتیـــە لـــە ئەنســـکلوپیدیایەکی زمـــان، زاراوە، ئیدیـــۆم، دەربڕیـــن، پـــەندی فارســـی، فەرهەنگێکی زانستی عامیانـــەی خەڵکە کە دەمـــاودەم هـــاتوون‌و شاملو تۆمارو بـــەڕەگو ریشـــەدا چون‌و لێکدانەوەی خۆی لەسەر کـــردوون. ئـــەوەی لـــەم کـــارە گەورەیـــەدا زۆر یارمـــەتی داوە ((ئـــایدا))ی ژنیـــەتی، ئـــایدا ســـێیەم ژنـــی شـــاملو، لـــە دە ســـاڵی دواییـــدا کـــە شـــاملوو تووشـــی چـــەند نەخۆشـــیەك هـــاتبوو ئەنجامەکەیشـــی بڕینـــەوەی قـــاچێکی بـــوو، ئـــایدا بێجگـــە لەهاوســـەر، پزیشـــك‌و هـــاوڕێی بـــەردەوامی ســـەفەرو تەنانەت ئارایشت کاریشی بـــوو. ناوی ئـــایدا لـــە چـــەند شیعرێکی شـــاملۆدا هەیـــەو چـــەند دیوانێکیشـــی بـــەناوی (ئـــایدا لـــە ئاوێنـــەدا)و دیوانـــی (ئـــایدا درەخت‌و خەنجـــەرو بـــیرەوەری) هەیە.

شاملو چەند جارێك لەلایـــەن لیژنـــەی بـــاڵای خـــەڵاتی نۆبڵـــی سویدیەوە بۆ وەرگرتنـــی ئـــەو خەڵاتـــە کـــاندید کـــراوە. لەســـەر ئاســـتی وڵاتـــانی دەرەوەیـــش چـــەند خـــەڵاتێکی ئـــەدەبی وەرگرتووە.

لەبەرهەمـــە شـــیعریەکانی شـــاملو دیوانـــی (باغ آینـــە، آیـــدا درآینـــە، آیـــدا درخـــت‌و خنجـــرو خـــاطرە، ققنـــوس در بـــاران، مرثیـــەی خـــاك، شـــکفتن درمـــە، ابراهیـــم در آتـــش‌و، دیـــس و در آستانەیە).

بەرانبەر بە مـــەرگ هیـــچ نیـــە بیلێیـــت، بـــە تایبـــەتی لەمـــەرگی شـــاعیرو وشـــەدا هـــەموو پرسیارەکان سەراسیمەو گشـــت نهێنیـــەکان خۆیـــان دووبـــارە دەکەنـــەوە. دەبێـــت بێدەنـــگ بیـــت، هەرچـــەندە ((بێدەنگـــی بەهـــەزاران زمـــان قســـەدەکات)) ئەوەی بەتەنیا لـــەو بێدەنگیـــەدا دەتوانـــین بیلێـــین، دووبـــارە کردنـــەوەی خـــودی شـــاملوە: **((چی بڵێم؟ هیچ قسەیەکم لا نیە))**.

عەشقی شاعیر

• سەردەم

گۆتەی شاعیری گەورەی ئەڵمانی، لە ساڵی (*1823*)دا تووشی خۆشەویستیەکی سەیر هات. لەو ساڵەدا کە تەمەنی (72) ساڵ بوو کەوتە داوی خۆشەویستی کچێکی تەمەن حەڤدە ساڵەوە. کچەکە ناوی ئولریکە ڤون لیڤتزو (*Ulirke von Levetzow*)بوو.

گۆتە لە ساڵی (*1821*)ەوە بۆ حەسانەوە سەری لە مارینیباد لەهەرێمی بوهمین (*Boehman*)داوە، خاوەن ماڵو خانە خوێکەی ئەوێی ناوی (ڤون برویزیسکە) بوو، ئولریکە یەکێك بوو لەسێ کچەزاکەی ئەو. لەساڵی *1823*دا گۆتە بۆ دواجار سەفەری مارین بادی کرد.

لەوێ دڵی بە ئولریکەی تەمەن *19* ساڵدا چوو، کچێکی زۆر جوان کە تا ئەو کاتە دێڕێکی لە نووسینەکانی گۆتە نەخوێندبووەوە، تەنانەت نەی دەزانی ئەم زانا گەورەیە (ئەو خۆی ئەم نازناوەی لێنابوو) گۆتەیە، گۆتە رۆمانی- سالانی ئاوارەیی ویاهلم مایستەر- کە رۆمانێکی ناوداری خۆی بوو بۆ خوێندنەوە دابوویە. خوێندنەوەو تێگەیشتنی رۆمانەکە بۆ ئولریکە ئاسان نەبوو، ناچار گۆتە چەند بەشێکی هەڵبژاردەی رۆمانەکەی بەزمانێکی سادە تر بۆ ئەو وەك خۆی دەڵێت ئەو - کیژۆڵەیە- گێڕایەوە.

ئولریکە زۆر بەوە دەنازی کە کەسایەتیەکی وەك گۆتە

خۆشـــــــــی دەوێـــــــت،
خۆشەویستیەکەی بـۆ ئـــەو
(کیژۆڵەیە) تا دەهـات زیاتر لـە
دڵیا بڵێسەی دەسەند. گۆتە لـە
پزیشکەکانی دەپرسی کە ئـاخۆ
ژن هێنـان لـە تەمـەنی ئـەودا
زیانبەخشە یان نا؟ پزیشکەکان
دڵنیایـان دەکـرد. سـەرئەنجام
گۆتـــــــــە چـــــــــیرۆکی
خۆشەویستیەکەی خـۆی بـۆ
(دوق کـــــارل ئاگوســـــت)
فـەرمانڕەوای ڤایمـارو هـاوڕێی
گێڕایەوە. سـەرەتا گاڵتـەی بـە
گۆتە کردو پێی پێکـەنی. بـەڵام
گۆتـــە تێـــی گـــەیاند کـــە
مەســـــەلەکەی لا گرنگـــــە.
منداڵەکانی گۆتە زمـانی ڕەخنـەو
نـــاڕازی بوونیـــان پـــڕا. دوق
مزگێنـی دەرامـەتێکی درۆی بـە
ئولریکە دا کە ئەگەر گۆتە پێش
ئـەو بمرێـت دەبێتـە مـیراتگری.
یان بەوتەی خۆی مالێك بۆ ئـەو
بووکـە جوانـە دروسـت دەکـا
بەرانبەر بە کۆشـکەکەی خـۆی.
تەمەنی ئولریکە ببوە *19* ساڵو
گۆتـە *74* سـاڵ. کـەس نـازانێت
دەربـــــارەی خۆشەویســـــتی
شـاعیری پـیر چـی لـەدڵی ئـەو
کچەدا بوە.

ئولریکە نزیکەی سـەد سـاڵ
ژیـاو لـە سـەرەتای سـەدەی
بیستەمدا کۆچی دوایی کرد. لـە
کۆتـــایی تەمـــەنیا دەربـــارەی
عەشـــقی خـــۆیو گۆتـــە بـــۆ
ئەوانـەی خۆیـان لـەم بابەتانـە
هـــەڵدەقورتاند دەی وت: ئـــەو
((هەســـتی بەخۆشەویســـتی))
گۆتـــــە کـــــردوە. بـــــەڵام
سەرزەنشـتەکانی خانـــەوادەی
گۆتـە وایـان لێ کـرد کـە نـەی
هێنێـت، ئـەویش پـەیوەندی بـە
شووکردنەوە نـەبوو بـەڵکو وەك
باوکێك لە گۆتەی ڕوانیوە.

سـەرئەنجام گۆتـــە بـــەدوا
ماچی ئولریکە ماڵ ئاوایی کـردو
سواری گالێسکە بوو، گەڕایـەوە
ڤالیمار، لەناو گالیسکەکەدا ئەم
شیعرانەی نووسی کەیادی سـەر
هـەڵدانی ئـەو خۆشەویسـتیەیە.
ئەمانـە بەشـێکی کـەمن لـــەو
شیعرانە:

جارێکی تر تـۆ دەوێریـت،
ئەی سێبەری تەنیا گریاو
ئازادانـە خـۆت بگەیەنیتـە
روناکی ڕۆژ
لەنێو چیمەنی تازەی لەگوڵ
لێوان لێودا
لەگەڵ مندا ڕووبەڕوو بیت
لەنیگایشم خەجڵەت نەبیت
وایە، هەر لەوە دەچوو
تۆ لە بەرەبەیاندا بژیت
لەو شوێنەدا کـە شـەونمی
سەرمەزراکان
ئێمە تێر ئاو دەکات
دوا تیشکی خۆر بۆنگاکەمان
دەکاتە شەیدای عەشق
من بە تەنیا بۆ مانەوەو
تۆیش بە تـەنیا بـۆ دابـڕان
دروست بووین
پێشدەستیت کرد..
ئێستایش بە بەرتەوە ماوە
ژینـــــی مـــــرۆڤ، وەک
چارەنووسـی شـکۆدار خـــۆی
دەنوێنێت
ڕۆژ چ عەشـــق ئـــەنگێزو،
شەویش هەروا چەند مەزنە
ئێمـــەش لـــەنێو شـــادی
بەهەشت ڕوێنراوین
لـە دژواری لـە شـکۆمەندی
بەرزی خۆر..
چێژو وەردەگرین
لـــەوێ ئێمـــە دەســـتەو
یەخەین
هـــەندێک جـــار لەگـــەڵ
خۆماندا
هـەندێک جاریش لەگـەڵ
دەوروبەرمان
هیچ کەس لەوی دی بەپێی
ئارەزووی خۆی کامڵ نابێت
لـە دەرەوە تاریک دەبێـت،
چونکـــــــــە نـــــــــاوەوە
لەدرەوشانەوەدایە
دەرەوەیـــەکی رونـــاک
ڕوانینێکی تاریک دادەپۆشێت
لـــەوێ، لەونزیکیـــەداو –
مرۆڤ بەختەوەری ناناسێت.

دەرەوەی شوێن

ئێدوارد سەعید ژیاننامەی خۆی دەنووسێتەوە

• ئا: ش

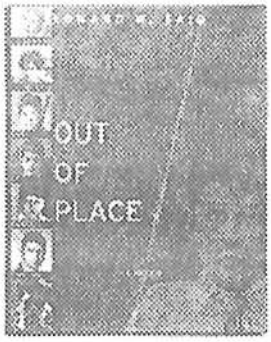

ئێدوارد سەعید ناوێکی گەورەی دنیای فیکرە لە رۆژگاری ئەمڕۆداو، دەگەمەنن ئەو زمانانەی کە تاکو ئێستا بێ بەشن لە شاکارەکانی ئەو: (ئۆرێنتالیزم/ نیشاندانی ئیسلام/ کلتورو ئیمپریالیزم/ رۆڵی روناکبیران و.. هتد). (دەرەوەی شوێن) دوایین بەرهەمی سەعیدەو، تیایدا بە وردی باس لە مێژووی ژیانی خۆی دەکات، هەر لە شاری قودسەوە بۆ قاهیرە و لەوێشەوە بۆ بەیروت و تا دەگاتە نیویورک. لەسەرەتای نەوەدەکانەوە، ئەوکاتەی پزیشکەکان پێیان راگەیاند کەوا دوچاری شێرپەنجەی خوێن (لۆکیمیا) بووەو چارەسەرکردنی نەخۆشیەکی وا ئەستەمە، بڕیاری دا دەست بکات بە نووسینەوەی سەربوردەی ژیانی خۆی.

ئەم مەزنە بیریارەی کە ئێستا بە دەنگێکی دیارو ناسراوی ناو خۆرئاوا دادەنرێت و، مامۆستای زمانی ئینگلیزی و ئەدەبی بەراوردکاریە لە زانکۆی کۆلۆمبیا کە یەکێکە لە کۆنترین زانکۆکانی شاری نیویورک لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ساڵی *1935* لە بەشی خۆرئاوایی شاری قودس لە فەلەستین چاوی بەدنیا هەڵهێناوە. بەڵام ماوەی مانەوەی لەوێدا زۆر نەبووەو، هەر دوای راگەیاندنی دەوڵەتی ئیسرائیل لە ساڵی *1948*دا خانەوادەکەی ناچار دەبن

فەلەستین جێ بهێڵن و روو بکەنە وڵاتی میسرو لە شاری قاهیرەدا نیشتەجێ بن.

سەعید نزیکەی دە ساڵێك لە قاهیرەدا دەمێنێتەوە و لەوێ لە کۆلیژی (ڤیکتۆریا)دا دەخوێنێ و، یەکێك لە هاوەڵەکانی لەو قۆناغەدا ئەکتەری بەناوبانگی میسری "عومەر شەریف" بووە. لە ساڵی *1958*دا بە مەبەستی تەواوکردنی خوێندن روو دەکاتە ئەمریکاو لەوێ لە هەردوو زانکۆی "برنستۆن و هارڤەرد" دەخوێنێ و بڕوانامەی دکتۆرا بەدەست دێنێت. کارنامەی دکتۆراکەشی لەسەر (جۆزێف کۆنراد) دەبێت. ئێدوارد سەعید لە (دەرەوەی شوێن)دا باس لە زۆر شتی تایبەتی ژیانی خۆی دەکات.. دارکاری کردنی لە لایەن مامۆستایانی قوتابخانەوە، پەیوەندی عەشق و خۆشەویستی، ژیانی تاراوگە، ساردوسڕی پەیوەندیەکانی بە باوکیەوەو، تێکەل بوونی بە ژیانی سیاسی و.. چەندین مەسەلەی تر.

سەعید تاقانە کوڕێ دایك و باوکی بووەو، چوار خوشکی هەیە. وەدیع سەعیدی باوکی یەکێك بووە لە بزنسمانە سەرکەوتووەکان و، بەهۆی ئەوەی کە خاوەن رەگەزنامەی ئەمریکی بووە لە ماوەی جەنگی یەکەمی جیهانیدا لە ریزی سوپای ئەمریکیدا خزمەتی کردووە. دایکی یەکێك بووە لەوانەی بەژیانی ئەمریکا هەراسان بووەو، بە درێژایی ئەو ساڵانە نەیتوانیووە بۆ چەند مانگێك نەبێت لە ئەمریکادا بمێنێتەوە. هەر بۆیە بڕیاری ژیانی لە لوبنان دا داوەو لە ڕێی "شارل مالك"ی باڵوێزی لوبنانەوە بۆتە خاوەن رەگەزنامەی لوبنانی. وەك (سەعید) لەم کتێبەیدا باسی دەکات و دەڵێت: دایکم تەنانەت دوای هێرش و پەلامارەکانی لوبنانیش لەلایەن ئیسرائیلەوە، هەر لەوێدا مایەوەو نمونەیەکی ئازایی و خۆڕاگری بوو.

سەبارەت بە تێکەڵ بوونی بەژیانی سیاسی، (ئێدوارد

سەعید) سەرەتای ئەم کارەی دەگێڕێتەوە بۆ ساڵی 1967 کاتێك تەمەنی سیو دوو ساڵان بووە. خانەوادەکەی دژی ئەم هەنگاوەی وەستاون و پێیان باش بووە تەنها هەر سەرقاڵی کاری ئەکادیمی خۆی بێت و تێکەڵ بە دنیای سیاسەت نەبێت. ئیتر ئەو لەوکاتەوە داکۆکی کەرێکی سەرسەختی خەباتی گەلی فەلەستینیەو، ئەمەش کێشەی زۆری بۆ ناوەتەوە لەلایەن جولەکە توندڕەوەکانی ئەمریکاو چەندین تۆمەتی وەك تیرۆریست و رەگەزپەرست و دژە جولەکە تاوانبار کراوە. تا ساڵانێکی زۆر ئەندامی ئەنجوومەنی نیشتمانی فەلەستینی بووە لە مەنفا. بەڵام لە دوای رێکەوتننامەی (ئۆسلۆ)وە، لەگەڵ (مەحمود دەورێش)ی شاعیردا دەستیان لەکارکێشایەوە. چونکە هەردووك پێیان وابوو لەو دانوستانانەدا (یاسر عەرەفات) دەستبەرداری مافە رەواکانی فەلەستینیەکان بووەو، سازشی گەورەی لەبەرامبەر ئیسرائیلیەکان دا کردووە. (سەعید) لەسەر پرۆسەی ئاشتی عەرەب-ئیسرائیل و رێکەوتننامەی (ئۆسلۆ) کتێبێکی نووسیوەو تیایدا بە توندی رەخنەی هەنگاوەکانی (عەرەفات) دەکات دەرهەق بەو مەسەلەیە.

لە دەرەوەی سیاسەت و دەربارەی ژیانی تایبەتی خۆی سەعید لەم کتێبەدا دەنووسێت: لە تەمەنی لاویەتیدا پەیوەندیم لەگەڵ زیاد لە ئافرەتێك هەبووەو گرنگترینیان پەیوەندیم بوو بە (ئیڤا عماد)ەوە، لەگەڵ ئەم خانمەدا پەیوەندیەکی خۆشەویستی توند هەبوو، تا گەیشتە ئەوەی بیر لە خواستنی بکەمەوەو ببینە ژن و مێرد، بەڵام بەهۆی ئەوەی لە تەمەندا حەوت ساڵێك لە من گەورەتر بوو، خانەوادەکەم رێگیریان کردوو نەیانهێشت ئەو کارە سەر بگرێت. سەربوردەی ئەم خۆشەویستیەش لە بەیروتی پایتەختی لوبناندا بوو. پاشان (سەعید) ژنێکی تر دەخوازێت کە ئێستا هاوسەریەتی و هەردووکیان خاوەنی کوڕو کچێکن.

ئێدوارد سەعید لە (دەرەوەی شوێن)دا زۆر شتی تر باس دەکات، وردەکاری زۆر وردی دیکەی ژیانی خۆی لە فەلەستین و ئەمریکا دەنووسێتەوە. رەنگە کاریگەری و تارمایی مردن بێت (سەعید)ی راپێچابێ بۆ ئەوەی لە کاری ئەکادیمیەوە بگوازێتەوە سەر نووسینەوەی ژیاننامەی خۆی بە هەموو خۆشی و ناخۆشیەکیەوە. لەبەرئەوەی ئەو دەزانێت دووچاری دەردێکی کوشندە بووە کە چارەسەرکردنی ئەستەمە، ئەوەشی وا دەکات هەرەشەکانی ئەم نەخۆشیەی بەجدی وەرگرێت ئەوەیە کە دایك و باوکیشی هەریەکەیان بە دەردی شێرپەنجەوە مالئاواییان لە دنیا کرد.

سەرەڕای ئەو راستیانە بەڵام هەر ئومێدی تەمەنێکی درێژتر بۆ (سەعید)ی بیریارو روناکبیر دەخوازین، چونکە نەمانی ئەو خەسارەتێکی گەورە دەبێت و مردنیشی رووداوێکی ئاسایی نابێت.

نازیزم و کۆمۆنیزم

-خاڵە هاوبەش و جیاوازەکانی نێوانیان-

• جۆرج تەرابیشی

• وە: ب. لاوکۆ

گومانی تێدا نیە کە فەزڵی بڵاوبوونەوەی چەمکی "تۆتالیتاریەت" وەك چەمکێکی سێنتراڵ لە فەلسەفەی سیاسی هاوچەرخ دا، دەگەڕێتەوە بۆ خاتوو هانا ئارنت (1906-1975)ی نووسەری ئەڵمانی و هەڵگری ڕەگەزنامەی ئەمریکی.

هانا لە کتێبەکەیدا (بنەماکانی تۆتالیتاریەت) کە لە ساڵی 1951دا دەرچوو، کەوتە تەوزیفکردنی ئەم چەمکە (بێ ئەوەی دەست پێشخەر بوویێت لە داتاشینیدا) بەو مەبەستەی خوێندنەوەیەکی هاوبەش دەربارەی هەردوو سستمی (نازیزم و کۆمۆنیزم) بخاتەڕوو، کە لە کاتی خۆیدا بەڕادەیەکی زۆر ناکۆك و جیاواز بەیەك دەهاتنە پێش چاو.

بەراوردێکی وەها لە نێوان ئەو دوو سستمەدا، ئەوساو بەردەوام تا ئێستاش، جێگای مشتومڕێکی زۆری ئەو نێوەندە ڕۆشنبیریە ئەورووپاییانەیە کە پەیوەندییان بە تیۆرەی سیاسیەوە هەیە، بەتایبەت لە ئەڵمانیاو فەرەنسادا کە بە درێژایی پەنجا ساڵی ڕابردوو داکۆکی کردن و هەڵگەڕانەوە لە کەلەپووری مارکسیزم بۆتە تەوەرێکی بەردەوامی ژیانی فیکرییان.

لێرەدا دەپرسین ڕادەی مەشروعیەتی ئەو چەمکی تۆتالیتاریەتە چەندەو، ئاستی کارایی تا چ ڕادەیەکە وەك نمونەیەك بۆ تەفسیرکردنی تیۆریای دوو سستمی سیاسی و ئایدیۆلۆژی بەشەڕهاتوو، کە لە گۆڕەپانی جەنگدا نەبێت لە هیچ جێگایەکی دیدا بە فیعلی

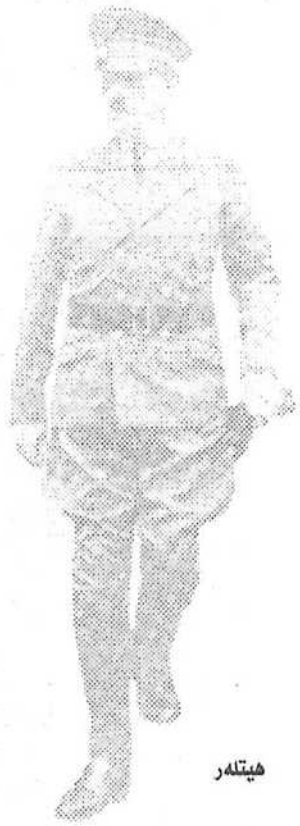

هیتلەر

رووبـــــــەڕووی یـــــــەکدی نەبوونەتەوە؟

یەکەم شت کە (نازیزم و کۆمۆنیزم) لێك جیادەکاتەوە ئەوەیە هەردووکیان دوو دیاردەی تازەن و، پێشترو لە مێژووی مرۆڤایەتیدا شتی وەها نەبووە. زەبرو قورسایی ئەم دوو رژێمە تەنها لە ناوەکانیاندا نیە، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی هەردووکیان هەر لە سەرەتاوە لەسەر زاری تیۆرسینەکانیانەوە ئەوەیان راگەیاند، کە دوو دیاردەی تازەن لە مێژوودا. بەڵام تازەیی هەردوو دیاردەکە بەس نیە بۆ ئەوەی بەراوردکاری لە نێوانیاندا کارێکی رەوا بێت. چونکە بەراوردکاری کاتێك دەکرێت کە خاڵی هاوبەش هەبێت. گومانیشی تێدا نیە هانا ئارنت لە دۆزینەوەو دەست نیشانکردنی خاڵی هاوبەشی نێوان (کۆمۆنیزم و نازیزم)دا دەست پێشخەربوو، وەك بوونی دەسەڵاتی تاك حزبی و گۆلاگ و کۆنترۆڵکردنی تەواوی کۆمەڵگە.

سەرەڕای ئەم خاڵە هاوبەشانەی نێوانیان بەڵام جیاوازی زۆریشیان هەیە: نازیزم راست رەوەو کۆمۆنیزم چەپڕەو. نازیزم ئەتنیەو کۆمۆنیزم ئومەمی. نازیزم شەڕانی و جەنگ خوازەو، کۆمۆنیزم میانڕەوو ئاشتی خواز. نازیزم بە توندی دژایەتی دیموکراسی دەکات، لە کاتێکدا کۆمۆنیزم پێی خۆشبوو خۆی وەها وەسف کات کە (دیموکراسیەتێکی میلییە). مەرجەعیەتی تیۆرەی نازیزم بەها جێرمانیەکانی سەدەکانی ناوەڕاستە، لە کاتێکدا مەرجەعیەتی تیۆریای کۆمۆنیزم فەلسەفەی رۆشنگەری و شۆڕشی فەرەنسی بوو.

هەر لە رووی خاڵە جیاوازەکانی نێوان ئەو دوو سستمەوە دەتوانین بڵێین تەنانەت ستالینیش هتلەر نیە. لەبەرئەوەی هتلەر هەموو نازیزمە، بەڵام ستالین قۆناغێك لە قۆناغەکانی کۆمۆنیزمە. شەخس پەرستی لە سەردەمی ستالیندا وەك کاریزماپەرستی سەردەمی هتلەر نیە. سەرکردەی نازی بەرجەستەبوونی مرۆڤی باڵابوو، هاوکات سەرکردەیەك بوو جەماوەری نەزان و نابینای بەرەو روناکی دەبرد. بەڵام جەماوەر لە سستمی کۆمۆنیزمدا دروستکەری مێژووە.

ئەم جیاوازیانە لەسەر ئاستی مەرج و لەسەر ئاستی بەها ئایدیۆلۆژیەکان دواجار تەفسیری ئەو جیاوازیە گەورەیەمان بۆ دەکەن کە لە نێوان چارەنووسی مێژوویی نازیزم و کۆمۆنیزمدا هەیە. ئەوەتانێ رووخانی نازیزم تەنها لە رێی توندوتیژی و شەڕو دەست تیۆرەدانی دەرەکیەوە بوو. بەڵام هەرچی کۆمۆنیزمە ئەوا لەناوخۆوە هەرەسی هێناو، بە شێوەیەکی لەسەرخۆو بەبێ شۆڕشی خوێناوی کۆتایی هات.

بە ڕووخانی نازیزم بەها مەرجەعیەکانیشی هەرەسیان هێنا، بەڵام لە کۆمۆنیزمدا ئەو بەهایانەی مەرجەعیەتی بوون، ڕۆڵێکی گەورەیان لە ڕووخانیدا گێڕا. شتێك بەردەوام کۆمۆنیزمی پێ ئیدانە بکرێت، ئەوەیە خیانەتی لە پراکتیزەکردنی ئەو بەهایانە کرد، کە مەشروعیەتی مێژوویی خۆی لەسەر بنیاد نابوو. بە واتایەکی دی دەکرێت بڵێین نازیزم تاوانێکی مێژوویی بوو، لە کاتێکدا کۆمۆنیزم درۆیەکی مێژوویی بوو، تاوانی دزێویش بەناوی ئەم درۆیەوە ئەنجام درا.

لەسەروبەندی ئەم لێکچوون و جیاوازیەی نێوان (نازیزم و کۆمۆنیزم)دا توێژەری پۆڵەندی (کریزستۆف بۆمیان) بۆچوونێکی جیاواز دەخاتە روو. لای ئەم ئەو دوو ڕژێمە لەبەرئەوە لەیەك ناچن چونکە هەردووکیان تۆتالیتارین، بەڵکو ئەوان تۆتالیتارین لەبەرئەوەی خاڵێکی هاوبەش کۆیان دەکاتەوەو، لەوەدا هەردووکیان لەیەك دەچن کە دژایەتیەکی توندی دیموکراسیەتی پەرلەمانی دەکەن و، دژ بە هەڵبژاردنی گشتی و دروستبوونی حیزبی جەماوەری

ستالین

و سەندیکاو ڕۆژنامەوانی میللین.

ئەگەر سستمی دیموکراسی دان بە جیاوازی و ململانێی شارستانی نێوان هێزو گروپە جیاجیاکانی کۆمەڵدا بنێت، ئەوا (نازیزم و کۆمۆنیزم) لە خاڵێکی ترەوە دەست پێ دەکەن و هەردووکیان پێیان وایە، نەتەوەو کۆمەڵگەی تەندروست ئەوانەن کە هیچ ناکۆکی و ململانێیەکی ناوخۆییان تێدا نیە. چونکە بەلای ئەوانەوە بوونی وەها ململانێیەك بەڵگەی نەخۆشیە نەك تەندروستی.

بەلای ئەم دوو ئایدیۆلۆژیایەوە بوونی هەر کێشەو ململانێیەك دەرەنجامی دەست تێوەردانی هێزێکی دەرەکیە لە کاروبارەکانی نەتەوە یان کۆمەڵدا. بەلای نازیزمەوە وەها دەستێوەردان و ئاژاوەگێڕیەك لە ئەستۆی ڕەگەزە بیانیەکانی وەك یەهود یان قەرەج یاخود سلاڤیەکان دایە، بەلای بەلشەفیەکانیشەوە پاشماوەی چینە مولکدارو

کۆلاك و ئـەکلیرۆس و، ئەوانـەی لـــەژێر کاریگـــەری کلتـــوری بۆرژوازی خۆرئاوادان لـەو کـارە بەرپرسیارن.

لـــە هـــەردوو حاڵەتەکەشـــدا قرکـــــردن و پاکتـــــاوکردن رێگاچـــارەن بـــۆ پاراســـتنی یەکیـــەتی نەتـــەوەیی ئومـــەی ئەڵمانی و، یەکیەتی و یـەکریزی چینایـــــەتی کۆمەڵگـــــەی سۆڤیەتی. لـــە پێنـاو پاراستنی یـــــەکگرتوویی نەتـــــەوەو کۆمەڵگـەداو بـۆ رێگـــەگرتن لـــە دروســـــتبوونی نـــــاکۆکی و جیـــاوازی، پێویســـتە هـــەموو دیاردەکـانی دابەشـــبوون کـــە لەسـەردەمانی کۆنـــەوە بـــەجێ مـــاون بنـــەبڕ بکرێـــن. وەك: ململانێـی حیزبایـەتیو، ئـازادی رۆژنامەگەری و، فرەمینبەری و، کـاری سـەندیکایی و، تـەواوی ئەمانـەش بگۆڕدرێـن بـە چـەند دام و دەزگایـــەکی دیســـپلین کراوی کۆنکرێتی: یەك حیزب و، یـــەك سـەرکردەو، یـــەك رای گشتی.

لـــێرەوە دەبینـــین خـــاڵی هاوبەشـی نێـوان ئایدیۆلۆژیـای نـــازیزم و ئایدیۆلۆژیـــــای بەلشـــەفیەت، رەتکردنـــەوەی هـــەموو جـــۆرە شـــێوازێکی ململانێـــــی سیاســـــی و کۆمەڵایەتیـــــە. وەهـــــا رەتکردنەوەیـــــــــەکیش بەگەڕخستنی ماشـێنی تـیرۆرو، مۆبێلـــەکردنی ئـــایدیۆلۆژی دەســـتەجەمعی و ســـەراپاگیر بەدوای خۆیدا دێنێت.

ئەگەر سیاسەتیش یەکێك لە پێناسەکانی بریتـــی بێـت لـــە هونەری بـەڕێوەبردنی ململانێـی کۆمەڵایـەتی، ئـــەوا یەکـــەمین شتێك کە هەردوو رژێمی نازی و بەلشەفی لێی بێ ئاگابن بریتیـە لـە هونـەری سیاسـەت. چونکـە سیاسەت لە بۆچوونـی هیتلـەرو ستالیندا درێژە پێدانی شـەڕەو، کۆمەڵگەی سیاسیش گۆڕەپـانی هەمیشـــەیی ئـــەو شـــەڕەیە. شەڕێك کە لە رێی سـندوقەکانی دەنگدانەوە نـاکرێت، بـەڵکو لـە رێیپاکتـاوکردن و لـــەناوبردنی مادیـــــەوەو، بەشـــــێوەیەکی یەکجاری بەڕێوە دەچێت.

بـــە بـــڕوای (کریزســـتۆف بومیـــان)یـش ئەمـــە بۆخـــۆی جەوهەری تۆتالیتاریەتی نـازیزم و کۆمۆنـیزمی بەلشـەفیە، جگـە لەمە هەرچی خاڵێکی هاوبەش و جیـاواز لـە نێوانیـاندا هـــەبێت شتێکی سانەوی و لاوەکیە.

سەرچاوە:

رۆژنامـــەی (الحیـــاة)، ژمـــارە (*13508*).

ئەگەری گۆڕانی "تورکیا"

لەسەردەمی گۆڕاندا

• شوان ئەحمەد

کتێب: تورکیا لەسەردەمی گۆڕاندا
-نیگەرانی شوناس و ململانێی ئەگەرەکان-
نووسەر: محەمەد نورەدین
وەرگێڕ: ئازاد بەرزنجی
لەبڵاوکراوەکانی: دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
چاپی یەکەم/ 2000 - سلێمانی/ کوردستان
قەوارە: 477 لاپەڕە

ڕەنگە زیادەڕۆیمان نەکردبێ گەر بڵێین بەهێندی گرنگی تورکیا بۆ جیهانی عەرەبی یاخود بایەخدانی عەرەب بە ناسینی تورکیا، ئەمەندەش ئەو کارە بەلای ئێمەی کوردیشەوە بایەخ و گرنگی خۆی هەیە. هەربۆیە چەندێك جیهانی عەرەبی لە خەمی کردنەوەی دەرگاکانی دابێت بەڕووی تورکیادا و، چەندێك هەوڵی ئەوە بدات کەناڵی زیاتر بدۆزێتەوە بەمەبەستی ناسینی تورکیاو ئاشنابوون پێی و، دواجاریش دروست کردنی رایەڵێکی پەیوەندی لەگەڵیدا لەسەر هەموو ئاستەکان، ئەوەندەش ئێمە پێویستمان بەو تەقەللایەیە.

سەرنجدانێکی خێرای کتێبخانەی عەرەبی لەم دەساڵەی دواییدا ئەوە نیشاندەدات کە توێژەرو لێکۆڵەرەوەکانی عەرەب چ گرنگیەکی تایبەت بە تورکیا دەدەن. لەم سەرو بەندەشدا رەنگە قەڵەمەکەی "محەمەد نورەدین" کە توێژەرێکە لە کاروباری تورکیاو مامۆستای زمان و مێژووی تورکیایە لە زانکۆی لوبنانی دیارترین یان بێت.

سەرقاڵی "نورەدین" بە تورکیاوە هەمە لایەنەو بەتەنها لایەنێك و کونجێکی ئەو مەسەلەیەی نەگرتووە، بەڵکو

ئـەو بەشـێوەیەکی سـەراپاگیر کایـە مێژوویـیو سیاسـی و جیوگرافـی و کلتوریـەکانی تورکیـا بەسـەر دەکاتـەوەو بەشـێوەیەکی ئەکادیمییانـە باسیان لێوەدەکات.

"محەمـەد نورەدیـن" لـە ماوەی کەمتر لە دووساڵدا سێ کتێبی تایبـەتی لەمـەڕ تورکیـا خسـتۆتە بەردەسـتی خوێنـەرانی، سـاڵی نـەوەدو حـەوت دوو کتێـب: (تورکیـا لەسـەردەمی گـۆڕان دا - نیگـەرانی شـوناس و ململانـێی ئەگـەرەکان) ئـەو کتێبـەی کـاك ئـازاد بـەرزنجی وەریگێڕاوەتـە سـەر زمـانی کـوردی و بابـەتی ئـەم نووسـینەمانە، لەگـەڵ کتێبـی: (شـەبقە و مـێژەر - دەروازەیـەك بـۆ بزوتنـەوە ئیسـلامیەکانی نـاو تورکیـا). هاوکات سـاڵی *1998* (تورکیـا کۆمـارە سـەرگەردانەکەی) بەچاپ گەیاندووە.

ئـەم کـارەی (بـەرزنجی) بـۆ بـەکوردی کردنـی ئـەم کتێبـە سەرباری گرنگی و تایبەتمـەندی خـۆی شـتێکی دیکـەشمان بـۆ ئاشکرا دەکات، ئەویش ئەوەیە کـە کـوردی تائێسـتاش چـەند خەمساردو چـەندێك بـێ باکـە لـەوەی ئـەوەکانی دی بناسـێ، یان هەر هیچ نەبێت بەو وڵاتانـە ئاشـنابێت کـە تـەوقیان داوەو تەماسـی بـەردەوامی لەگـەڵیان هەیـەو، بگـرە بەشـێك لـە نیشـتمان و خـەڵکانی میللەتەکەی لـە ژێـر دەسـتی ئەواندایە.

دەتوانـین ڕونـتر بڵێـین بـەکوردی کردنـی ئـەم کتێبـە نیشـانەی فەقیرییـەکی زۆرە لـە هـەبوونی ئـەو سـەرچاوانەی تایبـەتن بـە تورکیـا، یـاخود لـە بوونی نووسـین و لێکۆڵینـەوەی جیدی وەهـا کـەواقعی تـازەی تورکیـا، لەبـەردەم گۆڕانکاریـە نوێکـانی دوای جـەنگی سـارد و هەلومـەرجی ئێسـتادا بخوێنێتەوە.

وەرگـێڕانی ئـەم کتێبـەش هەوڵێکـە بـۆ پڕکردنـەوەی ئـەو بەتاڵییـەی کـە پـێ نـاچێت تـا ئایندەیـەکی نزیکیـش پڕبکرێتـەوە و، ببێتـە جێگـە بایـەخی نێوەنـدە پـەیوەندی دارەکان بەو مەسەلەیە.

ناونیشـانی ئـەم کتێبـەی "محەمـەد نورەدیـن" (تورکیـا لەسـەردەمی گـۆڕان دا) ناونیشانێکە بێ ئەندازە سـادەو بـێ گـرێ و گواڵـە. خوێنـەری ئاسایی هەر بەر لـەوەی دەست بـە هەڵدانـەوەی لاپـەڕەکانی بکات و بکەوێتـە خوێندنـەوەی بەشە جیاجیاکانی، دەمودەست لەوە حاڵی دەبێت کـە تورکیـای سەردەمی گۆڕان مەبەست لێی ئـەو زەمـان و قۆناغـە تازەیەیـە کە لە پاش کۆتاییهاتنی جەنگی ساردو، لەبەریەك هەڵوەشـانی یەکیـەتی سـۆڤیەتی جارانـەوە هاتۆتە ئاراوە.

ئەگەر بەکۆتایهاتنی جـەنگی دووەمـی جیـهانی و دروسـت بوونـی بلۆکبەندییـەك لەسـەر ئاسـتی نێودەوڵـەتی لـە نێـوان بلۆکـی خۆرئـاواو خۆرهـەڵاتدا، تورکیـا وەك سـوپەرێك لەبەرامبەر تەوژمی کۆمۆنیزم و پـەلکوتانی زیـاتری یەکیـەتی سۆڤیەتی جاران دا ڕۆڵی گەورە و بـەرچاوی درابێتـێ و، مەوقیعیـەتێکی دیـاری لەسـەر نەخشـەی سیاسـی جیـهان بۆخـۆی گرتبـێ، ئـەوا دوای نیوسـەدە و لـە ئاکـامی یەکاڵابوونـەوەی ئـەو ململانـێ ئایدیۆلۆژی و سیاسیەی نێوان لیـبرالیزم کۆمۆنـیزم و (گەیشتنی مێژووی مرۆڤایـەتی بـە کۆتـایی خـۆی - بـەبڕوای فرانسـیس فۆکۆیامـا)، پـێ دەچێـت تورکیـا ڕۆڵێکـی بـەرچاوترو چارەنووسسـازتر ببینـێ، چ لەسـەر ئاسـتی ئیقلیمـی یـاخود لەسـەر ئاسـتی نێودەوڵـەتی. کـەم نـین ئـەو پسپۆڕو شارەزایانەی جـەخت لەسـەر ئـەوە دەکـەن کـە (گـەر تورکیـا لـە هەڵبژاردنـەکانیدا کارامـە بێـت، ئـەوا سـەدەی بیست و یـەك سـەدەی خـۆی دەبێت).

بەڵام لەپای ئەم هەموو گەشبینی و خۆشباوەڕیەدا بە ڕۆڵی ئەکتیڤانەی تورکیا لەسەر نەخشەی سیاسی و ئابووری ناوچەکەو جیهان، نابێت ئەو ڕاستیانە لەبەر چاو نەگرین کە تورکیا بۆ گەیشتنەوەها دەرەنجامێك لەبەر هەلومەرجی گۆڕانکاریە تازەکانی دنیادا، ئەویش بۆ خۆی پێویستی بە گۆڕانکاری هەمەلایەنە هەیە.

شارێگای ئەو گۆڕانکاریانەش بەچارەسەرکردنی کێشەی کورد و ڕەخنەکردنی عەقڵیەتی عەسکەرتاریەت و، ئایدیۆلۆژیای کەمالیزم دەست پی دەکات. ئەگەرچی کارێکی وا قورس و گران دێتە پێش چاو، بەڵام رەنگە کارێکی مەحاڵیش نەبێت.

ئەوەی رێگای ئەوەشمان دەداتێ ئەوە بڵێین، ئەو هەنگاوانە بوو کە سەرۆکی کۆچکردوو "تۆرگۆت ئۆزال" هەڵی هێنا. لەلایەك بەکردنەوەی دەرگا بۆ قسەکردن لەسەر ئایدیۆلۆژیای کەمالیزم، لەلایەکی تر بەگرتنە بەری سیاسەتێکی شێلگیرانە تر لەبەرامبەر مەسەلەی کوردو، گرتنەبەری رێگاچارەی ئاشتیانە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە. هەروەها فراوانکردنی روبەری ئازادی لەبەردەم چاپەمەنی و رۆژنامەو بڵاوکراوەکاندا، ئەمەو سەرەڕای ئەو ریفۆرم و گۆڕانکاریە تازانەی لەسەر ئاستی ئابووری پەیڕەوی کرد.

بەر لەوەی پرسیاربکرێت لەوەی تورکیا دوای جەنگی ساردو گۆڕانکاریە تازەکانی دنیا بەکوێ دەگات؟ یان چانسی ئەو لەسستمی نوێی جیهانیدا کەم دەبێت یان زۆر؟ یاخود نوقڵانە بۆ پێگەو مەوقیعیەتی ئەو لەسەر نەخشی سیاسی تازەی جیهان لێ بدرێت، پێویستە سۆراخ لەوە بکرێت کە ئەو تاچەندە لە پای ئەو گۆڕانکاریە خێراو بەپەلانەی دنیادا توانای خۆگۆڕین و دەسکاریکردنی ئەو خەت و هێڵە گشتیانەی هەیە کەسێ چارەکە سەدەیەکە دەقی پێیانەوە گرتووەو، زاتی دەسکاری کردنیان ناکات.

تورکیای ئەمڕۆ پاش کاندیدکردنی بۆبوونە ئەندام لە ریزی وڵاتانی ئەورووپیداو، لەبەر رۆشنایی ئەو هەلومەرجە تازەیەی لەنەوەدەکانەوە لەسەر ئاستی نێو دەوڵەتی هاتۆتە ئاراوە، لەبەردەم دووڕیانێکدایە:

رێگایەکیان داننانە بەمافە سیاسی و کلتوریەکانی گەلی کوردو، باوەڕهێنانە بە فرە شوناسی تورکیا لەبەرامبەر تاك شوناسیداو، گۆڕینی ئەو دیموکراسیەتە رووکەشەیە بە دیموکراسیەتێکی راستەقینەو، سنووردار کردنی دەسەڵاتی عەسکەرو ژەنەراڵەکانە لەدەست خستنە ناو کاروباری سیاسی دەوڵەت و، پەیڕەوکردنی عەلمانیەتێکی نوێو کراوەترە، لەگەڵ گرتنە بەری سیاسەتێکی نەرمتر لەگەڵ وڵاتانی ناوچەکەدا. کە کۆی ئەمانە تورکیا لەو خەونانەی نزیکتر دەکەنەوە تاببێتە یاریکەرێکی کارا لەسەر ئاستی ناوچەکەو جیهان بۆ سەدەی بیست و یەك. بەڵام لەبەرامبەریشدا هەڵبژاردنی رێگایەکی تر لە دەرەوەی ئەم هەنگاوە واقیعیانەش دا هەیەو، کارێکە بەتەواوی پێچەوانەی ئەو رێگایەیە کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا. رێگایەکی واش دوورنییە لە تورکیادا بەلقانێکی تر دروست نەکات و، پاشەکشەی زیاتر و زۆرتر بە رۆڵی تورکیا بکات لەناوچەکەو تەواوی جیهاندا. لەسەردەمی گۆڕان دا ئەگەری گۆڕانی تورکیاش لە ئارادایە، بەڵام بە چ رووەیەکدا، ئەوا وەڵامەکەی ئەو هێزانە دیاریی دەکەن کە جڵەوی بڕیاردانیان لەووڵاتەدا لەدەستدایە.

عار تماماً کالماء

کۆمەڵە شیعرێکی کوردی بە عەرەبی

• ئاسۆ

ناوی کتێب: عار تماما کالماء

شیعری: دلاوەر قەرەداغی

وەرگێڕانی بۆ عەرەبی: ئازاد بەرزنجی

شوێنی چاپ: دار الطليعه الجديدة - دمشق/ سوریا

ساڵی چاپ: 2000

راستیەك کە بە زەقی هەستی پێ دەکرێ ئەوەیە کە بزووتنەوەی وەرگێڕان لە زمانی کوردیەوە بۆ زمانی تر بەدەست لاوازی و سستیەکی فرەوە دەناڵێنێت. ئەگەر کەسێکی بیانی بیەوێ سەبارەت بە ئەدەب و کەلتووری کوردی ئاشنایەتی پەیدا بکات ئەوا جگە لە هەندێ هەوڵی پەرتەوازە هیچی دی نابینێتەوە. بۆیە ئەمڕۆ وەرگێڕان وەکو پێداویستیەکی سەردەم خۆی دەسەپێنێ و هەر وەرگێڕانیشە دەبێ بەو پردەی بە دونیای تازەو هاوچەرخەوە دەمانبەستێتەوە.

لەم دواییەداو لە دیمەشقی پایتەختی سوریادا کۆمەڵە شیعرێکی کاك (دلاوەر قەرەداغی)ی شاعیر بە چاپ گەیەنرا. ئەم کۆمەڵە شیعرە کە کاك (ئازاد بەرزنجی) بۆ عەرەبی تەرجەمەی کردوون ئەم قەسیدانەی شاعیر دەگرێتە خۆی: وەك ئاو ڕووت و قووت، لە چاوتروکانێکا سەری وڵاتم سپی بوو، تا هەناسەبڕکا قووڵایی، لەگرگاشە دابەزین هەیە، ڕەشنووسی تەیرەکانی ئیسماعیل، چڵە سێبەرێکی شکاو.. شکاو، غەدر.

شایانی ئاماژە پێکردنە کە لە سەرەتای کتێبەکەدا پێشەکیەکی کورت هەیە بە قەڵەمی ڕێبین هەردی و هەروەها لێکۆڵینەوەیەك لەسەر قەسیدەی وەك ئاو ڕووت و قووت بە قەڵەمی ئازاد سوبحی.

ئەم کتێبە لە چاپخانەی (دار الطليعة الجديدة) بە تیراژی هەزار دانە بەچاپ گەیەنراوە.

ژیانەوەی مەولانا جەلالەدین

• ئەریك فرۆم
• و. شاهۆ

ئاماژەیەك:

ئەم نوسینە وەرگێڕانی پێشەکیەکە بە قەڵەمی (ئەریك فرۆم)ی فەیلەسوف و دەروونناسی بەناوبانگ بۆ کتێبی (ژیانەوەی مەولانا جەلالەدینی بەلخی لە داهێنان و عەشقدا)، کە (د. رەزا ئاراستە) مامۆستای پێشوی دەروونناسی لە زانکۆی جۆرج واشنتۆن و پرینستۆن لە ئەمریکا نوسیویەتی. لەم کتێبەدا کە ساڵی 1965 لە خۆرئاوا چاپکراوە وەرچەرخانی رۆحانی و ژیانەوەی مەولانا، کە دوو نیشانەی میهرەبانی و گیانی داهێنانن، لە روانگەی سایکۆلۆجی و دەرونشیکاریەوە خروانەتە بەر شیکردنەوەو لێکۆڵینەوە. هەروەها دۆخی ئەنتۆلۆژی مرۆڤ و خودناسی و رێوشوێنی کاریگەریی ئەندێشەو فەلسەفەی مەولانا لەسەر ئاستی ئەنتۆلۆژی مرۆڤی هاوچەرخ باسکراوە. ئەم کتێبە دوو جار لە ئەمریکاو ئینگلتەرا لە چاپ دراوەو، بۆ زمانی ئیسپانی تەرجەمە کراوە، لە ئەرجەنتین و مەکسیکیش جارێکی تر تەرجەمە کراوە بۆ ئیسپانی، ئێستاش دەستکراوە بە تەرجەمەکردنی بۆ سەر زمانی فەرەنسی، ئەم کتێبە لە ئێران لە ژێر ناوی "لەدایکبوونێك لە عەشق و داهێناندا" لەلایەن حسەینی نەجاتیەوە تەرجەمە کراوە بۆ فارسی و، چاپی یەکەمی لە بەهاری ساڵی 1993دا بڵاوکراوەتەوە. ئەو دەقەی کە سەرچاوەی وەرگێڕانە فارسیەکەیە لە پاکستان بە زمانی ئینگلیزی لە چاپدراوە.

ئێمە لە سەردەمێکدا دەژین مرۆڤایەتی لە بەردەم ئەگەری رووداني جەنگی ئەتۆمیو،

پاشەکشـــــــــێی بـــــــــەها مەعنەویەکاندایە. مـــرۆڤ لـــە ئەنجامی نامۆبوونی لە خـودی خـــۆیو، هاوچەشـــنەکانیو، سروشت.. هەروەها لە ئەنجامی ئـەو سـەرقاڵیو ماندووبوونـــە سەختەی لە ئارادایە لەبەردەم هەڕەشەی لەناوچوونداید. ئایا مایـەی سەرسـوڕمان نیـە لـــە سەرانسـەری وڵاتـانی جیـهاندا کەسانێك هـەبن بەرامبـەر ئـەم دوو مەترسییە پەرچـەکرداریان هـەبێو، جـارێکی تـر جـەخت لەسەر مرۆڤدۆستی بکەنەوە؟!

لە راستیدا ئێمە لـە چـەندین وڵات و کـامپی ئـایدیۆلۆژیدا رێنیسانسـێکی مرۆڤدۆسـتی دەبینـین. دەتوانـین ئـــەم مرۆڤدۆستیە تازەیـە لـە قسـەی فەیلەسـوف و زاناکـــان، سۆسیالیسـتە مارکسـیەکان و حەکیمـە ئیلاهیـەکانی ئـاینزای پرۆتسـتانت و کـاتۆلیکدا بدۆزینـــەوە، کەســانی وەك برتراند راسـل، ئـــەلبێرت ئەنیشتاین، ئەلبێرت شـڤایتزەر، کـارل راهنـەر، جـۆرج لۆکـاش و ئیرنسـت بـلاك.. لـە نوێنـەرە دەرکـەوتوەکانی مرۆڤدۆسـتی هاوچـەرخن. ئـەم مرۆڤدۆسـتیە نوێیـە بیروبـاوەڕی مرۆڤدۆسـتە گـــەورەکانی رێنیســانس بەشـێوەی جیـاو لـە فۆرمـی جیـاوازدا دەژێنێتـەوە. ئـەم مرۆڤە مەزنانە بەشێوازی ئـاینی و نائاینی باس لەوە دەکەن کە دەبێ متمانـە بـەهێزی مـرۆڤ بهێنرێ لـە پێنـاو بـەرزڕاگرتن و یەکخسـتنی مرۆڤایـــەتیدا، لـەپێناو ژیـان و لێبـوردن و سـەقامگیرکردنی ئاشـتی و ئـارامیدا.. بـە بـڕوای ئـەوان هوشیاری و خۆشەویستی ئـەو دوو ئەنگێزەیـەن کـە توانـای خۆناسین بە مرۆڤ دەبەخشن، ئیـتر تـاك دەتوانـێ ببێتـە ئـەو کەسـەی کـە خـۆی دەیـەوێ. جگە لـە هیومـانیزم بـە مانـا گشتیەکەی، مـەیلێکی تـر لـە ئارادایـەو روو لـە زیادبوونـە، ئـەویش عیرفانـە کـە شـێوازێکی لـە ئەندێشـەی هیومـانیزم.. مرۆڤـی ئـەم سـەردەمە بـەدوای مانایەکدا دەگـەڕێ بـۆ ژیـان، رێبـواری رێگایەکـە لـە پێنـاو نرخاندنی بـەها مەعنەویەکان و وازهێنـان لـە جیـهانی مـادەو دەسەڵات و شۆرەت. ئەم مرۆڤە پـێڕەوی ئاراسـتەیەکی ئـاینی دەکـا کـە لەسـەر ئاسـتی یەزداناسـی و ئایدیـالی و ئەندێشەی کولتوری تەنها لـە گەوهەری یـەزدان وردنابێتـەوە، بەڵکو زیاتر بایـەخ بـەو لایەنانـە دەدا کـە پـەیوەندیان بـە ئەزموونە دەرونیەکانی مـرۆڤ و هاوئاهەنگبوونی لەگەڵ جیهان و ئـازادبوونی لـە کۆتـی ئارەزوەکـانی جەسـتە هەیـە، هـەروەها رزگـاربوونی لـەو وەهمانەی بەرهـەمی جۆرێك لـە خۆپەرسـتی هەمیشـەیین و، دواجـار، هـەڵاتن لـەو زیندانـەی کە زێدی ئەو جۆرە وەهمانەن.

عیرفـان کـە بـەبڕوای شـڤایتزەر دوا بەرهـەمی فەلسەفەی عەقڵانیـە، زۆر بـە روونـی لـە کارەکـانی مایسـتەر ئەکـهارت و قوتابخانـەی (زن بودیسم)دا رەنگی داوەتـەوە. هەرچـەندە زن بودیسـم قوتابخانەیـەکی ئیلاهـی نیـە، بـەڵام ئەکـهارت پابـەندی بیرۆکەی یەزدانـە بـە چەمکـە مەسیحیەکەی، لـەوەش زیـاتر گەوهـەری ئالوهیـەتی وەك چـەمکێك خسـتۆتە روو. هـەروەکو سـوزوکی دەڵـێ سـەرەڕای هـەندێ جیـاوازی لەنێوان نوسینەکانی ئەکهارت و زن بودیسـم، جیهانبینیـەکی هاوبـەش لـە نێوانیـاندا بـەدی دەکـرێ، هـەروەها لـەنێوان هیومـانیزمی خۆرئـاوایی و عیرفـانی ئـەقڵانیدا جیهانبینیـەکی هاوبـەش هەیـە، بـەڵام ئـەو پەیوەندیـە رەنـگ و بۆیـەکی خۆرئـاوایی هەیـە، یـان هـەڵگری کۆمـەڵێك نیشـانەی

خۆرهەڵاتی دوورن. هیومانیزم و عیرفانی ئیسلامی مانایەکی قووڵیان هەیە، بەشێوەیەك رەنگە لە لایەن توێژەرو بیریارانی ئەو قوتابخانەیەوە دەرکی پێبکرێ. نوسەری کتێبی (ژیانەوەی مەولانا جەلالەدین..) جیهانبینی یەکێك لە گەورەترین عارف و هیومانیزمە ئیسلامیەکان پێشکەش بە جیهانی ئینگلیزی زمان دەکاو، لە راستیدا خزمەتێکی گەورەی مرۆڤی هاوچەرخ دەکا. جیهانبینی ئەم عارفە ئێرانییە جیاوازیەکی ئەوتۆی لەگەڵ جیهانبینی عارفی گەورەی مەزهەبی کاتۆلیکی ئەڵمانیدا نیە، بگرە هەندێ جار بابەتەکان بە جورئەتێکی زیاترەوە، دوور لە مەزهەبگەرایی، خراونەتە روو. (بۆ نمونە ئەو قسەیەی کە دەڵێ مرۆڤ دەبێ سنوری یەکگرتن لەگەڵ یەزداندا تێپەڕێنێو، یەکگرتن لەگەڵ ژیاندا دەست بخا، یەکێکە لەو بابەتانە..).

نزیکەی 200 ساڵ پێش رێنیسانس، مەولانا ئەو باوەڕە هیومانییەی لە شێوەی وانەی تەحەمول و هەڵگرندا لەسەر بنەمای رێنماییەکانی ئاین باسکردووە، کە لە زۆر رووەوە لە کارەکانی ئەراسموس و نیکولاس دوکاسا دەچێ، هەروەها لە پێش (چینۆ)وە مەولانا خۆشەویستی بە سەرچاوەی ئەفراندن دەزانێ. مەولانا عارف و شاعیرێکە لەژێر کاریگەری (سروتە) رۆحانیەکاندا دەکەوێتە سەما، یەکێکە لە گەورەترین عاشقەکانی ژیان، لەهەر دێڕێکدا کە دەینوسێ، لە هەر شیعرێکدا کە دەیڵێ، ئەو عەشقە دیارو بەرجەستەیە.

مەولانا هەر بەتەنها شاعیرێك و سۆفییەك و دامەزرێنەری ئاراستەیەکی ئاینی تایبەت نەبوو، ئەو کەسێك بوو کە سەبارەت بە سروشتی مرۆڤ روانینێکی قووڵی هەبوو. ئەو لە بارەی دەسەڵاتی ئەقڵ بەسەر غەریزەکان و ئاکارو ویژدانی بەئاگاو ویژدانی بیئاگاو هوشیاری گەردوونیدا توێژینەوەی ئەنجام داوە، مەسەلەی ئازادی ئارامیی مرۆڤ و پلەوپایەو تواناکانی دەخستە روو. مەولانا لە تەواوی ئەو بوارانە دواوەو، لێدوانەکانی بۆ کەسانێك گرنگە کە لە سروشتی مرۆڤ دەکۆڵنەوەو، گرنگی خۆیان هەیە، نوسەری ئەم کتێبە کە خۆی قوتابیەکی رێبازی لێکۆڵینەوەیە لە سروشتی ئادەمیزادو، رێگەچارە جیاوازەکانی سەرفرازبوونی مرۆڤە لە نارێکیە زەینیەکان، یاریدەدانی بۆ گەیشتنی بەسەربەخۆیی و ئارامی رۆح، لەو کارەیدا سەرکەوتووە کە لە سیستمی فیکریی مەولانا بەتەواوی بکۆڵێتەوەو، لە هەمان کاتیشدا پێوەندیی نێوان فیکری مەولاناو مەسەلەکانی دەرونشیکاری ئەمرۆ پیشان بدات. نوسەری ئەم کتێبە بە روونکردنەوەی بیروباوەڕەکانی یەکێك لە مرۆڤدۆستە گەورەکان و وردبوونەوەیەکی زیندو لە بیروبۆچونەکانی و، جەخت کردنی لەو هزرانەی کە پەیوەندییان بە هزری سەردەمەوە هەیە بەشداربیەکی باشی لەژیانی کولتوری دنیای ئینگلیزدا کردووە.

سەرچاوە:

تجدید حیات مولانا، نوشتە: اریك فروم، ت: دکتر سعید علوی نائینی. همشهری. شمارە 1838، 5 خرداد 1378–1999، ص11.

Sardam

Foreign culture magazine

No. 10 AUG. 2000

Concessionaire:
Sherko Bekas

Editor-in – chief :
Raoof Begard

Editing Director :
Azad Berzinji

Editorial Staff :
Rebeen Hardi
Shwan Ahmed
SHAHO SA'EED

Art production work :
Kadir Meerkhan

Sardam Printing & Publishing House